

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06119

ARISHE PAPIRN

Michal Borwicz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מיכאל באַרוויטש

אַרישע פּאַפּירן

ביבער-סעריע

דאָס פּוּבלישע יידנטום

105

רעדאקטאָר:

פּאַרק טוֹבֶקאַוו

פּאַבליאַט-ליסטער:

אַרבעט פּאַרטיאַלען

די רשימה פון די דערשיינענע בענד — צום סוף פונעם בוך

מינאל באַרוויטש

ארישע פאפירן

באַנד איינס

הקדמה: יעקב פאַט

אַרויסגעגעבן דורכן
צענטראַל-פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע

בוּענאָס־אַיירעס, 1955 — תשט"ו

דרוקעריי ברידער זלאַטאַפּיאַראַ — גאַסקאָן 1231 — בוּענאַס איירעס.

א י נ ה א ל ט :

9 --- פון יעקב פאט

11 --- אריינפירן ווארט

נאַטור-געשיכטע און אַפצווייגונגען. — סיטואַציעס און פראַבלעמען

ז. דער בלוטיקער נעפל

1. פראַגן עקס פאָסט. — 2. „דאָרט וווּ די יידן וועלן גיין“. — 3. מאַראַ
- לישע סאָלידאָריטעט. — 4. געלעגנהייטלעכע קאָנספּיראַציע. — 5.
- „וויספעט“ (פאַראַט). — 6. קינדער. — 7. דער גובערנאַטאָר פראַנק
- מאַכט „ספּאַרט“ איבונגען. — 8. דער ווידערשטאַנד ברעכט זיך. —
9. פאַרזעאוונגען און פאַרשפּעטיקונגען — — — — — 21

פאַפּירן .11

1. דער מאַגישער כח פון באַשייניקונגען. — 2. די ערשטע צייטווייליקע
- באַשטעטיקונגען אויפן אָרט פון די „אַרישע פאַפּירן“. — 3. די ערשטע
- קוועלע זייערע. — 4. אויף אַ שפּיצל דאָרף מען געפינען אַ צווייטן
- שפּיצל. — 5. „קען קאַרטעס“. — 6. אויטענטישע און נאַכגעמאַכטע
- דאָקומענטן. — 7. דאָס צעחוּשן מיט די דאָטעס. — 8. טראַגעדיעס
- און גראַטעסקן. — 9. די שוועריקייטן ביים דערשלאַגן זיך צו דער
- הויפּט-קוועלע פון דער פראַדוקציע. — 10. אונטערערדישע אַרגאַ-
- ניזאַציע — — — — — 41

iii. די ערשטע טריט

1. די פארשידענע אופנים פון פארלאזן דאָס געטאָ. — 2. די „לאַץ־פּאַנקעס“ אויף אַרבעט. — 3. מיט די שפורן פונעם טראַמוויי. — 4. פון די מאַסן־גריבער. — 5. פון די טויט־וואַגאַנען. — 6. די אומ־זיכערקייט פונעם באַוועגן זיך. — 7. דאָס זוכן אַן אַנשפּאַר — 55

iv. קינדער: שמוגלערס, שלעפּערס, טראַמפּן

1. נאַכטלעגערס אויף די סטאַציעס. — 2. „זשידעק, גיב פּאַפּיראַטן — אַנגעבראַכן די ביינער... אַבער טײַז גאַרנישט“. — 3. דאָס פירן סחורה איבער דער גרענעץ. — אַנטלאָפּן פון תּפּיסה פאַר דער עק־זעקוציע. — דער פּאַסטוך. — דער פּאַלשער שכן און דער אַרנט־לעכער באַלעבאַט. — אויפן שקלאַפּן־יאַריד אין האַנאַווער. — 4. ער איז געגאַנגען מיט דעם הינטל דורכן פּראַנט, בכדי ווידער אַריינצו־פּאַלן אין תּפּיסה. — 5. די פּאַפּיראַטן־פּאַרקויפּער פון פּלאַץ „דריי קרייצן“ — 70

v. פּערזענלעכע „אַטריבוטן“

1. אַ יונג מיידל מאַכט פון זיך אַ „פּאַרזעעניש“. — 2. נישט־יידן מיט „יידישע שטריכן. — 3. פּרווונגען פון רעליגיע. — 4. אַן „אַמתער“ שלאַכטשיץ. — 5. נערוון און נערוועזקייט. — 6. דער עקסצענטרי־שער מאַדיאַר און די „אַריערוין“ פון ווין. — 7. די באַדייטונג פון אַ קאַרעקטער שפּראַך און פון גוטן אַקצענט. — 8. אַ חסיד אין דער ראַלע פון אַ קלויסטער־בעטלער. — 9. קאַלט בלוט און רו — 92

vi. וואַנדערונגען

1. מיט אַ קינד אויף דער האַנט פון שטעטל צו שטעטל. — צוריק־מאַרש צוזאַמען... מיט דער דייטשער אַרמיי. — 2. די מאַגישע פּאַר־בינדונגען מיטן געטאָ. — 3. די וואַנדערונגען פון נעמי שאַץ־ווירקראַנץ אין קאַמף פאַרן מאַנס לעבן — 120

vii. שאַנטאַזשן און שאַנטאַזשיסטן

1. הויז און גאַס־שאַנטאַזשן. — 2. „געשמעסטע“ שאַנטאַזשן; דיס־קוסיעס, געפּעליקייטן און גוטע עצות. — 3. וויסנשאַפּטלעך אַרגאַני־זירטע שאַנטאַזשן. — 4. די באַדייטונג פון אַ חוצפּה. — 5. אַ בילבול אין שפּיטאַל. — 6. אַ מיטאַרבעטער פון דער יידישער קאַמפּס־אַר־גאַניזאַציע ווערט אַ פּראָוואַקאַטאָר. — 7. עראַטישע שאַנטאַזשן; די אונטערנעמונג פון דער „פּרוי סטאַניסלאַוואַ“ און פון „הער הערמאַן. — 8. שאַנטאַזש אין אַ תּפּיסה־קאַמער. — 9. דער באַגריף פון

„כבוד“. — 10. פון דער גאלעריע שאַנטאַזשיסטן־אַריגינאַלן: א) דאָס זוכן פון וויטנשאַפֿט; ב) אויס נקמה פאַר דער פאַרלוירענער האַפֿע־נונג; ג) דאָס געפּיל פון אמת און גערעכטיקייט; ד) דער פאַר־ליבטער שאַנטאַזשיסט; ה) דאָס געפּיל פאַר הומאַר; ו) די צעיושעטע „קומעס“ און דער ערלעכער פּאַליציאַנט; ז) אַ געהיימער פּאַליציִי־אַגענט, אַן אויסלייזער — — — — — 144

viii. דירות ווערן „פאַרברענט“. דאָס געיעג נאָך אַ מקום־מקלט

1. דאָס רייטן זיך פון קאַנטאַקטן צווישן נאָענטע. — 2. אין טויט־וואַגן: דאָס אַנטלויפן און צוריקקערן זיך צו דער אַרבעט. — 3. „דאָרט וווּ צוויי (נישט־יידן) שלאָגן זיך“. — 4. די קאַמעדיעס פון „רעפּערענצן“. — 5. דער אויפריכטיקער טעאַלאַג. — דאָס איינבעטן זיך אויף אַ נאַכט. — 6. אַן אַ דאָך איבערן קאַפּ. — 7. צוזאַמען מיט די פּראַטעגירטע. — 8. פון איין אומגליק אין אַן אַנדערן. — 9. אַן שום געוואַלטיקע טענסאַציעס — — — — — 191

ix. „אויסלענדישע בירגער“ און די אַפּערע פון „האַטעל פּאַלסקי“ 212

x. אויף אַרבעט אין „רייך“, אין אוקראַינע, אין די באַלקאַן־לענדער און אין די סקאַנדינאַווישע לענדער

1. דאָס נעמען צו צוואַנגס־אַרבעט. — 2. עסקים מיט „מאַכערס“. — 3. „אַרבעטסאַמטן“. — 4. בריוו פון אַ „זון“. — 5. „טאַדט־אַרגאַני־זאַציע“. — 6. אין קרים און ערגעץ אַנדערש. — 7. די אַדיטייע פון א. פּאַלקמאַן מיט שקלאַפּן קיין נאָרוועגע; דאָס אַנטלויפן דורך בערג אין דעם נייטראַלן שוועדן. — 8. מיט דער דייטשער אַרמיי קיין דענעמאַרק. — 9. געפרוּווט, אַבער... — — — — — 217

xi. אויף אוקראַינישע פּאַפּירן — — — — — 254

xii. „אויף אַראַבישע פּאַפּירן“

1. אַ יינגל אין דער ראַל פון אַ מיידל. — 2. אַ מיידל אין דער ראַל פון אַ בחור. — 3. זוכנדיק אַ גייסטיקע רעקאַמפּענסאַציע. — 4. אינ־קאַגניטאַ... פאַרן אייגענעם ווייב און וואָס דערפון איז אַרויסגעקור מען. — 5. ווען איין פּאַפּירענער „אַריער“ האַט אַנגעטראַפּן אַ צווייטן. — 7. אַ רב אַלס פּראַוואַטלאָוונער פּאַפּ. — 8. אין דער ראַל פון אַ גלח — — — — — 275

xiii. אַ ביסל וואַריאַנטן — — — — — 280

xiv. די קאַרעספּאַנדענץ — — — — — 300

* * *

איך האָב די גרויסע אַרבעט פון מיכאל באַרוויטש, די „אַרישע פּאַפּירן“ געלייענט מיט אייניקע יאָר צוריק, ווי נאָר זי איז פּאַרטיק גע-
וואָרן און אַראָפּ פון זיין שרייבטיש. איך בין געווען פשוט נתפעל פון דעם
אויפטו. ניט-לאַנג האָב איך נאָך אַמאָל געלייענט דאָס ווערק, און מיין התפעלות
איז נאָך געשטיגן. ווען איך שרייב די ווערטער, ליגן ווידער אויף מיין
אַרבעטסטיש די קנאַפע 800 מאַטעריאַלן פון דעם מאַנוסקריפּט. איך קוק
ווידער אין זיי אַריין, און איך זאָג צוויי ווערטער צום מחבר: „ישר כחך!“,
ווען דאָס בוך „אַרישע פּאַפּירן“ וועט דערשיינען, וועט עס זיין אַן אוצר
אין דער יידישער ביבליאָטעק.

יידן אויף דער „אַרישער זייט“, יידן מיט „אַרישע פּאַפּירן“, יידן, וואָס
שפּילן דאָס טראַגישע שווישפּיל פון „פּאָליאַקן“ אין אַ וואַלד פון מיליאָנען
בעסטענס, — שווישפּילער, וואָס, אויב זיי מאַכן איין שלעכטע העויה, איין
שלעכטן שריט, ברענגען אַרויס איין פּאַלשן טאָג, באַצאָלן זיי טייער, ווערן
פאַרוואַנדלט אין אַש און צעשאַטן אויף אַלע אַרבע רוחות. אַזוינס קען נישט
אויפנעמען די פּאַנטאַזיע פון אַ נאַרמאַלן מענטשן. „די, וואָס זענען דאָ
נישט געווען, קאָנען אונדז נישט פאַרשטיין“ — האָבן מיר געזאָגט לעבנ-
געבליבענע געטאָ-יידן, ווען איך האָב זיי באַגענט אין פּוילן, גלייך נאָכן
חורבן.

געפייניקטע, געיאָגטע, געטריבענע יידן. פאַרשטעלטע אַלס פּאָליאַקן,
וואָס מוזן זיין פלינק ווי די הירשן, געשיקט ווי די קונצן-מאַכער, איינפאַ-
לעריש ווי דער טייל אַליין. יידישע פּרויען, פאַרשטעלטע פאַר גויעס,
מיט בלאַנד-געפאַרבעטע קעפּ, פאַרמאַסקירטע, וואָס גייען אָן אַלס גויעשע
דינסטן, שמוגלערינס זענען אַרומגערינגלט פון שאַנטאַזשיסטן, אויסניצער-
בלוט-זויגערס, שיכורים, עראַטיקער. יידישע מענער און פּרויען, שליחים
פון דער אונטערערד, טוען רעטונגס-אַרבעט, וואָס דער איינפאַכער מענטש-
לעכער מוח קאָן עס גאָר נישט משיג זיין. — דאָס אַלץ איז אַ טייל פון
טראַגישן און הערשאַפּטן גייסטער-שפּיל אויף יענער זייט געטאָ. — אויף
דער „אַרישער זייט“.

נאָך דער מלחמה האָב איך געשריבן מיין בוך „הענעך“, די אויסטער-
לישע געשיכטע פון אַ געטאָ-ינגל וואָס האָט דורכגעמאַכט חבוט-הקבר,

וואָס איז לעבן געבליבן און האָט געשריבן זיין טאָג־בוך. דאָס ווערק איז דערשינען אין פאַרלאַג פון די „פוילישע יידן“ אין אַרגענטינע, פאַר וואָס איך בין זיי זייער דאַנקבאַר. האָבן מיר דעריבער באַזונדערס פאַרכאַפט די קאַפיטלעך פון מיכאַל באַרוויטשעס בוך „אַרישע זייט“, אין וועלכע עס ווערט דערציילט וועגן ייִדישע קינדער אויף יענער זייט, וועגן קינדער־שמולער, שלעפּערס און טרעמפּס — אויסטערלישע מעשיות וועגן פּאַפּיר־ראַסן־פאַרקויפּער, וועגן אַ שקלאַפּן־יאַריד אין האַנאווער, וועגן עינויים אין די תּפּיסות — שוידערלעכע דראַמעס פון ייִדישן קינד, פון וועלכע מען קאָן זיך נישט אַפּרייסן, אַפּילו איצט, ווען יאָרן זענען שוין אַריבער.

„ווען די געשעענישן אין דעם בוך וואַלטן געווען אַ פּראָדוקט פון פּאַנטאַזיע, וואַלטן זיי געסטאַיעט אויסצופּילן צענדליקער בעלעטריסטישע שאַפּונגען...“ — שרייבט מ. באַרוויטש. — זיי וואַלטן אָבער געווען ווערט־לאַז, ווען זיי וואַלטן געווען בלויז שרייבערישע פּאַנטאַזיעס. די בעלעטריס־טישע ליטעראַטור לעבט בכלל איבער אין אונדזער צייט אַ קריזיס. דער לייענער וויל נישט קיין אויסגעטראַכטע מעשיות, מעגן זיי זיין ווי שוין אַרומגעפּוצט, ווי מליצהדיק און פאַרביק. אין דער צייט פון טעלעוויזיע, אין דער אַטאַס־תּקופּה, ווען אַעראַפּלאַנען פּליען טויזנטער מיילן אין קורצע וויילעס, האָט דער לעזער נישט קיין געדולד צו צעצויגענע ראַמאַ־נען און צעפּלאַסענע פּאַנטאַזיעס. ער וויל פּאַקטן. די פּאַקטן פון לעבן זענען גרויס און וויכטיק. מען דאַרף נאָר קאַנען זיי גוט דערציילן.

די ווירקלעכקייט פון קיין פּאַלק, דער אמת פון זיין געשיכטע איז נישט געווען אַזוי גרויס, אַזוי גראַנדיעז, ווי אונדזער ייִדישע ווירקלעכקייט אין די געטאַ־יאָרן. מיר האָבן שוין געטאַ־און לאַגער־ביכער — לאַגער־פּאַעמעס, זכּרונות, נאָוועלן, אַפּילו ראַמאַנען — אין די הונדערטער, און כל המרבה לספר הרי זה משובח. גאַנץ אַנדערש, גאַנץ אייגנאַרטיק איז אָבער דאָס בוך וועגן יענע יידן, וואָס האָבן אונטער היטלערס ממשלה באַהאַלטן זייער אַפּשטאַס — די „אַרישע זייט“ פון מיכאַל באַרוויטש, חוץ סטיל, חוץ געפּיל, חוץ שטימונג, ליגט אין דעם בוך אַ וועלט מיט אַרבעט, מיט וויסנשאַפּטלעכער פאַרשונג, מיט מיזאַמער מאַטעריאַל־זאַמלונג.

ווען איך שרייב די שורות, ליגט שוין אויף מיין טיש דער נסיס־נומער 102 פון דער ביבליאָטעק פון פאַרבאַנד פון די פּוילישע יידן אין אַרגענטינע. איך ווייס נישט וועלכן נומער עס וועט טראַגן דאָס בוך „אַרישע פּאַפּירן“. איך ווייס אָבער, אַז עס וועט זיין אין אַ גוטער ביכער־געזעל־שאַפּט און איך האָף, אַז עס וועט אַריינקומען אין די הענט פון טויזנטער ייִדישע לייענער.

יעקב פּאַט

א ר י נ פ י ר

דער אורשפרינגלעכער נאָמען פון דעם בוך האָט געדארפט זײַן: „אין אָן אינו־ניראה-היטל דורך דער דזשונגל“. איך האָב דעם נאָמען געביטן אויף דעם איצטיקן כדי נישט צו פראָוואַצירן קיין אַנאַלאָגיעס מיט דעם ביליקן מין וואַגאַן-לעקטור. דאָך איז דער ערשטער נאָמען געווען פול-שטענדיק פּרעציז און זאַלעך. דער באַגריף „אינה-ניראה-היטל“ (1) באַ-ציט זיך נעמלעך צו לעגענדארע סענסאציעס. דאָס מאַטעריאל פון דעם דאָזיקן בוך איז אויך נישט ווייניקער אומוואַרשיינלעך, ווי יענע לעגענדעס. דאָס וואָרט „דזשונגל“ איז אַ סינאָנים פאַר אַלערליי אויסטערלישקייטן, וועלכע באַהאַלטן אין זיך אַ שלל מיט אומגערעכטיקייטן, וואָס וועלן קיינ-מאָל נישט דערפאַרשט ווערן. דער דזשונגל, וועגן וועלכער עס רעדט זיך אין דעם דאָזיקן בוך טרעט, אין דער הינזיכט, נישט אַפּ אויף קיין פאַל פון יענער אויסטערלישקייט.

ווען די געשעענישן אין דעם בוך וואָלטן געווען אַ פראָדוקט פון פאַנטאַזיע וואָלטן זיי געקלעקט אויסצופילן צענדליקער בעלעטריסטישע שאַפונגען — אין דער העכסטער מאָס פאַסצינירנדיקע. צווישן די דאָזיקע שאַפונגען וואָלטן זיך געפונען אוואַנטוריסטישע דעמעקטיוו-ראַמאַנען און רייזע-באַשרייבונגען, אויפטרײסלענדיקע סצענעס פון זיטלעכקייט און גלייכצייטיק געפילס-תהומען, וואָס זענען ראוי פאַר דער פעדער פון די גרעסטע ליטעראַטור-שעפּער-פּסיכאָלאָגן. פון דער צווייטער זײַט: אינטריי-

(1) דאָס ווונדער-היטל (אָדער מאַנטל) וואָס מאַכט, אַז מען זאָל נישט זען דעם מענטש, וואָס טוט עס אָן. עס איז אַ באַליבטער אַביעקט אין פאַרשידענע לעגענדאַרע מעשהלעך.

מיכאל בארוויטש

געס און סענסאציעס אַזעלכע שרייענדיקע, אַז קעגן זיי וואַלטן בלאַס גע-
וואָרן אַפילו די מחברים פון גאסיקן ליטעראטור-טאנדעט. און (וואָס וועט
אויפן ערשטן בליק אויסזען אינגאַנצן אומוואַרשיינלעך, גאַנצע בענדער פון
הומאַרעסקעס, וויצן און קאַמישע אַנעקדאָטן; אָנהויבנדיק פון די סאַמע
פיינסטע, וואָס פאָדערן אַ סובטעלן הומאַר-חוש ביו די ביליקסטע פון טיפ
קאַמעדיע דעל ארט — „בופפא“.

די דאָזיקע אַלע פאַקטן, געשעענישן און דערשיינונגען זענען אַרויס-
גערופן געוואָרן דורך אַ באַשטימטער געשיכטלעכער סיטואַציע. זיי האָבן
זיך אָפגעשפילט אין אַ באַצייכנטן צייט-שטח, אין די ראַמען פון באַשטימ-
טע פּאָליטישע באַדינגונגען. זיי געהערן דעריבער צו דער געשיכטע.
גלייכצייטיק אָבער שפּרייזט דער פּאַרלויף, דער מעכאַניזם און די אויס-
וויקונג פון יעדן איינעם פון די דאָזיקע טויזנטער פּאַנטאַסטישע פּאַרפאַלן
ווייט, ווייט אַריבער דעם געגעבענעם צייט-אַפּשניט און די געגעבענע
ווירקלעכקייט. זייער פּראָבלעמאַטיק, אויסשפּראַך און אַספּעקטן זענען אוי-
סער צייטלעך און אין דער העכסטער מאָס פּאַרכאַפּנדיק. זיי וואַרפן אַ ליכט
אויף דער פּילצאַליקייט פון פּראַג, פון אַ פּאַרשידנאַרטיקן קאַראַקטער, פון
פּאַרשידענע געביטן פון וויסן וועגן מענטש, וועגן מענטשלעכע אינאַרדע-
נונגען און צווישן-מענטשלעכע באַציונגען.

עס גייט דאָ וועגן דער דערשיינונג פון די אַזוי גערופענע „אַרישע
פּאַפּירן“. מיט דעם דאָזיקן נאָמען (אומאַפּהענגיק פון זיין לינגוויסטישן
ווערט) האָט מען באַצייכנט די גורלות פון יענע יידן, וועלכע האָבן בשעת
דער היטלעריסטישער אַקופאַציע באַהאַלטן זייער אַפּשטאַם כדי אויסצו-
מיידן פּאַרפאַלגונגען און טויט. מען קען פרעגן: איז דאָס דאָזיקע בוד נאָך
איינ בוד וועגן די היטלעריסטישע גרויזאַמקייטן? דער ענטפער איז: ניין!
און דאָס דאַרף מען דאָ — כאַטש אין עטלעכע זאַצן אונטערשטרייכן און
שטאַרק אונטערשטרייכן.

די ליטעראַטור, וואָס איז נוגע די צייטן פון דייטשער אַקופאַציע איז
ביז איצט געווען אַ ליטעראַטור — קודם כל וועגן היטלעריסטישע מער-
דערייען. צוליב דעם, וואָס די אופנים פון אַרגאַניזירן און פון אויספירן
די דאָזיקע מאַרדן זענען געווען זייער ענלעך צו זיך, חזרן זיי זיך איבער
גלייכצייטיק אין אַ גרויסע צאַל ביכער. אין רעזולטאַט דערפון איז דער

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

לייענער געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז — וואָס נוגע יענע יאָרן — ווייסט ער שוין אַלץ און, אַז דאָס לייענען נאָך אַנדערע אַרבעטן פון דעם געביט קאָן אים העכסטנס ברענגען נאָך אַביסל אומוועזנטלעכע פּרטים. פּאַקטיש איז דער ענין פונקט פאַרקערט. דאָס וואָס מען ווייסט שוין וועגן די אַקופאַציע־יאָרן איז נישט מער, ווי שוים פון דער ערשטער, קאַשמאַ־רער רעוועלאַציע־כוואַליע. אין דער אמתן ווייסט דער לייענער צו וויי־ניק, אַזוי ווייניק, אַז ער האָט נאָך קיין שום מעגלעכקייט נישט צו אַריענ־טירן זיך אין דער גרויסער מאַסע פון פאַרשידנאַרטיקן מאַטעריאַל.

די שוועריקייטן צו ברענגען צום אייגענעם באַוויסטזיין דאָס אינדי־וידעלע פנים פון יעדן פון די טויזנטער מענטשלעכע דערפאַרונגען און אמתן באַשטייען דערין, וואָס זיי, די דערפאַרונגען זענען פאַרגעקומען אין אַ געדיכטן און בלוטיקן שאַטן פון אַ דעטערמינירטער אומגעבונג.

ס'איז אַבער פאַראַן אין געביט, אין וועלכן די ענינים האָבן זיך צוזאַמענגעפלאַכטן עטוואָס אַנדערש: דאָס זענען טאַקע די „אַרִישֶׁ פּאַ־פִירן“. להיפּוך צו אַנדערע געביטן האָט דאָ יעדער דורכגעמאַכט זיין וועג באַזונדער. אין געטאָ און אין די לאַגערן האָט מען געלעבט אין שטענדיקער געשטויסנקייט, אין די ענגע ראַמען פון באַדינגונגען און געזעצן, וואָס זענען אַנגעוואָרפן געוואָרן פון דער הייך. דאָ פאַרקערט: איינזאַם און אין אומאויפהערלעכער אימפּראַוויזאַציע. דאָרט האָט מען זיך תמיד געפונען אין דער סביבה פון מיט־קרבות און אַן אויסנאַם האָבן מיט זיך פאַרגע־שטעלט נאָר די תּלִינִים. דאָ — פאַרקערט: אין דער אַרומרינגלונג און אין כּסדרדיקן צוזאַמענטרעף מיט מענטשן פון פאַרשידענע ספּערן, פון פאַר־שידנאַרטיקן אינטעלעקטועלן, מאַראַלישן און אידעישן ניוואָ. די דאָזיקע גרונט־אונטערשידן וואָלט מען געקאַנט אויסרעכענען פיל מער. ס'איז אַבער גענוג. אין רעזולטאַט האָט די דאָזיקע דערשיינונג זיך צעברעקלט אויף טויזנטער אַפּגעזונדערטע און זייער פאַרשידענע וועגן, וואָס כמעט יעדער פון זיי איז אויסגעברוקירט געווען מיט אומוואַרשיינלעכע סענסאַציעס און סורפּריזן.

זעבן אַ גאַנצער ריי אַנדערע ענינים צייכנט זיך דאָ אַן איין יסודות־דיק פּראָבלעם: דער צוזאַמענשטויס פון פאַרשידענע קולטור־שטייגערס, און דאָס נישט בלויז אין פּראַגראַם־פּונקטן, נאָר אויף דען גאַנצער ליניע.

מיכאל בארוויטש

אזש ביז די לעצטע דעטאלן, ביז זשעסטן, בליקן, קליינע געווינהייטן, כמעט ביז צום אופן פון איינאטעמען און זיפצן. יעדער פון די דאזיקע קלייניקייטן, וואָס ווערן אין געוויינלעכע באדינגונגען אפילו נישט באַ- מערקט, האָט דאָ זיך געוויגן אויף דער וואָג-שאַל פון לעבן און טויט. טאַקע דערפאַר איז דאָס מאַטעריאַל אויסערגעוויינלעך און איינמאַליק פאַר די פאַרשער פון קולטור-שטייגער. די ענינים וואָס זיי פאַרשן ביי דערשיי- נונגען, וועלכע ס'איז שווער צו דערכאַפן האָבן די גיהנום-יאָרן אַזוי גע- דיכט געמאַכט, אַז זיי זענען דערפירט געוואָרן צו „אַ קלאַסישער“ פאַרם, אַ שטייגער, ווי באַקטעריע-פרעפאַראַטן צום מיקראַסקאָפּישן דורכקוק. גלייכצייטיק האָט די קאָנפּראָנטאַציע מיט דער ווירקלעכקייט אומברחמנות- דיק קאָמפּראַמיטירט פאַרשידענע גרויזאַמע טעזן און טעאָריעס.

די מאַטעריאַלן, וואָס נוגע דעם לעבן אויף „אַרישע פאַפּירן“ האָבן איך שוין געזאַמלט אין די מלחמה-יאָרן און זיי איינגעשלאָסן אין די גע- היימע אַרכיוון. פון דאָרט האָט מען זיי נאָך דער מלחמה איבערגעשיקט אין דער „צענטראַלער ייִדישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פּוילן“, צוואַ- מען מיט דאָקומענטן וואָס זענען שייך געווען דער טעטיקייט פון „ראַט צו העלפן ייִדן“ און אַנדערע אונטערערדישע אַרגאַניזאַציעס. שפעטער איז אונדז געלונגען צוזאַמענצונעמען אַ גרויסע צאַל גבית-עדותן און טאַג- ביכער פון דעם געביט. דעם דאָזיקן מאַטעריאַל האָבן מיר נאָך פאַרגרע- סערט מיט אַ ספעציעלער אַנקעטע. דאָס זאַמלען די דאָזיקע מאַטעריאַלן האָבן איך קאָנטינוירט שפעטער אין אויסלאַנד, אין עטלעכע לענדער און לסוף — אין די טעטיקייט-ראַמען פון „פאַרשונגס-צענטער פאַר דער גע- שיכטע פון פּוילישע ייִדן“ — אין פאַריז. אומאַפּהענגיק דערפון האָבן זיך אַ גאַנצע ריי טאַג-ביכער פון דעם געביט אין משך פון דער צייט באַוווּזן אין דער עפנטלעכקייט (אין פאַרשידענע שפּראַכן); נאַטירלעך זענען אויך די דאָזיקע ביכער גענומען געוואָרן אין אַכט און אויסגענוצט געוואָרן. די טעמאַטיק פון דעם בוך — אַזוי ווי איך פאַרשטיי זי — האָט גע- פאַדערט אַ באַזונדערן צוגאַנג און אַ באַזונדערע מעטאָד. וואָרום עס גייט

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

דאָך דאָ נישט וועגן פאַראַגראַפן און אַפילו נישט וועגן די פאַרברעכנס, אַלס אַזעלכע, נאָר וועגן מענטשן און זיינע מענטשלעכע דערפאַרונגען. דעריבער האָב איך פאַר דעם יסוד פון דעם בוך געמאַכט טאַקע די די־רעקטע גבית־עדותן און די דערקלערונגען פון די דאָזיקע מענטשן. מען האָט געדאַרפט צוקומען צו הונדערטער מענטשן, סיי צו די „העלדן“ פון פאַרשידענע געשעענישן, סיי צו די פשוטע, זייטיקע עדות. בעת דער „אויס־פאַרשונג“ האָט מען זיך נישט געדאַרפט צופרידנשטעלן מיט דעם פאַר־מעלן פאַרלויף פון פאַקטן, נאָר אויך פרווון דערקענען אַלע „אינפאַנדע־ראַביליען“, ד״ה די פּסיכאָלאָגישע, שטייגערישע א. אַנד. פאַקטאָרן; דער־קענען זייער ראַל, זייער אויסווירקונג און שייכות — אָפט אַזעלכן, וואָס דער עדות אַליין האָט אים נישט געוווּסט און פאַרשטאַנען. גלייכצייטיק האָט מען געדאַרפט זיין וואָך לגבי אומפּינקטלעכקייטן און איבעראַנדער־שונגען, וואָס קומען (באַוווּסט, אָדער אומבאַוווּסט) מחמת חשק צו סטי־ליזאַציע. דעם צוועק האָבן געדינט די, תמיד אַלץ מער פאַרטיפּטערע אַנ־ווייזונגען, וואָס זענען געגעבן געוואָרן די רעפּערענטינס און רעפּערענטן פון די אינסטיטוציעס, מיט וועלכע איך האָב אָנגעפירט. אין די מערהייט פאַלן האָב איך זיך חוץ דעם באַמיט צו רעדן מיט די עדות פּערזענלעך און דאָס אפילו דעמאָלט ווען די גבית־עדות האָט פּראָטאַקאָלירט די רע־פּערענטקע. אין טייל פאַלן האָב איך מיט דעם עדות געהאַט אַן אַרײַנפיר־שמועס איידער איך האָב אים איבערגעשיקט צו דער פּראָטאַקאָלאַנטקע. אין גאַנג פון געשפּרעך האָב איך זיך אַליין באַמיט קלאָר צו מאַכן די וועזנט־טלעכע עלעמענטן פון זיינע זכרונות. (אָפט זענען זיי געווען אַזעלכע, וואָס האָבן אים אַליין אויסגעוויזן צו זיין ווייניק אינטערעסאַנט). שפּעטער האָב איך געבעטן דער פּראָטאַקאָל־שרײַבערין זי זאָל זיי זאַרגאָם נאָטירן. אַן אַנדער מאָל האָב איך דעם שמועס געפירט שוין נאָך דעם, ווי איך האָב איבערגעלייענט דעם פּראָטאַקאָל און זיך באַקענט מיט זיין אינהאַלט. איך האָב פאַרפירט אַ שמועס כדי אויסצופּרעגן וועגן געוויסע פּראָגמענטן, אויפצולעבן און צו ברענגען פאַר מיין אייגענעם באַוווּסטזיין פרטים פון אַ פאַקט אָדער אַ סיטואַציע, וואָס האָט מיך פאַראַינטערעסירט. דעם זעל־ביקן מעטאָד האָב איך אָנגעווענדעט אין באַצוג צו זכרונות, וועלכע זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין בוך־פאַרם, אָדער אין זשורנאַלן. כ׳האָב אַפ־

מיכאל בארוויטש

געזוכט, ביי פארשידענע געלעגנהייטן, זייערע אויטארן (וועלכע האבן גע-
ווינט אין פארשידענע לענדער) און אין דירעקטן געשפרעך מיט זיי האבן
איך זיך באמיט, איין מאל צו דערגענצן, אן אנדער מאל צו פארבילדלעכן
פאר זיך אליין זייערע איבערלעבונגען. אין פיל פאלן האבן איך איבעריקנס
אליין פראטאקאלירט. איבערהויפט אין אויסלאנד, איינגעשלאסן די מא-
טעריאלן וועלכע זענען אויפגענומען געווארן אין „פארשונגס-צענטער פאר
דער געשיכטע פון פוילישע יידן“ אין פאריז.

**

די קאנסטרוקציע פון דעם דאזיקן בוך איז פאלגנדיקע:
דאס בוך ווערט געעפנט מיט דעם ארומרעדן די סיטואציעס, וועלכע
האבן גורם געווען צום איבערגיין אויף „פאפירן“ און דער ווידערשטאנד
קעגן זיי, ווי אויך די בהדרגהדיקע עוואלוציע פון די אלע פאקטארן. א
ווייטערדיק קאפיטל רעדט וועגן די „פאפירן“ גופא, וועגן זייער ארט,
די אופנים פון באקומען זיי, וועגן „אויסמיידונגען“ מיט דער צייט א. ד.
גל. שפעטער קומען — לויט דער ריי — בילדער פון באזונדערע דער-
שייבונגען, וועגן קאטעגאריעס, צופאלן, פראבלעמען, שייכותן אא"וו. דער
צווייטער טייל איז געווידמעט די אונטערערדישע ארגאניזאציעס און אזעלכע
אפשניטן פון געהיימער טעטיקייט, וועלכע זענען, אויף דעם, אדער אויף
אן אנדער אופן געווען פארבונדן מיט „פאפירן“. דער דריטער טייל נעמט
ארום פאקטן און מאטעריאלן פון א פארשידנארטיקן טיפ. דער לייענער
וועט דארט צו. א. א. געפינען: א) מיינע פערזענלעכע זכרונות (א באזונ-
דערע און ברייט-פארנעמיקע ארבעט. זייער כאראקטער איז אָנגעצייכנט
אין אריינפיר-קאפיטל); ב) אַ בינטל גבית-עדותן פון נישט-יידן; ג) אַ
בינטל דאָקומענטן און מאטעריאלן, צום פאָרגלייכן, וועגן לעבן פון יידן
(דער עיקר: פוילישע) אויף „ארישע פאפירן“ אין אויסלאנד; ד) אַנאליז פון
די איבערלעבונגען פון נישט-יידן אויף „פאפירן“ (ער דארף דערווייזן די
אויטענטישקייט פון רעאקציעס און באשטימטע סיטואציעס, נישט געקוקט
אויף דער „ראַסע“ און צוליב דעם קאָן ער דינען צו פארטיפטע לייונגען
פון פסיכאלאגישע און סאציאלאגישע פראבלעמען).

אַר ישע פאפירן

דער שונא פון אַזא בוך איז דער פאַקט, וואָס דער לייענער, הערנדיק און לייענענדיק צוביסלעך וועגן דעם און יענעם, מיינט, אַז ער ווייסט שוין אַלץ. דעריבער קומט מיר אויס אים צו בעטן, אַז ווען ער וועט אין בוך אַנטרעפן דעם, אָדער יענעם פאַקט וועגן וועלכן ער האָט שוין עפעס געהערט, זאָל ער אים פונדעסטוועגן נישט אַריבערשפּרינגען. וואַרשיינלעך וועט ער אין אַזא „באַקאַנטן“ פאַקט אויך געפינען אַן אומגעריכטע נייעס. און אין רעזולטאַט וועט ער צוזאַמען מיטן מחבר דערגיין צו פיל אומגע-ריכטע הנחות. יאָ. דערווייל איז צו הנחות נאָך ווייט. עס וואַרט אויף אונדז אַ לאַנגער און פאַרשידנאַרטיקער וועג. אַפּטמאָל: שוין צופיל פאַרשידנ-אַרטיק.

דער רוב פון די דאָקומענטן און גבית־עדות, אויסגענוצטע אין דעם דאָזיקן בוך זענען רעדאַקטירט, פאַרשריבן (אָדער אויפגענומען) געוואָרן אין דער פּוילישער שפּראַך. (דאָס דערקלערט זיך טיילווייז מיט דער נאָ-טירלעכער סעלעקציע פון עדות: אויף „אַר ישע פּאַפּירן“ האָבן געלעבט די מער אָדער ווייניקער שפּראַכלעך אַסימילירטע יידן). ס'איז אויך אָנגעשריבן געוואָרן אויף פּויליש אַ טייל פון דעם טעקסט גופּא. אין פאַריידישן די כל-ערליי מאַטעריאַלן און טעקסטן האָבן אַנטייל גענומען די חברי: י. יאַנאַ-סאָוויטש, מ. קנאַפּהייס און ש. זיסמאַן. איך זריק דאָ אויס מיין דאָנק פאַר זייער מיטהילף.

ערשטער טייל:

**נאטור-געשיכטע און אפצווייגן
סיטואציעס און פראבלעמען**

דער בלוטיקער נעפל

1. פראגן עקס פאסט. — 2. „דארט וווּ די יידן וועלן גיין“. —
3. מאַראַלישע סאַלידאַריטעט. — 4. געלעגנהייטלעכע קאַנספּיר-
ראַציע. — 5. „וויספּעט“ (פּאַראַט). — 6. קינדער. — 7. דער גר-
בערנאַטאַר פּראַנק מאַכט „ספּאַרט-איבונגען“. — 8. דער ווידער-
שטאַנד ברעכט זיך. — 9. פּאַרזעאוונגען און פּאַרשפּעטיקונגען.

זייער אָפּט האָט מען מיר געשטעלט די פּראַגע:

— פאַרוואָס זענען די דאָזיקע יידן, וואָס האָבן געהאַט אַלע מעגלעכע
באַדינגונגען, באלד נישט אַוועק אויף די אַזוי-גערופּענע „אַרישע פּאַ-
פּירן“?

היינט, ווען מיר ווייסן שוין ווי אַזוי ס'האַט זיך שפּעטער אַנטוויקלט
די סיטואַציע און קאַנען שוין באַטראַכטן יענע געשעענישן פּון אַ פּערס-
פּעקטיוו, קומט די דאָזיקע פּראַגע אויף פּון זיך אַליין. איז לאַמיר-זשע אַלואָ
זי נאַכאַמאַל איבערחזרן דאָ:

— פאַרוואָס... .. ?

איבערהויפּט, ווען מיר נעמען אין אַכט און בפרט, ווען מ'ווייסט, אַז:
...אין די לענדער, וואָס זענען געוואָרן אַקופּירט דורך די דייטשן, האָבן
די אַנטי-יידישע רעפּרעסיעס אָנגענומען דראַסטישע און אכזריותדיקע פּאַר-
מען שוין גלייך נאָכן אַריינקומען פּון דער היטלעריסטישער אַרמיי. ס'איז

מיכאל בארוויטש

נישט געגאנגען בלויז אין דורכפירן צייטווייליקע און לאקאלע עקסצעסן (דאס הייסט, אַזעלכע, קעגן וועלכע מ'וואָלט זיך ווי ס'איז געקאָנט אויס- היטן, אויסבאַהאַלטן, אויסמיידן). ס'האָט זיך געהאַנדלט אין שאַפן אַ לאַגע, וואָס זאָל אָנהאַלטן נאַכאַנאַנד, אומאויפהעריק, אַן אומגעזעצלעכקייט, וואָס האָט זיך געשטיצט אויף די אַקופאַנטישע „רעכט“ מיט בפירושע טענדענצן, וואָס האָבן געזאָגט, אַז ס'קאָן זיך ענדערן — נאָר צום ערגערן;

...דער ייד איז טאַקע גלייך אויסן-געבליבן פון די מישטיינס-געזאָגטע „רעכט“, וואָס האָבן דעמאָלט גענומען הערשן. דעם יידס הפקרדיקייט, דאָס וואָס קיינער קאָן זיך פאַר אים נישט אָננעמען, האָט באַשטעטיקט דער אַרעם-באַנד מיטן מגן-דוד (אָדער אַנדערע אַפצייכנס, וואָס האָבן אונטער- געשטראַכן זיין אויסגעטיילטקייט), וואָס ער איז געווען געצווונגען — אונט- טער דער דראָנג פון טויטשטראַף — צו טראָגן אויפן אַרעם, די דאָזיקע עמבלעמען האָבן באַדאַרפן שטעמפלען די מענטשן, וואָס שטאַמען פון אַ ראַסע, וועלכע שוין די נאַטור אַליין, משמעות, זאָל זיי האָבן באַשאַנקען מיט שוידערלעכע חסרונות. אַזוי האָבן געקלונגען די אַפיציעלע טעאָריעס, די אַפיציעלע „וויסנשאַפט“ און הויפטזעכלעך די אַפיציעלע פראַפּאָגאַנדע, וואָס האָט נישט איבערגעקליבן אין קיין שום מיטלען. דערפאַר אָבער איז אין דער טאַג-טעגלעכער פראַקטיק געווען פונקט פאַרקערט: די אַרעם- בענדער (און אַלע אַנדערע אויסעלימיניר-צייכנס) האָבן אָנגעוויזן, אַז אויף די דאָזיקע פּערזאָנען קאָנען אַלע אַנדערע, וואָס טראָגן נישט אַזעלכע אַרעם- בענדער, אומבאַשטראַפט אויסלאָדן זייערע אייגענע שלעכטע נטיות, רשעות און סאַדיזם, וואָס ווערן פאַררעכנט פאַר די אייגנשאַפטן גראַד פון די אויס- געטיילטע.

די גרענעץ וואָס האָט דערלויבט אָנצוווענדן די דאָזיקע פאַרפאַלגונגען און רעפּרעסיעס געווען (יעדנפאַלס אַפיציעל) — בלויז די צוגעהערדיקייט צו דער יידישער „ראַסע“. די דאָזיקע צוגעהערדיקייט ווידער איז געוואָרן באַשטעטיקט דורכן אויבנדערמאָנטן אַרעםבאַנד, דורך דער לעגטימאַציע און ענדלעך דורכן געפינען זיך אין דער סביבה פון די קרבנות און — די פאַלגן וואָס קומען נאָך דעם — דאָס אונטערליגן די כסדרדיקע דיסקרי- מינאַציעס. מיט אַנדערע ווערטער — נישט קיין דערשיינונג פון דער ערש-

אַרײַנע פּאַפּירן

טער קוועלע, נאָר אַ צווייטראַנגיקע, וואָס איז געוואָרן אָנגעוואָרפֿן דורך די אַקופּאַנטישע מושלים.

ווען מיר זאָלן נעמען אין אַכט די אויבנדערמאָנטע אומשטענדן, וועט דערפֿון קלאַר ווערן, אַז דער געדאַנק, אויסצומיידן רעפּרעסיעס דורכן אויסבאַהאַלטן דעם אָפּשטאַם, האָט די קרבנות געמוזט מאַטערן שוין אין סאַמע אָנהייב פֿון דאָזיקן פעריאָד. לכל־הפּחות די דאָזיקע (גענוג גרויסע צאָל) יידן, וועמען דאָס אַסימילירן זיך מיט דער נישט־ייִדישער סביבה וואָלט אָנגעקומען גענוג לייכט און נאַטירלעך. איבעריקנס, דער באַפעל צו טראָגן דעם יידן־צייכן איז דער בעסטער באַווייז, אַז די היטלעריסטן האָבן נישט געהאַט קיין צו־גרויסן צוטרוי צו די טעאָריעס, וואָס זיי אַליין האָבן געשאַפֿן. בכדי צו דערקענען די אַנדערשקייט, האָט מען — זעט אויס — באַדאַרפֿן פּרײַער אָנווייזן אויף איר. חוץ דעם האָט די פּראַקטיק שוין פֿון די ערשטע וואָכן דערווייזן, אַז גראַד די דייטשן זענען געווען צום ווינציקסטן פּילבאַר אויף אַט דער „אַנדערשקייט“ און צום ווינציקסטן פעיק (אויב מ'האַט זיי נישט „צוגעטראָגן“) זי אויפצודעקן. און לסוף: יענער צייט־אָפֿ־שניט אין סאַמע אָנהייב איז געווען צומיינסטן גינסטיק — אויב ס'גייט וועגן יחידים — צו פּאַרמישן די „ראַסן־קלאַסיפּיקאַציע, וואָס האָט שפּע־טער געברענגט מיט זיך אַזעלכע גרויזאַמע פּאַלגן.

די פּריינטשאַפּט צווישן יידן און נישט־יידן איז נאָך דעמאָלט כמעט אָנגעגאַנגען נאָרמאַל און די קאַנטאַקטן זענען נאָך דערווייל נישט געהאַט געווען איבערגעריסן. דאָס לעבן איז מער־ווייניק נאָך דאָן געפּלאַסן נאָרמאַל און נאַטירלעך. דאָס איבערקלייבן זיך פֿון איין וווינאַרט אויפֿן צווייטן האָט געהערט צו די אַלגעמיינע פּשוטע זאַכן, וואָס האָבן נישט געצויגן קיינעמס אויפּמערקזאַמקייט.

די אַקופּאַנטישע ביוראָקראַטיע, וואָס האָט ערשט נאָר־וואָס אָנגעהויבן פּירן איר אַרבעט, איז נאָך ווייט געווען אי פֿון איינגעגליווערטקייט אי פֿון איינגעוואָרצלטיקייט און אין סך־הכל האָט זיך באַקומען, אַז דאָס קאַנען געפּינען זיך אויסער יעדער פּאַרפּאַלגונג האָט דאָן מיט זיך פּאַרגעשטעלט איינס פֿון די לייכטע זאַכן (אין פּאַרגלייך מיטן שפּעטערדיקן פעריאָד). דער, וואָס האָט זיך באַלד אין אָנהויב פֿון דער אַקופּאַציע געלאָזט אויפֿן דאָזיקן וועג, האָט זיך שפּעטער דערוואָרבן נישט איין וויכטיקן באַ־

מיכאל באר וויטש

שטאנדייל פון די רעקוויזיטן, וואָס זענען געווען נויטיק צו אַזאַ ראָל. טיילווייז אָפילו אויטאָמאַטיש. ווער ס'האַט זיך גלייך אין די ערשטע טעג איינגעמאַלדן (אויפן סמך פון אַן ערשטע־בעסטע מעטריקע, פון אַ באַ־ שייניקונג, אָדער עפעס אַ שטיקל דאָקומענט) אַלס אַן „אַריער“, דער האָט שוין שפעטער נאָרמאַל באַקומען אַ „לעגאַלע“ „קענקאַרטע“, לעגאַלע ברויטקאַרטן, באַשייניקונגען און באַשטעטיקונגען. יעדעס איינע פאַפירל אַזאַ האָט געשטאַרקט זיין פּאַזיציע, האָט נאָך מער פאַרדעקט זיין סוד, זיין פאַרקאַנספירירטקייט.

ווער ס'האַט זיך באַלד אין די ערשטע טעג (ווען די פילבאַרקייט און חשד אויפן דאָזיקן פונקט זענען נאָך געווען פאַרהעלטניסמעסיק מיטצור־ דערליידן, נישט אַזוי דורכזיכטיק, אדרבא, נאָך גענוג פאַרנעפלט) אָפגע־ זוכט צווישן די פּאַליאַקן נייע פריינט און באַקאַנטע, וועמען ער האָט זיך נעלאָזט דערקענען אַלס אַן „אַריער“, דער האָט שוין שפעטער געהאַט אַ „נאַטירלעכן“ אָנשפאַר און נישט גאַר קיין באַגרענעצטע „ראַם“, ווו ער האָט זיך געקאַנט פילן נישקשהדיק זיכער. להיפוך צו יענע, וואָס זענען ערשט שפעטער געגאַנגען אויף „אַרישע פאַפירן“ האָט ער נישט אַרויסגערופן צו זיך קיין חשד שוין בלויז דורך דער אייגענער אליינקייט, צוליבן נישט האָבן קיין שום באַקאַנטשאַפט צווישן די פּאַליאַקן, קיין געזעלשאַפטלעכע סביבה און זיין אָפגעפרעמדט פון גאַנצן פוילישן אַרום. אָפילו, ווען ער האָט זיך שפעטער אַריבערגעצויגן אין אַן אַנדערער גאַס אַריין, אָדער אין אַ צווייטער שטאַט, האָט ער שוין געהאַט אַ גענוג גוטע „פאַרגאַנגענהייט“, וואָס האָט זיך געלאָזט לייכט פעסטשטעלן און פונאַנדערקלייבן, אַן מורא פאַר רכילות, (ווייל ס'איז דאָך געווען באַווסט פאַר אַלעמען און קלאָר ווי אויף דער האַנט); ער איז דאָך שוין געווען אַן „אַריער“ מיט „טראַדיציע“. אַט די איינצלענהייט, וואָס האָבן לפנים אויסגעזען ווי קלייניקייטן, צוזאַמען מיט זייער מאַקאַברישער לעכערלעכקייט, האָבן אין יענע יאָרן געשפילט אַ געוואַלטיקע ראָל, צו וועלכער מיר וועלן זיך נאָך שפעטער אומקערן. דאָך אָבער האָבן די יידן גראַד דעמאַלט, — נישט געקוקט אויף די אַלע אויסערלעך־גינסטיקע באַדינגונגען, — ווען די מעגלעכקייטן צו גיין אויף „אַרישע פאַפירן“ זענען געווען (מער־ווייניק) דערטרעגלעכע און אַנטשפּרעכנדיקע, — צום ווינציקסטן זיך געלאָזט אויפן דאָזיקן וועג.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

דאָס אַנטשליסן זיך אויסצוקלייבן צו גיין מיטן דאָזיקן שטעגל באַלד אין דער ערשטער צייט איז געווען אַ זעלטנקייט, אַזעלכע דעציזיעס זענען דאָן געווען זייער ווייניק, ממש צו שטוינען, זיי זענען גראַד געווען אויס-באַמען.

פרעגט זיך טאַקע דעריבער: פאַרוואָס?

**

דאָס לעבן אין אַ קלימאַט פון פאַרפּאָלגונגען און עקסצעסן, ייִדן לענטעס און דערנידעריקונגען, שפעטער דאָס לעבן אין געטאָ (מיט זיינע פּלאַגן און מאַטערנישן), וואָס איז געווען אויסגעפילט מיט אַ סך עוולות, דאָך — נישט געקוקט אויף דעם אַלעם — איז עס פאַרט געווען אַ לעבן פון קאַמפּאַקטע מאַסן. אַן אומהיימלעך לעבן וואָס אַן אמת, אָבער דאָך אַן אייגנס. מ'האַט געהאַט די איינגעגלויבטקייט, אַז נאָך די ערשטע קאַשמאַרע אויפּטרייסלענישן, וועט זיך פאַרט איינשטעלן עפעס אַן אַרדענונג אינעם געטאָ; די טאַג-טעגלעכקייט וועט טאַקע זיין אַ האַרטע, מיט אַ סך מאַטער-נישן, אָבער — ביי געוויסע אַנשטרענגונגען און צופאַסן זיך צו די נייע פאַרהעלטענישן — וועט מען פאַרט קאַנען אויסדויערן און איבערקומען די שלעכטע צייט.

אין דער זעלבער צייט אָבער איז מען דורכן אויפהאַלטן זיך אויף „אַרישע פּאַפִירן“ שוין געווען תּיכּף אַנגעוויזן אויף אַן עלנטקייט, וואָס איז גאָר שטאַרק דערגאַנגען די יאָרן און האָט ממש דערדריקט. מ'איז געווען געצווונגען צו פאַרלייקענען זיך אַליין, צו אַ וואַכזאַמען און נאַכאַנאַנדיקן מאַסקירן זיך, צו אַן עקשנותדיקן אויסהיטן זיך, און אַרומטראַגן זיך מיט אַ שטענדיקן סוד. אין פאַל פון אויפּדעקן דעם סוד האָט געדראַט טויט אויפן אַרט.

דער וואָס האָט זיך געפונען אויף „אַרישע פּאַפִירן“, האָט זיך נישט געקאַנט אַזוי לייכט איבערטראַגן פון איין דירה אין דער צווייטער מיט אַ גאַנצער משפּחה. דער דאָזיקער וועג איז געווען גוט פאַר יחידים. מ'האַט זיך באַדאַרפן אַפּרייסן פון די נאַענטסטע, פאַרווישן נאָך זיך יעדן שפור, פאַרשווונדן ווערן און צונויפּמישן זיך מיטן המון, און... גריזשען זיך.

מיכאל באר וויטש

פארסמען מיט די נייעסן, וואָס זענען דערגאנגען פון דער ווייטנס, פון „דאָרט“. טיילמאל זענען די ידיעות געווען נישט קיין פינקטלעכע און פאָר-טעפלטע, אָבער שטענדיק — שרעקלעכע, ממש שוידערלעכע. זיי האָבן צוויסן געגעבן וועגן אומגליקן, וואָס האָבן „דאָרט“ געטראָפן מיט די סאַמע נאַענטסטע: מיט דער פרוי, מיטן מאָן, מיט טאַטע-מאַמע, שוועסטער-ברידער. דערפאַר האָט די מערהייט באַשלאָסן צו זיין צוזאַמען מיט די עלטערן און — אין רעזולטאַט — טאַקע געבליבן מיט זיי צוזאַמען; נאָר אין — געטאָ. די דאָזיקע מענטשן זענען אַפילו נישט געווען מסוגל פאַר-צופילן, אַז ס'וועט סיי ווי קומען צו דער צעשפּליטערונג און פּונאַנדער-פאַלונג; אַז די משפּחות וועלן זיך לאַנג נישט קאַנען האַלטן צוזאַמען; נאָך מער — זיי האָבן זיך נישט אָפּגעגעבן קיין די־ן־וחשבוֹן, אַז דערמיט, וואָס זיי גייען אין געטאָ, וועלן זיי — אנשטאַט נישט צו דערלאָזן דערצו — אַליין נאָך זיין, אין לעצטן סך־הכל, דער גורם פון דער דאָזיקער משפּחה-צעשפּליטערונג.

אומאַפּהענגיק דערפון: כאַטש די דאָזיקע קלעפּ האָבן געווירקט אויף די יידן פאַרטויבנדיק, דאָך איז די ערשטע רעאַקציע פּונדעסטוועגן נישט געווען דער געדאַנק צו וועלן אַנטלויפן פון דער פאַרפּאָלגטער געזעלשאַפּט. נאָר פאַרקערט: ס'זענען אויפגעקומען געפילן פון סאַלידאַרישקייט און דער ווילן צו טיילן מיט איר דעם בשותפותדיקן גורל. אין אַנבליק פון דער פאַראַרדענונג וועגן דעם, אַז ס'ווערט געשאַפן אַ געטאָ, איז כמעט אין יעדער משפּחה אויפגעקומען די זעלבע פּראַגע, וואָס איז גיכער געווען אַן אויסדרוק פון דערשלאַנגקייט, ווי אַ האַפּענונג אויף צו קריגן אַן עצה, אַ תּשובּה:

— וואָס טוט מען? ווהיין גייט מען?

אויף אַזאַ פּראַגע איז אינעם שטילשווייגן פון די דערשלאַגענע מענטשן געוויינלעך געפאַלן דער ענטפּער:
— דאָרט, וווּ אַלע יידן וועלן גיין.

נישט בלויז די, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט די יידישע מאַסן דורך בשותפותדיקע באַדינגונגען און געפילן, רעליגיע און שטייגער, באַ-שעפטיקונגען און שפּראַך — אַ צונויפגעבונדנקייט, וואָס איז געווען אַ טאַג־טעגלעכע, אַן אַראַגאַנישע; נישט בלויז די, וועמען דער באַוווּסטזיין און

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

די אַנשוואונגען האָבן דיקטירט דאָס דאָזיקן שותפות, נאָר אָפּטמאָל אויך אַזעלכע יחידים, וואָס האָבן פון לאַנג שוין געהאַט איבערגעריסן יעדע גע- מיינזאַמקייט מיט דער ייִדישער סביבה און זענען שוין אָפּילו געווען אָפּ- געפרעמדט פון איר, האָבן אין דער דאָזיקער צייט דורכגעמאַכט אַ פּסי- כישן איבערברוך, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק דורכן פילן אַ באַדער- פעניש צו זיין נאָענט מיט איר. ס'איז אויפגעקומען אין זיי אַ מאַדנער אויס- ברוך פון צוגעבונדנקייט, פון האַלטן זיך צוזאַמען מיט אַלע יידן.

די, וואָס האָבן באַוווּסטזיניק (נישט בלויז צוליב דעם, וואָס די גע- שעענישן זענען זיי פאַרלאָפּן דעם וועג אינגאַנצן אומגעריכט) אויסגעקליבן די סאָלידאַרישקייט, באַשלאָסן צו טיילן דעם גורל מיט דער לייַדנדיקער געזעלשאַפּט — זענען אין דער ערשטער צייט געקומען צום אויספיר, אַז צרת רבים חצי נחמה. מיט אַנדערע ווערטער האָט עס געהייסן, אַז די אַלע עוולות, וואָס ווערן אַרויפגעלייגט אויף אַ וואָס גרעסערער צאָל קרב- נות, וועלן צוזאַמען גיכער זיין דערטרעגלעך און מעגלעך דורכצוטראָגן; פונקט ווי אַ משא, וואָס איז אויסגערעכנט אויף אַ וואָס גרעסערער צאָל אַקסלען, איז גרינגער זי איבערצוטראָגן. זיי האָבן נישט געוואוּסט, אַז דער- מיט פאַרגרעסערן זיי בלויז די צאָל אומגליקלעכע און לייַדנדיקע. זיי זענען נישט געווען בכוח פאַרצופילן און האָבן זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז דעם אַקופאַנט וועט נישט אויספעלן דער טרויעריקער מוט מהנה צו זיין יעדע צאָל קרבנות, ווי גרויס די צאָל זאָל נישט זיין, און דאָס אין אַ גלייכער מאָס, דאָס הייסט, מיט דער העכסטער.

דערביי דאָרף גענומען ווערן אין באַטראַכט נאָך אַן אַנדערע סיבה וואָס האָט גורם געווען צו דער אַקציע פון סאָלידאַריטעט ביי אַלע אַן אויסנאַם יידן:

דער דייטש האָט געוואַלט אַרויפצווינגען די סוגעסטיע, אַז ער פאַר- פאַלגט נישט קיין מענטשן, נאָר בלויז... יידן. שפעטער האָט ער דאָס דאָ- זיקע סוגעסטיע־מיטל אָפּילו געפרוּווט אַנווענדן פאַרשידנאַרטיק, נישט אויף אַלע גלייך, מאַכנדיק אַ חילוק צווישן די אַזוי־גערוּפּענע מזרח־יידן און די יידן פון מערב, צווישן אַרבעטנדיקע און נישט־אַרבעטנדיקע, יונגע און אַלטע. היינט ווייסן מיר שוין, וואָס דער אַקופאַנט איז אויס־געווען דערמיט און וואָס אַזוינס ער האָט שפעטער דערגרייכט מיט אַט דער פּלאַ-

מיכאל באר וויטש

נירטער ראפינירטקייט. ס'איז אויך באוויסט, ווי אזוי ער האָט דערמיט — אין די ווייטערדיקע עטאָפּן — דעמאָראַליזירט די מענטשן, וואָס זענען שוין אזוי אויך געווען אויסגעמאַטערט און דערשעפט ביזן העכסטן גראַד. ס'איז אויך באַקאַנט, אַז ס'איז נישט געגאַנגען בלויז אין אַן אויסטיילונג אויף נוצלעכע און אומנוצלעכע, בעסערע און ערגערע, נאָר פשוט און אויסשליסלעך — ווער פּרעזער און ווער שפעטער — אַ סיסטעמאַטישקייט פון אַ שטופּנווייזן אומברענגען, לויט אַ געוויסער ריי. איבעריקנס, האָבן זיך דאָך איינגנטלעך די יידן — אינגאַנצן גענומען — געפונען אויף דער טיילוואַנישער רשימה נישט ווי אַן ענדציל, נאָר ווי אַ בלויזער עטאָפּ פונעם דייטשישן פּאַרניכטונג-פּלאַן. גלייך נאָך דעם, ווי די דייטשן וואַלטן זיך געווען אָפּגעפּאַרטיקט מיט זיי, וואַלט באַדאַרפן קומען די ריי אויף אַנדערע פעלקער און קודם-כל — אויף די סלאַווישע...

אין יענער סיטואַציע איז דאָס נישט-אויסבאַהאַלטן דעם יידישן אָפּ-שטאַם געוואָרן פּאַרעכנט פּאַר אַ מאַראַלישער דעמאָנסטראַציע קעגן דער אומזיניקער אידעאָלאָגיע פון די מענטשן-פרעסער.

אזעלכע אומגעלומפערטע אויספירן האָבן, איבעריקנס, אין יענע ערש-טע טעג פון די יידן-רעפּרעסיעס אויך געקאַנט מאַכן אַפּילו אַ טייל נישט-יידן 1).

מענטשן פון דרויסן האָבן אָפּטמאַל נישט געקאַנט באַנעמען די דאָזיקע געוויסנהאַפטיקייט. נישט איינמאַל האָט זיך געטראָפּן, אַז דער נישט-ייד-שער פריינט האָט געפרווט אויפווייזן דעם באַקאַנטן ייד זיינעם, אַז דאָס געפינען זיך אין דער יידישער געזעלשאַפּט, וווּ מ'איז אויסגעשטעלט פּאַר-פּאַלגט צו ווערן אויף טריט און שריט, וועט פּאַר אים שאַפן אַן אויסוועג-לאָזע און האַפּענונגסלאָזע לאַגע. נאָך זיין מיינונג נאָך — האָט ער דעם יידישן פריינט געראָטן — דאַרף ער אינגאַנצן פּאַרלייקענען, אָפּמעקן זיין יידישן אָפּשטאַם. טיילמאַל האָט אַזאַ פּאַליאַק אַפּילו פּאַרגעשלאָגן עפעס — וואָס צו טון אין דער ריכטונג, נאָר די יידן האָבן אָפּגעזאָגט.

1) די דענער דערציילן מיט שטאַלץ, אַז דער דענישער קעניג זאַל האָבן גע-דראַט, אויב ס'וועט קומען אַ באַפעל די יידן זאלן אַנטון אַ „מגן-דוד“, וועט ער צוזאַמען מיט זיין סוויטע אויך אַנטון דעם זעלבן יידן-צייכן; און אין רעזולטאַט דערפון — אַנשטאַט דער „מגן-דוד“ זאַל ווערן, לויט די כּוונות פונעם אָקופּאַנט, אַ „אַנד-צייכן“ וואַלט ער נאָר פּאַרגעשטעלט מיט זיך אַ צייכן פון כּבוד.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

די אַנטוויקלונג פון די שפּעטערדיקע געשעענישן האָבן דערווייזן, אַז גראַד די דאָזיקע נישט־ייִדישע גוטע־פּריינט האָבן געהאַט רעכט, אַז זייער פּראַקטישע איינשמעלונג אין לעבן איז געווען אַ ריכטיקע, און נישט די פּרינציפּן פון די באַקאַנטע ייִדן זייערע. און ס'איז נישט קיין ווונדער, ווייל די פּאָליאַקן האָבן זיך דאָך געפונען אין אַ סך אַ בעסערער לאַגע, ווי די ייִדן, און גיכער געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו באַוועגן פּריי, איידער די ייִדן. זיי האָבן זיך נישט באַדאַרפט איבערנעמען, איינזאַפּן אין זיך, אין אַזאַ מאַס ווי די ייִדן, די כּסדרדיקע ענדערונגען, וואָס זענען פּאַרגעקומען אין זייער אינטימ־פּערזענלעכער לאַגע און לסוף — ס'איז פשוט נישט געווען קיין פּאַרגלייך צווישן זייער טאַג־טעגלעכקייט און דער געוואַלדיקער, ממש אומגלויבלעכער דעקלאַסירונג פון די ייִדן. צוליב די דאָזיקע אַלע טעמים האָבן, פּאַרשטייט זיך, די פּוילישע גוטע־פּריינט געקאַנט אַלזייטיק באַ־טראַכטן, ריכטיק אַפּשאַצן די לאַגע און וויסן, וואָס ס'איז צוועקמעסיקער און גינסטיקער צו ראַטן זייערע באַקאַנטע ייִדן. זיי זענען נישט געווען אוממיטל באַר אַריינגעצויגן אין שווינדלדיקן ראַד־געדריי פון דער ייִדישער קאַטאַסטראַפּע, און אַלס פּועל־יוצא — נישט באַאיינפלוסט פונעם פּסיכאָ, וואָס איז געווען אַזוי פּאַרשטענדלעך ביי די קרבנות, און נישט באַלעס־טיקט פונעם שותפות־געפיל, וואָס איז געווען אייגן די אוממיטל באַרע קרבנות. דעריבער האָבן זיי די געשעענישן גיכער געקאַנט באַטראַכטן קלאַ־רער און זאַכלעך. די ייִדן האָבן כּסדר געהאַט טעותים. ווען מען זאָל נעמען אין אַכט די פּאָלגן, זענען זיי אין זייערע האַנדלונגען באַגאַנגען פעלערן. די סיבה פון נישט איין פעלער האָט געשטעקט אין זייערע גיכע, אויטאָ־מאַטישע האַנדלונגען און אויך אין די הנחות, וואָס פאַר זיך אַליין זענען זיי געווען פּאַזיטיוו און האָבן פּאַרדינט מאַראַלישע אַנערקענונג. אָבער קיין גוטס איז דערפון נישט אַרויסגעקומען פאַר זיי.

אין דאָזיקן ערשטן פּעריאָד זענען דעריבער געגאַנגען אויף אַרישע פּאַפִירן נאָר געציילטע, יחידים. צווישן זיי האָבן זיך געפונען אַזעלכע, וואָס זענען געווען איינגעלעבט, אַריינגעוואַקסן נישט בלויז אין דער נישט־ייִדישער געזעלשאַפּט, נאָר אויך (און קודם־כל) אין נישט־ייִדישע משפּחות: פּרויען פון נישט־ייִדן, מענער פון געמישטע פּאַרפּעלקער אַזױו. און אויך דאָס האָט געהאַט אַ שייכות צו גאָר אַ קליינעם טייל פון דעם מין משפּחות.

מיכאל בארוויטש

אין געטאָ זענען געוואָרן אַרײַנגעפרעסט נישט בלויז אַ גרויסע צאָל משומדים נאָר אויך אַ סך פרויען און מענער, וואָס זענען געוואָרן אַרויס־געריסן און צעשיידט פון זייערע באַשערטע, וואָס האָבן געשטאַמט פון פאָ־ליאַקן, פון געמישטע חתונות. ס'האַט אָפּטמאָל אויך געטראָפּן, אַז מ'האַט נישט ריזיקירט צו פאַרבאַהאַלטן די ״ראַסן־אַנגעהערײקײט״ אָפּילו אין אַזעלכע פּאָלן, ווען דער נישט־ײדישער פּאַרטנער אָדער פּאַרטנערין, האָבן אַרויסגעוויזן די פּולסטע גרײטקײט צו ברענגען די ווייטגייענדיקסטע קרב־נות. געווען אַ פּאַל, צום בײשפּיל, אַז דער מאַן, דער ״אַריער״ (בעת דאָס ווייב זײנס איז געווען אין געטאָ), האָט געטון אַלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך, אבי דאָס ווייב זאָל זײן לײכט דאָס לעבן אין געטאָ. ער האָט איר געשיקט פּעקלעך, געהאַט מיט איר זעונגען און נישט געקוקט אויף די אַלע סכּנות, וואָס זענען געווען פּאַרבונדן דערמיט און אויף וועלכע ער איז דערבײ גע־ווען אויסגעשטעלט. ווען ס'האַבן זיך אונטערגערוקט די ״אויסזידלונגען״, האָט ער פּאַרלוירן זײן גאַנץ פּאַרמעגן אויף איבערצוקויפּן די דײטשן, וואָס האָבן אים צוגעזאַגט צו ברענגען אַ גרוס פון דער ״אויסגעזידלטער״. ער איז אַליין געפּאַרן מיט דער טראַסע, איבער וועלכער ס'זענען געאַנגען די מאַקאַברישע ציגן; געזוכט, גענישטערט, נאַכגעפּרעגט, בכדי צום סוף צו פּאַרשטיין, אַז שוין... אַז ס'איז צו שפּעט.

מ'האַט, פּאַרשטייט זיך, געקאַנט פרעגן:

— צי איז נישט געווען צוועקמעסיקער ״אײנצואַרדענען״ דאָס ווייב אויף ״אַרישע פּאַפּירן״?

דאָס זענען פּונדעסטוועגן פּראַגן, וואָס זענען דיקטירט דורך אַ שפּע־טערדיקער לאַגיק; אַ לאַגיק, וואָס איז צוגענגלעך היינט און נישט דעמאָלט, ווען ס'זענען אָנגעגאַנגען די געשעענישן. מ'האַט זיך דאָך באַלד צעשיידט צוליב דעם, ווײל מ'האַט נישט פּאַרגעזען די פּאַקטישע אַנטוויקלונג פּונעם ״פּראַבלעם״. די צײטווייליקע צעשיידונג און דאָס געפּינען זיך פון אײנעם פון די צדדים אין געטאָ האָט זיך פּאַרט אויסגעוויזן פּאַר אַ בעסערן אויס־וועג, ווי טוישן די אײגענע הײט און זײן אונטערגעוואָרפּן דער נאַכאַנאַנדי־קער שרעק פּאַר יעדן שכן און שכנטע. שפּעטער, ווען מ'איז געבליבן שטיין פּאַר אַן אומצוויידיקער צוקונפּט, איז זײער אָפּט שוין געווען צו שפּעט. דער פּינצטערער פּאַרניכטנדיקער כּוח האָט שוין באַוווּן, אויב נישט צו

אַר־שע פּאַפּירן

צעשמעטערן, איז צו פאַראַליזירן, אָדער אָפּשניידן יעדע פאַרבינדונג, אָדער אוממעגלעך צו מאַכן, צוליב פאַרשידענע סיבות, דעם איבערשפּרונג צום „אַנשפּאַר“, וואָס איז דערווייל אינגאַנצן פאַרשטאַרט געוואָרן.

אין גרעסטן טייל האָט דעצידירט דער צופאַל: דאָס צוטשעפען זיך צו יענעם, אָנכאַפּן זיך אָן עמעצן אויף אַ מינוט, פּראָוויזאָריש אויסנוצן די געלעגנהייט, וואָס איז אונטערגעקומען, סוגערירן אין איין מאָמענט, אַ צונויפפאַל פון אומגעריכט־גוטע באַדינגונגען.

מסירות און „וסיפּעס“ (אַריינפאַלן) זענען דעמאָלט געווען אַן אָפטע דערשיינונג. אין אַ געוויסער מאָס איז עס — אין יענעם ערשטן פּעריאָד — געווען אפשר דערפאַר, ווייל מ'איז זיך נישט באַגאַנגען, מ'האַט זיך נישט פאַרהאַלטן גענוג פאַרזיכטיק. נישט איינעם האָט עס זיך אויסגעוויזן, אַז אין די נייע באַדינגונגען צום „נייעם“ לעבן איז גענוג אַ בלויז פאַפּירל, עפעס אַ שטיקל דאָקומענט, סתם אַזוי, לפנים וועגן. מ'האַט נישט דער־שאַצט, על־כ־פנים אויף אַזויפיל און אין אַזאַ מאָס, אויף וויפל מ'האַט זיך נישט געקאַנט פאַרשטעלן ווי ווייט ס'קאָן דערגיין און שאַדטן די רכילות און לשון־הרע דאָס שלעכטס פון ביזע צינגער, פון דער מענטשלעכער קנאה־שנאה, שווינדלערישקייט און געמייניקייט. מ'האַט נאָך נישט געוויסט ווי אַזוי אויסצונוצן, נישט געקענט די אופנים און מעגלעכקייטן, וואָס האָבן זיך דאָן געשאַפן און די אייגנטלעכע ראַל, וואָס ס'שטעלט מיט זיך פאַר דער צופאַל. די געכאַפטע, וואָס האָבן זיך געפרוּווט אַרויסדרייען פון דער נעץ, האָבן דערפאַר באַצאָלט — צום ערשט מיט תּפּיסות, אָדער לאַגער, נאָך דעם — געוויינלעך — מיט טויט. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז ס'האַט געמוזט האָבן אַן איינפלוס און ווירקונג אויף דער דעציזיע פון אַנדערע. די „וסיפּעס“ (דאָס אַריינפאַלן אין שונאס הענט) זענען דעמאָלט גע־ווען אַן אָפטע דערשיינונג. צווישן אַנדערע סיבות זענען זיי געווען באַ־גינסטיקט דורך די טיילווייזע קאָנספּיראַציעס, אָדער — גענוי זיך אויסגע־דריקט — געלעגנהייטלעכע קאָנספּיראַציעס:

מיר דאַרפן דאָ געדענקען, אַז אין דער צעטומלעניש פון יענע ער־שטע טעג האָבן די דייטשע פאַראַרדענונגען פאַראַליזירט יעדן טריט פון די מענטשן, וואָס האָבן זיך נאָך נישט געהאַט צוגעווינט צו דער נייער סיטואַציע, בכּן האָבן זייער אָפט די מענטשן מיטן אַזוי־גערופּענעם „גוטן

אויסזען" אַראָפּגענומען די ייִדן־לענטע נאָר געלעגנהייטלעך און נאָר צוליב דעם; בכדי צו קענען דערליידיקן באַשטימטע ענינים, ווי למשל, ווען זיי האָבן באַדאַרפט גיין איינקויפן. ס'איז גענוג געווען, אַז עפעס דאַרט אַ ליאַדע גאַרנישט זאָל זען אַזאַ מענטש איין מאָל מיט דער לענטע און דאָס צווייטע מאָל אָן איר, אַז יענער זאָל גלייך ווערן פאַרהאַלטן און אין רעזולטאַט "פאַר־שיט" ווערן. איבערהויפט, אַז די קרבנות, ווען זיי האָבן געטראַכט וועגן דער סכנה וואָס לויערט אויף זיי און וועגן די אופנים ווי אַזוי זי אויס־צומיידן — זענען זיי אין אָנהייב געקומען צו זייער נאַווע אויספירן; צוליב דעם וואָס די נייע גזירות און קלעפּ זענען געקומען ווי אַפיציעלע פאַראַרדענונגען, האָט זיך טייל געדאַכט, אַז דאָס איז אַן ענין פון די אַדמיניסטראַטיווע אַרגאַנען, און דער וואָס וועט זיך נישט צופאַסן צו אַט די דראַקאַנישע געבאַטן, וועט פאַרפאַלגט ווערן אויסשליסלעך דורך די רעפּרעזענטאַנטן פון דער דאָזיקער "מאַכט"; ס'הייסט: דורכן דייטשישן זשאַנדאַרם, דייטשישן פּאָליציאַנט און דייטשישן געהיים־אַגענט. און אַז מ'האַט שוין יאָ אָנגענומען מיטלען צו זיין פאַרויכטיק, האָט מען צו מיינסט אין זינען געהאַט אויסצוהיטן זיך קעגן די דאָזיקע מלאכי־חבלים, און אינגאַנצן פאַרנאַכלעסיקט, פאַרגעסן, אַז מען דאַרף נאָך אויך האָבן אין זינען צו זיין פאַרויכטיק לגבי דער אויסגעברייטערטער מאַכט — די געשטאַלטן, וואָס וואַקסן אויס ווי פון אונטער דער ערד... די פריי־ויליקע ציטראַגער און מוסרים פון דער ציווילער באַפעלקערונג.

און אַז ס'קומט שוין צו רייד וועגן די פּאַלן פונעם בלויוז געלעגנ־הייטלעכן פאַרקאַנספירירן די "ראסן"־אַנגעהעריקייט, דאַרף מען נישט פאַרגעסן דעם דאָזיקן טייל, וואָס איז צו מיינסט אויפטרײסלענדיק אין אַט דער דערשיינונג, איך מייך, די ייִדישע קינדער. די זעלבע, פאַר וועמען דער אַקופאַנט האָט אַביסל שפּעטער רעזערווירט די ערשטע רייען אינעם ציג, וואָס איז געאַנגען צום טויט. די דאָזיקע קינדער האָבן מיט זייער מוט און פאַרצווייפלטע אַנשטרענגונגען אַריינגעשריבן די טיף־ריינדיקסטע קאַרט־לעך פון דער ייִדישער מאַטיריאַליאַציע שוין אויפן דאָזיקן ערשטן עטאַפּ. נישט בלויז פאַרן אַנטשטיין פון געטאָ, נאָר אויך שפּעטער, ווען די מענטשן זענען געוואָרן פאַרמאַכט הינטער די מויערן פון געטאָ, וווּ מ'האַט זיך גע־פונען ווי אויף אַן אַפּגעשלאָסענעם גרויליקן בית־עולם, זענען זיי, די דאָ־

אַר ישע פאפירן

זיקע קינדער, אָפּט געוואָרן די אינציקע שפּייזער און פּאַרזאָרגער פּון זיי-
ערע עלטערן. זיי האָבן זיך אַזוי פּלינק געקאַנט געבן אַ גליטש אַדורך דורך
די דראַטן און שוין זיך געפּינען אויף דער „אַרישער זייט“, בכדי צו באַ-
קומען, אויף וואָס פּאַר אַן אופן ס'זאָל נישט זיין, עפעס עסן. אויף יעדן
טריט הינטער די דראַטן האָט אויף זיי געלויערט אַ סכּנה. שפּעטער, ווען זיי
האָבן באַדאַרפן גיין צוריק אין געטאָ, האָבן זיי זיך געגרייט אַזוי,
גלייך ווי זיי וואַלטן באַדאַרפן אַדורכגיין אַ געדיכטן וואַלד פּול מיט גע-
פּאַרן. ס'איז נישט געווען קיין סתּם אומקערן זיך, נאָר גיכער אַן אַדורכ-
רייטן זיך ווידער אויף צוריק מיטן דעראַבערטן „גוטס“, וואָס איז באַשטאַ-
נען פּון אַ ברויט, אַדער עטלעכע קאַרטאַפּל. טיילמאָל האָט אַזאַ יינגל
„אווּאַנסירט“, געוואָרן אַ שמוגלער אין „גרעסערן פּאַרנעם“. ער האָט איינ-
געקויפט פּראָדוקטן אויף דער „אַרישער זייט“, בכדי ער זאָל זיי נאכער
קאַנען פּאַרקויפּן אין געטאָ די, וואָס האָבן נאָך געהאַט עפעס געלט. מיט
די פּאַרדינסטן פּונעם שמוגל האָט ער אַרויסגעהאַלפּן די אייגענע משפּחה.
וויפּל מאָל און ווי אָפּט האָט זיך אַזאַ קליינער שמוגלער מער נישט אומ-
געקערט פּון אַזאַ אונטערנעמונג! אויף טייל ערטער האָבן זיך די דייטשן
אַפּילו איינגעאַרדנט אַ ספּאַרט-פּאַרוויילונג, וואָס איז באַשטאַנען דערין,
וואָס זיי האָבן פּון ווייטנס געטשאטעוועט אויף אַזאַ יאַטל און פּון זייער
באַהעלטעניש געשאַסן צום קינד אין זעלבן מאַמענט, ווען דער קליינער
האַט געפרוּווט דורכקריכן אויף דער „אַרישער זייט“.

דעם גובערנאַטאָר פּראַנק אַליין האָט זיך איינמאַל אַפּילו געהאַט פּאַר-
גלוסט צו לאָזן זיך ווילגיין אויפן זעלבן אופן און דאָס גראַד אין דער
אַנוועזנהייט פּון אַנדערע הויכגעשטעלטע לייט און זייערע ווייבער מיט
וועלכע ער איז ספּעציעל צוליב דעם אַראַפּגעקומען מיטן אויטאָ (נאָך אַ
פּריילעכע „ביבקע“ אין בעלוועדער) צו דער פּאַרקאַן-מויער פּון וואַרשע-
ווער געטאָ. צווישן דער דאָזיקער נעטער געזעלשאַפט האָט זיך געפּונען
דער איטאַליענישער שרייבער און זשורנאַליסט קוּרציאַ מאַלאַפּאַרטע,
וואָס האָט די דאָזיקע אויסטערלישע סצענע פּאַרצייכנט ביי זיך אַזוי:

— „באַקוקט נאָר גוט די דאָזיקע וואַנט — האָט פּראַנק געזאָגט — צי
זעט איר טאַקע פּאַר זיך אַזאַ שרעקלעכע צעמענטענע מויער מיט אַרומגע-“

מיכאל באר וויטש

צוימטן שטעכלדראָט, ווי ס'שרייבן די ענגלישע און אמעריקאנער ציי-
טונגען?"

און מיט אַ געלעכטער צוגעגעבן:

— יידן, אומגליקלעכע מענטשן, אַלע זענען זיי קראנק אויף די לונד-
געז... די דאָזיקע וואָנט פאַרהיט זיי ווייניקסטנס קעגן ווינט.

— די שרעקלעכע אוממאַראַלישקייט פון דער דאָזיקער וואָנט — האָב
איך געענטפערט — באַשטייט נישט נאָר אין דעם, וואָס זי שטערט די יידן
אַרויסצוגיין פון געטאָ, נאָר דערין, וואָס זי שטערט זיי נישט אַריינצוגיין
אין אים.

— און דאָך, — האָט פראַנק געזאָגט מיט אַ שמיכל, — כאַטש פאַרן
עובר זיין אויפן פאַרבאָט צו פאַרלאָזן דאָס געטאָ ווערט מען פאַרמשפט צום
טויט, גייען זיך די יידן, נישט געקוקט אויף דעם אַלעם, ווען זיי ווילן
אַריין און אַרויס.

— ווי? זיי קריכן אַריבער דעם מויער?

— אַ, ניין! — האָט פראַנק געענטפערט — זיי גייען אַרויס דורך קליינע
עפענונגען, ענלעך צו מייזן-לעכער. ביינאַכט קאָפּען זיי אונטער די מויער
סאמע אונטן און בייטאָג פאַרשיטן זיי דאָס אָרט מיט אַביסל ערד און פאַר-
שטעלן עס מיט בלעטער, מ'זאָל נישט דערקענען. זיי קריכן אַדורך דורך די
דאָזיקע לעכער, כדי זיי זאָלן זיך קאָנען איינקויפן אין שטאָט פראַדוקטן און
מלבושים. דער שוואַרצער מאַרק פון געטאָ קומט אין אַ גרויסער מאָס פאַר
דורך די דאָזיקע מויערן. פון צייט צו צייט פאַלן טייל שטשורעס אַריין אין
דער פולאפקע; דאָס זענען קינדער, אַזוי פון אַכט ביז צען יאָר, נישט על-
טער. זיי ריזיקירן מיטן לעבן, ווי ס'וואָלט געווען ביי זיי אַן אמתער ספאַרט.
דאָס איז אויך אַזאָ ספאַרט-שפּיל, נישט אמת?

— זיי ריזיקירן טאַקע מיטן לעבן? — האָב איך אויסגערוּפּן.

— אין גרונט גענומען — האָט פראַנק אָפּגעוואָנדן — מיט קיין שום
זאָך נישט מער.

— און דאָס רופט איר אַן אַ ספאַרט-שפּיל?

— נאַטירלעך. יעדע שפּיל האָט זיך אירע כללים.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

— אין קראַקע — האָט זיך אָנגערופן די פּרוי וועכטער (1) — האָט מיין מאן אויפגעשטעלט אַ וואַנט אַרום געטאָ אינגאַנצן לויטן מזרח־סטיל. מיט עלעגאַנטע, שמאַלע, בויגנאַרטיקע עפענונגען און שיינע שיס־נעסטן. די יידן האָבן זיך דאָרט נישט אויף וואָס צו באַקלאַגן, אַ באַמת־עלעגאַנטע וואַנט... אין ייִדישן סטיל.

אַלע האָבן זיך צעלאַכט, און געטופּעט מיט די פיס איבערן בליש־טשענדיקן שניי.

— רוהע! שטילער! — האָט אַ זאָג־געטון דער זעלנער, וואָס האָט אַני־דערגעקניט מיט דער ביקס אין דער האַנט עטלעכע טריט פון אונדז, וואָס איז געווען פאַרשטעקט הינטער אַ קופּע שניי.

דער זעלנער האָט געציילט אין לאַך־עפענונג, וואָס האָט זיך זייער נידערדיק געפונען אין דער מויער, ביי דער סאַמע ערד. אַ צווייטער זעל־נער, וואָס האָט אַנידערגעקניט נאָך אים, האָט געקוקט אַהין איבער יענעמס אַקסל. דער אַנדערער האָט אַ צי געטון דאָס צינגל. די קויל האָט געטראָפּן אין דער געטאָ־וואַנט האָרט ביים סאַמע ראַנד פונעם לאַך.

— שלימזל! — האָט פּריילעך אויסגערופן דער זעלנער און נאַכאַמאָל אַ שליס געטון דאָס געווער — גרייט צום שיסן.
פּראַנק האָט זיך דערנענטערט צו די צוויי זעלנער און זיי אַ פּרעג געטון צו וועמען זיי שיסן.

— צו אַ שטשור? — האָבן זיי געענטפּערט און הויך זיך צעלאַכט.

— צו אַ שטשור? הא, אַזוי גאַר! — האָט פּראַנק זיך אָנגערופן און אַנידערגעקניט נעבן די זעלנער, אויך אַ קוק צו געבן איבערן אַקסל פונעם זעלנער.

מיר אַלע זענען אויך צוגעקומען נענטער. די פּרויען האָבן געלאַכט און נישט איינגעשטאַנען אויף קיין אַרט, צונויפגענומען די אונטערשטע טייל פון די ספּודניצעס, ווי פּרויען טוען עס געוויינלעך, ווען זיי הערן, אַז ער־געץ־נאָענט זענען דאָ שטשורעס, גלייך ווי זיי וואַלטן מורא געהאַט, אַז די שטשורעס זאָלן זיך זיי נישט אַרונטערקאַפּן אונטערן קלייד.

(1) די פּרוי פון וועכטערן, דעם „קרייז־הויפטמאַן“ פון קראַקע.

— ווו איז ער? ווו איז דער דאָזיקער שטשור? — האָט געפרעגט די פרוי בריגיטא פראנק.
— אַכטונג! — האָט געזאָגט דער זעלנער און אָנגעשטעלט דעם ציל.
אין דער לאַך-עפענונג, סאַמע אונטער דער געטאָ-וואַנט, האָט זיך באַוווּן אַ קאַפּ שוואַרצע האָר צעשויערט און צעכראַסטעט. גלייך נאָך דעם האָבן זיך אויסגעשיללט פון לאַך אַרויס צוויי הענט, וואָס האָבן זיך אָנגע-שפּאַרט אָן שניי. ס'איז געווען אַ קינד.
ס'איז געפאלן אַ שאַס, אויך דאָס מאָל האָט דער זעלנער נישט געטראָפּן אַ האָר האָט געפעלט. דאָס קינדערישע קעפל איז פאַרשווונדן.
— גיב זי מיר אַהער — האָט פראַנק געזאָגט מיט אומגעדולדיקייט אין קול — דו קאַסט זיך אַפילו רעכט נישט אומגיין מיט קיין ביקס!
ער האָט אַ כאַפּ געטון די ביקס און אָנגעשטעלט דעם ציל.
אַרום איז שטיל, שטיל געפאלן דער שניי. 1. — — — — —

נישט איינמאָל וועט אונדז נאָך אויסקומען צו שרייבן וועגן יידישע קינדער אויף דער „אַרישער זייט“. אין שייכות מיט זיי פריער-געבראַכטע פאַקטן ווילן מיר דאָ צוגעבן, אַז אַזעלכע דערשיינונגען זענען געווען באַ-כאַנט אין פאַרשפרייט נישט בלויז אין וואַרשעווער געטאָ נאָר אויך אין אַ סך אַנדערע געטאָס.
די באַווונדערונג און באַגייסטערונג פאַר זייערע אויפטוען זענען גע-וואָרן אויסגעדריקט אין אַקטועלע לידער. ווי אַ ביישפּיל ברענגען מיר עט-לעכע פּערזן פון אַ ליד, וואָס איז געוואָרן אָנגעשריבן דורך הענריקא לאַ-

1) קורציאַ מאַלאַפּאַרטע: „קאַפּוט“ (כ'צטיר פון דער פראַנצויזישער אויס-גאַבע די זייטלעך 211—212). נאָך דער מלחמה האָט זיך מאַלאַפּאַרטע באַקלאָגט, אַז אַ סך האָבן אים געמאַכט פאַרווירפּן צוליב דער דאָזיקער סצענע. כ'האַב פראַנקן — טענהן זיי — נישט באַדאַרפט לאָזן אויספירן דעם מאַרד. זיי ווייסן נישט, די דאָזיקע נאַיווע מענטשן, אַז כ'האַב פראַנקן אין דער לעצ-טער מינוט אַ שטויס געטון די ביקס, אַז ער זאָל נישט טרעפּן אין ציל. דער גובערנאַטאָר איז געווען אומצופרידן, וואָס ער האָט נישט געטראָפּן און זיך געווענדט צו מיר מיט די ווערטער: „איר זענט נישט קיין מאַנצפאַרשוין“, (פּעטערקרוי נומער 126 פון 7טן דעצעמבער, 1947).

אַר ישע פאפירן

זאווערט 1) אונטערן נאָמען „דער קליינער שמוגלער“. דאָס ליד איז געוואָרן געזונגען אין וואַרשעווער געטאָ:

„...דורך דעכער, דורך לעכער, דורך שפּאַלטן,
דורך דראָטן, דורך גרוחן און פּלויט
איך שלייך זיך פאַרשטעלט און באַהאַלטן,
כילויף דורך, רייט זיך דורך דורכן טויט.

דאָס טרייבט מיך און יאָגט מיך דער הונגער
און מאַטערט מיך אויס טאָג און נאַכט,
נאָר פּלינק זענען פּיס מיינע יונגע
ווי אַ קאַץ כִּקריג זיך דורך דורך דער וואַך.

אין טראַנטעס צעפּליקט און צעריסן,
דעם זאָק אונטער אַרעם פאַרשטעקט,
נאָר מוטיק, פאַרעקשנט, פאַרביטן
דערשטיק איך אין האַרצן די שרעק.

אויב ס'זועט מיך די האַנט פונעם גורל
דערגרייכן אין מיטן דער שפּיל,
מיין לעבן איז סיי ווי פאַרלוירן,
וויין, מאַמע, נאָך מיר אין דער שטיל.

דו וועסט שוין נישט הערן פון ווייטן
מיין אויסגעשרי: — מאַמע! מיין רוף...
דער שטויב פון דער גאַס וועט באַגלייטן
דעם עלנטן קינדערשן גוף.

איין זאָרג בלויז וועט ס'פּנים פאַרקומען,
אַ גליווער-גרימאַסע פון טויט:
אוי, מאַמע, ווער וועט צו דיר קומען
און מאַרגן באַזאָרגן מיט ברויט"2).

1) דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן.

2) איבערזעצונג פון משה קנאַפּהייס.

אינעם גאנג פון די געשעענישן הויבן אן פארקומען די ערשטע „אויסזידלונגען“. גלייך נאך דעם קומען אן פארנעפלטע, נישט־קלאַרע ידיעות וועגן גורל פון די מענטשן, וואָס זענען אוועקגעפירט געוואָרן ער־געץ־ווו, אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. נאָך שפּעטער — די טויבע אנונגען און פאַרגעפילן וועגן ווייטערדיקן פאַרלויף, וועגן דער סיטואַציע, וואָס נעמט זיך אָבער שוין אַלץ מער אויסקלאַרן. אין דער זעלבער צייט ווערט אָבער אַלצדינג איבערגעדרייט און צעקרימט דורך דער צעהיצ־טער פּאַנטאַזיע און איינרעדענישן, אַז מען שאַקלט זיך אַזש אַפּ דערפון מיט עקל, כאַטש ס'איז געווען אין פּולשטענדיקן קעגנזאָץ צו דער פּאַקטישער לאגע.

אין אַנבליק פון די האַסטיקע ענדערונגען, וואָס די געשעענישן האָבן געברענגט מיט זיך, נעמען זיך קרישלען די פּאַקטאַרן, וואָס האָבן נאָך פריער באַשווערט צו נעמען שטעלונג, אַנצונעמען באַשלוסן, זיך צו דע־צידירן איבערצוגיין אויף „אַרישע פּאַפּירן“. די אַלע, פאַר וועמען דאָס אַריינגיין אין געטאָ אַריין איז, צווישן אַנדערן, געווען אַ מאַראַלישע דע־מאַנסטראַציע, אַן אויסדרוק פון פאַרבונדנ־קייט מיט דער ליידנדיקער מאסע פון איין זייט און פון דער צווייטער — אַ גרינגשעצונג און פאַ־ראַכטונג פאַר די ראַסיסטישע אומזיניקייטן, — די אַלע האָבן זיך זייער גיך איבערצייגט, אַז זיי האָבן אויסגעקליבן אַ וועג, וואָס איז — אַפילו לשם „דעמאָנסטראַציע“ — געווען פּאַטאַל. פאַר די תּלנים איז לחלוטין פרעמד געווען יעדער מאַראַלישער אונטערשיד און אויסנאַם, און אויב די קרבנות האָבן אַנגעווענדט דעם דאָזיקן מאַראַלישן מעטאָד, איז עס געווען — נישט ווילנדיק — אין פּולשטענדיקן איינקלאַנג מיט די פּלענער, וואָס זענען אַנגעצייכנט געוואָרן דורך די דייטשן. מען האָט איינגעברענגט דער־מיט אַרבעט די דייטשע רוצחים.

וואָס איז אָבער געשען מיט די משפּחה־פאַרבינדונגען? די משפּחות זענען געווען אונטערגעוואָרפן אויף אַ סיסטעמאַטישן אופן צו ווערן צע־קלאַפּט, צעטרעטן און צעשפּליטערט. דאָס איז פאַרגעקומען אויף אַזאַ אומגעריכטן און שוידערלעכן אופן, אַז קיין שום נאַרמאַל־דענקענדיקער

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

מענטש האָט עס פּרִיער אויף קיין פּאַל נישט געקאַנט פּאַראַויסזען און נישט פּאַרפֿילן. וואָס שייך ווידער דעם פּערזענלעכן צושטייער צו לינדערן די נויט און די אַנשטרענגונגען צו טראָגן בשותפות דעם שווערן עול. דאָס פּאַרגרינגערן יענעם דערמיט, וואָס מ'איז אַן אח לצרה? אָבער אויך דאָ האָט די דערפֿאַרונג פון דער ווירקלעכקייט געהאט צו פּאַרצייכענען טראַ- גישע טעותים. יעדער יחיד, וואָס האָט זיך געפונען אין געטאָ, האָט נאָר בלויז פּאַרגרעסערט מיט זיך די צאָל קרבנות און דערמיט אַליין נאָך צו- געאיילט די לויפיקע טערמינען פון די מאסן-מאָרדן.

דער מענטש איז געבליבן שטיין פנים-אל-פנים און אויג אויף אויג מיט דער קאַטאַסטראָפֿע, מיטן אומקום.

ס'איז שוין איצט אַנגעקומען אַ סך שווערער אַרויסצורייסן זיך פונעם מאסן-מאָרד-קרייז, ווי פאַר דעם בכלל בייצושטיין דעם נסיון נישט אַריינ- צוטערען אין דער געמיינזאַמקייט, מיטמאכן און טיילן דעם גורל פון די אומגליקלעכע געטאָ-באַווינער. דאָס איז נישט געווען בלויז קיין פּוּעל- יוצא דערפון, וואָס דער קרייז איז געוואָרן וואָס אַמאָל ענגער און האָט זיך שוין געהאַלטן ביים שליסן, נאָר אויך דערפֿאַר, וואָס ס'איז דערווייל אי- בערגעריסן געוואָרן יעדער קאַנטאַקט מיט די נישט-ייִדן. די דרייפֿאַכיקע צוים פון געטאָ-וואַנט, דראָטן און וועכטער איז געוואָרן נישט צום איבער- טרעטן, אין דעם מאַראַלישן זין נאָך מער ווי אין דעם פיזישן. מ'האַט דע- ריבער נישט געוואָסט, ווי ס'זעט אויס די לאַגע און גלייכצייטיק פּאַרלויירן די פּעדים, וואָס האָבן זיך געפונען אויף יענער זייט געטאָ-וואַנט, די געהיימע וועגן, וואָס וואָלטן געקאַנט אַוועקפירן ערגעץ-וווּ אויף אַ זיכער אַרט.

פריער האָט מען נאָך ווי ס'איז געקאַנט איינאַרדענען דאָס איבערגיין אויף „אַרִישֶׁ פּאַפִירן“, און שפּעטער ערשט — איידער מ'האַט ענדגילטיק פּאַרברענט הינטער זיך אַלע בריקן — האָט מען ביסלעכווייז זיך געקענט באַקענען מיט אַלע אַקסעסואַרן, באַדינגונגען און אופנים, „כאַפּן דעם שיק“ און באַזאָרגן זיך מיט אַן אַרט. איצט איז עס בכלל נישט געווען מעגלעך. דאָס איבערגיין אויף „אַרִישֶׁ פּאַפִירן“ האָט איצט מיט זיך פּאַרגעשטעלט — שוין פון סאַמע ערשטן טריט אַן — אַ וואַנדערן אין אומבאַקאַנטקייטן.

און טיילמאל איז מען שוין ביים שטעלן די ערשטע טריט „פארשיט“ גע-
וואָרן, אַריינגעפאלן.

צום סוף ווילן מיר נאָך אונטערשטרייכן די סאמע וויכטיקסטע זאך:
דער געטאָ (שוין אָפּגערעדט וועגן די לאַגערז) איז געווען אַן אמתער
אָפּגרונט. אין אַ תהום ווערט מען נישט אַריינגעשליידערט אַן אַ שטראָף.
און אַ תהום לאָזט איבער נאָך זיך אַ חותם. די היטלערישע טעאָריעס האָבן
געקאָנט מיט זיך פארשטעלן אַ שלל מיט אומזיניקייטן און פלאַפלערייען.
דאָך האָט זיך מיט דער צייט אויף אַן אמת געלאָזט מערקן די שפּאַרע
„אַנדערשדיקייט“ פון די יידן. די מענטשן, וואָס האָבן געלעבט אינעוויי-
ניק, הינטער די געטאָ-מויערן, זענען דאָרט ווירקלעך געוואָרן אַנדערע
און ס'איז פשוט נישט געווען מעגלעך, אַז זיי זאָלן שפעטער נישט פארראטן
דעם אייגענעם איד, צו קאָנען אַנגיין פאַר אַ נישט-ייד. די דאָזיקע אַנ-
דערשדיקייט איז, פאַרשטייט זיך, נישט געווען קיין פועל-יוצא פון זייער
ראסן-אַנגעהערדיקייט. דאָס איז געווען די „אַנדערשדיקייט“ פון מענטשן,
וואָס זענען שוין געהאט געפרוּווט געוואָרן מיטן ערגסטן, שוין געהאט פאַר-
זוכט דעם טעם פון די ביטערסטע דערפאַרונגען אין לעבן.

II

„ פ א ר י ר ן “

1. — דער מאַגישער כוח פון באַשייניקונגען. — 2. די ערשטע צייטווייליקע באַשטעטיקונגען אויפן אַרט פון די „אַרישע פּאַ-פּירן“. — 3. די ערשטע קוועלע זייערע. — 4. „אויף אַ שפּיצל דאַרף מען געפינען אַ צווייט שפּיצל“. — 5. „קען-קאַרטעס“. — 6. אויטענטישע און נאַכגעמאַכטע דאַקומענטן. — 7. דאָס צע-חוטן מיט די דאַטעס. — 8. טראַגעדיעס און גראַטעסקן. — 9. די שוועריקייטן ביים דערשלאַגן זיך צו דער הויפּט-קוועלע פון דער פּראַדוקציע. — 10. די אונטערערדישע אַרגאַניזאַציע.

„אַרישע פּאַפּירן! אינעם דאָזיקן נאַמען האָבן זיך אַפּגעשלאַגן — ווי אין אַ קרומען שפּיגל — אַ גאַנצער אויסטערלישער קנויל פון אומהיימ-לעכע שטותים פון יענער עפּאַכע. צוויי אויסדרוקן, און יעדער פון זיי — אין זייער נאַטירלעכן טייטש — באַדייטן אַ צייטווייליקן „ערזאַץ-דאַקו-מענט און גלייכצייטיק אַ מאַטעריעלער סובסטראַקט פון וואַנזין. פּראַקטיש זענען די דאָזיקע „פּאַפּירן“ געווען בלויז אַ רעקוויזיט. ביים „פּאַרשיט“ ווערן האָבן זיי נישט געהאַלפּן. טיילמאָל (כאַטש זעלטן) האָט געטראַפּן, אַז ס'איז קיין איין מאָל נישט אויסגעקומען זיך צו לעגיטימירן מיט זיי דורך דער גאַנצער צייט, ווען מ'האַט זיך געפונען אויף דער „אַרישער זייט“. דאָס איז אַבער געווען אַ גורל-זאַך, פון די סאַמע גליקלעכסטע פּאלן. דאָך האָבן

מיכאל בארוויטש

זיי אפילו דאן דערפילט זייער אַ וויכטיקע פונקציע; אַך און וויי איז אַבער געווען צו אַזעלכן, וואָס האָט די „פּאַפּירן“ בכלל נישט געהאַט.

אין די אַקופאַציע־אַרן זענען איבעריקנס די „פּאַפּירלעך“ געווען איינס פון די וויכטיקסטע זאַכן. געווען אַ צייט, ווען ס'האַט געדינט די גילטיקייט פון די פּאַרשידנערליי „פּאַפּירלעך“. די דאָזיקע גילטיקייט זייערע האָט זיי פּאַרוואַנדלט — אונטערן דרוק פון די פּאַקטן — אין עפעס אַ געהיימען כּוח, אין אַ שוואַרצקינצלעריי. אַן אַ „פּאַפּירל“ האָט אַ מענטש גאַרנישט מיט זיך פּאַרגעשטעלט. די „פּאַפּירלעך“ האָבן זיך געמערט פון טאָג צו טאָג. צו אַזעלכע אידענטישע דאַקומענטן זענען פּאַרעכנט געוואָרן די „אַרבעט־באַשטעטיקונגען“, „אורלויב־באַשייניקונג“, „איינמעלדונג־קוויטלעך“ און קוויטלעך פון אויסמעלדן זיך, פּאַרשידנערליי „פּשעפּוסט־קעס“, „לעבנס־מיטל־קאַרטלעך“, „פּראָלאַנגירונגען“ און נאָך אַ גאַנצע ריי אַנדערע.

דאָס באַזיצן „פּאַפּירלעך“ איז ספּעציעל ביי יידן געווען אַ שוואַכקייט, וואָס איז דערגאַנגען ביז צו אַ מאַניע. זייל די דאָזיקע פּאַרשידנערליי „פּאַפּירלעך“ האָבן דאָך שוין אין געטאָ דעצידירט וועגן לעבן און טויט. נאָך מער — די היעראַרכיע פון דער גילטיקייט פון די פּאַרשידענע קוויטל־לעך האָט זיך דאָרט געענדערט פון איין טאָג אויפן אַנדערן. דאָס, וואָס איז היינט געוואָרן רעספּעקטירט, האָט מען זיך מאַרגן דערמיט אינגאַנצן נישט גערעכנט, אויפן אַנדערן טאָג האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ס'האַט נישט קיין שום ווערט. מענטשן האָבן זיך געיאָגט נאָך פּאַרשידענע „באַשטעטי־קונגען“ און נאָך פּאַרשידענע שטעמפלען, גלייך ווי נאָך אַ כּימערע, וואָס מ'האַלט זיך אין איין יאָגן נאָך איר, ווען זיי זענען שוין געווען — נאָך די גרעסטע אַנשטרענגונגען — גאָר נאָענט פון איר, נאָר אויסצושטעקן די האַנט און זי צו דערגרייכן, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ס'איז געווען פשוט אַן אויסדאַכטעניש, אַ פּאַרפירעניש. די פּאַקטישע לאַגע איז געווען אַזאַ, אַז אין דער אמתן האָט קיין שום „פּאַפּירל“ לאַנג נישט געהאַלפן. אַבער אין דער זעלבער צייט, אַז ס'האַט געפּעלט דאָס געהעריקע פּאַפּירל, האָט עס זיכער געשאַדט.

נישט געקוקט אויף דער גאַנצער אומסטאַבילקייט פון די פּראָצעדורן, האָט דער דאָזיקער כלל דאָך רעגולירט די סיטואַציע פונעם ייד נאָך זיין

א ר י ש ע פ א פ י ר ן

אַנטלויפן אויף דער „אַרישער זייט“. קיין חכם האָט מען נישט געקאַנט זיין. אַפילו אַזעלכער, וואָס האָט געהאַט די בעסטע „פּאַפּירן“, האָט אויך געקאַנט אַרײַנפּאַלן. דאַקעגן איז דאָס באַוועגן זיך אין גאַס אָן שום „פּאַפּירן“ געווען דאָס זעלבע, וואָס באַגײן זעלבסטמאַרד.

לאָמיר אָננעמען, אַז ס'האַט זיך שוין אַפילו אײנגעגעבן אויסצומײדן אַלע „לאַפּאַנקעס“ (כאַפּונגען), צו ווערן צופּעליק און אומגעריכט אויסלע- גיטימירט אויף דער גאַס. אָבער ערגעץ־וווּ האָט מען דאָך געמוזט ווײנען. בכדי צו ווײנען, האָט מען זיך דאָך באַדאַרפט אײנמעלדן. בכדי זיך אײנ- צומעלדן האָט מען אא"וו. אין די ערשטע צײטן איז טאַקע גענוג געווען טײלמאַל, אַז מ'האַט געוויזן אַ טױפּשיין־מעטריקע, אָדער אַ פאַרמלחמה- דיקע באַשטעטיקונג, אַז מ'איז דער זעלבער. די דאָזיקע מעטריקעס (נאָך אײדער ס'איז אַנטשטאַנען די „פּאַבריקאַציע“ פון פעלשן כלערליי דאָקו- מענטן) האָט מען אַרויסבאקומען אויף פאַרשידענע אופנים. טײלמאַל האָט דער באַקאַנטער „אַריער“, בײ וועמען ס'האַט זיך אַרומגעוואלגערט אַ גאַנצער באַרג מיט דאָקומענטן, זײנע אײגענע טאַקע פון פאַר דער מלחמה, אָפּגעטרעטן אַ טײל פון זײ דעם באַקאַנטן זײנעם. מיט דער הילף פון די דאָזיקע כּמו־דאָקומענטן האָט דער נײער קאַנדידאַט צו ווערן אַן „אַריער“ (וואָס האָט זיך אָפטמאַל געהאַלפן מיט פאַרשידענע מיטלען, אָנהויבדיק פון געבן „לאַפּקע־געלט אא"וו) זיך אײנגעמאַלדן ערגעץ־וווּ. אין אַן אַנדער אָרט. פון דאן אָן האָט דער דאָזיקער נאָמען (און די פּערסאָנאַליען, וואָס זענען מיט אים פאַרבונדן) קורסירט אויף דער וועלט אין צוויי אַזוי-צו-זאַגן עקזעמפּלאַרן. ס'האַבן עקזיסטירט, הײסט עס, צוויי מענטשן מיט אײן און דעם זעלבן נאָמען, די זעלבע דאַטע פון געבוירן אא"וו. אַן אַנדערש מאָל איז עס געווען אַ מעטריקע פון אַ געשטאַרבענעם, אָדער פון אַזעלכן, ווע- מען דער שטורעם פון דער מלחמה האָט פאַרוואַרפן ערגעץ־וווּ אין אויס- לאַנד. און — ס'האַט זיך אויך געטראָפן, אַז אַ גלח האָט אַרויסגעוויזן פאַרשטענדעניש און אָפּשאַצנדיק אין דער פולער מאָס די ערנסטקײט און וויכטיקײט פון דער לאַגע, געטון זײן מענטשלעכן חוב און אין די ראַמען פון זײנע קאָמפּעטענצן אַרויסגעגעבן פאַלשע מעטריקעס, און ערגעץ־וווּ האָבן די פּריש-געבאַקענע נעאַפּיטן זײ באַקומען אין געהײם. אין אַט די פאַלן האָט דאָס „פעלשן“ נישט געהאַט קײן דירעקטן שײכות מיט דער

מיכאל באַרוויטש

רעליגיע (דער פעטענט איז שוין פאקטיש געווען אָדער געוואָרן אַ קאַטאַ-
ליק), נאָר מיט דער טויף-צערעמאָניע און מיט די... עלטער-וויידעס.
אומאַפהענגיק פונעם דאָזיקן ארט העלפן (וואָס איז געווען פאַרבונדן
מיט אַ ציל, מיט טענדענצן — אַזוי צו זאָגן — אויסצופילן אַ מיסיע) האָט
געטראָפּן, אַז אַ גלח פון אַ פאַראַפיע האָט אַרויסגעגעבן אַ פולשטענדיק-
פיקטיווע מעטריקע. כאָטש ער האָט געוווּסט, אַז ער איז דערמיט אויס-
געשטעלט אויף דער גרעסטער סכנה, האָט ער זיך פון דעסטוועגן נישט
אַפגעזאָגט צו טון די דאָזיקע איידעלע טאַט. איבעריקנס האָבן אַזעלכע און
ענלעכע טובות געטון נישט בלויז געציילטע גלחים פון דער רוימיש-קאַטוי-
לישער קירכע, נאָר אויך געוויסע עוואַנגעלישע פאַסטאָרן און אויך איינ-
ציקע גייסטלעכע פון אַנדערע רעליגיעס (צום ביישפּיל, דער קראַקעווער
גלח פּטאַשעק פון דער אַלט-קאַטוילישער קירך).

וואָס שייך ווידער די אויסמעלדונג-קויטלעך פונעם פריערדיקן
וויין-אַרט (וואָס איז זעלבפאַרשטענדלעך נישט געווען קיין וויין-אַרט, נאָר
אַ פיקציע), זענען זיי געוואָרן אַרויסגעגעבן (פאַר דער געהעריקער „לאַ-
פּוּוּקע“) דורך די פּרישנאַמינירטע הויז-פאַרוואַלטער. אַ געוויסער נישט-
ייד, אַ קאַנספּיראַטיווער „טעכניק“, וואָס האָט דורכגעפירט פאַרשידענע
מאַכניאַציעס, האָט שטענדיק געפּלעגט זאָגן: „אויף אַ שפּיצל דאַרף מען
געפינען אַן אַנדער שפּיצל“. דרך אגב: אַ געוויסע צייט האָט זיך אַרויס-
געוויזן, אַז די בעסטע באַשטעטיקונגען זענען גראַד געווען די סאַמע באַ-
שיידנסטע, אַן די „לייטישע“ שטעמפלעך, געשריבן מיט אַ האַנט-שריפט פון
אַ סאַלטיס, אָדער סעקרעטאַר פון עפעס אַ פאַרוואַרפענעם דאַרף, וואָס
מ'האַט זי קוים געקאַנט איבערלייענען. דאָס „פאַפּירל“ איז דאָך געווען
נישט מער ווי אַ פאַפּירל. אויב ס'האַט נישט געהאַט קיין דעקונג אין די
געהעריקע ביכער, אָדער קאַרטאַטעקעס, האָט געדראָט די געפאַר, אַז ביי
אַ ליאָדע קלייניקייט, ביים אַנטרעפן זיך מיט די אַדמיניסטראַטיווע אַרגאַ-
נען זאָל מען גלייך קענען אַנטדעקן און פעסטשטעלן, אַז ס'איז געפּלעשט.
מיט דער צייט אָבער האָט מען אין דער גאַנצער גענעראַל-גובערניע
אַנגעהויבן אַרויסגעבן די אַזוי-גערופענע „קען-קאַרטן“, און פון דאָן אַן
האַבן זיי מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם פאַקטישן הויפט-דאָקומענט. אַ טייל
יידן, די וואָס זענען באַצייטנס איבערגעגאַנגען אויף „אַרישע פאַפּירן“, זענען

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

געוואָרן נאַרמאל איינגעמאַלדן און האָבן (מיט די געהעריקע מעטריקעס), ווי יעדער אַריער, געוואגט זיך צו שטעלן (אין הסכם מיט דער פּראָצעדור) צו די באַטרעפנדיקע ביוראָען, — די דאָזיקע ריזיקאַנטן האָט זיך איינ־געגעבן צו באַקומען די אויטענטישסטע דאָקומענטן אין דער וועלט; דאָ־קומענטן, וואָס האָבן געהאַט „דעקונג“ אין די ביכער און קאַרטאַטעקעס. ס'האָט אָבער לאנג נישט געדויערט און גלייך איז געוואָרן אויסגעפונען אַ מיטל ווי אַזוי ארויסצובאַקומען ביי אַ טייל באַאַמטע אויך אַזעלכע אוי־טענטישע „קען־קאַרטן“ (1).

אין אַלגעמיין אָבער זענען אַזעלכע דאָקומענטן פאַרהעלטנישמעסיק געווען נישט קיין סך. די איבערוויגנדיקע מערהייט האָט זיך געמוזט באַ־גנוגענען מיט פאַלשע דאָקומענטן, וואָס זענען געוואָרן פּראָדוצירט גענוג געשיקט דורך פאַרשידענע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס. די דאָזיקע גע־פעלשטע דאָקומענטן, האָבן זיך, דרך־אגב, מיט קיין שום זאך זיך נישט אונטערגעשיידט פון די ווירקלעך־אויטענטישע, נאָך מער — זיי זענען געווען געמאַכט ממש פאַרווירפלאָז קאַרעקט. די שטעמפלען זענען געווען דייטלעכע און די אונטערשריפטן פשוט אידעאַל. די איינציקע מניעה איז באַשטאַנען דערין, וואָס ביים באַנוצן זיך מיט זיי האָט מען באַדאַרפט זיין זייער פּאָרזיכטיק, אויב מען האָט זיך, צום ביישפּיל, באַדאַרפן איינמעלדן,

(1) אין דער איבערגאַנג־צייט (צווישן איין מין דאָקומענט און צווייטן) זענען, פאַרשטייט זיך, געווען פאַרשידענערליי קאַמבינאַציעס. צום ביישפּיל: אַ ייד מיטן נאָמען פּריינד, וואָס האָט געהאַט אויטענטישע „פאַפּירן“, האָט דער־וויל געווינט אויף זיינע פּריערדיקע דאָקומענטן. ער האָט זיך גלייכצייטיק אויסגעמאַלדן און איינגעמאַלדן — ביי אַ באַקאַנטן אַדמיניסטראַטאָר, פאַרן פּרייז פון לעבנס־קאַרטן — אַ פּיקטיוון מענטש אויף אַנדערע דאָקומענטן. פאַר דער דאָזיקער פּערזאָן, וואָס האָט נאָך דערוויל אינגאַנצן נישט עקזיסטירט, האָט ער אַרויסגענומען אַ רעגיסטראַציע־צעטל פון „אַרבעטסאַמט“, אַז ער איז אַרויפגענומען געוואָרן אויף דער רשימה. ער האָט זיך אויסגעסטאַרעט פאַרן דאָזיקן צוקונפטיקן מענטש, אַז ער זאָל ווערן צוגעטיילט צו דער אַרבעט אין אַ באַשטימטער פירמע. „מיר זענען אַלזאָ אויף אַזאַ אופן שוין געווען אין צווייען: איינער האָט זיך ווייטער געאַרבעט נאַרמאַל, געווינט נישט איינגע־מאַלדענער־הייט און געמוזט זאָרגן פאַר ביידע. דער צווייטער ווידער האָט עק־זיסטירט אינעם מעלדונג־בוך, עקזיסטירט אין דער עוודידענץ, עקזיסטירט אין „אַרבייטסאַמט“, אָבער — נישט עקזיסטירט אין דער ווירקלעכקייט: אַלע זיינע פאַפּירן האָט ער געהאַט פאַרקאַפּעט אין אַ סלוי אין קעלער און געוואַרט אויפן מאַמענט צו קענען קומען אויף דער וועלט.“ (פּריינד: „טאַגבוך“).

מיכאל באר וויטש

איז געווען געוונטשן נישט אין דער זעלבער שטאָט, וואָס איז געווען אָנ-געגעבן אויפן דאָקומענט, נאָר אין אַ צווייטער. מ'האַט אויך באַדארפן זיין געהיט נישט אָנצוטערפן זיך אויף רעווידענטן, וואָס קאָנען אַמאָל קאָנ-טראַלירן לויט די ביכער.

נאָרווע מענטשן מיינען, אַז בכדי זיך צו דערהייבן צו אַ העכערער מדרגה, זענען נויטיק דערצו צייט און אָנשטרענגונגען. אונדזערע דערפאַ-רונגען פון יענע יאָרן האָבן אונדז געלערנט, אַז אַ סך שווערער איז אַרייַן-צולאָזן זיך אינעם לאַברירנט, באַנעמען די טונקעלע וועגן פון מאָרד און אומזיניקייטן. מיר זענען געווען הינטערשטעליק לגבי די דייטשן. הינטער-שטעליק אין טראַכטן מיט מאָרד־קאָטעגאָריעס. ווען אַ מענטש, וואָס האָט שפעטער געהאט צו דיספּאָנירן מיט „אַרישע פּאַפּירלעך“ אויף רעכטס און אויף לינקס, גיט זיך אַ דערמאָן, פאַר וויפל מענטשן די דאָזיקע „פּאַפּיר-לעך“ זענען געווען אַ חלום, און אומדערגרייכיק גליק; וויפל מענטשן איז אויסגעקומען אַרייַנגעצויגן צו ווערן אין מאַקאַברישע פּאַסירונגען צוליב זייער געיעג נאָך אַזעלכע דאָקומענטן; וויפל מענטשן האָבן באַצאלט מיטן לעבן צוליב דעם, וואָס די דאָזיקע „פּאַפּירלעך“ האָבן זיי געפעלט... ווען מען גיט זיך דאָס אַלץ אַ דערמאָן, כאַפט אַרום אַ געפיל פון אוממעכטיקייט, פון אַ ווילנלאָזיקייט ביז אַבסורד. אויך דאָ, ווי אויף אַלע אַנדערע אָפּשניטן פונעם אומהיימלעכן עפּאס, האָט אין גרעסטן טייל רעדוצירט דאָס אָפּ-שלעפן פון דער צייט. דער דאָזיקער באַוווּסטזיין איז אַבער געקומען... צו שפעט.

אין 1942, ווען כ'האָב אָנגעהויבן אַרגאניזירן די קאָנספּיראטיווע אַר-בעט אין די אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען פונעם לעמבערגער געטאָ. איז דאָס איינשאפן זיך און „אַריש פּאַפּירל“ געווען אַ פּאַנטאָזיע, יעדנפּאַלס — פאַר די מעגלעכקייטן פון אַזאָ קבצן ווי איך בין דעמאָלט געווען. אַ ליאדע „פּאַפּירל“ האָט באלד געקאָסט אַ לעגענדארע סומע. די צרה איז נאָך אויך געווען גרויס דערמיט, וואָס דאָס אונטערנעמען זיך אויסצופירן עפעס אַ שטיקל „אַרבעט“, וואָס פאַר ס'זאָל נישט זיין, איז עס געווען פאַרבונדן מיטן אַרויסקריגן זיך אומלעגאל, אַרויסגנבענען זיך פון געטאָ. איך דער-מאָן זיך, ווי אזוי כ'האָב (נאָך לאַנגע מאַטערנישן) זיך דערטראַכט אויס-צוארבעטן „פּאַפּירן“ פאַר די מענטשן, וואָס כ'האָב באַשלאָסן אַרויסצושיקן

אַרִישֵׁ פּאַפִירן

אויסערן געטאָ אַלס פאַרבינדלעך; זיי זענען, אגב, געווען מיינע סאַמע נאַענטסטע מיטאַרבעטער. און געמאַכט האָב איך זיי, די דאַקומענטן, פון עפעס שטיקלעך קופאַנען, שטיקלעך-פּיצלעך פון „אַרִישֵׁ“... ברויטקאַרטן, וואָס זענען שוין געווען פאַרלעגענע, פון פאַרגאַנגענע חדשים; און עפעס אַ מעטריקע מיט אַזעלכע דאַטעס, וואָס נאָר די גרויסע נאַיוויטעט האָט זיי געקאַנט אַפּטראַגן דער פּרוי, וואָס האָט זיך באַדאַרפֿן מיט זיי — אויב זי וואַלט געוואָרן פאַרהאַלטן — לעגיטימירן. איך דערמאָן זיך מיט וואָס פאַר אַ געפילן כ׳האַב באַגלייט די דאַזיקע פּרוי, בעת איר אַרויסגאַנגענע זיך פון געטאָ און מיט וואָס פאַר אַ צוריקגעקומען אַ גאַנצע, נאָר דערפאַר, ווייל קיינער האָט זי נישט אויסלעגיטימירט. איך געדענק, ווי מ׳האַט שפּעטער אין דער טעמפּער פּוסטייט אַרוימגעזוכט אַזאַ „פּאַפּירל“ פאַר די נאַענטסטע; ווי מ׳איז „אַריינגעפּאַלן“, און וויפּל ס׳זענען אומגעקומען צוליבן פעלן פון די דאַ- זיקע „פּאַפּירלעך“.

לויט דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון די געשעענישן, איז אויס- געקומען צו דערפילן דעם טעם פון די לאַנגע חדשים לאַגער און נאָך שפּעטער — אומצוקערן זיך צום לעבן, ווי פון יענער וועלט און טאַקע אויף „פּאַפּירן“.

בעת מיין אַרבעט אויף דער „אַרִישֵׁר זייט“, האָב איך זיי געפונען ביי דער סאַמע הויפּט-קוועלע, וווּ ס׳זענען פאַבריצירט געוואָרן אַלערליי מעגלעכע „פּאַפּירלעך“. און — צוגלייך מיט אַלע אַרבעט-חברים — האָב איך זיי געגעבן וועמען ס׳האַט זיך נאָר געלאָזט. ס׳איז דעמאָלט אין די נייע באַדינגונגען געווען איינס פון די לייכסטע זאַכן, ממש אַ שפּילכל, דאַס אויסאַרבעטן איינס נאָכן אַנדערן „קען-קאַרטן“, מעטריקעס, „אַרבעט- דאַקומענטן“, צי „אויסמעלדונג“ און „איינמעלדונג“-קוויטלעך. די דאַקו- מענטן האָבן מיר אַרויסגעגעבן אומזיסט, נאָר טיילמאַל האָט מען גענומען — איבעריקנס, אַ לעכערלעך-קליינעם — אַפּצאַל, בכדי אין פאַל פון אַ „וויסיפע“ („דורכפאַל“) זאָל מען מיינען, אַז מ׳האַט צו טון מיט „מאַכערס“, צוליב „געשעפט“, „פאַרדינסט“ און נישט מיט קיין אידעישער אַרגאַני- זאַציע. דער אונטערערדישער „ראט צו העלפן יידן“ האָט נאָך אַפּילו צוגעגעבן סובווענצן, די, וואָס האָבן זיך שטאַרק גענויטיקט.

מיכאל בארוויטש

בעת כ'האָב פונאַנדערגעטיילט די "קען־קארטן", אויסגעזוכט די נויטבאָדערפטיקטע, האָב איך זיך נישט איינמאַל פאַרטראַכט. כ'האָב גע־קוקט אזוי אויפן פעקל דאָקומענטן, וואָס זענען געווען ערשטקלאַסיק נאָכ־געמאַכט, מיט אַלע פיטשעווקעס, — יעדעס מאָל לויט דער לעצטער "מאָדע" און לויט די לעצטע פּאָדערונגען, — באַקוקט די פּאַטאַגראַפֿיעס פון די פרעמדע מענטשן, פון די מענטשן, וואָס זענען מיר געווען לחלוטין אומבאַקאַנט, און אזוי קוקנדיק האָב איך נישט איינמאַל געזען אין גע־דאַנק די פּנימער פון די אייגענע, נאָענטסטע, וואָס ס'האַט זיך פאַר זיי אין יענער צייט אויף קיין פּאַל נישט איינגעגעבן צו קריגן קיין שום "פּאַ־פּירלעך"; זיי איז איצט שוין נישט נויטיק געווען קיין שום "קען־קארטן", ווייל... נאָכן טויט זענען שוין מסתמא נישטאַ קיין "סטרעיפן", קיין "לאַ־פּאַנקעס".

**

דאָס באַקומען אַ "פּאַפּירל" איז פאַר טויזנטער יידן געווען איינס פון די אומדערגרייכבאַרסטע זאַכן. ס'איז דעריבער נישט קיין ווונדער, אַז די "קען־קארטע", וואָס מ'האַט שוין ענדלעך — נאָך די אַלע אַנשטרענגונגען — געקריגן אין האַנט אַרײַן, האָט פאַרמאַגט עפעס אַ מיסטישן כוח. מ'האַט באַטראַכט און באַווונדערט די אַלע שטעמפלען — די קיילעכדיקע און די קאַנטיקע, די טושן, דעם דרוק, די אונטערשריפטן. ס'איז אייגנטלעך נישטאַ וואָס זיך צו ווונדערן: יעדער פונקט, יעדער צופעליק פינטעלע אויף אַזאַ "פּאַפּירל" איז דאָך — אין דער קאַנסעקווענץ — געווען אַ פּראַגע פון לעבן און טויט; און ווידער פון דער אַנדערער זייט: ווי מאָדנע און נאָענט איז דאָס אַלץ מיט אַנאַנד מיט אַ גרויזאַמען גראַטעסק!

דאָס קאַנספּיראַטיווע פאַבריקל פון פּאַלשע דאָקומענטן, וווּ ס'זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן דורך דער קראַקעווער פ. פ. ס. אויך אַ טייל דאָ־קומענטן, וואָס זענען צווישן אַנדערן געאַנגען פאַר יידן, האָט זיך אַ גע־וויסע צייט געפונען ביי וואַנדע ג. (איצט ווויטשיק). אין איר וווינונג (אויף דער ווושעשינסקע גאַס), וווּ זי האָט גלייכצייטיק געהאַט אירס אַ לעגאַלן קאַסעטישן קאַבינעט, זענען אויסגעפאַרטיקט געוואָרן די פּאַלשע "פּאַ־פּירן". דער הויפּט־ממונה איבער די "קען־קארטן", וואָס זענען געווען באַ־

אַר ישׁע פּאַפּירן

שטימט פאַר ייִדן, איז אין קראַקע געווען מאַריאַ האַכבערג («מאַריאַנסקאַ»). די ביידע פּרויען זענען זיך אַזוי איינמאַל געשטאַנען אַריינגעטון אין דער «אַרבעט». זיי האָבן געהאַלטן ביים אויספאַרטיקן אַ פאַרטיע דאַקור־מענטן. אויפן טיש זענען געווען פּונאַנדערגעלייגט אַלע מאַטעריאַלן — דער גאַנצער וואַרשטאַט. פּלוצים האָבן זיי דערהערט ווי עמעצער האָט געעפנט די טיר און אַריין אין דער ווינונג. ס'איז געווען אַן אַפיציר פון דער «גראַנאַטענער» פּאַליציי (געפלעגט ביי זיי פאַרברענגען ווי געוויינ־לעך אַ שכן). די אייגנטימערין וואַנדאַ (ווי ס'פּאַסט פאַר אַ שיינע רייצנדיקע פּרוי) האָט זיך דאַן צעשריגן:

— גייט נישט אַריין!... איך טו זיך איבער!...

דער אַפיציר איז געבליבן שטיין אין קאַרידאָר הינטער דער טיר און (ווי ס'פּאַסט פאַר אַ קאַוואַליר, אַ וויצלער) געפרוווט טרעפן, געגעבן אַנגעגעהערן, צוויידייטיק, זיך באַמיט צו מאַכן אַ וויץ:

— און אפשר פאַרט אַריינגיין?... און אפשר וועל איך אַקוראַט זען עפעס אַ טשעקאַווע זאַך?...

ער נעמט אַן די קלאַמקע, מכלומרשט, ווי ער וואַלט געוואַלט עפענען די טיר (וואָס די פּרויען האָבן בכיוון נישט פאַרשלאָסן, ס'זאל זיך טאַקע שאַפן אַן איינדרוק, אַז ס'האַנדלט זיך בלויז אין אַן אומשולדיק איבערטוען זיך). וואַנדאַ פאַרלירט זיך נישט און נעמט שרייען נאָך העכער, ביזערט זיך און אין דער זעלבער צייט זעצט זי ווייטער פאַר די אַרבעט ביי די «קעז־קאַרטן». ווען ס'פאַרציט זיך אַביסל לענגער, הייבט מאַרישקע אַן איבערצוגעבן קאַמוניקאַטן:

— איצט טוט וואַנדאַ אַן אויף זיך דאָס אונטערקליידל... איצט...

אַבי נאָר אונטערצוהאַלטן דעם אַנשטעל פון דער באַנאַלער, ממש אידילישער שפּיל און — גלייכצייטיק האָט זי קאַנטראַלירט די פּריש־געלייגטע חתימות... ווען די «פּאַפּירן» זענען פאַרטיק געוואָרן, האָט מען איינס־צוויי אַראַפּגערוימט פון טיש די גאַנצע «דרוקעריי» און — געעפנט די טיר. ס'איז אַנגעגאַנגען אַ «צוקערדיק־זיס» געשפרעך. נאָך עטלעכע מינוט האָט זיך די מאַריאַנסקאַ אומבאַמערקט אַפּגעטראָגן פון שטוב מיט די פאַרטיקע «פּאַפּירן» אין בייטל און אַוועק אין גאַס. ווי מ'האַט זי שוין אויסגעקוקט ווי מיט ליכט.

מיכאל בארזיטש

אן אנדערש מאל איז די זעלבע מאריאנסקא געקומען צו לויפן מיט א וויכטיקער באשטעלונג, וואס האט גלייך געמוזט געמאכט ווערן און באדארפן צוגעשטעלט ווערן צו דער מינוט. עמעצער דארף אוועקפארן, אדער דארף קומען צו פארן — וויכטיק איז, אז די „קען-קארטע“ מוז שוין געמאכט ווערן אויפן ארט. גראד אבער האט זיך אין זעלבן מאמענט בא-זעצט באקוועם אין קאסמעטישן פאטעל עפעס א „פאלקס-דייטשקע“. זי איז געקומען טאקע אויף א גאנצן קאסמעטישן סעאנס, ווי אזוי קריגט מען דא ארויס דאס „פאבריקל“ פונעם באהעלטעניש? וואנדא מיט מאריאנסקא ווינקען זיך איבער, עטלעכע זשעסטן און וואנדא טראכט שוין עפעס צו, אן איינפאל, וואס איז ווערט מ'זאל אים פאטענטירן. זי הייסט די דייטשקע צומאכן די אויגן, פארלייגט איר א מין קאמפרעס אויף די ברעמען און וויעס און נאכהער זאגט זי איר אן, אז זי זאל נישט עפענען די אויגן, ווייל זי קאן נאך בלינד ווערן. און אזוי האט עס געדויערט „עטלעכע מי-נוט“. אין דער פראקטיק פירט זיך, אז די דאזיקע „עטלעכע מינוט“ ווייזן זיך אויס, ווי זיי וואלטן זיך געווען געצויגן זייער לאנג. אבער וואס קאן מען מאכן? די קליענטין מוז פאלגן וואס מען הייסט איר. זי איז זיך דאך געקומען שענער מאכן און נישט בכדי צו פארלירן די ראיא.

ס'איז טאקע שווער נישט ארויסצוברענגען די דאזיקע זכרונות; איינס ברענגט מיט זיך דאס צווייטע. אין אן אנדער קאפיטל פון דאזיקן בוך ווערן געברענגט נאך א גאנצע ריי פאקטן. איך וויל דא דערמאנען בלויז דעם פאקט, ווי אזוי א גרופע קעמפער זענען געבליבן פארשטעקט, און די מאריאנסקא האט זיך אויסגעקליבן אהין מיטן גאנצן „פאבריקל“ צו מאכן די „קען-קארטן“ אויפן ארט. עס דערמאנט זיך, ווי אזוי פאר אונדז, די וואס זענען אריינגעטון געווען אין דער ארבעט גופא, האבן די „פאפירלעך“ פארלוירן זייער „וואזשנעקייט“ אויף אזויפיל, אז ווען מ'האט זיך געלאזט אין וועג אריין, האט מען זיך אפילו נישט געגעבן קיין מי צוצוקלויבן זיך צונויפרעדן זיך וועגן „קאמפלעט“, און וואס פאר א פלאנטער ס'האט זיך צוליב דעם באקומען (1) נאר, ווי געזאגט, וועט נאך וועגן דעם אלעם אויסקומען שפעטער צו רעדן.

(1) פארגלייך: די לעצטע קאפיטלען פון מיינע פערזענלעכע זכרונות אין ווייטערדיקע טיילן פונעם בוך.

אַר־ישע פאפירן

די שוועריקייטן צוצוקומען צו דער קוועלע פון דער „פראדוקציע“ האָט איבעריקנס עקזיסטירט ביזן סוף. די גאַנצע איינאַרדענונג איז געווען געמאַכט אויף אַזאַ אופן, אַז אַלע קוועלעס זאָלן זיין פאַרקאַנספּירירט. און אין שייכות דערמיט איז געווען אומפאַרמיידלעך, אַז ס'זאָל זיך נישט שאַפן קיין לאַנגע קייט פון פאַרמיטלער. דאָס האָט נישט בלוז באַשווערט אַרויס-צוקריגן אַזאַ „קעז-קאַרטע“, נאָר ס'איז אויך גלייכצייטיק אויף אַ שרעק-לעכן אופן אויסגענוצט געוואָרן אויף צו נעמען „טרינק-געלט“.

אין אונזער „לעגאַליזאַציע-ביראָ“ איז, צום ביישפּיל, אַריינגע-פלאָסן (צווישן אַ סך אַנדערע „באַשטעלונגען“) אַ פאַטאַגראַפיע פון אַן עלטערער פרוי. אינעם בילד האָט די מאַריאַנסקע דערקענט, אַז דאָס דאַרף זיין אירס אַ באַקאַנטע פון פאַר דער מלחמה. די דאָזיקע „קעז-קאַרטע“ איז געמאַכט געוואָרן אינגאַנצן אומזיסט, איבעריקנס — ווי אַלעמאָל אין אַזעלכע פּאַלן. נאָך דער מלחמה האָט די מאַריאַנסקאַ געטראָפן די פּריער-דערמאַנטע פרוי און וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר דער דאָזיקער „קעז-קאַרטע“, וואָס די אַרגאַניזאַציע האָט אַרויסגעגעבן אומזיסט, האָט זי גע-מוזט באַצאָלן צען טויזנט זל. אין יענע יאָרן איז עס געווען זייער אַ גרויסע סומע געלט.

אויף וואָס פאַר אַן אופן האָט מען דאָך געקאַנט טרעפן איינער צום צווייטן, ווען אי די פּראָדוצענטן, אי די קאַנסומענטן פון די דאָזיקע דאָקן-מענטן האָבן געמוזט אָננעמען די ווייטגייענדיקסטע פאַרוזיכטיקייט-מיטלען? קיין איינער פון די צדדים האָט זיך דאָך נישט באַנוצט מיט קיין רעקלאַמע, צי אַנאַנסן, חדשים-לאַנג האָט איינער פון צווייטן געקאַנט זיין ווייט סך-הכל אויף אַן עטלעכע צענדליק מעטער און דאָך — זיך זוכן און — נישט געפינען זיך, נישט צונויפטרעפן זיך.

נאָך דער מלחמה, ווען די מיטאַרבעטער פון דער יידישער היסטאָ-רישער קאָמיסיע אין קראַקע, האָבן זיך קעגנזייטיק דערציילט זייערע אי-בערלעבונגען בעת דער אַקופאַציע, האָבן איך זיך, צום ביישפּיל, דערוואָסט, אַז דאָרע אַגאַשטיין (די סעקרעטאַרין פון דער דאָזיקער קאָמיסיע) האָט זיך נאָכן אויגוסט-אויפּשטאַנד אין וואַרשע (ווי זי האָט געלעבט אויף „אַרישע פּאַפּירן“) געפונען (צוזאַמען מיט איר טעכטערל) אין זשענדאַ-וויץ, אין מיעכאַווער פּאַוויאַט, און נישט-האַבנדיק נאָך אַלץ קיין אַנט-

מיכאל בארוויטש

שפרעכנדיקע „פאפירן“, האָט זי זיך דעריבער געמוזט באַנגוגענען מיט די כמו-„פאפירן“. זי האָט, איבעריקנס, אויך אָן דעם געהאַט גענוג קלאַפּאַטן און קאַפּ־דרייענישן, שוין נישט־רעדנדיק וועגן די טאַג־טעגלעכע זאַרגן און בוֹיטן.

אַ פאַרווונדערטער האָב איך זי איבערגעפרעגט:

— וווּ? אין זשענדאָוויץ? אין 1944? נאָכן וואַרשעווער אויפשטאַנד?
אין דער זעלבער צייט בין איך שוין לאַנג געהאַט געווען אין מיעכאָוו ביי מיין פונקציע, וואָס האָט געגעבן זייער אַ סך מעגלעכקייטן צו באַ־זאַרגן הילף. איך בין אָפט געקומען אין דאָזיקן זשענדאָוויץ. איך האָב גע־האַט אָפּילו דאָרט אַ גרופּע פון דריי יידן און דערצו — נישט אויף קיין „פאפירן“. זיי זענען געווען אויסבאַהאַלטן דורך איינעם פון אונדזערע פּוֹי־לישע חברים, אויפן בוידעם איבער זיין כאַטע.

אין יענער צייט האָט זיך די פּוֹילישע אַרגאַניזאַציע אין וועלכער איך בין געווען טעטיק — צוגלייך מיט אַלע אַנדערע — זייער שטאַרק פאַר־נומען מיט געבן הילף די פּליטים פון וואַרשע. אומאַפהענגיק דערפון האָט מען נאָך פּרײַער לויט דער אַנווייזונג פון „ר. פ. זש.“ (1) געגעבן הילף נישט איינמאַל און נישט איין ייד. נישט קיין גרויסע איז זי געווען די הילף, אָבער שטענדיק... נאָר, אַז וועגן דער הונגער־ליידנדיקער דאָרע אַנאַטשטיין, וואָס האָט זיך אין דער זעלבער צייט אַקוראַט געפונען אין איינער פון די כאַטעס, האָב איך זיך דערוויסט ערשט — נאָך דער מלחמה. פונקט אַזוי ווי זי האָט דעמאָלט נישט געהאַט קיין אַנונג, אַז איך געפין זיך אין יענער געגנט.

*
*
*

אין די לעצטע אָפּזאַצן האָב איך, אגב־אורחהדיק, באַרירט נאָך איין פאַקטאָר, וואָס הייסט: אונטערערדישע אַרגאַניזאַציעס.

(1) אונטערערדישער „ראַט פון הילף פאַר יידן“. (אַ באַזונדער קאַפּיטל וועגן דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע אין צווייטן טייל פונעם בוך).

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

די הילף, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן די י'דן ביים „איינאַרדענען“ זיך אויף „אַרִישֶׁ פּאַפִירן“, איז געגעבן געוואָרן נאָר אינדיווידועל. יחידים האָבן זיי באַקומען דורך יחידים. די דאָזיקע הילף איז אונטערגענומען גע- וואָרן אין אַ געוויסער צייט דורך עטלעכע צענטערס פון דער פּוילישער קאָנספּיראַציע. אַנדערע פּונקטן ווידער, פון דער זעלבער קאָנספּיראַטיווער אָרגאַניזאַציע, האָבן געמאַכט אַנשטרענגונגען גראָד אין אַ... פאַרקערטער ריכטונג. די ליניעס אין שייכות מיט דער דאָזיקער פּראָגע, זענען געגאַנגען זיגנאַטיק און גענוג קאַפּריזע און ס'וואָלט געווען אַ פאַרפּלאַכונג פונעם גאַנצן ענין, ווען מ'זאָל זיך באַגנוגענען (ביים באַצייכענען די דאָזיקע זאַכן) מיטן צוגעבן דעם עטיקעט, למשל, „פּראָגרעסיוו“ אָדער „רעאַקציע“. ס'וועט נאָך יעדנפאַלס אויסקומען זיך אומצוקערן צו דער דאָזיקער טעמע.

אומאַפהענגיק דערפון הייבט אָן אין דער זעלבער צייט דער דאָזי- קער „סעקטאָר“ צו אַרבעטן אויך ביי דער ייִדישער קאָנספּיראַטיווער אָר- גאַניזאַציע, וואָס ווערט דאָסגלייכן אָרגאַניזירט אויף דער „אַרִישֶׁר זייט“. אויף פאַרשידנערליי אופנים (וואָס האָבן זיך אָפט געגרענעצט מיט פּאַנ- טאַסטיק) ווערן אַנגעקניפט קאָנטאַקטן צווישן די בייִדע קאָנספּיראַטיווע אָרגאַניזאַציעס, און איינצייטיק ווערן אויך פאַרבונדן „פעדים“ צווישן די צענטערס, וואָס זענען געווען טעטיק אויף דער אַזויִגערופענער פּריי און די צענטערס, וואָס האָבן געאַרבעט אין די לאַגערן און אַפילו אינעם תּהום פון די טויט־לאַגערן.

דאָס וואָרט „פעדים“ ווערט דאָ באַנוצט נישט בלויז אין באַנאַלן פאַראַלגעמיינערטן זין. אינעם צוזאַמענשטעל וועגן וועלכן ס'איז דאָ אַ ריי, פאַרמאַגט דער אויבנדערמאָנטער מעטאַפּאָר אַ קאָנקרעטן זין. דאָס אַלץ, וואָס איז נוגע די דאָזיקע קאָנטאַקטן, האָט פאַקטיש דערמאָנט אין פעדים, אין נישט סתם פעדים, ממש שפּינוועב־פעדים, אַזוי דין זענען זיי געווען. ביי אַ בלויזן בלאַז און וועלן אויפּסניי פאַרבינדן האָבן זיי זיך גלייך געריסן. און — „פעדים“ — אויך דערפאַר, ווייל אין די מערסטע פּאַלן איז דער אופן פון אַרויסווייזן הילף הויפטזעכלעך (און טיילמאָל אויס- שליסלעך) באַשטאַנען אין דעם, וואָס מ'האַט יענעם אַנגעוויזן מיט וועלכע וועגן און שטעגן ער זאָל גיין (אין דעם שוידערלעכן לאַבירינט), ווי אַזוי ער זאָל זיך דורכקריגן, אָדער זיי אויסמיידן. ס'איז געווען ממש אַ לעגענ-

מיכאל בארוויטש

דאָרישער פּאָדים, וואָס האָט געווירקט, ווי אַ געהיימער שפּרוך אין אַ מעשהלע. און אויב ס'וואָל אַפילו האָבן פּאַרגעשטעלט מיט זיך „בלויז“ דאָס, האָט עס אויך געהאַט אַ געוואַלטיקע באַדייטונג. און אַוודאי, ווען ס'וואָלט זיך איינגעגעבן די דאָזיקע פעדים, אַדער נעצן, צו האָבן אין אַ גרעסערער צאָל און אַביסל געדיכטער... און דערצו, ווען זיי וואָלטן גע- שאַפן געוואָרן אַביסל... פּריער.

די ערשטע טריים

1. די פארשידענע אופנים פון פארלאזן דאָס געטאָ. — 2. די „לאַפּאַנקעס“ אויף אַרבעט. — 3. מיט די שפורן פונעם טראַמוויי.
- 4. פון די מאַסן־גריבער. — 5. פון די טויטן־וואַגאַנען. —
6. די אומזיכערקייט פונעם באַוועגן זיך. — 7. דאָס זוכן אַן אַנשפּאַר.

ס'וואָלט זיך איינגטלעך געקאָנט אויסווייזן, אַז ס'איז נישט מער ווי אַ קלייניקייט: נעמען און אַדורכגיין עטלעכע גאַסן, אַראַפּרייסן דעם אַרעמ־באַנד פון אַרבל און אַוועקוואַרפן אים און נאַכהער צונויפמישן זיך מיטן המון. אין דער טעאָריע קאָן עס גאַנץ לייכט מעגלעך זיין, ווייס איך וואָס דאָרט. — אַ נאַרישקייט. אָבער אין דער פּראַקטיק?

דאָס „צונויפמישן זיך מיט דער מאַסע“ איז געווען אַ פאַרפלאַנטערט פּראָבלעם. דערפאַר אָבער האָבן די, וואָס זענען באַצייטנס אַרויף אויפן דאָזיקן וועג, דאָס הייסט, איידער דאָס געטאָ איז געשאַפן און געשלאָסן געוואָרן, — פאַרשפּאַרט אַנצווענדן די אַלע ריזיקאַלישע שריט און די גאַנצע עקוויליבריסטיק שוין ביים שטעלן די ערשטע שריט. מיר מיינען טאַקע טריט אין פשוטן זין פון וואָרט. די געוויינלעכע, פיזישע טריט, וואָס מ'האַט באַדאַרפט שטעלן, בכדי אַריבערצוגיין פון דער „ידישער געגנט“ צו די „אַרישע“ געגנטן. שפעטער, ווען דער „ידישער וווינ־שטח“

מיכאל בארוויטש

איז שוין געוואָרן פאַרמאַכט און שוין „פאַרזיכערט“, איז דאָס אויסמיידן אַזעלכע עטלעכע גאַסן אויסגעוואַקסן צו אַ גאַנצן פּראַבלעם. דער געטאָ איז געווען אַ תּפּיסה. פון קיין תּפּיסה גייט מען נישט אַרויס פּראַנק און פּריי, אַריין און אַרויס ווען ס'גלוסט זיך. פון אַ תּפּיסה קאָן מען העכסטנס אַנטלויפן, זיך אַרויסגנבענען.

ס'האָט זיך געטראָפן, אַז דער קאַנדידאַט „אויף פּאַפּירן“ האָט זיך — וועלנדיק פּאַרלאָזן די געטאָ-מויערן — צוגעשטעלט און פאַרמישט מיט אַ גרופּע אַרבעטער, וואָס זענען געגאַנגען אויף אַרבעט אויסערן געטאָ; דאָס דאָזיקע מיטל איז שפּעטער געוואָרן וואָס-אַמאָל שווערער אויסצונוצן, צוליב דעם, וואָס דאָס קאַנטראָלירן איז כּסדר שטרענגער געוואָרן. אַן אַב-דערש מאָל האָט מען זיך אַרויסגעקריגן מיט דער הילף פון אַ „פּשעפּוסט-קע“ (דורכלאָז-שיין). טיילמאָל דורך אַן עפּענונג אינעם געטאָ-פּלויט, אָדער דורכן שטעכלדראָט-צוים, וואָס איז געוואָרן פון פּריער אָפּגעצויגן פון ביידע זייטן, מ'זאָל קענען גלייך זיך אַדורכקריגן. און טיילמאָל... די פּאַר-שידענערליי אופנים און איינפאַלן ווי אַזוי זיך אַדורכצוקריגן זענען, פּאַר-שטייט זיך, געווען אַזויפיל, וויפּל ס'איז נאָר געווען געלעגנהייטן און איינ-פאַלן ביי יעדער געלעגנהייט. זייער אָפט האָבן פּאַרפירט אַפּילו — לאָמיר אָננעמען — די בעסטע און זיכערסטע, און טיילמאָל האָבן זיך איינגעגעבן די סאַמע פּרימיטיווסטע. יעדער איינער איינפאַל איז געווען גוט, ווען ס'איז... געלונגען.

דער קאַנדידאַט אויף „פּאַפּירן“ (אַפּילו ווען ער איז שוין געווען גרייט אויף אַלעם) האָט זיך אַלץ אָפטער געראַנגלט הילפּלאָז מיט זיך אַליין, ווי ער וואָלט געווען אין אַ שטייג. טיילמאָל האָט די אומגעריכט-אונטערגע-קומענע געלעגנהייט אינגאַנצן פּאַרדרייט דעם קאַפּ. אין אַזעלכע פּאַלן האָט מען זיך באַדאַרפן דעצידירן אין איין אויגנבליק; פּרוּוו דאָס מזל און דער-שלאָגן זיך צום ציל, ריכטיקער געזאַגט, דערשלאָגן זיך ערשט צום אָנהייב. צום אָנהייב פון דער לאַנגער און ריזיקאַלישער וואַנדערונג, אָדער — „אַריינפאַלן“.

אין אַ ביוראָ איז געווען באַשעפּטיקט אַ יונג מיידל. זי האָט כּסדר געטראַכט און געפּלאַנט ווי אַזוי זיך אַרויסצוקריגן פון וואַרשעווער געטאָ. זי האָט זיך אָבער צו גאַרנישט געקענט דערטראַכטן. אין אַ געוויסן טאַג

אַר ישע פאפירן

האַט זיך צן איר אָנגערופן דער קאַלעגע, וואָס האָט געאַרבעט צוזאַמען מיט איר אין ביראָ:

— פריילן פעלע, וואָס זיצט איר ביים פענצטער. אויפן הויף געפינט זיך דאָך דער לייטענאַנט. ער איז געקומען זוכן די מענטשן אויף אַרבעט. ער דאַרף האָבן דרייסיק פּערוואָן ריינצומאַכן די ביבליאָטעק. אז מען וועט אייך זען, וועט מען אייך זיכער נעמען.

ס'האַט זיך געהאַנדלט אין אַ געוויינלעכער — פאַר יענע באַדינגונגען — „לאַפּאַנקע“ צו געלעגנהייטלעכע אַרבעטן. די געטאָ-באווינער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, וווּ ס'האַט זיך נאָר געלאָזט, אַבי נישט אַריינצופאַלן בעת אַזעלכע זוכענישן. דעם מיידל אָבער האָט עס געגעבן אַ נעם. ס'האַט זיך דאָך געהאַנדלט וועגן דער יודאַיסטישער ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך גע- פונען אויף יענער זייט געטאָ. זי האָט זיך דעריבער אַליין געמאַלדן צו דער אַרבעט, און אַרויסגעפאַרן פון געטאָ אינעם דייטשישן לאַסט-אויטאָ אונטער אַן עסקאַרטע.

ביז פינף אַזייער האָט געדויערט די אַרבעט. נאָך דעם האָבן די דייטשן אַלעמען געטריבן צוריק אינעם לאַסט-אויטאָ און זיי אָפּגעפירט צוריק אין געטאָ אַריין. דעם אויבנדערמאַנטן מיידל, דער פריילן פעלע, האָט זיך איינגעגעבן צו באַהאַלטן און איבערבלייבן אין דער פּוסטער גע- ביידע. זי האָט איבערגענעכטיקט די נאַכט — פול מיט פּסיכישע קאַשמאַרן ווי געוויינלעך אין אַזאַ לאַגע. פאַרטאַגס האָט זי זיך אַרויסגעשאַרט פון דאָרט און אַרויס אין גאַס, וואָס איז געלעגן אויף דער אויסגעחלומטער „אַרישער זייט“¹

אָדער:

די טראַמוויי-ליניע אין קראַקע איז דורכגעגאַנגען דורכן געטאָ. ס'איז שוין אַזוי אויסגעקומען. נישט געווען קיין אַנדערע ברירה. די פאַרשטאַט „פּאַדגוזשע“, וואָס איז געלעגן פון יענער זייט האָט באַשווערט די „אַרי- שע“ קאַמוניקאַציע פון די צווישן-ראַיאָנען. דער טראַמוויי איז דעריבער דורכגעפאַרן דעם געטאָ, נאָר קיינער האָט נישט געקענט אין אים איינשטייגן

1) נאַזאַקאווסקאַ: טאַגבוך („מיין קאַמף פאַרן לעבן“), אַרכיוו פון צ.י.ה.ק.

מיכאל בארוויטש

און קיינעם איז נישט געווען דערלויבט אויסצושטייגן. ער איז דורכגעפארן אַ פאַרמאַכטער, אויף טראַנזיט.

אין אַקטאָבער 1942, ווען ס'האַט זיך געגרייט אַ פּרישע „אַקציע“, זענען אַלע וועגן געוואָרן אָפּגעשניטן, אַז ס'איז נישט מעגלעך געווען זיך אַרויסצוקריגן פון געטאַ. קיין שום „פּשעפּוסטקעס“ זענען נישט געוואָרן רעספּעקטירט. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען ווי משוגע. ביזע נביאותן און שלעכטע פּאַרגעפילן האָבן זיך געמישט מיט סטערעאָטיפּישע אַפּליי-קענונגען, אַז מ'וועט אַפּקומען מיט בלויזע שרעק. מ'האַט זיך געטרייסט מיט האַרץ-חלשות.

נישט-ווייט פון געטאַ-טויער האָבן זיך דאָן פּאַרטייעט עטלעכע מענטשן. זיי האָבן אָפּגעוואַרט די מינוט, ווען דער טראַמוויי איז דורכגע-פּאַרן די לואווסקע גאַס און אויסנוצנדיק דעם מאַמענט (און אויך דאָס וואָס דער וואַך-פּאַליציאַנט האָט אַקוראַט נישט באַמערקט) דורכגעשאַרט זיך דורכן טויער און זיך געלאָזט לויפן לענג-אויס די דראַטן. די דרייטע אונטערנעמערישקייט זייערע האָט צוגעגעבן מוט נאָך עפעס אַ פּרוי, וואָס האָט גלייך נאַכגעטון זייער ביישפּיל און זיך אויך געלאָזט לויפן.

„אויף אַזאַ אופן, איינגעבויענערהייט, זענען געלאָפּן פינף מענטשן מיט אַ הונט דערצו (אונדזער „דינאַ“ האָט אונדז שטענדיק באַגלייט און נישט אָפּגעטרעטן פון אונדז) איבער דער פינצטערער גאַס, וואָס איז ווי-נישט-ווי געוואָרן באַלויכטן מיט בליציקן שייך פון עלעקטרישע לעמפלעך. פּאַרוונדערונג-אויסרופן און שטוינונג-אויסגעשרייען און בראַוואַ-פּאַטשע-רייען, ערשט אויפן ראַג האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט. פּאַרשידענע פּאַר-דעכטיקע טיפּן האָבן זיך דאָ אַרומגעדרייט. אַ לאַנגע צייט האָבן מיר גע-מיינט, אַז מען אַבסערווירט אונדז. אויף אַ פּאַטאַלן אופן האָבן מיר געמאַכט דעם אַנשטעל פון גלייכגילטיקע פּאַרבייגייער, וואָס דרייען זיך דאָ הין און צוריק מכלומרשט ווי מיר וואַלטן געווען וועמען אָפּגעוואַרט. ס'האַט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז מיר זענען קיינעם נישט אַנגעגאַנגען, קיינער האָט אונדז דאָ נישט געהאַט אין זינען.“ (2)

אַן אַנדערש מאָל איז דער דאָזיקער „רעיד“ פּאַרגעקומען נאָך אינ-

1) נאַטאַן גראַס (אַרכיוו פון דעם „פּאַרשונג-צענטער“ אין פּאַריז).

אַרײַנע פּאַפּירן

טערעסאַנטער, מער קאָמפּליצירטער, צום ביישפּיל (אין ראָדן, לעבן באַ-ראַנאוויטש, אַ שטעטל אויף די מזרח־קרעסן): „דעם 7טן מאַי 1942, האָבן וויסרוסישע מיליציאַנערן, וואָס זענען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון אַרום מינסק, אַרומגערינגלט די שטאָט. דריי טעג צייט האָבן זיי גאַרנישט געטון. זיי האָבן בלויז צונויפגעטריבן אַלע יידן אין אַ קליין געסל און געכאַפט אַכציק מענער צו גראַבן גריבער צוויי קילאָמעטער הינטער דער שטאָט, לעבן יידישן בית־עולם... פּלוצים האָט איינער פון די יידן אין מיטן גראַבן אַ געשריי געטון „הורראָ!!!“, פאַרהויבן די לאַפּאַטע און דעם נאָענטסטן דייטש דערלאַנגט איבערן קאַפּ און אים פאַרווונדעט. די יידן האָבן גענומען אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון וואַלד, און די דייטשן — אין דער פאַרקער־טער ריכטונג — צו דער שטאָט. נאָך אַ ווייל זענען זיי געקומען צו זיך און — געעפנט אַ שיסעריי. ס'זענען געפאַלן פינף פּערזאָן און פינף־אויף־זיבעציק האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן אין די נאַצקער וועלדער“¹).

אויף אַ מער־ווייניק ענלעכן אופן (אויב מ'זאָל נעמען אין באַטראַכט די פּסיכישע אומשטענדן) האָבן „געלאַנדעט“ אויף „פּאַפּירן“ די, וועמען ס'האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן פון די „טראַנספּאָרטן“, דאָס הייסט, פון די פאַרפלאַמבירטע וואַגאַנען, וואָס זענען געגאַנגען דירעקט אין די טויט־פאַבריקן. פונעם שפרונג און האַסטיקן פאַל פון לויפנדיקן צוג זענען זיי געוואָרן פאַרטויבט און אין אַ סך פאַלן — פאַרווונדעט פון דער קויל וואָס האָט זיי נאַכגעיאָגט און געטראָפּן. אַבער אויך פון דאַנען האָט מען זיך דערשלאָגן צו די „פּאַפּירן“.

מיר דאַרפן נאָך דערמאָנען, אַז — אומאַפהענגיק פון די באַוווּסטע אויסראַט־לאַגערן — האָט כמעט יעדעס שטעטל געהאַט מאַסן־קברים — אַ ירושה נאָך די עקזעקוציעס, וואָס זענען אויסגעפירט געוואָרן אויפן אַרט באַלד נאָכן אַריינקום פון די דייטשן. די ביקסן־סאַלוועס האָבן הונדערטער, צי טויזנטער מענטשן געשליידערט אין די צוגעגרייטע גריבער, אַדער אויף די וואַקסנדיקע בערג מתים. שפעטער זענען די רוצחים־„העלדן“ אָפּגעפאַרן און איבערגעלאָזט בלויז אויף איינצלנע טעג די צעשאַסענע. די טויטע זענען שוין נישט געפערלעך; דאַקעגן זענען זיי געדולדיק און

1) הערש צוקער (געב' 1931; טאַגבוך — נומ' 638).

מיכאל בארוויטש

קאנען ווארטן ביו מ'וועט זיי אפרוימען. איז אט — זייער אפט האט זיך געטראפן אז פון אזא קופע מתים האט זיך אויפגעהויבן א מענטש. וואס איז אפגעקומען בלויז מיט א לייכטער ווונד. ס'האט אויך געטראפן, אז דער נישט-דערקוילעטער „מת“, וואס מ'האט שוין באוויזן צו באגראבן, צוגלייך מיט אלע אנדערע קרבנות, האט זיך אליין צוריק אויפגעגראבן, זיך ארויס-געקריגן פון אונטער דעם פלאכן שיכט ערד, ווי מ'האט עס געפלעגט טון מיט די טויטע קערפער — באגראבן זיי „אויף דערווייל“. טיילמאל איז אזעלכער ארויס אינגאנצן נאקעט, ווייל די דייטשן, וואס האבן נישט אפ-געשאצט דעם ווערט פון א מענטשלעך לעבן, האבן אבער שוין יא געקענט אפשצן דעם ווערט פון פרעמדע מלבושים און פאר דער עקזעקוציע גע-הייסן די פארמשפטע אראפוארפן פון זיך דאס אנטועכץ. איצט — נאך אלעם — האט דער „האלבער מת“ געהאט פאר זיך א בארג מתים, איבער זיך א שווייגנדיקן הימל, אין דער נאענט — די אינצלנע וואכן און אביסל ווייטער — די „וועלט“ (מיט אלע אירע מעגלעכקייטן און — פארלייגטע לויערנדיקע נעצן). איצט דארף מען זיך דורכרייסן צום לעבן, צום דאזיקן לעבן, פון וועלכע דער עקזעקוציע-פלוטאן האט אים נארוואס „אויסגע-מאלדן“ פון דארט.

וואס שייך די קינדער, זענען זיי — ווי באווסט — געווארפן געווארן אין די גריבער און נאכהער האט מען זיי פארדעקט מיט מתים. „דער דייטש האט אנגעכאפט דאס קינד פארן קארק און אויסגעשריגן: „נעם דאס דרעק אונד שמייס העריין?!“. די קינדער זענען אין די דאזיקע גריבער ארומגעשוומען אין בלוט. צוויי מיידלעך האבן זיך ארויסגעקאפעט פון אונטער דער קופע מתים און זיך אומגעקערט אין שטאט אריין, נאר זיי זענען געווען ווי משוגע. זיי האבן גארנישט געוואלט דערציילן“ (1).

צום סוף ווילן מיר נאך צוגעבן, אז א באזונדער קאפיטל שטעלט מיט זיך פאר דאס אנטלויפן אויף „פאפירן“ פון די טויטן-לאגערן.

(1) דאס איז געווען אין טלוסטער געגנט, ארום זאלעשטיק (ארכיוו פון דער י. ה. ק. אין קראקע, פראטאקאל נומ' 87). ענלעכע פאלן זענען פארגע-קומען אויך אין אנדערע ערטער.

אַרײַנע פּאַפּירן

*
*
*

ווי מיר האָבן שוין געשריבן אין פּאַריקן קאַפּיטל, האָט זיך דאָס ייִדישע מיידל פעלע אַרויסגעשמוגלט פון געטאָ אויף אַ דייטשישן לאַסט־ אויטאָ. די גאַנצע נאַכט האָט זי פּאַרבראַכט באַהאַלטענערהייט אויפן אָרט פון דעם אַרבעט־פּלאַץ, און פּאַרטאַגס זיך אַרויסגעגנבעט פון דאָרט און אַרויס אויף דער גאַס. היות ווי זי געדענקט אַזוי גוט די דאָזיקע מאַמענטן און האָט זיי פּאַרצייכנט אין אירע זכרונות, וועלן מיר אַ קוק געבן, ווי אַזוי ס'האַט אויסגעזען אירע ווייטערדיקע טריט אין דאָזיקן... דעביוט אירן:

ווען זי האָט זיך שוין געפונען אויף דער גאַס, האָט זי זיך באַמיט אויסצומיידן די אַנטקעגנגומענדיקע מענטשן. אַז זי האָט דערזען פון ווייטנס אַ פּאַליציאַנט, איז זי אַריין אין ערשטן־בעסטן טויער, אָפּגעוואַרט אַ ווייל און ווידער אַרויס. ווען מיר זאָלן די זאַך באַטראַכטן לאַגיש, איז זי דערמיט באַגאַנגען אַ גרויס נאַרישקייט, ווייל מיט אַזעלכע זיגזאַגן האָט זי זייער לייכט געקענט ציען אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט. די ערשטע זאַך, וואָס מען וואָלט איר דעמאָלט באַדאַרפן עצהנען, איז געווען, אַז — זי זאָל זיך באַמען איינצוהאַלטן די נאַטירלעכקייט. שטעלן אַ נאַטירלעכן טריט, האָבן אַ רויקן בליק, אַ נאַטירלעכן, ס'איז נאָך אַ גרויסער ספק, צי די דאָזיקע עצות וואָלטן איר געקאָנט ברענגען עפעס אַ נוצן. דאָס דאָזיקע מיידל האָט דאָך געהאַט הינטער זיך צוויי יאָר געטאָ! דער דאָזיקער פּאַקטאָר ענדערט לחלוטין די גאַנצע „געוויינלעכקייט“. דאָרט, אין געטאָ — קאָן מען אָנ־ נעמען — האָט זי זיך אויסגעלערנט גיין מיט נערוועישע זיגזאַגן, און דער בליק, וואָס איז שוין געווען צוגעוויינט צו זיין כסדר וואַכיק, איז אויף אַן אמת געווען באַגלייט מיט אַ נאַכנאַנדיק אָפּשפּרינגען אין אַ זייט, אַרומ־ קרייזן, אויסמיידן... דערצו נאָך האָבן אירע אויגן שוין גענוג זיך געהאַט אַנגעזען; פון אַזעלכע גרוילבילדער זעצט זיך אָפּ אַ מוטנעקייט אין די אויגן, זיי לייגן ספּעציפּישע שאַטנדלעך אַרום די אויגן, עפעס אַזוינס, וואָס איז אייגנטימלעך פאַר מענטשן, וואָס לעבן אַ סך אַדורך.

אחוץ דעם זענען נאָך פּאַראַן אַ סך אַנדערע קאַנקרעטע סיבות צוליב וועלכע ס'איז זיך דאָ צו שרעקן, קודם־כל — ס'איז פּאַרגעקומען פּאַר־

מיכאל בארוויטש

טאגס, ווען די גאסן זענען נאך כמעט אינגאנצן פוסט. דאס מיידל האט געהאט דעם איינדרוק „גלייך ווי ס'וואלט זי עמעצער אַ וואָרף געטון ווי אַ שטיין פון אַ שטיינשליידערער“. דאָך, וואָס ס'זאל נישט געשען, טאָר מען זיך נישט אָפּשטעלן. אין דער צייט קאָן מען זיך אָפּט אַנטרעפּן אויף דער פּאַטרוֹלירנדיקער זיטן-פּאַליציי; זיי „וועלן זי חושד זיין, אָז זי איז אַ פּראַסטיטוטקע און אַנטדעקן וועלן זיי, אָז זי איז גאָר אַ ייִדישקע“. די פּריש-געבאַקענע „אַריערין“ רוקט אַביסל טיפּער אַראָפּ דאָס טיכל, וואָס זי טראָגט אויפן קאָפּ, זי זאל קאָנען אַנגיין פאַר אַ פּויערטע, וואָס קומט איצט פון דאָרף. דאָס טיכל אָבער — ווי ס'ווייזט זיך אַרויס — איז נישט קיין פּראַסטס, ס'איז פון שיפּאַן. דאָרפישע פּרויען טראָגן נישט אַזעלכע טיכלעך פון אַזאַ טייערן שטאָף. צי איז עס אַ צופּעליקייט? זיכער. די דאָזיקע טאָג-טעגלעכע קלייניקייטן האָבן אין יענע צייטן געקענט גורם זיין אויסטער-לישע זאַכן. ווי אויף צו להכעיס האָט זיך שטענדיק אַרויסגעוויזן, אַז עפעס וואָס מוז זיין נישט אין אַרדענונג. זייענדיק פאַרשלונגען פונעם שטראָם פאַרצוויפּלונגען — האָט זיך דאָס מיידל אומגעשיקט „געבויען דאָ פּאַרויס, דאָ אין אַ זייט, געוואָלט אומבאַדינגט עמעצן נאַכמאַכן“ — כאַטש זי אַליין האָט נישט געוויסט וועמען זי וויל נאַכקאָפּירן. אַבי ס'זאל נאָר נישט קיינעם קומען אויפן געדאַנק דער חשד, אָז זי איז ענלעך צו אַ ייִדישקע.

אין דעם כסדרדיקן פּרווון נאַכצומאַכן עמעצן, אַן אומבאַקאַנטן, האָט געשטעקט אַ פּסיכישע סיבה פון אייגענער אומזיכערקייט און אַ ווילן צו פאַרווישן די שפורן פון די האַסטיק-נערוועזע באַוועגונגען, וואָס זענען געווען אַזוי אייגנטימלעך פאַר די מענטשן פון געטאָ. (דרך-אגב, די, וואָס זענען אַנטלאָפּן פון קראַקעווער געטאָ — וועגן וועלכע מיר האָבן שוין געשריבן — האָבן אויך „אויף אַ פּאַטאַלן אופן“ געמאַכט דעם אַנשטעל פון „גלייכגילטיקע פאַרבייגער“). און געבן אַזאַ איינעם צו פאַרשטיין, אַז ער זאל בכלל נישט טראַכטן וועגן די סכנות, וואָס קאָנען אַלץ לוייערן אויף אים, וואָלט געווען איינס און דאָס זעלבע, ווי ראַטן אַ מענטש, וואָס ליידט אויף ציינווייטיק, אַז — אַנשטאַט צו טראַכטן וועגן די צייט — זאל ער בעסער טראַכטן, למשל, וועגן די בלויע בלימעלעך, וואָס וואַקסן אין די אַלפן. דערווייל אָבער האָבן די דאָזיקע קרעמפּירטע באַוועגונגען (הויפט-זעלעך ביי די „דעביוטאַנטן“) צום מיינסטן דעמאָסאָקירט.

אַר ישע פאַפירן

שפּעטער איז געקומען דער צווייטער פּונקט: זוכן אַן אָרט, וווּ זיך צו קענען דערווייל אויפהאַלטן.

די פּריילן פעלע געדענקט דעם אַדרעס פון דער פּוילישער ביוראָ, וווּ עס אַרבעט אירס אַ גוטע חברטאָרין. ווען זי דערשלאָגט זיך אַהין, איז נאָך אַבער זייער פּרי. דער קליענט, וואָס באַווייזט זיך צו פּרי — ווערט אויך פּונקט אזוי פאַרדעכטיק. צו די אַלע צרות איז די חברטאָרין אַקוראַט נישטאָ אין וואַרשע; זי געפינט זיך אין לאַדזש און וועט ערשט קומען איבערמאַרגן. דער שעף פון דער ביוראָ, וואָס האָט — צו איר אומגליק — געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַקענען די דאָזיקע פּאַננע פעלע נאָך פאַר דער מלחמה, האָט זי... נישט איבערגעגעבן אין די הענט פון דער פּאַליציי. ער האָט זי בלויז געוואָרנט, אַרויסגעשיקט צו איר איינע פון די באַאַמטינס, וואָס האָט איר דערקלערט, אַז „דער שעף וויל נישט האָבן דאָס פאַרגעניגן זי צו זען מער ביי זיך אין ביוראָ“. וווּזשע טוט מען זיך אַהין דעם גאַנצן מעת-לעת, וואָס טיילט זי אָפּ ביזן צוריקקער פון דער פּריינדין? אַזאַ לאַג-גער מעת-לעת!

צום גליק האָט זי אַ צווייטע באַקאַנטע, וואָס איז געווען באַשעפּטיקט אין דער זעלבער ביוראָ, אַרויסגעוויזן אַ גרייטקייט איר צו העלפּן. אין געהיים, אויסגעהיטן פאַרן איבעריקן פּערסאָנאַל, האָט זי די פּאַננע פעלע איינגעאַרדנט — נאָכן פאַרמאַכן די ביוראָ — אין קעמערל, וווּ ס'געפינט זיך די גאַרדעראַב... אויף אַ שטול. דאָס, וואָס די אברים ווערן פאַרשטיפט (נאָכן אַפּזיצן לאַנגע שעהן אין אַן אומבאוועגלעכער פּאַזיציע), איז נאָך אַ האַלבע צרה. ערגער איז, אַז אַ מענטש דאַרף זיך דערליידיקן... און כדי אַריינצוגיין אין דער אוביקאַציע, דאַרף מען דורכגיין עטלעכע צימערן, און יעדער שאַרד — איבערהויפט ביים עפענען אַ טיר — קאָן גלייך אַלאָר-מירן דעם נאַכטוועכטער (דרד-אגב): די דאָזיקע פיזיאָלאָגישע באַדערפענישן האָבן אין יענע יאָרן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן אמתע דזשונגל פון טאַק-טישע פּראַבלעמען און זענען געווען די סיבה פון נישט איין קאַטאַסטראַפע, זיי זענען מסתמא קיינמאַל — אין אַזאַ מאָס — נישט געווען אַזאַ גרויס אַנשיקעניש, ווי אין יענע יאָרן, אין די יאָרן פון לאַגער, תּפּיסה און ראַ-פינירטע טאַרטורן אויף אַלע אַנדערע אַפּשניטן).

אויפן אַנדערן טאַג איז די חברטאָרין צוריקגעקומען און ס'האַט זיך

מיכאל בארוויטש

אנגעהויבן — מיט איר הילף טאקע — א פיבערהאפט אַנבינדן קאַנטאַקטן מיט אַנדערע באַקאַנטע. בכדי צו געווינען צייט, טרעטן זיי דערווייל אַפּ ביי דער שניידעריין. דאָ בלייבט די אַנטלאַפּענע פּון געטאָ עטלעכע שעה אונטער אַ נישט-איבעריק-גוט צוגעטראַכטן אויסרייך; די חברטאַרין לויפט דערווייל אויסגעפינען פאַר איר אַן אָרט, וווּ זי זאָל קענען איבערנעכטיקן שוין די נאַענטסטע נאַכט. אין דער זעלבער צייט נעמט זי מאַכן באַמזונגען צו קריגן פאַר איר „פּאַפּירן“. אַן אַנדערע פּראַגע איז שוין וואָס פאַראַ סיורפּריון ס'ברענגט מיט זיך יעדער וויטערדיקער טאַג. נאָר לאַמיר נישט פאַרלויפן דעם וועג די פאַקטן גופּא.

דאָס זוכן אַן ערשטן רעטונגס-פּונקט אַן וואָס זיך אַנצוכאַפּן, דאָס נעוואַראַסטענישע אַנדריקן אויף די קנעפלעך פּון הילף, דאָס אויסמיידן זיך מיט די אומשטענדן, די אַנטווישונגען (אַ פּועל-יוצא פּון קליינטישקע ריק-צוגן, וואָס זענען אָבער גענוג וויכטיק אין דער קאַנסעקווענץ) — דאָס אַלץ מיט אַן אַנדער איז זייער כאַראַקטעריסטיש און טיפּיש. אין די זכּרונות, וואָס באַהאַנדלען די דאָזיקע טעמע, געפינען מיר אַ סך אַזעלכע באַשרייבונג-גען און וואַריאַנטן. אַדער ס'איז עמעצער אַקוראַט נישטאָ אין שטאַט, צי אין דער היים, אַדער דער יעניקער קאַן נישט צוליב פאַרשידענע סיבות שטעלן צו דער דיספּאָזיציע דאָס באַזעלעטעניש: ער האָט גראַד ביי זיך אַ צווייטן גאַסט; אַדער: די שכנותדיקע וווינונג איז פאַרנומען דורך עפעס אַ „פּאַלקסדויטש“; אַדער גאָר: דער סטרוזש איז אַ פאַרדעכטיקטער, אַדער ער אַליין ווערט פאַרדעכטיקט. אַדער פּשוט און מענטשלעך: דער, וואָס האָט צוגעזאַגט, האָט זיך באַרעכנט, ער האָט מורא פאַר דער אייגענער הויט, ער וויל נישט איינשטעלן די קינדער, די פאַמיליע. גלייכצייטיק: טרעפּן זיך דאָך אַזעלכע אויך וואָס העלפּן, נישט געקוקט אויף קיין שום געפאַר.

למשל: „מיטן ענין פּון מיין אַפּפּאַר (פּון לעמבערג קיין קראַקע) — דערציילט ליובע שיינבוים — האָט זיך פאַרנומען אונדזער באַקאַנטער פּון פאַר דער מלחמה, דער פּאַליאַק יאַנוש יאַבלאַנסקי. ער האָט מיר אויסגע-אַרבעט דאָקומענטן אויפן נאָמען פּון וואַנדאַ מאַנטשאַק און האָט מיך אויס-געהאַלטן אַ פּאַר וואַכן אין קראַקע“... דער ברודער פּונעם עדות איז גע-כאַפט געוואָרן דורך די דייטשן בשעת דער „אויגוסט-אַקציע“ (1942) אין לעמבערג; שפעטער איז אים געלונגען צו אַנטלויפן, ער האָט אָבער נישט

געוואוסט ווו זיך אַהינצוטון. „...דאָס יזנגל האָט זיך אַרומגעשלעפט אויף די גאַסן, און צופעליק געטראָפן יאַבלאַנסקיין, וועלכער האָט זיך מיט אים פאַרזינטערעסירט, געהאַלטן ביי זיך אין שטוב עטלעכע טעג, ביז ער האָט אים נישט אויסגעאַרבעט די נויטיקע „פאַפּירן“. שפעטער האָט ער אים אָפגעפירט קיין קראַקע איינשטעלנדיק זיין אייגן לעבן. (מיין ברודער האָט אַ „שלעכטן אויסזען“). אין צוג האָט זיי פאַרהאַלטן אַ „באַן-שוף“ און יאַבלאַנסקיין איז קוים געלונגען זיך אַרויסצודרייען. דריי יאָר האָט ער מיין ברודער אויסגעהאַלטן אין קראַקע“ 1).

אינעם דאָזיקן בוך וועט אויסקומען צו ציטירן אַ סך ענלעכע דער-צײלונגען. (איך וויל דאָ נישט רעדן וועגן דער הילף מצד באַוואוסטזיניקע טוער. וועגן זיי וועל איך דערמאָנען אויף אַן אַנדער אָרט. אגב, בין איך שטאַרק צופרידן ווען איך טרעף אין די גבית-עדות פון פאַרשידענע מענ-טשן די נעמען פון טוער מיט וועלכע איך האָב געאַרבעט אין אונטערערד. דאָס האָט אַ באַזונדערע באַדייטונג. אין די קאַפיטלעך, וועגן ווידערשטאַנד ווערן זייערע אויפטוען דערמאָנט סומאַריש. אין די גבית-עדות פון איינ-צלנע מענטשן קומט דער נאָמען פונעם געגעבענעם טוער צום אויבער-פלאַך אין קאַנטעקסט מיט פרטותדיקע פאַקטן. און דאָרט ערשט דערוויסט מען זיך וועגן דער ראַלע פונעם געגעבענעם טוער אין לעבן פון יעדן איינעם פון די אָפגעראַטעוועטע).

נאַטאַליע דרעזנער דערציילט: „...נאָכן טויט פון מיין מאַן און קינדער בין איך אַוועק פון לעמבערג, אין נאַוועמבער 1942. איך בין אַוועק צום אוקראַינישן גלח עמאנועל קאַרדובאַ אין מאַסטי, נישט ווייט פון פּוסטאַ-מיט. וועלנדיק ראַטעווען אַ ייד, האָט ער מיר פאַרגעשלאָגן דעם פאַסטן פון אַ ווירטין אויף דער פּלעבאַניע. עס איז מיר דאָרט זייער גוט געווען. ביידע (ד. ה. ער און זיין פרוי) האָבן זיך צו מיר גוט און איידל באַצויגן. אָבער נאָך 8 חדשים דאָרט זיין האָט מען אָנגעהויבן מורמלען וועגן מיין יידישן אָפּשטאַם. צום סוף האָט דער גלח באַקומען אַן אָנאַנימען בריוו מיט אַ וואַרענונג, אַז ער האַלט ביי זיך אַ יידישע פרוי. נישט וועלנדיק אויס-

1) גבית-עדות פון ל. שיינבוים (גר' 1046).

מיכאל באר וויטש

שטעלן דעם גלח און זיין משפחה אויף אַ סכנה, האָב איך מיך מיט זיי געזעגנט און כ׳בין אַוועק קיין קראַקע...

די גאַנצע אויבנגעבראַכטע סכעמע האָט אַ שייכות נאָר צו די מענטשן, וואָס האָבן זיך אַרויסגעקריגן פון געטאָ אין שטאָט, אָדער אומגעגנט און האָבן אויף דער „אַרישער זייט“ נאָך געהאַט פריינט, באַקאַנטע, אויף וועלכע זיי האָבן געקענט אויסרעכענען. צום רעשט האָבן זיי טאַקע געטאַפט אין דער פינצטער מיט אַ בעסערן אָדער ערגערן רעזולטאַט. דאָך האָבן זיי — חוץ אַלעם — געהאַט צו וועמען צו גיין, וועמען אויפצוזוכן, וואָס וואָלטן זיי געקענט העלפן מיט עפעס. זיי זענען טאַקע געגאַנגען צו היימישע, באַ-קאַנטע קריסטן, צו באַשטימטע מענטשן.

ערגער איז געווען מיט די מענטשן-שפּליטערס, וועמען דאָס אימפּראַ-וויזירטע אַנטלויפן פון געטאָ האָט אַרויסגעוואָרפן אויף אַזאַ אַרט, וווּ זיי האָבן נישט געהאַט וועמען צו זוכן, צו וועמען צו גיין. זיי האָבן זיך, למשל, געפונען אויף אַ פּוסטן פּלאַץ, ווי אויפן וואַסער, אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט לויערנדיקע סכנות. אַזאַ פּוסט אַרט איז געווען אין דער זעלבער מאָס פאַרעכנט אַ באַן-אַנשיט (ווּ ס׳איז געפאַלן דער צי יענער, וואָס איז געשפרונגען פון טויטנצוג), צוגלייך מיט אַ באַפעלקערטע שטאָט, וווּ דער געראַטעוועטער האָט נישט געהאַט קיין פריינט, וואָס זאָלן זיך פאַרדינען אויף צוטרוי; פאַר אַזאַ פּוסט אַרט האָט אויך געקאַנט פאַרעכנט ווערן אַפילו די „אייגענע“ שטאָט, די שטאָט, וווּ מ׳איז געבוירן געוואָרן און אויסגע-וואקסן, וווּ מ׳האַט פאַר דער מלחמה געהאַט ברייטע באַקאַנטשאַפטן, פריינט און באַציונגען.

ס׳איז אַ פאַראַדאָס? זיכער. אָבער ליידער — אַן אמת. טייל האָבן געטוישט די דירות, אַנדערע זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון דער געשטאַפּט, און נאָך אַנדערע זענען געוואָרן פאַרכאַפט פון אַ פאַרפאַלגונג-פּסיכאָ. די ערגסטע זאָך איז געווען, וואָס אינעם ווירוואַר פון די נאַכאַנאַנד זיך-בייטנדיקע שטימונגען, איז שוין שווער געווען זיך אַפּצוגעבן אַ חשבון צו וועמען מען קאָן זיך נאָך יאָ ווענדן און צו וועמען מען טאָר זיך שוין נישט ווענדן. איבעריקנס, האָבן זיך אויך דאָ געטראָפן פאַרשידענע סיוור-פּריון. טיילמאָל האָבן פאַרפירט די אייגענע פריינט — די „געשווירענע“

אַרײַשע פּאַפּירן

און אַן אַנדערש מאָל האָבן אַרויסגעוויזן הילף-גרייטקייט און געוואַגטקייט אַזעלכע מענטשן, אויף וועלכע קיינער האָט נישט אָפּילו אויסגעשטעלט. אַ משל. איינער פון אַ סך: ישעיה פּעדערן האָט מען געכאַפט מיט הונדערט אַנדערע בעת אַן „אַקציע“ אין קאַלאַמיי. דאָס איז געווען אין יוני 1942. מען האָט זיי איינגעלאַדעוועט אין וואַגאַנען: „אין וואַגאַן איז געווען אַן ערך 100 מענטשן. מען האָט אויך אַריינגעוואַרפן טויטע קינדער. מיין פּעטער, אַ פרומער ייד, האָט געוואַלט זאָגן ווידוי, נאָר ער האָט גע-טענהט, אַז ער קען נישט ווייל דאָס אַרט איז פאַרומרייניקט. מען האָט אונדז געזאָגט, אַז מען פאַרט אויף אַרבעט קיין אוקראַינע. ס'איז געפאַלן דאָס וואָרט „בעלזשעץ“ אַבער דאָס האָט אונדז נישט קיין סך אויפגעקלערט, ווייל דעמאָלט האָבן מיר נאָך נישט געוויסט וואָס עס הייסט בעלזשעץ.

ווען מיר זענען שוין אָפּגעפאַרן אַ שטיק וועג, האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן. מיר זענען דאָרט געווען אַ פאַר יונגע מענטשן. מיר האָבן אויפגעריסן דעם דראָט, מיט וועלכן עס איז געווען פאַרקראַטעוועט דאָס פענצטערל. איך האָב זיך אַרויפגעדראַפּעט, איבערגעהאַנגען די פּיס פון דרויסן, נאָכדעם זיך איבערגעדרייט און פאַמעלעך זיך אַראָפּגערוקט אויף דער ערד. דאָס איז געווען ביינאַכט. די דייטשן האָבן כּסדר געשאָסן. אַבער מיך האָט קיין שום קויל נישט געטראָפּן. פאַר מיינע אויגן איז אַדורכ-געפאַרן אַ לאַנגע קייט פון וואַגאַנען און געפירט צום טויט מיינע נאָענטע... כ'האָב זיך דערנענטערט צום וואַסער און געטרונקען ווייל עס האָט מיר געברענגט פאַר דורשט. נאָכדעם בין איך געגאַנגען פאַר זיך מיטן פעלד-וועג. פּלוצים איז פאַר מיר אויסגעוואַקסן אַן אוקראַינער. ער האָט גע-פרעגט: „אַ טי קודאָ? דאָס ביזטו אַנטלאָפּן פונעם צוג?“

דאָס איז געווען אַ שטאַרקער יונגאַטש און איך בין געווען אויסגע-דאָרט פון געטאָ און פון די לעצטע איבערלעבענישן. איך האָב געוויסט, אַז איך קען נישט מיט אים קעמפּן. כ'האָב אים געזאָגט, אַז כ'דאַרף קטנים און אַנגעהויבן אַנטלויפן. ער איז געלאָפּן נאָך מיר. ווען איך האָב שוין נישט געהערט זיינע שריט האָב איך זיך צוביסלעך אָפּגעשטעלט. איך האָב זיך צוגעשלעפט צו אַ וואַגאַן מיט תּבואה בכדי זיך אָפּצורוען... כ'בין אַריין אין וואַלד. דאָרט האָב איך געטראָפּן אַ מיידל פון קאַלאַמיי מיט אַ צעבראָכענעם פּוס. זי איז אויך אַרויסגעשפרונגען פון טראַנספּאָרט.

מיכאל בארוויטש

זי האט מיר געזאגט, אז זי וועט אויף דערוויל צווארטן. איך בין געגאנגן גען ווייטער און ווידער געווארן ארומגערינגלט פון דריי אוקראינער, וואס האבן מיר געכאפט און צוגעפירט צו א באן-ביידל. דאָרט זענען שוין געווען אנדערע יידן, אויך געכאפטע נאָכן אַרויסשפּרינגען פונעם טראַנספּאָרט. עס איז אַנגעפּאָרן אַ וואָגן. מען האָט אונדז געפירט קיין קאַלאַמיי. מיך האָט מען אַזוי שטאַרק צעשלאָגן, אז כ'בין געווען האַלב לעבעדיק. איינער איז געווען מיט אַ צעבראַכענער פּוס; דעמאָלט האָט איין אוקראַינער געזאָגט, אז דעם דאָרף מען באַגראָבן אויפן אָרט, ווייל ס'איז אַ שאַד אים צו פירן ווייטער. מען האָט אים אַראַפּגענומען און לעבעדיקערהייט באַגראָבן. אויף דער לענג פון וועג זענען געווען אַ סך קרבנות; טויטע וואָס מען האָט דערשאָסן נאָכן אַרויסשפּרינגען און האַלב־טויטע מיט צעבראַכענע ביינער. אין קאַלאַמיי האָבן אונדז די אוקראַינער איבערגעגעבן דער באַנשוין־פּאָלי־ציי. דאָרט האָט מען אונדז ווייטער געשלאָגן און איבערגעגעבן דער געסטאַ־פּאָ. פון דער געסטאַפּאָ זענען מיר ווידער אַריבערגעגאַנגען אין תּפּיסה. דאָרט זענען כּסדר אַנגעקומען נייע טראַנספּאָרטן מיט יידן פון פעטשע־ניזשנע, יאַבלאָנווו, קאַסאוו, קוטע, זאַבלאַטאוו, אבערטיין, טלומאַטש. נאָך אַ פּאַר טעג פון הונגערן אין תּפּיסה האָט מען אונדז ווידער געגעבן אין טראַנספּאָרט־וואָגאַנעס. אין דייטש האָט געשריגן: „160 אין איין וואָגאַן“ אָבער ס'איז געווען איבער 200. מענטשן זענען נישט געשטאַנען, ווייל ס'איז נישט געווען וווּ צו שטעלן אַ פּוס. איך בין געשטאַנען אויף איין פּוס. די ווענט זענען נאָס געווען פון מענטשלעכע אַטעמס. געשריייען, קרעכצן און אַ געוויין פון קינדער. אַ קנויל פון מענטשן. געווען דאָרט אַ סך דערשטיקטע מענטשן. כ'האַב אויך איצט באַשלאָסן צו אַנטלויפן. מיר האָבן איבערגעריסן די דראָטן. און ווידער צוגעהאַלטן פון אַנדערע בין איך אַראַפּגעשפּרונגען. כ'בין געגאַנגען אין פעלד, געגעסן קוקורודזע און גע־טרונקען וואָסער. כ'האַב ווידער געטראָפּן אוקראַינער אָבער איך האָב זיי אַפּגעגעבן מיין פּאַרטפעל און זיי האָבן מיר דורכגעלאָזן. כ'בין געווען אויף דער פּריי און כּסדר געטראַכט פון מיין נאָענטן חבּר, וואָס איז מיט מיר געפּאָרן אין וואָגאַן. כ'האַב אים געעצהט צו אַנטלויפן, אָבער ער האָט מיר געענטפּערט: „ניין, כ'ווייל שטאַרבן!“.

כ'בין געגאַנגען צופּוס קיין קאַלאַמיי. אויפן וועג האָב איך געטראָפּן

אַרִישֶׁע פּאַפִירן

אַ פֿיילישע פֿרוי, וואָס האָט מיר, אַן אומבאַקאַנטן, גענומען צו זיך און באַהאַלטן במשך פון 2 טעג אין קוקורודזע. זי האָט מיר געגעבן עסן, אויפֿ־גענייט אַן „אפּאסקע“, געגעבן מיר אַ היטל און אַרײַנגעשטופּט צווישן אַ גרופּע ייִדישע אַרבעטער, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט. אַזוי אַרום האָב איך זיך מיט זיי צוריקגעקערט אין געטאַ. כ׳האַב זיך נאָכדעם רעוואַנזשירט, זאַגנדיק איר: פאַר דעם וואָס זי האָט פאַר מיר געטון, וועט איר גאָט באַ־צאָלן, אָבער איך גיב וואָס כ׳קען“¹).

(1) וו. יי. ה. ק. אין קראַקע, נר' 608.

קינדער: שמוגלערס, שלעפערס, טראמפן

1. נאכטלעגערס אויף די סטאציעס. — 2. „זשידעק, גיב פאפיר-ראטן. — אָנגעבראַכן די ביינער... אָבער ס'איז גאַרנישט". —
3. דאָס פּאַרן נאָך סחורה איבער דער גרענעץ. — אַנטלאָפּן פון תּפּיסה פּאַר דער עקזעקוציע. — דער פּאַסטן. — דער פּאַלשער שכן און דער אָרנטלעכער באַלעבאַס. — אויפן שקלאָפּן-יאָריד אין האַנאווער. — 4. ער איז געגאַנגען מיט דעם הינטל דורכן פּראַנט, בכדי ווידער אַרײַנצופאַלן אין תּפּיסה. — 5. „די פּאַפּיר-ראַטן-פּאַרקויפּער פון פּלאַץ דריי קרייזן“.

מיר האָבן שוין דערמאָנט וועגן די יידישע קינדער, וואָס האָבן זיך (אין די יאָרן ווען דער געטאָ האָט נאָך עקזיסטירט) פאַרנומען מיט שמוגל-לען „סחורות“. די דאָזיקע קינדער, וואָס האָבן זיך אַרויסגעקריגן אויף דער „אַרישער זייט“, זענען זיך געוויינלעך באַגאַנגען אָן „פּאַפּירן“. אַ טייל פון זיי האָבן אויך שפּעטער אויסגענוצט די דערוואָרבענע דערפּאַרונגען. איי-דער מיר וועלן זיך אַרײַנלאָזן אין דזשונגל פון דער פּאַפּירענער „לעגאַ-ליטעט“, וואָלט כּדאי געווען פּרײַער זיך צוצוקוקן צו די דאָזיקע נעבעכ-דיקע עקזיסטענצן.

איינער פון די דאָזיקע „געפּערלעכע“ שמוגלער איז, צווישן אַנדערע, געווען הענריק מעלער (געבוירן אין 1932, אין קראַקע). ווען ס'איז אויס-געבראַכן די מלחמה איז ער אַלט געווען גאַנצן זיבן יאָר.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

— „...מיר האָבן באַקומען — דערציילט ער — אַן אויסזידלונג-
באַפעל 1) פֿון קראַקע. מיר זענען געפֿאַרן קיין באַכניע. די מאַמע, דאָס
צעניערִיקע שוועסטערל און איד... אין קראַקע האָבן מיר געהאַט אַ מומע —
דעם טאַטנס שוועסטער — אַ פֿרוי פֿון אַן אַריער. זי האָט געלעבט ווי אַן
אַריערן. כמעט יעדן טאָג בין איך צו איר געקומען צו פֿאַרן; זי האָט מיר
געגעבן ברויט פֿאַר אונדז און צום פֿאַרקויפֿן. כ'האַב געפֿירט צו צען קילאָ
ברויט. אין צוג איז געווען אַן ענגשאַפט — דערשטיקט צו ווערן... כ'בין
אַזוי געפֿאַרן אַן ערך צוויי יאָר צייט“.

בעת די דאָזיקע טאַג-טעגלעכע ריזעס האָט ער נישט בלויז צען קילאָ
ברויט געשמוגלט, נאָר אויך זיין „ראַסע“. די ענגשאַפט, וואָס האָט גע-
הערשט אין וואַגאַן, האָט געהאַט נאָך אַ סך אַנדערע געפֿאַרן, חוץ דער
פֿיזישער אומבאַקוועמלעכקייט.

„אין אַ געוויסן טאָג בין איך מיטן צוג, וואָס איז געגאַנגען קיין קראַ-
קע, אַרויסגעפֿאַרן זעקס אַזייגער באַגינען. צו דער מומע איז געקומען צו
גיין אַ פֿרוי און געזאָגט, אַז אין באַכניע איז געווען אַן „אַקציע“ און אַז
מ'האַט צוגענומען מיין מאַמען מיט דער שוועסטער... כ'האַב שוין נישט
געהאַט נאָך וואָס צו פֿאַרן קיין באַכניע“.

אין די דאָזיקע עטלעכע ווערטער איז איינגעשלאָסן דער טויט פֿון די
נאַענטסטע און די אייגענע פֿלוצימדיקע איינזאַמקייט. אַט איז דאָס „שפּרונג
ברעט“ אויף „אַרישע פּאַפִירן“.

אין משך פֿון גאַנצן יאָר איז ער טייל צייט אָפּגעווען ביי דער מומע
און די איבעריקע צייט — אויפֿן דאָרף אַלס פּאַראַבעק, פֿאַר וועלכן זי האָט
געצאָלט. די מומע איז אָבער אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאַ.
ס'איז נישט געווען ווער ס'זאָל צאָלן פֿאַרן קליינעם און דער פּויער האָט
אים אַרויסגעוואָרפֿן.

„כ'בין געפֿאַרן קיין קראַקע און נישט געוואוסט צו וואָס זיך צו נעמען.
פֿון דער מומעס שוועגערין — אַ קאַטוילישע — האָב איך געקריגן אַ ברויט

1) עס האַנדלט זיך וועגן איינע פֿון די אויסזידלונגען פֿון אַ גרויסער שטאַט
אין אַ קלענערער. די דאָזיקע וואַנדערונגען האָבן נאָך נישט געטראָגן דעם זעלבן
כאַראַקטער און זין ווי די שפּעטערדיקע „אויסזידלונגען“, וואָס האָבן געפֿירט אין
די... גאַזקאַמערן.

מיט 40 זלאַטעס. אויף סטאַרע-אלשע (1) האָב איך געזען אַ קופּע היי. כ'בין דאָרט געשלאָפּן עטלעכע נעכט. שפּעטער האָב איך „זיך איבערגעזידלט“ אויפן וואַקזאַל וווּ כ'האָב גענעכטיקט. פון די 40 זל. איז מיר געבליבן 25. כ'האָב געקויפט הונדערט צייטונגען „גאַניעץ וואַרשאַווסקי“, פאַרקויפט צו 50 גראַשן אַ שטיק און אַזוי האָב איך אָנגעהויבן האַנדלען. נאָך צוויי חדשים איז מיר שוין געווען אַ סך לייכטער, ווייל כ'האָב שוין פאַרדינט; נאָר לייז האָב איך געהאַט — חמרים, ווייל כ'בין געשלאָפּן אונטער די בענק אויף דער סטאַציע. ווען ס'איז געווען אַ שלעכטע וואַך — כ'האָב זיי שוין אַלע גוט געקענט — בין איך אויף איבער נאַכט געפאַרן קיין סלאָמניק און גע- נעכטיקט דאָרט אויף דער סטאַציע. טיילמאַל האָט די „באַנשוץ“ (2) וואָס האָט קאָנטראָלירט די סטאַציע מיט אַ גרויסן הונט, מיך אַרויסגעטריבן פון וואַקזאַל. כ'האָב זיך דאָן איבערגעטראָגן אויף נאַכט קיין מיכעכאָו און דאָרט געשלאָפּן. אויף דער סטאַציע דאָ האָב איך זיך באַקענט מיט די יינגלעך און אָנגעהויבן האַנדלען מיט פאַפּיראַסן. אַפּטמאַל האָט מען מיך געכאַפּט בעת אַן אַבלאַווע. ס'איז געקומען צו פאַרן אַן אויטאָ פון דער געשטאַפּאַ. אַזעלכע יינגלעך, ווי איך, האָט מען בלוז רעווידירט, אָבער נישט פאַר- נומען. ס'איז דאָרט געווען אַ מאַיאָר, וואָס האָט רעגירט אויף דער סטאַציע איבער אַלץ און אַלעמען. מיר האָבן אים גערופן „דער גראַענר“; ער האָט געשלאָגן מיט אַ באַגייקע, מערדערלעך געשלאָגן און צוגענומען די סחורה, די באַנשוץ האָט מיך עטלעכע מאָל געכאַפּט, צוגענומען ס'געלט און די סחורה, געשלאָגן און אַרויסגעוואַרפן און נאָך געדראָט, אַז זיי וועלן מיך איבערגעבן דער פּאָליציי. כ'בין אַוועק הינטערן קינאַ „סטעלא“ און דאָרט איבערגעזעסן אַ גאַנצע נאַכט. כ'בין אינגאַנצן געוואָרן דורכגעפרוירן.

אויפן ראַנד פון די „אַרישע פּאַפּירן“ קומען אויף וואָס-מער אַזעלכע מאַטיוון — קינדער-שלעפּער, טראַמפּן, יידישע גאווראַשן, בראַדיאַגעס, דאָס שלאָפּן אויף באַן-סטאַנציעס, אַדער אויף דער גאַס, אין דער קעלט, די כסדר-דיקע „רייזעס“. אַגב, איז כדאי צו באַמערקן, אַז סלאָמניק און מיכעכאָו (וועגן וועלכע דער קליינער בראַדיאַגע דערציילט) געפינען זיך ווייט פון קראַקע אויף צענדליקער קילאָמעטער. ער איז דאָרט אַהינגעפאַרן מיט דער

(1) אַ דאָרף הינטער קראַקע

(2) באַן-פּאָליצייאַנט

אַרִישַׁע פּאַפִירן

באַן בלויו אויף „איבערנעכטיקן“. איר שטעלט אייך פאַר אין יענע קאַמו-
ניקאַציע-באַדינגונגען צו לאָזן זיך אין וועג אַרײַן אויף אַזאַ „נאַכטלעגער“.
אַ קלייניקייט!

„כ׳האַב געטראָפֿן אַ פֿרוי — דערציילט ער ווייטער — וואָס האָט מיך
אויפֿגענומען אויף נאַכלעגער. זי איז געווען צו מיר זייער גוט, כאָטש זי
האַט געוווּסט, אַז כ׳בין אַ ייד. כ׳האַב איר געצאָלט 20 זל. פֿאַר אַ נאַכט.
פֿריער האָב איך אָבער געמוזט דורכמאַכן אַ דעזינפֿעקציע.
איצט האָט מיר שוין אָנגעהויבן גיין בעסער. כ׳האַב וואָס אַמאַל גע-
קויפט מער פֿאַפֿיראַסן און אַליץ מער פֿאַרדינט.“

מיט איין וואָרט — אַ רחבות. וואָס אַן אמת האָט זיך טיילמאַל גע-
טראָפֿן, אַז די דאָזיקע רחבות איז עטוואָס פֿאַרוואַלקנט געוואָרן אויך:

„אויף דער באַנסטאַנציע האָט זיך געפֿונען אַ יינגל, וואָס האָט מיך
געקענט און ער האָט צעפֿלוישט פֿאַר דער איבעריקער חברה יינגלעך, אַז
איך בין אַ ייד. די יינגלעך זענען געווען אַרנטלעכע, נאָר אַז ס׳האַט
עמעצער, צום ביישפּיל, געוואַלט אַ פֿעקל „ספֿאַרט“ 1) און זיי האָבן
גראָד נישט געהאַט, האָבן זיי געשריגן צו מיר:

— „זשידעק, גיב אַ פֿעקל „ספֿאַרט“!“

אָבער דאָס האָט מיר נישט געשאַדט — גיט גלייך צו דאָס געווע-
זענע שלעפֿערל. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך: איצט, ווען דאָס אַליץ איז שוין
הינטער אים, אין דער פֿערספֿעקטיוו פֿון צייט און גליקלעכן פֿאַרענדיקן
זיך פֿון זיין וואַנדערונג, — קען ער אַזוי טראַכטן וועגן דעם אַלעם. מיר
קענען זיך פֿונדעסטוועגן פֿאַרשטלען, ווי ער האָט זיך דעמאַלט געפּילט.
— „כ׳האַב גוט געגעסן, זיך אָנגעטאַן, געהאַט אַ וואַליזע מיט פֿאַר-
שידענע זאַכן...“

צו דער צופֿרידנקייט איז גאָר קיין סוף נישט געווען:
— „ביי אַ הונדערט מאַל האָט מיך געכאַפט די „באַנשוץ“. צע-
שלאָגן, צוגענומען ס׳ביסל סחורה, אָבער דאָס איז גאַרנישט.“
און ריכטיק: אין פֿאַרגלייך מיט דעם וואָס ס׳האַט אַליץ געקענט
זיין, איז אַזאַ קלייניקייט פֿאַקטיש געווען „גאַרנישט“.

(1) אַ סאַרט פֿאַפֿיראַסן.

אַבער:

„אין צווישנצייט האָט מען די באַבעשי, ביי וועלכער כ'האָב גע-
וווינט, אַרויסגעוואָרפֿן פֿון דער דירה. זי האָט זיך אַריבערגעקליבן צו
איר טאַכטער. פֿאַר מיר האָבן זיי דאָרט נישט געהאַט קיין אַרט. כ'האָב
גענומען די וואַליזקע און זי אַוועקגעטראָגן צו אונדזער אַמאָליקער דינסט
און געגאַנגען האַנדלען. כ'בין יעדעס מאָל געפֿאַרן אויף אַן אַנדערער
סטאַציע שלאָפֿן.“

די קאַטוילישע מומע (וועגן וועלכער מיר האָבן שוין דערמאָנט)
האָט זיך ווי ס'איז אַרויסגעקריגן פֿון די הענט פֿון דער געשטאַפֿאַ, נאָר
וועגן לאַזן נעכטיקן דעם קליינעם האָט שוין אַפילו קיין רייד נישט גע-
קענט זיין. די וווינונג איז געווען „אַדורכגעלופֿטערט“ און כסדר אָבסער-
וירט דורך געהיים-אַגענטן. דערפֿאַר אָבער:

„כ'האָב איינמאָל געטראָפֿן די פֿרוי לושע — אַ ייִדישע — מיט איר
קינד, אַ ייִנגעלע. זי איז געקומען צו פֿאַרן צו דער מומע. זי איז געווען
אויף „פֿאַפֿירן“ און געפֿאַרן מיט שמוגל. די מומע האָט זי געבעטן, אַז זי
זאָל מיך מיטנעמען קיין וואַרשע; כ'בין טאַקע געפֿאַרן מיט איר. כ'האָב
דאָרט אָנגעהויבן מאַכן געשעפטן. ס'איז מיר אָבער נישט געגאַנגען. כ'בין
דעריבער צוריקגעפֿאַרן מיט דער פֿרוי לושע קיין קראַקע.

...זומער, 1944, האָבן מיך געהיים-אַגענטן געכאַפֿט אויף דער סטאַ-
ציע. אין דרייען האָט מען אונדז געכאַפֿט. די געהיים-אַגענטן זענען צוגע-
קומען מיט אַ ווונק: גיב פֿאַפֿיראַסן! און אונדז פֿאַרהאַלטן. זיי האָבן אונדז
אַוועקגעפֿירט אויף דער גערטרודע-גאַס, אויפֿן פֿאַליציי-פֿאַסטערונעק. זיי
האָבן מיך אויסגעפרעגט, ווי כ'הייס, וווּ כ'וויין. כ'האָב אָנגעגעבן אַ פֿאַלשן
נאָמען מיט עפעס אַן אויסגעטראַכטן אַדרעס. זיי האָבן אונדז איבערגע-
שיקט אין קינדער-אַנשטאַלט אויף דער סקאווינסקי-גאַס. מ'האָט אונדז
דאָרט נישט געגעבן קיין עסן. די לייז האָבן אונדז געביסן. די „באבעשי“
האָט אונדז געברענגט צו טראָגן עפעס עסן. דאָרט האָט מען דערקענט, אַז
כ'בין אַ ייד. כ'האָב זיך געמוזט מודה זיין.“

די פֿאַסירונגען פֿון די טראַמפֿן, וואָס דזשעק לאַנדאָן האָט באַשריבן
אין זיינע באַרימטע דערציילונגען, זענען אַ קינדערשפּיל קעגן דעם גורל
פֿון אַזאַ שלעפֿערל! און צום סוף — די טראַמפֿן-העלדן ביי לאַנדאָנען האָט

אַר ישע פאפירן

נישט געדראָט קיין טויט פאַר יעדער קלייניקייט, פאַר אַן אומפאַרזיכטיקן אַרױסכאַפן זיך מיט אַ װאַרט, פאַר אַ ליאַדע דענונציאַציע, צי ביים װערן פאַרהאַלטן. ער דאַקעגן האָט ביי די אַלע אומגליקן און „גליקן“ פון זיין שלעפּפּערישן גורל דערהאַלטן אין זיך דעם פולן באַװוסטזײן פון זיין אַפֿ־שטאַם. אַקעגן דער דאָזיקער הויפּט־סכּנה זענען אַלע איבעריקע געפאַרן דערגאַנגען צו אַ צװײטראַנגיקער ראַל, צו דער ראַל פון אַ בלױזן רעקװײ־זיט. לאַמיר נאָר באַטראַכטן: געפּינענדיק זיך צוזאַמען מיט אַלע איבעריקע גאַסן־קינדער, האָט ער זיך מיט גאַרנישט נישט אונטערגעשײדט פון זײ, און ס'האַט אפילו נישט געקאַנט זיין קיין רײד אַז ער זאָל דערקענט װערן לױטן בלױזן „אױסזען“. ס'איז אַבער גענוג געװען, ס'זאָל זיך געפּינען בלױז אײנער, װאָס האָט אים געקענט פאַר דער מלחמה און... „די יינגלעך זענען געװען אַרנטלעכע“... האָט ער צוגעגעבן. און פונדעסטװעגן, ביי זײער גאַנצער אַרנטלעכקײט: „זשײדעק, גיב אַ פעקל „ספּאַרט“ אַן שום שלעכ־טער כּװנה, גיכער פון קינדערישער װױליונגערישקײט, און מעגלעך אפילו מיט גרויס חבּרישקײט. דאָס מיספּאַרשטייעניש איז געלעגן אױסער די גרע־נעצן פון זײערע האַנדלונגען, אױסער זײ. דער חילוק איז נאָר געװען אין באַנעמען דעם זין פון זײערע ראַלן. פאַר זײ איז עס געװען אַן אומשולדיק־נאַװע שפּיל און ביי אים איז עס אױך נאָר געגאַנגען אין אַ קלייניקײט — אין זיין לעבן. און איצט דער צװײטער פּאַל. ער „פּאַלט“ אַרײן מיט נאָך אַנדערע צװײ יינגלעך. אַלע דריי װערן זײ באַשולדיקט אין אײן און דער זעלבער זאָך. אַבער װי אַנדערש איז זיין לאַגע שױן ביים סאַמע אָנהײבן װאָס פאַר אַן אונטערשיד איז פאַראַן צװישן אים און זײ! ס'איז גענוג בלױז צו פּרוּװן פעסטשטעלן דעם אַדרעס. דאָס יינגל אַבער האָט אַן אױ־סערגעװײנלעך מזל:

„שפּעטער האָבן זײ געזאַגט, אַז אַלץ איז אין בעסטן אַרדענונג, אַז זײ האָבן פעסטגעשטעלט דעם אַדרעס — און האָבן מיך אַװעקגעשיקט קיין בראַנאוויץ 1). דאָרט איז שױן געװען גוט. אין דער פּרי זענען מיר גע־גאַנגען צו דער אַרבעט אױפּן הויף, נאָך מיטאַג האָבן מיר זיך געשפּילט. זונטיק האָט מען אונדז אַפּגעלאָזט אַהײם“.

(1) אַ דאַרף הינטער קראַקע.

מיכאל בארוויטש

פונדעסטוועגן: „אין אַ וואַך אַרום בין איך אַנטלאָפֿן, ווייל כ'האַב מורא געהאַט, אַז מען וועט מיך אַנטדעקן“...

און ווידער הייבט זיך אָן דאָס וואַנדערן. מיר קענען עס. אַ, ווי גוט מיר קענען עס!

„די יינגלעך האָבן מיר געבאַרגט געלט. כ'האַב פאַרקויפט פאַפיראַסן און כ'האַב פאַרדינט זעקסהונדערט זלאָטעס אין איין טאָג. אַ געהיים־אַגענט איז מיך געקומען זוכן, כ'האַב אים געקענט פון דער סקאַווינסקי־גאַס. כ'בין דעריבער אַוועק אין קינאַ, אַפּגעזעסן ביז שפּעט. פאַרנאַכט האָבן איך זיך אַרויפּגעזעצט אויפן צוג און געפאַרן קיין וואַרשע, צו דער פּרוי לושע. זי האָט דאָרט געהאַט באַקאַנטע אין דער פאַרטיי (1) און זיי האָבן מיר אויסגעאַרבעט אַ מעטריקע. איך בין נאַכהער געפאַרן קיין ראַדזימין, וווּ כ'האַב געקריגן אַרבעט ביי אַ פּויער אין מאַקּרע. דאָרט האָבן איך שוין געאַרבעט ביזן סוף. געפאַשעט קי און ווינטער געדערשעט די תּבואה. קיינער האָט נישט געוויסט ווער און וואָס איך בין“ (2).

דאָס איז אַלץ. קורץ, זאַכלעך און בינדיק. פּרוווט אָבער די דאָזיקע געפּרעסטע רעלאַציע איבערזעצן אויף פּסיכישע צושטאַנדן, אויף איבערלע־בונגען, און (בכדי בעסער אַפּצושאַצן) פאַרגעסן אויף אַ ווייל, אַז דאָס איז נאָר בלוזן איינער אויף טויזנטער...

אינגאַנצן עפּעס אַנדערש איז דאָס, וואָס די דאָזיקע ביאַגראַפיע איז נישט בלוזן נישט קיין ספּעציעל־אויסגעקליבענע, נאָר אַן אויסנאַמלעך... שפּילעוודיקע. אָן שום ווייץ! דאָס סימפּאַטישע יינגל, וואָס האָט זיך אַזוי אויסגעטויגט אין לעבן, איז דאָך געוועזן... וואָס איז דאָ פאַראַן אַ סך צו רעדן? — אַן אמתער בר־מזל און דאָס איז אַלץ. אַפּילו, ווען ס'האַט אים שוין געדראָט דעקאַנספּירירט צו ווערן, האָט ער אין דער לעצטער מינוט ווידער געטראָפֿן גוטע מענטשן...

(1) אין דעם פּאַל האָט עס זיך געהאַנדלט אין דער יידישער סאַציאַליסטישער פאַרטיי „בונד“, וואָס איז געווען טעטיק — צוגלייך מיט אַנדערע — אין דער אונטערערד.

(2) פּראַטאַקאַל נומ' 830.

אַר ישׂע פּאַפּירן

*
*
*

אַזעלכע „געפערלעכע שמוגלער“ זענען פונדעסטוועגן — ווי מיר האָבן שוין באַמערקט — געווען אַ סך. יעדער איינער פון זיי האָט מיטגע- מאַכט אַ סך.

פּאָוועל דוטמאַן, ווען ער איז נאָך געווען צוזאַמען מיט זיינע עלטערן אין וואַרשעווער געטאָ, האָט געפלעגט פּאַרן נאָך פּראָדוקטן קיין טשעכאַ- נאָוו (וואָס האָט זיך געפונען אויף יענער זייט פון דער ניי-דורכגעפירטער גרענעץ). צוויי יאָר צייט איז ער אַזוי געפּאַרן. אין 1942 האָט אים דײַ געשטאַפּאַ פּאַרהאַלטן אויף דער גרענעץ און אים צוגעשטעלט אויפן פּאַ- ליציי-פּאַסטן אין נאָווי-דוואַר. דאָרט האָט מען אים דערקענט, אַז ער איז אַ ייד. ער האָט נישט געהאַט ביי זיך קיין שום דאָקומענטן. אַ צעשלאַגענעם האָט מען אים אָפּגעפירט אין תּפּיסה. פון דער תּפּיסה איז ער אַנטלאָפּן עטלעכע שעה פאַר דער עקזעקוציע וואָס איז שוין געווען פאַר אים צו- געגרייט. ער איז פּאַרקראַכן טיף אין וואַלד. פון דאָרט — נאָך דעם ווי מ'האַט זיך צוויי טעג נאַכגעיאָגט נאָך אים — איז ער אַנגעקומען אין אַ דאָרף. שפעטער איז ער דורכגעשווומען דעם נאַרעוו (צו וועלכן ער האָט זיך קוים דערשלאָגן, נאָכן אָפּשלעפּן זיך אַ גאַנצע נאַכט איבער זומפן און וואַ- סער) און אַנגעקומען אין „דריטן רייך“. דאָ „טשעפעט“ ער זיך צו ערגעץ אַלס פּאַסטן. די נייע סביבה ווייסט נישט אַז דער קליינער איז אַ ייד. ס'איז גראַד אויסגעקומען אַזוי, אַז דאָ וווּ ער האָט געפּאַשעט די קי — אַרום דער „פעסטונג“ — האָט זיך געפונען איינער פון די לאַגערן, וווּ ס'זענען אומגעבראַכט געוואָרן יידן. און דער יונגער פּאַסטן האָט זיך געמוזט אַזוי צוקוקן צו דעם אַלעם וואָס דאָ האָט זיך אָפּגעטון... ער האָט אויסגעהאַלטן אויף זיין „שטעלע“ ביז פעברואַר. שפעטער האָט ער גע- מוזט „ציען“ פון דאָרט. און אַזוי איז ער אַריבער פון איין זייט אַרט אויפן צווייטן, פון איין באַלעבאַס צום צווייטן (1)...

איבער דער גרענעץ איז אויך געפּאַרן נאָך פּראָדוקטן קיין דייטשלאַנד דער יונגער שלמה קוטנאַווסקי (געבוירן אין וואַרשע אין 1929), וואָס האָט געווינט צוזאַמען מיט זיינע עלטערן אין הענריקאָוו (הינטער וואַרשע).

(1) פּראָטאָקאָל נומ' 659.

מיכאל בארוויטש

...די עלטערן מיינע האָבן מיך אָפּגערעדט. אָבער איך האָב נישט געלייגט קיין אַכט אויף זייערע רייד. יעדעס מאָל פאַר מיין אַוועקפאַרן איז שוין אין שטוב בוכשטעבלעך נישט געווען וואָס צו עסן. כ'האָב מיטגענומען די לעצטע פאַר זלאָטעס... כ'בין אַריבער די גרענעץ און איינגעהאַנדלט אַביסל סחורה. די סחורה האָב איך געברענגט אַהיים, און די שמחה ביי די עלטערן איז געווען גרויס. נאָר די מורא — גרעסער. זיי האָבן נישט געוואָלט. כ'זאל נאָכאַמאָל פאַרן. נאָר אַזוי ווי ס'זענען נישט געווען קיין אַנדערע מיטלען פון וואָס צו דערנערן, בין איך געווען געצוונגען ווייטער צו פאַרן נאָך שמוגל".

אַזוי מער-ווייניק האָבן געוויינלעך אויסגעזען די וואַנדערונגען פון דאָזיקן מין, די אימפּולסן, וואָס האָבן געשטויסן צו ריזיקירן, צו שלעפּן זיך אויף די וועגן, בכדי צו קענען זיך דערהאַלטן ביים לעבן.

אין די באַנען האָט אויך געפּלעגט טרעפּן פאַרשידן. טיילמאָל האָבן פּאַסאַזשירן גופּא — אַפילו נישט קיין דייטשן — צוגענומען ביים קליי-נעם די סחורה. און פאַרוואָס זאָלן זיי טאַקע אויך נישט געניסן, ווען מען ווייסט אַז דער קליינער איז אומבאַשיצט, הילפּלאַז?

און אויך ער, דער קליינער שלמה, איז איינמאָל צוריקגעקומען פון אַזאַ "יאָדע" און קיינעם שוין נישט געטראָפּן אין שטוב. "די באַראַקן זע-נען געווען פאַרברענט און אַ סך מענטשן... דערהרגעט". נישט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, איז ער אַוועק צו אַ באַקאַנטן וואָס האָט געהייסן זאַ-לעסקי. דער איז פּונדעסטוועגן געווען "גוט אַזוי לאַנג, ווי ער האָט גע-קענט פון אונדז עפעס געניסן. איצט אָבער, ווען איך האָב זיך גענויטיקט אין זיין הילף, האָט זיך אַרויסגעוויזן וואָס פאַר אַ פּאַלשע בריאה דאָס איז", די "סחורה" האָט ער צוגענומען און דעם קליינעם האָט ער דווקא געוואָלט איבערגעבן אין דער זשאַנדאַרמעריע. דעם קליינעם חברה-מאַן האָט זיך אָבער איינגעגעבן צו אַנטלויפּן. אויפן וועג צום "דריטן רייך" איז ער גע-וואָרן פאַרהאַלטן. ס'איז שוין געווען ביים סאַמע גרענעץ-פּאַס. ער האָט זיך אָפּגעבעטן און — אַנגעקומען אין דערפּל זאַמביסקא. דאָ האָט ער געקריגן אַרבעט ביים פּויער טשעמיעריך. אַ גוטער פּויער געווען, ער האָט נישט געענדערט זיין באַצונג צו אים, ווען ער איז געווייער געוואָרן, אַז דער קליינער איז אַ ייד. נאָר — דער טייוול שלאָפט נישט. טשעמיעריכט

אַרישע פאפירן

שכנים, וואָס זענען געכאַפט געוואָרן דורך די דייטשן ביים אַריבערגיין די גרענעץ, האָבן זיך אויסגעקויפט פון זיי פאַרן פרייז פון אַ מסירה. זיי האָבן געמסרט טשעמעריכן, אַז ער האַלט אַ ייד ביי זיך, און אַז ער האַט אויף זיין געוויסן נאָך אַנדערע זינד קעגן די דייטשן. די דייטשן האָבן, אַלזאָ, דורכגעפירט רעוויזיעס און אַרעסטן. דער קליינער איז געוואָרן איינגעזעצט אין דער תפיסה אין פולטוסק. בעת דער אויספאַרשונג האַט מען דעם קליינעם איינגעקלעמט די פינגער אין דער טיר, מ'האַט אים גע-טראַטן מיט די פיס איבערן בויך. „שפעטער האַט מען מיר פאַרגעלייענט דעם אורטייל, אַז מאָרגן אין דער פרי, אַזייגער צען, וועט מען מיך מיט קאַוואַלטישקין (דעם צווייטן חבר פון דער צעלע, אַ „פאַליטישער“) אויפ-הענגען.“

„ביינאַכט האָבן מיר איבערגעזעגט אַ קראַטע און אַנטלאָפן.“ מיט דער הילף פון דאָזיקן תפיסה-קאַלעגע, דעם קאַוואַלטישקין, איז דער קליי-נער אַנגעקומען אַרבעטן אין אַ פאַבריק און באַקומען דאָקומענטן אַלט פאַבריק-אַרבעטער. שפעטער האַט מען אים געשיקט קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. אין אַלגעראַפ איז ער צוזאַמען מיט אַנדערע פאַליאַקן אויס-געשטעלט געוואָרן דורכן „אַרבעטסאַמט“ צום פאַרקויפן. די דייטשן זענען געקומען אויפן פלאַץ און געקויפט מענטשן פונקט ווי מען האַנדלט איין בהמות. ער איז אויך געווען גוטע „סחורה“, מ'האַט אים גענומען און אוועק-געפירט קיין האַנאווער אין אַן אַמוניצייע-פאַבריק.

„כ'האַב געהאַט אַ שלעכטן מייסטער. זעקס אַזייגער באַגינען האַט מען געמוזט אויפשטיין צום פרימאַרגן-אַפעל, און אַכט אַזייגער אַוונט איז מען געגאַנגען שלאָפן. מ'האַט אונדז געגעבן זייער שלעכט צו עסן, נאָר דאַנקען גאָט דערפאַר.“ ס'איז כאַטש גוט געווען דאָס, וואָס קיינער האַט נישט גע-ווסט, אַז דאָס יינגל איז אַ ייד. „נאַכט נאָך נאַכט האָבן די ענגלענדער און אַמעריקאַנער געשפילט איבער אונדז מיט באַמבעס פון זייערע באַמבאַר-דיר-אַעראַפלאַנען. ביינאַכט זענען פאַרגעקומען באַמבאַרדירונגען און ביי-טאָג האַט מען אַפגערייניקט די גרוזן. פאַר אונדז איז יעדער אַנפלי געווען אַ פאַרגעניגן און פאַר די דייטשן — אַ קלאַג און אַ באַרד.“

ס'איז אים, פאַרשטייט זיך, נאָך פאַרגעשטאַנען אַ לאַנגע וואַנדערונג און אַן אַרומוואַלגען זיך אין דער פרעמד. אַבער דאָסמאָל איז דאָס אַרומ-

מיכאל בארוויטש

וואלגערן זיך געווען מיטן אַנטייל פון אַלע פּאָליאַקן, וואָס זענען פּאַרשיקט געווען אין דייטשלאַנד 1).

די צאָל ביאַגראַפֿיעס פון דאָזיקן מין וואַלט מען זעלבסטפּאַרשטענד־ לעך געקאָנט פּאַרטאַפּלען, פּאַרגרעסערן, אַרײַנרעכענענדיק אויך די „שמוגלער“, די פּאַסטעכער, די פּאַראַבקעס און די טראַמפּן, וואַנדערונגען, אַנטלויפּן פון תּפֿיסות און עקזעקוציעס, קורצווייליקע אַפרוען, פּאַרלירן דאָס קוים באַקומענע אַרט צום שלאַפּן. און צו דעם אַלעם דאָרף מען נאָך צוגעבן די פּײַניקונגען און טאָרטורן בעת די אויספּאַרשונגען. טײַלמאַל גײַען אַפֿילו די קאָמפּליקאַציעס (צוליב ספּעציפֿישע פרעטעקסטן) אַריבער דער ליניע פון דער דײַטשישער אַקופּאַציע.

לעאָן מײַבלום (געבוירן אין 1930 אין בזשעזשאַן) האָט אין זײַנע וואַגן־ דערונגען איבער די דערפער מיטגעמאַכט און צוגעזען אַזויפֿיל, וויפֿל ס'איז נאָר מעגלעך פּאַר אַ מענטש צו קענען דאָס אַלץ אַריבערטראַגן. צום סוף איז אים פּאַרמיאָסט געוואָרן די אַלע אַרומוואַגלענישן און דענונציאַציעס, וואָס ער האָט געהאַט אויסצושטיין, דאָס אַרויסרייסן זיך יעדעס מאָל און אַרויסדרייען זיך און ענדלעך באַשלאָסן דורכצופֿירן איבער זיך אַ „קײסער־ שניט“, און אָט וואָס ס'האַט זיך באַקומען: אין זײַן כּסדרדיקער וואַנדערונג האָט ער זיך דערשלאָגן צום דאָרף ווילשאַנקי, וואָס האָט זיך געפונען לעבן יעזשארנע, דעם גאַנצן ווינטער האָט ער אַפּגעאַרבעט בײַ אַן אַרטיקן פּויער, שפּעטער אַבער, דאָס איז געווען אין אַפּריל 1944, ווען ס'איז ווידער עפּעס אַ ײַנגל צוגעקומען צו אים אין פעלד און געזאָגט, אַז ער וועט אים מסרן, ער ווײַסט, אַז ער איז אַ ײַד און געדראָט, אַז ער וועט גײַן דערצײלן אין דער פּאָליצײ... איז וואָס האָט ער דעמאַלט געטון, לעאָן מײַבלום? „היות, ווי כ'האַב געוואָסט, אַז דער דײַטשיש־סאָויעטישער פּראָנט געפֿינט זיך נישט ווײַט פון דאַנען, האָב איך באַשלאָסן זיך צו לאָזן אין דער רײַכטונג פון פּראָנט. כ'האַב גענומען מײַן באַליבטן הונט און זיך געלאָזט מיט אים אין וועג אַרײַן, נאָך אַ סך שוועריקײַטן, הונגער און סכּנות האָט זיך מיר דאָך אײַנגעגעבן אַריבערצוגײַן דעם פּראָנט. נאָר ווען כ'האַב זיך שוין גע־

(1) פּראָטאָקאָל נומ' 273.

אַרײַנע פּאַפּירן

האַט געפונען אויף דער סאָויעטישער זייט, האָט מען מיך אַרעסטירט אַלס פאַרדעכטיקטן אין שפּיאַנאַזש“.

„פּיר וואָכן האָט מען מיך געהאַלטן אין תּפּיסה. כּ׳בין אומצײליקע מאָל געוואָרן אויסגעפּאַרשט. פּון די אַלע אײבערלעבענישן בין איך שוין געווען אַזוי דערשעפט, אַז ס׳האַט זיך מיר שוין נישט געגלוסט צו לעבן. בײ די אויספּאַרשונגען בין איך געווען אַפּאַטיש, אין די אויערן איז מיר געשטאַנען אַ רויש און ס׳האַט מיר געשווינדלט פאַר די אויגן“. בײז ס׳האַט אים אין דער תּפּיסה אײנמאַל באַזוכט אַ מאַיאָר — אַ יוד, וואָס האָט גע- האָט מיט אים אַ לאַנגן געשפּרעך און „דער מאַיאָר האָט זיך, זעט אויס, אײבערצײגט, אַז כּ׳בין אומשולדיק“. דעם 2טן יוני 1944, האָט מען אים באַפּרייט פּון תּפּיסה און אײבערגעגעבן אין אַ קינדערהיים. (1)

* * *

בעתן שרייבן וועגן דעם ערשטן פּון די אויבנדערמאָנטע קליינע שמוגלערס האָב איך אים אָנגערופן „בר-מזל“. כאָטש זײן גורל איז געווען גענוג האַרב און שווער און סענסאַציאָנעל-אײבערראַשנדיק, איז ער געווען — אַ בר-מזל“. קודם-כּל דערפאַר, ווייל ס׳האַט אים באמת אַפּגעגליקט מיט די אַלע מענטשן, מיט וועלכע ער האָט געהאַט צו טון, און צווייטנס — ווען ער האָט זיך געפונען אויפן שײדוועג און וועלנדיק זיך ראַטעווען — זיך אָנגעכאַפט אַן לעצטן ברעט, איז עס געווען אַ גוט ברעט וואָס האָט אים אויסגעהאַלטן. מען וואָלט געקענט פרעגן: אויב אַזוי, הייסט עס, אַז אַזאַ אַרט לעבן פּון אַ טראַמפּ און פּון אַ כּסדרדיקן אַרומוואַלגערן זיך איז געווען גאַנץ נישקשהדיק פּון אַ לעבן? געוויס איז עס נישט געווען קײן גוט לעבן. מיר דאַרפן אָבער נישט פּאַרגעסן, אַז נישט קוקנדיק אויף דעם אַלעם, זע- נען די טויזנטער פיזישע אומבאַקוועמלעכקײטן געווען אַזוי צו זאָגן, באַר טעכנישע; אַזעלכע, וואָס זענען פּאַרבונדן מיט דער אויסגעוויילטער ראַל, וואָס מ׳האַט אויף זיך גענומען. דערפאַר אָבער האָט ער פאַרן פּרייז פּון די דאָזיקע אומבאַקוועמלעכקײטן שוין געהאַט — אין מאַמענט פּון אַ קרייזס — אַן אויסגעטראַטענעם וועג: ווידער צו אַנטלויפן אין זעלבן כאַראַקטער

(1) פּראָטאָקאָל נומ' 672.

מיכאל בארוויטש

— אלס טראמפ. ער האָט שוין געוויסט, ווי אזוי צו אַנטלויפן, ווי אזוי זיך איינצואַרדענען די „נאַכטלעגערס“ זיינע, און געוויסט ווי אזוי צו פאַר- דינען, ער זאָל זיך קאַנען אויסהאַלטן. און איבער אַלץ: ער האָט געוויסט, אַז — בכלל — קאַן ער רעכענען נאָר און אויסשליסלעך אויף זיך אַליין. אַז ס'דראָט אַ סכנה — דאַרף מען אַנטלויפן, אָן אָפּשלעפעניש, נישט אויס- שטעלן אויף קיין פּריינטשאַפט, הילף, מיטלייד. אַנטלויפן אויף אייגענער האַנט. נישט פאַרטרויען זיך קיינעם און נישט האָבן צו קיינעם קיין צוטרוי. ווערן פאַרלוירן, פאַרשווינדן, פאַרווישן נאָך זיך אַלע שפורן.

דאָס איז געווען אַ טרויעריקע, אַבער אַ צילבאַוווסטע דערקענטעניש. בכדי אָפּצושאַצן איר וואַגיקייט, דאַרף מען פאַרגלייכן דעם גורל פון דאָזיקן יינגל מיטן גורל פון טויזנטער אַנדערע, אַזעלכע ווי ער, וואָס זענען אויך געווען אין זעלבן עלטער.

אַזעלכע קינדער, וואָס האָבן געפרוּווט קעמפן פאַרן לעבן אויף דער „אַרישער זייט“, זענען געווען שיינע טויזנטער. זיי זענען אַנטלאָפן פון די געטאָס „אויף בלינד“ און זייער גיך געוואָרן הילפלאָז. כמעט אין אַלע שטעט און כמעט איבער אַלע וועגן האָט מען זיי געקענט טרעפן. אַזאָ אויס- געהונגערט יינגל איז געגאַנגען בעטלען. געקריגן אַ שטיקל ברויט פון דעם, פון יענעם. ביז ער האָט געוויינלעך אַנגעטראָפן אויף אַזעלכן, וואָס האָט דעם קליינעם שלעפּערל איבערגעגעבן אין די הענט פון דער די- טשישער „גערעכטיקייט“ און — דאָס קינד איז שוין געווען אַ פאַרפאַלנס. — ס'איז געגאַנגען אויף אומקום. אַדער, צום ביישפּיל די נאַכטלעגערס! אַ סך מאָל האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען עפעס אַ שטיקל מקום- מנוחה, וווּ דעם קאָפּ אַוועקצולייגן. אַבער צומיינסטן — זוכנדיק אַ געלעגער וווּ איבערצונעהטיכן — געפונען דעם טויט. מיט טויזנטער לעבנס האָט דאָס קליינוואַרג באַצאָלט פאַר זייערע מענטשלעכע געווינהייטן און איינ- רעדענישן... דער קליינער, וואָס איז אַנטלאָפן פון געטאָ, איז קודם-בל געגאַנגען אויף דער אַלטער דירה וווּ זיי האָבן אַמאָל געווינט; צו די געוועזענע קריסטלעכע באַקאַנטע, מיט דער אויסרעכענונג, אַז דאָ וועט ער געוויינלעך געפינען אַ מענטשלעכן צוגאַנג, מיטגעפיל צו זיך. אַבער גראָד אין די ערטער טאַקע, וווּ אַלע האָבן אים געקענט — אפילו ווען ער האָט פון אַ טייל געקריגן צייטווייליקע הילף — איז ער געפאַלן אַ קרבן פון אַ

ארישע פאפירן

דענונציאציע דורך א ליאדע וועמען. דער הויפטשטריק, וואס האט כאַ-ראַקטעריזירט די אַלע קינדער, איז געווען דאָס אַרומבלאַנקען זיך, פון איין אַרט אויפן צווייטן, נישט-וויסנדיק ווהיין צו גיין און צו וועמען זיך צו ווענדן. דאָס האט זיי גיך מיד געמאַכט און זיי זענען געוואָרן באַהערשט פון אַ פיזישער דערשעפונג, וואָס האָט געבראַכט מיט זיך אַן אַפשוואַכונג פון זייערע וואַכזאַמע חושים און זיי געמאַכט נאָך מער הילפלאָז.

די קינדער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט (און וועמענס גורל מען וואָלט געקענט באַשרייבן אויפן סמך פון זייערע אייגענע רעלאַציעס), זענען אויס-נאַמען. די קינדער פון זייערס גלייכן, די אַלע איבעריקע קינדער פון זעלבן עלטער, פון זעלבן דור וואָס זיי — האָבן געהאַט אַ סך ווינציקער מזל. זיי זענען אומגעקומען מאַסנױז און טאַג-טעגלעך. מ'האַט זיי אויפגעכאַפט — די אַלע קינדער — פאַרשטאַרטע פון קעלט און הונגער, זיצנדיק איינ-געקאַרטשעטע אויף די ראַגן, אין די נישעס, אין די טויערן, אויף די שטיגן, אויף אַלע וועגן. מ'האַט זיי געשאַסן אויף אַלע וואַכפאַסטנס און פאַליציי-פאַסטערונקעס, צומיינסטן באַלד אויפן אַרט, בכדי זיך איינצו-ברענגען צייט און מי צו שלעפּן זיך מיט זיי...

טיילמאַל האָט דער צופאַל צונויפגעפירט צוויי קינדער צוזאַמען, אַדער עטלעכע קינדער, וואָס זענען געוואָרן פאַרפאַלגט, אַזוי ווי די חיות... פון דאָן אָן האָבן זיי זיך שוין אין איינעם דורכגעריסן דורך דער דזשונגל. מיט דער צייט האָבן זיך אויף אַזאַ אופן געשאַפן גאַנצע גרופן. אַזאַ גרופע זײַז, צום ביישפּיל, געווען די חברה „פאַפּיראַסן-הענדלער“ אויפן פּלאַץ דריי קרייצן (1) אין וואַרשע. יעדער איינער פון זיי איז אַנטלאָפן פון געטאַ לויט דער אייגענער איניציאַטיוו. אויף דער „אַרישער זייט“ האָט זיי צו-נויפגעברענגט דער צופאַל. זיי האָבן דאָ פאַרדינט — ווי ס'ווערט קלאַר פונעם טיטל גופא — הויפטזעכלעך פון פאַרקויפן פאַפּיראַסן. אָבער נישט בלויז פון דעם אַליין: טיילמאַל ווי הויפּזינגער, אָן אַנדערש מאל האָבן זיי זיך פאַרדונגען צו פאַרשידענע געלעגנהייטלעכע אַרבעטן.

(1) פאַרגלייך דעם ציקל רעלאַציעס פון יוזעף זיסמאַנען אונטערן זעלבן טיטל, וואָס זענען געוואָרן געדרוקט אין המשכים אין עטלעכע נומערן פון „נאַשע סלאַוואַ“ (אין דריטן קוואַרטאַל פון 1948).

אַט אויף וואָס פאַר אַן אופן ס'האַט זיך פאַרגרעסערט זייער „אַנ-
סאַמבל“:

„...באַלד אינדערפרי, ווי געוויינלעך, זענען די קינדער געפאַרן קיין
פראַגע (1) אין רעזשיצקעס באַזאַר. דאָרט האָט שוין „ביטשעק“ (2) געוואַרט
פאַרן אַרײַנגאַנג.

— וווּ איז „באַלוש“ (2) — האָט ער אַ פּרעג געטון זיין באַליבטן חבר.
— ער איז געלאָפּן אין שטאַט אַרײַן, ר'האַט געפונען קאַלאַריפּערן (3).
נעכטן איז ער דאָרט אָפּגעזעסן אַ גאַנצן טאַג — האָבן אים די קינדער
אָפּגעענטפּערט.

זיי זענען אַרײַן אין באַזאַר. נאָך דעם, ווי זיי האָבן אָפּגעגעסן פּריש-
טיק און אײַנגעקויפּט פּאַפּיראַסן, זענען זיי אַוועק אויף דער טאַרגאַווע גאַס.
ביי אַ מויער איז געשטאַנען אַ יינגל און געהאַלטן אין האַנט אַ וואָג צו
פאַרקויפּן.

— „אַקאַזיאַ! אַקאַזיאַ!“ (4) — האָט ער געשריגן. פון אונטערן ציק-
ליסטן-היטל, וואָס ער האָט געטראָגן אַראָפּגערוקט אונטערן שטערן, האָבן
אָפּערגעקוקט פּאַסן בלאַנדע האָר. דאָס פנים איז געווען אויסגעמאַגערט,
ברודיק. „ביטשעק“ איז ראַפּטום געבליבן שטיין און געקוקט, ווי ער וואַלט
נישט געווען געגלויבט זיינע אייגענע אויגן.

— וואָס איז געשען? — האָבן אים אַ פּרעג געטון די קינדער.
„ביטשעק“ האָט נישט געענטפּערט. ער האָט זיך אויפּמערקזאַם אײַנ-
געקוקט אינעם יינגל, וואָס איז געשטאַנען ביי דער מויער.
— „ביטשעק“, ווער איז עס? — האָט אים „קולאַס“ געצויגן פאַר אַן
אַרבל.

— דאַכט זיך, אָז דאָס איז קאַזשיק, „פּראַנצויז“. כ'האַב אייך שוין
דערציילט וועגן אים — האָט געענטפּערט אינגאַץ (דאָס הייסט, „ביטשעק“).
און ווען ער איז שוין געווען אינגאַנצן זיכער, אָז דאָס איז טאַקע ער, האָט

-
- 1 פאַרשטאַט פון וואַרשע אויף דער אַנדערער זייט ווייסל.
 - 2 צונעמען פון באַזונדערע „מיטגלידער“ פון דער גרופּע.
 - 3 וועגן דער באַדייטונג פון די דאָזיקע קאַלאַריפּערן פאַרן לעבן פון די קינ-
דער וועלן מיר נאָך באַזונדער רעדן.
 - 4 אַ געלעגנהייט! אַ געלעגנהייט! ניצט אויס די געלעגנהייט.

אַר ישע פאפירן

ער געגעבן אַ לויף-אונטער צו דעם יינגל ביי דער מויער. געטון אים דע-ליקאַט אַ שטויס אין דער זייט. יענער האָט זיך אַ דערשראָקענער אַ ריס געטון און שוין געוואָלט נעמען לויפן. „ביטשעק“ האָט געוויזן מיט אַ פינגער אויפן מויל, אַז ער האָט זיך נישט וואָס צו שרעקן.

— פון וואָנען האָסטו זיך דערנומען אָהער? — האָט ער אים אַ פּרעג געטון נאָך אַ ווייל, ווען זיי זענען אָפּגעגאַנגען אין אַ זייט.

— מיט עטלעכע וואָכן צוריק בין איך אַנטלאָפן פון פּאַניאַטאָוו, (1) פון דעמאָלט אָן דריי איך זיך אַרום אין שטאַט; איך נעכטיק דאָ אין די גרוזן — האָט ער אָנגעוויזן אויף די חורבות וואָס האָבן זיך געפונען לעבן באַזאַר.

— און פון וואָנען האָסטו די וואָג? — האָט „ביטשעק“ ווייטער גע-פּרעגט.

— אַ באַקאַנטער שלאַסער האָט זי מיר געגעבן צו פאַרקויפן. ער גיט מיר פאַרשידענע זאַכן. האָב איך זיך צו קויפן עסן... און וואָס טוסטו, פון וואָס לעבסטו? — האָט ער צוריקגעפּרעגט, באַמערקנדיק די קינדער, וואָס זענען געשטאַנען פון דער ווייטנס, און צוגעגעבן: — ווער זענען זיי דאָרט אַלע? וואָס קוקן זיי אזוי אויף אונדז?

„ביטשעק“ האָט זיך אומגעקוקט: — דאָס זענען אונדזערע יאַטן. האָב נישט קיין מורא... גיי, טראָג אָפּ די וואָג. מיר וועלן צוואַרטן. וועסט גיין מיט אונדז.“

אַ צוויי מאָל האָבן די דאָזיקע קינדער דערקענט אַזעלכע פאַרפאַלגטע ווי זיי, ווען זיי האָבן אַמאָל אָנגעטראָפן עטלעכע מיידלעך, וואָס זענען גע-ווען דורכגעפּרוירן ווי די שטיינער. אַן אַנדערש מאָל ביים צופעליקן אָנ-טרעפן זיך מיט „קאַנקורענטן“.

צום ביישפּיל:

די גרופע איז געגאַנגען איבער די הייף ווי „זינגער“. זיי זענען צו-געקומען צו אַ ווייטערדיקן טויער און אַריינגעקוקט אין הויף און געזען: אין מיטן הויף זענען געשטאַנען צוויי פּרעמדע קליינע יינגלעך און גע-

(1) אַ לאַגער וווּ די מענטשן זענען געבראַכט געוואָרן צ״א צום אומברענגען.

מיכאל בארוויטש

זונגען. פון די פענצטער האָט מען זיי אַראָפּגעוואָרפֿן געלט, וואָס איז געווען פֿאַרוויקלט אין פֿאַפּירלעך.

— זיי פֿאַרקריכן אין אונדזער פֿאַראַפּיע. — האָט פֿאַוועל פעסטגע-
שטעלט.

— וויפֿל האָט עטץ פֿאַרדינט? — האָט זיי זענעק פֿאַרטשעפּעט, ווען
זיי זענען אַרויסגעגאַנגען פֿון טויער.

נאָך אַ קורצן שמועס האָבן זיי זיך „דערשמעקט“. דאָס איז געווען
דער צוועלפּיעריקער יאָנעק מיט זיין נייניעריק ברודערל.

— מיר זענען געבליבן אַליין, — האָט דער עלטערער זיי אינפֿאַר-
מירט — די עלטערן זענען געשטאַרבן אין שפּיטאַל אויף פּלעקן-טיפּוס.
די שוועסטער האָט מען גענומען קיין טרעבלינקע (1). מיר גייען איבער די
הייף און זינגען. דער ברודער נעכטיקט ביי אַ פֿאַליאַק אויף גראַכאַווסקע-
גאַס. מאָרגן נעמט ער אים צו זיך. ער וועט שוין ביי אים זיין כּסדר. איך
האַב נישט וווּ צו שלאָפֿן. שפּעט ביינאַכט קריך איך אַריבער דעם אייזער-
נעם פֿאַרקאַן פֿון פֿאַדערעווסקי-פֿאַרק (אין פֿראַגע) און דראַפּע זיך אַרויף
אויף דער מוזיק-עסטראַדע. דאָרט שלאָף איך אויף שטולן צווישן די פּול-
פּיטן...

— מיר זענען אויך געבליבן אַליין. מיר האָבן נישט וווּ צו שלאָפֿן.
מיר נעכטיקן אויף ביידעמער. די לעצטע נאַכט האָט אונדז אַנטדעקט דער
„טשעטש“ (2). גיב אַ קוק! — פֿאַוועל האָט געוויזן זיינע בלויע צייכנס אויף
די הענט און דעם בייל אויפֿן קאַפּ.

— דאָ אויף דער סאַסקע-קעמפּע שלעפט זיך אַרום נאָך איינער פֿון
אונדזערע יינגלעך — האָט זיך יאָנעק אָנגערופֿן.

— ער איז איצט נישט ווייט פֿון דאַנען — האָט צוגעגעבן דאָס
קליינע ברודערל.

— פֿון וועלכער גאַס איז ער? — האָט פֿאַוועל אַ פּרעג געטון.

— כּזווייט נישט, קום, וועלן מיר זען.

די קינדער זענען אַוועק צו דער סאַסקע-קעמפּע...“.

(1) איינער פֿון די שוידערלעכסטע טויטן-לאַגערן.

(2) הויזוועכטער

אַרִישַׁע פּאַפִירן

דאָס אָנהאַלטן פאַרבינדונגען האָט געהאַט אי גוטע אי שלעכטע זייטן. דעם פּריש-צוגעקומענעם האָבן די חברה גיך באַקענט מיט די אַלע ערטער זייערע און „גענג“. זיי האָבן אים געלערנט ווי אַזוי צו זיין פאַרזיכטיק ביים פאַרקויפן פאַפּיראַסן, ווי אַזוי זיך צו פאַרהאַלטן; אינפאַרמירט וועגן אַזעלכע ווי זיי, נאָר נישט-יידן, קאַלעגן פון פּאַך: ווער ס'איז אַ שונא און ווער — אַן „אייגן ינגל“ — אַ „פּשואַטשעל“. אין דער פּרי האָבן זיי זיך אָפּגע- שמועסט, ווער ס'גייט אין דער זייט און ווער — אין יענער. און ווי זיי טרעפן זיך נאָך מיטאַג.

„נישט איינמאַל האָט געטראָפּן, אַז מ'האַט זיך קעגנזייטיק אויסגע- מיטן אין משך פון טאָג. איינער איז נישט צוגעגאַנגען צום צווייטן, מכלו- מרשט, ווי זיי וואַלטן זיך אינגאַנצן נישט געווען געקענט. אָפטמאַל האָבן זיך די קינדער איבערגעוונקען איינס צום צווייטן, פּילבאַדייטיק, זיך איבערגעגעבן קוים-אויפכאַפּנדיקע צייכנס, און זענען זיך ווייטער געגאַנגען יעדער אין זיין זייט“.

זיי זענען געשלאָפּן וווּ דער גורל האָט זיי דערלויבט. איין מאָל ביי אַ זיכערע גוטע „באבעשי“, וואָס האָט זיי פאַר אַ געוויסן אָפּצאַל דערלויבט איבערצונעכטיקן ביי זיך אויפן שטרוי. אַ צווייט מאָל — ווי מיר האָבן שוין געהערט — צווישן רוינען, און נאָך אַן אַנדערש מאָל האָבן זיי זיך אַריינגעגנבעט אויף איבער נאַכט ערגעץ אין אַ סוטערינע, צי אויף אַ בוידעם, וווּ נישט אַלעמאַל איז עס, נאַטירלעך, דורכגעגאַנגען אַן שווערע איבערלעבונגען, ווי ס'איז, למשל, געשען מיט דעם, וואָס האָט שוין אויבן דערציילט בעתן שמועס פון די צוויי יאַטלעך, ווי אַזוי מ'האַט אים מכבד געווען מיט קלעפּ, מיט שינאַקעס און גוזן.

די אייגנטלעכע געשיכטע איז פאַרגעקומען אַזוי:

„פּאַוועל און זענעק זענען געלעגן צונויפגעדריקט אויפן בוידעם פון נעם הויז, וואָס האָט זיך געפונען אויפן ראָג סאַסקע און וואַשינגטאָן אַלייע. אַ לאַקאַטאַר האָט דערהערט אַ פאַרדעכטיקן שאַרף, וואָס איז גע- גאַנגען פון דער הייד, פונעם בוידעם. ער האָט מודיע געווען דעם סטרוזש. דער הויזוועכטער האָט געכאַפט דאָס לעמפל און אַרויפגעלאָפּן אויפן בוי-“

דעם. ער האט די שלאפנדיקע חברה-לייט אריינגעלויכטן גלייך אין פנים אריין. ער איז צו צו פאוועלן און אים געגעבן א קאפע מיטן פוס. די קינדער זענען איבערגעשראקענע אויפגעשפרונגען פון די ערטער.

— וואס טוט איר דא? — האט דער סטרוזש געפרעגט.

— מיר זענען פון פאלוס (א הויז פאר היימלאזע). מיר האבן פאר-

שפעטיקט אין „פשיטולעק“ — האבן זיי ארויסגעקרעכצט.

— וועמען וועט איר דערציילן א מעשה. איר זענט געקומען גנבענען

וועט! — און גענומען דערלאנגען די יינגלעך מיטן שטעקן, וואס ער האט געהאלטן אין האנט.

— ניין, פראשען פאנא — האבן זיי זיך געפרוווט פארענטפערן —

שלאגט אונדז נישט.

ס'האט גארנישט געהאלפן. זענעק איז אריבערגעשפרונגען די באלוס-

טראדע און אראפגעגליטשט זיך פון אלע שטיגן אויפן פארענטש ביז אונטן

אראפ. פאוועל האט זיך געלאזט נאך אים. זיי זענען אראפגעלאפן אויפן

הויף און צום טויער. דאס טויער איז געווען פארמאכט. דער סטרוזש האט

זיי נאכגעיאגט און אין טויער זיי ווידער דערלאנגט קלעפ. זיי זענען צוגע-

לאפן צום הילצערנעם פארקאן, וואס האט אפגעטיילט דעם הויף פון דרוי-

סנדיקן פעלד. זיי האבן זיך גענומען ארויפדראפען אין דער הייך. דער יונ-

גערער, זענעק, האט צוגעהאלפן דעם קרענקלעכן פאוועל.

דער סטרוזש האט זיך נאך אלץ נישט געקענט איינשטילן:

— איר, גנבימלעך, וואס איר זענט! ס'האט זיך אייך נישט איינגע-

געבן! אבער דערפאר וועט איר מיך האבן צו געדענקען!...

אידער ער האט באוויזן ווידער צוצופאלן צו זיי, האבן זיי זיך שוין

דערווייל ארויפגעקריגן אין דער הייך און אריבערגעשפרונגען איבערן

פארקאן און זיך פארשטעקט אין דער תבואה, וואס האט זיך געפונען

דערלעבן.

זיי זענען דא אזוי אפגעזעסן ביז אין דער פרי. ווען ס'איז געווארן

טאג, האבן זיי זיך געוואלט ארויסקריגן אומבאמערקטערהייט אויף דער גאס

ארויס. אבער אויף צו להכעיס האט גראד א גרופע ארבעטער געארבעט

ביים פאריכטן דעם ברוק אויף דער וואשינגטאנער אלייע. די יינגלעך האבן

נישט געוויסט וואס פארא מענטשן דאס זענען. ס'האט זיך זיי אויסגעוויזן,

אַרײַנע פּאַפּירן

אַן דאָס זענען נישט סתם קיין אַרבעטער, מסתמא זענען עס די זעלבע לייט, וואָס האָבן זיי נאָכגעשפּירט און איצט צוגעגרייט אַ פּולאַקע אַרײַנצוכאַפּן זיי. יעדן צופּעליקן פּאַרבייגייער האָבן זיי חושד געווען, אַז ער אַזוי נאָ „שפּיצעל“, וואָס איז גרייט זיי צו כאַפּן און איבערגעבן דער פּאַליציי.

— לאַמיר זיך צעטיילן, — האָט פּאַוועל געזאָגט, — דו וועסט אַנט-לויפּן אין דער זייט פון דער סאַסקע-קעמפּע און איך — אין דער זייט פון גראַכאַוו. אפשר וועט זיך כאַטש איינער פון אונדז ראַטעווען.

זיי זענען אַרויסגעשפרונגען פונעם קאַרן און זיך צעלאָפּן אין פּאַר-שידענע זייטן. די גאַס-אַרבעטער האָבן מיט שטוינונג נאָכגעקוקט די אַנט-לויפּנדיקע חברה-לייט.

אין אַ שעה אַרום האָבן זיך די ברידער געטראָפּן אויפן פעלד צווישן סאַסקע-קעמפּע און גראַכאַוו.

— מ'האַט מיך אינגאַנצן נישט נאָכגעיאָגט — האָט זיך דער ערש-טער אַנגערופן זענעק, באַמזענדיק זיך אַרויסצוברענגען אַפּילו אַ שמייכל. — און איך, — האָט געזאָגט פּאַוועל — אַז כ'האַב זיך געגעבן אַ קוק אַרום און געזען, אַז ס'איז קיינער נישטאַ, בין איך געווען זיכער, אַז דאָס האָבן זיי זיך געלאָזט נאָך דיר.

— קום, לאַמיר גיין, ס'אַ שאַד די צייט. מען דאַרף עפעס פּאַרדינגען אויך — האָט זיך זענעק אויפּגעהויבן צום גיין.

זיי זענען אַריין אין אַ הויף, זיך אַוועקגעשטעלט לעבן דעם הילצערנעם געשטעל, וווּ מען לופּטערט בעטגעוואַנט און אַנגעהויבן זינגען דאָס פּאַ-פּולערע פּוילישע פּאַלקסלידל:

„גענשי זאַ וואַדאַג, קאַטשקי זאַ וואַדאַג,

אָוטשעקיי דזשעוושײַנאַ (1)...

” — — — — —

**
*

אינעם דאָזיקן היימלאָזן לעבן איז אַן ערנסטער און צודרינגלעכער שונא געווען אויך — דער פּראָסט. ווי ס'איז נאָר געווען אַ מעגלעכקייט

(1) „גענדולעך אויפן טייך, קאַטשקעס אויפן טייך, נעם, אַנטלויף זשע, מיידל...“

מיכאל בארוויטש

זיך צו דערווארעמען האָט עס געצויגן אַהין ווי מיט צוואַנגען. דערפון נעמט זיך אויך דער אויסערגעוויינלעכער מאַגישער כוח פון די קאַלאַריפערן, וועגן וועלכע מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט.

„די קעלט איז וואָס אַמאָל מער דערגאַנגען די יאָרן. באַלוש איז צוזאַמען מיט זיין שותפטע אַרויסגעשפרונגען פון טראַמוויי אויף דער סטאַ-ציע, וואָס האָט זיך געפונען ראַג קשיאַנזשענצע און טשערניאַקאָוו. אַביסל ווייטער האָט זיך געפונען די געביידע פון דער קראַנקן-קאַסע. זיי האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויף די שטיגלעך פאַרן ברייטן אַריינגאַנג. באַלוש האָט אַוועקגעלייגט דעם בערעט אויף די קני און אַרויסגענומען פון אים אַ פאַפּירל נאָך אַ פאַפּירל. זיי האָבן איבערגעציילט דאָס „פאַרדינסט“ און זיך געטיילט דערמיט. די ברייטע גלעזערנע טירן פונעם הויפט-אַריינגאַנג האָבן זיך געהאַלטן אין איין עפענען און פאַרמאַכן. דאָס זענען אַ גרויסע צאָל אינטערעסאַנטן פון דער קראַנקן-קאַסע געגאַנגען אַריין און אַרויס. ביי יע-דעס מאָל עפענען און פאַרמאַכן די טיר האָט אַ וואַרעם ווינטל אַרויסגע-ווייעט און אַנגענעם פאַרהילט די פנימער פון די צוויי קינדער. דאָס מיי-דעלע האָט פון נייגעריקייט וועגן אַריינגעקוקט אינעווייניק... צווישן די ערשטע און צווייטע טירן האָבן זיך געפונען די קאלאריפערן. אַ סך מענטשן, וואָס האָבן באַדאַרפן פאַרן מיטן טראַמוויי, זענען — אַנשטאט צו ווערן דורכגענומען פונעם שאַרפן פראַסטיקן ווינט אין דרויסן — בעסער געשטאַ-נען דאָ הינטער די טירן אין דער וואַרעם און דאָ געוואַרט אויפן טראַמוויי. דאָס מיידעלע האָט זיך אומבאַמערקט אַריינגעשאַרט אַהין און זיך צוגע-טוליעט צום וואַרעמען קאַלאַריפער. זעענדיק, אַז די שותפטע קומט נישט צוריק, האָט באַלוש אויך אַריינגעקוקט אַהין און זי געזוכט מיט די אויגן צווישן די מענטשן. ער האָט זי דערזען ביים קאַלאַריפער און נישט לאַנג טראַכטנדיק אַריין אינעווייניק. ער האָט זיך צוגעשאַרט צום מיידעלע און זיך אַוועקגעזעצט לעבן איר אויף דער ערד אונטערן קאלאריפער... מענטשן זענען אַריינגעגאַנגען און אַרויסגעגאַנגען פון דער געביידע. מ'האַט זיך געאַיילט, געשטופט מיט די עלנבויגנס און נישט באַמערקט די צוויי היימ-לאַזע נפשות... די קינדער האָבן זיך דערוואַרעמט די דורכגעפרויענע ביינער און פעסט איינגעשלאָפן. זיי האָבן זיך אויפגעכאַפט ערשט, ווען

אַר ישע פאַפירן

ס'האָט זיך צעקלונגען דאָס מיטאַג-גלעקל אין דער גאַזאַווינע, וואָס האָט זיך געפונען בשכנות מיט דער קראַנקן-קאַסע".
נישט קיין קלענער פראַבלעם איז געווען דאָס דערנערן זיך. די קינד־דער האָבן, פאַרשטייט זיך, אויסגעפונען ווילטעטיקע קיכן. טיילמאַל האָט זיי אַ צופעליקער בעל-רחמנות געגעבן עפעס אַפצועסן. אַ באַזונדער קאַפיטל שטעלט מיט זיך פאַר די פראַפעסיאָנעלע זייט, דאָס שטייגער-לעבן פון די גאַסן-קינדער, און נאָך אַ סך אַנדערע פראַבלעמען (1).

(1) נישט לאַנג צוריק איז געוויזן געוואָרן אויפן עקראַן אַן אונגאַרישער פילם אונטערן נאָמען „ערגעץ־ווי אין אייראָפּע...". ס'איז דאָרט באַהאַנדלט געוואָרן דאָס פראַבלעם פון די שלעפּערלעך-קינדער, די קרבנות פון דער מלחמה. עס זענען געווען אויך אַנדערע פילמען וועגן קינדער אין די מלחמה-יאָרן. אַז מ'האָט געזען די דאָזיקע פילמען איז נישט־ווילנדיק געקומען אויפן געדאַנק די איבערלעבונגען פון די יידישע קינדער. אין דאָזיקן פריער־געבראַכטן כאַראַקטעריסטישן פראַגמענט איז זיכער פאַראַן נישט ווייניקער עלעמענטן, וואָס זענען פילמיש־פאַרכאַפנדיק בעלעטריסטיש־שטאַרק, נישט ערגער ווי אין יענע אַלע פילמען.

פערזענלעכע „אטדיבוטן“

1. א יונג מיידל מאַכט פון זיך אַ „פאַרזעעניש“ — 2. נישט־יידן מיט ייִדישע שטריכן. — 3. פּרוּווּנגען פון רעליגיע. — 4. אַן אמתער“ שלאַכטשיץ. — 5. נערוון און נערוועזקייט. — 6. דער עקסצענטרישער מאַדיאַר און די „אַרערין“ פון ווין. — 7. די באַדייטונג פון אַ קאַרעקטער שפּראַך און פון אַ גוטן אַקצענט. — 8. אַ חסיד אין דער ראַלע פון אַ קלויסטער־בעטלער. — 9. קאַלט בלוט און רו.

כדי אויסצובאָהאַלטן די ייִדישע אָפּשטאַמונג האָט מען — אַ חוץ „פאַפירן“ געדאַרפט באַזיצן נאָך עטלעכע קלייניקייטן. ראשית אַן „אַנט־שפּרעכנדיקן“ אויסזען. שנית, אַ גענויע קענטעניש פון דער פּוילישער שפּראַך און פון די מנהגים.

בנוגע דעם פיזישן אויסזען האָט זיך אַפילו געשאַפן אַ פּרעכטיקער נעאַ־לאַגזום — דער באַגריף פון „גוטן“ אָדער „שלעכטן“ אויסזען. אַ „גוטער“ האָט לחלוטין נישט באַדייט אַ שיינער, עלעגאַנטער, געזונטער אָדער סימפּאַ־טישער. פאַרקערט: מען האָט געקענט זיין מיאוס און אַ קאַליקע, מען האָט געקענט מאַכן דעם איינדרוק פון אַ קראַנקן, אַנטיפּאַטישן אָדער אַפילו אַפֿ־שטויסנדיקן מענטש און דערביי האָבן אַ „גוטן“ אויסזען, און פאַרקערט. ווייל אַ „גוטער“ אויסזען האָט געהייסן אַזאַ, וואָס האָט נישט פאַראַטן די ייִדישע אָפּשטאַמונג.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

אגב אורחא איז — אַ חוץ באַזונדערס טיפישע פּאַלן — געווען נישט קיין לייכטער ענין פעסטצושטעלן גענוי אין וואָס אַזאַ „גוטער“ אויסזען באַשטייט אייגנטלעך. אין געטאַס פּלעגט מען למשל אַ געוויסע צייט האַלטן, אַז דער יסוד פון אַרישקייט און „גוטן“ אויסזען זענען בלאַנדע האָר. דער-פאַר פּלעגן טאַקע די ברונעטע פּרויען אַריבערגייענדיק אויף דער „אַרי-שער“ זייט צוזאַמען מיט זייער נאָמען ענדערן אויך די פאַרב פון זייערע האָר. וועגן דעם אָבער האָט זיך באַלד דערוואַסט די פּאַליציי, ווי אויך די מוסרים און שאַנטאַזשיסטן און בלאַנדע פּרויען זענען געווען שטאַרק פאַר-דעכטיק. ווי אַ רעאַקציע — האָבן פּרויען, וואָס האָבן געהאַט נאַטירלעכע בלאַנדע האָר גענומען פאַרבן זיי אויף שוואַרץ. אַ סך וויכטיקער פון די „איינגעבוירענע“ אייגנשאַפטן פּלעגן אָפט זיין למשל קאַסמעטישע פּרטים: דער אופן פון קאַמען זיך אַזױ.

מיר האָבן שוין דערמאָנט די „פּריילין פעלע“ (מיר וועלן זיך האַלטן ביי דעם משל, נישט וועלנדיק אַריינפירן קיין נייע ביישפּילן): אירע פּריינט האָבן געמאַכט פון איר אַ סטראַשידלע, אַבי זי ענלעך צו מאַכן צו אַן „אַריערין“... גלאַט פאַרקעמטע האָר, מיט אַ שרונט אין מיטן, אויך גע-פאַרבטע ברעמען. אַ חוץ דעם אַ פּליושן היטעלע וואָס האָט נאָך געדענקט פּראַנץ יאַזעפּס צייטן, טיף אַראַפּגערוקט אויפן שטערן.

אין שפּיגל האָט זיך (אויפן אַרט פון דעם גיינצן-יעריקן מיידל) באַ-וויון עפעס אַ פינף און דרייסיק יעריקע פּרוי. אַ טיפּ פון אַ לערערין פון אַ פּאַלקס-שול אין אַ פאַרוואַרפן דערפּל הונדערטער קילאַמעטער פון אַ שטאָט.

אַ פּריינטלעך געשטימטער מענטש האָט אָבער דעם מיידל געגעבן אַן עצה:

— „זאַל אייך נישט אַרן וואָס איר זעט נישט אויס שייך, דערפאַר זעט איר אָבער אויס „גוט“, סלאַוויש... איר מוזט פאַרגעסן אין דעם ווילן צו געפּעלן ביז דער צייט ווען איר וועט ווידער קענען שפּילן אייערע אמתע ראַלע.“ הייליקע ווערטער. דאָס וואָלט אָבער געווען ריכטיק ווען דער מענטש וואָלט געווען אָפּהענגיק בלויז פון איין איינזען! אין דעם געיעג נאָך אַ מקום-מנוחה באַקומט די „פּריילין פעלאַ“ (אָדער בעסער געזאַגט, דעמאָלט שוין מאַריאַ בלאַשטשיק) אַ פּאַסטן פון אַ קעלנערקע אין אַ קליינ-

מיכאל באַרויטש

שטעטלדיקן קאפע און דווקא אין אַ לאַקאַל „פאַר דייטשן“: „ס'איז נישטאָ קיין עצה איך מוז ענדערן מיין פּריזור און דעם הוט. ווילנדיק זיין אַ קעל-נערקע... מוז איך אויסזען יונג און מאַדערן... איך מאַך מיר לאַקן. איך בין אינגאַנצן נישט ענלעך צו זיך אַליין“.

אַ סך אויפּמערקזאַמקייט האָט מען, אגב, געמוזט ווידמען נישט נאָר דעם אויסזען, נאָר אויך די אומשטענדן, דער סביבה, דעם הינטערגרונט. איך געדענק אַזאַ פּאַקט: איינער, אַ ייד, וואָס האָט געלעבט אויף „אַרישע פּאַפּירן“ אין לעמבערג האָט געהאַט אַ זייער „גוטן“ אויסזען. דאָס האָט אים צוגעגעבן זיכערקייט און ער האָט זיך פּראַנק און פּריי אַרומגעדרייט איבער דער שטאַט. קיינמאַל האָט ער אָבער דאָס נישט געטון אין געזעל-שאַפט פון דער פּרוי, מיט וועלכער ער איז געווען זייער אינטים באַפּריי-דעט. די פּרוי איז נישט געווען קיין יידישע. זי האָט נישט געוווּסט פון דער יידישער אָפּשטאַמונג פון איר פּריינט און אירע איבערצייגונגען (אויב מען קען אַזוי באַצייכענען דאָס בינטל פּאַראַורטיילן) זענען אָפּילו געווען אַנטי-סעמיטישע. די קאָנסעקווענטע אָפּזאַגן פון איר געליבטן אין פּרט פון די געמיינזאַמע שפּאַצירן האָבן ביי איר גורם געווען אַ וואָס מאַל אַ גרעסערע פּאַרביטערונג. בפרט ווען ער פּלעגט אָפּט אַרומגיין מיט אַנדערע פּרויען. עס איז געקומען צו אַוואַנטורעס און קריגערייען. ער האָט אָבער פון זיינס נישט געוואַלט אָפּטרעטן. אַ פּרוי — ווי אַ פּרוי — האָט אים חושד געווען, אַז ער פּאַראַט זי (ווי קען דען זיין אַנדערש?). דערווייל זענען די סיבות געווען נישט פּאַעטיש פּשוטע: די דערמאַנטע געליבטע (אגב אַ שיינע, נישט געקוקט דערויף וואָס זי האָט מיט יידישקייט נישט געהאַט קיין שום מגע ומשא און איז געווען אַן אַנטיסעמיטיקע), האָט אָבער געהאַט אַ סעמיטישן אויסזען. איר האָט דער דאָזיקער פּרט נישט געשטערט און קיינמאַל אָפּילו נישט געקומען אין קאָפּ אַריין. ער אָבער האָט דאָס איינמאַל באַמערקט און פון דעמאַלט אַן כּסדר געדענקט. ער האָט מורא געהאַט, אַז „טאַמער מען וועט זי נאָר איינמאַל צופּעליק פּאַרהאַלטן, וועט... ער אַריינפּאַלן“.

**

מיינע אַ באַקאַנטע ר... לעבנדיק אויף „אַרישע פּאַפּירן“ אין וואַרשע, האָט אַ געוויסע צייט געוווּנט (מיט איר זיבן-יעריקער טעכטערל אינקע)

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

ביי דער משפחה פאולאָאָוסקי, האַרציקע און גוטע מענטשן. אַ צווייטע שטוב אין דער זעלבער דירה האָבן פאַרנומען די ל... מיט זייער זונעלע. די ל... איז געווען אַ פאַרביסענע אַנטיסעמיטקע. זי האָט אָבער נישט גע-וויסט, אַז פרוי ר... איז אַ יידישע. צו דער ר... פלעגט קומען אַ פריינדין — העלענאַ פּיורקאָוסקאַ — אַ פאַלקע און אַן „אמתע אַריעריין“, אגב אַ זייער מוטיקע פרוי, וועלכע האָט געטון יידן אַ סך טובות. זי פלעגט אויך דערליידיקן פאַרשידענע ענינים פאַר דער פרוי ר. ביי דער מאַדאַם ל. איז פלוצים אַנטשטאַנען אַ חשד, אַז העלענאַ איז אַ יידישקע. שווער צו זאָגן פאַרוואָס. „יידישע“ שטריכן? אפשר; הגם פאַר אַנדערע זענען זיי גע-ווען כשר. די אויסשפראַך? אויך מעגלעך; הגם פרוי העלענאַ האָט גערעדט אַזאַ אַרגאַניש ריינעם פויליש, וואָס האָט נאָר געקענט אַרויסטראַגן פון איר — ווי ווייט מען קען זיך פאַרשטעלן — פוילישער און „אַרישער“ היים. און אפשר גאָר... אפשר האָט זי בעת אַ שמועס מיט דער ל. נישט גענוג טאַקטפול זיך אויפגעפירט און נישט אויסגעדריקט אַ גענוגנדיקן ענט-וואָר זיאָם פאַרן געדאַנק, אַז מען וועט שוין די זשידעס איינמאַל פאַר אַלע מאָל ביז צום לעצטן אויסמאַרדן? אַ פאַקט איז, אַז פונעם חשד איז געוואָרן אַ זיכערקייט און די ל... האָט גענומען איבערצייגן די פרוי ר. (די יידישקע, וועגן וועלכערס יחוס זי האָט נישט געוואוסט) אַז זי זאָל מיט „אַזאַ איינער“ נישט פאַרקערן, אַז מען דאַרף „אַזעלכע“ אויסמיידן... די פרוי ר. האָט פאַר-זיכערט, אַז זי קען העלענען און איר משפחה פון אַ לאַנגער צייט, אַז דאָס חשד אין איר יידישקייט איז אַן אומזין. עס האָט גאַרנישט געהאַלפן די ל. האָט „געוואוסט דאָס איריקע“.

צום קולמינאַציע-פונקט איז געקומען ערב דעם קריסטלעכן פסח. אין שטוב אַ פאַרעניש, אַן ערב יום-טובדיקע שטימונג. (אזוי ווי אין אַלע שטובן אין דער זעלבער צייט). מען קאַכט, מען באַקט, מען רייניקט. אַ האַרציקע אַטמאָספערע. פאַר דער קליינער אינקע גרייט מען צו אַ קיישעלע מיט „שוויצענאַנע“, די ל. גיט אויך צושטייער. מיטאַמאַל קומט אַריין הע-לענאַ, אויסגעצויגן די געלעגנהייט, בעט די פרוי ר. העלענען, זי זאָל זי פאַרטרעטן און גיין מיט דער קליינער אין קירכע אַריין. העלענע איז מסכים (זי איז וואַרשיינלעך מיט דעם ציל געקומען). דעמאַלט קומט דער אויס-ברוך. זעענדיק, אַז העלענאַ וועט גיין, רייסט די ל... אויס דאָס קיישעלע

וואָס זי האָט צושטייער געגעבן. „בלויז דאָס האָט נאָך טאַקע געפעלט, אַ זשידוווע זאָל גיין מיט „שוויענצאָנע“ — זי זאָגט דאָס אין אַ זייט, אַזוי אָבער מען זאָל די רעוועלאַציע הערן. העלענאַ רעאַגירט נישט. זי וויל נישט צעשטערן די גוטע באַצונגען צווישן דער ל. מיט פרוי ר. (פאַר וועלכער אַן אַנגעשטרענגטע שטימונג אין שטוב קאָן זיין געפערלעך). זי מאַכט דעם אַנשטעל, אַז זי האָט דעם גאַנצן אינצידענט נישט באַמערקט און גייט אַוועק מיט אינקען. די ל. אָבער האָט — זעט אויס — באַשלאָסן די „זשידוווע“ ענדגילטיק צו דעמאַסקירן. צושפּאַרן צו דער וואַנט, ליקווידירן. זי האָט אַדורכגעטראַכט אַ גענויעם פּלאַן און אים אויסגעפירט. תּיכּף נאָכ־דעם ווי העלענאַ מיט אינקען זענען אַהיים געקומען, האָט זי מיט דער פרוי פאַרפירט אַ שמועס. אויספרעגנדיק לפנים פרטים פון דער קלויסטער־צערעמאָניע (וויפּל מענטשן עס איז געווען דאָס יאָר, וועלכער גלח האָט אָפּגעריכט די תּפילה, א״א), האָט זי גענומען שטעלן דער פרוי העלענאַ פּראָגן פון קאַטעכיזם, ליטורגיע, מנהגים. העלענאַ האָט תּיכּף פאַרשטאַנען דעם זין פון דער דאָזיקער „אויספאַרשונג“ (וואָס איז אגב געווען זייער נאַיוו צוגעגרייט און נאָך מער נאַיוו דעמאַסקירט). טראָץ דעם אָבער האָט זי זיך אָפּגעהאַלטן פון לאַכן און באַשלאָסן אַליין זיך אַביסל צו פאַרווילן. זי האָט דעריבער אַליין פאַרטיפּט דעם שמועס, אַריינגעצויגן די ל. וואָס אַמאָל ווייטער, ביז צו ווייניק באַקאַנטע פרטים און טראַדיציעס. די עקזאַ־מינאַטאַרקע וועמעס וויסן עס האָט זיך באַגרענעצט צו די אויבערפלעכ־לעכסטע עלעמענטן און פּאָפּולערסטע מנהגים, האָט פאַרלוירן דאָס לשון אין אַנבליק פון אַזאַ קאַטוילישער געלערנטקייט; און פונקט אַזוי ווי זי האָט פּרזער אַרויפגעצווונגען די טעמע, אַזוי האָט זי איצט געמאַכט גרויסע אַנשטרענגונגען זיך אַרויסצוציען פון איר. דערמאָנענדיק שפּעטער דעם שמועס, פּלעגט זי זאָגן: „וואָס אמת איז אמת. אויף קאַטוילישע מנהגים קען זי זיך אויס“. די דאָזיקע דערשיינונג האָט זי אָבער אויך אויסגע־טייטשט אויף איר אייגענעם אופן. איר חשד איז געווען אַ באַגרינדעטער, ווייל: „זי האָט געוויסט, די „זשידוווקע“ אַז מען קען זי אויספרוון, האָט זי זיך אויסגעלערנט כדי נישט דורכצופאַלן“. אָבער „אויסגעלערנט האָט זי זיך גוט“.

וואָס שייך יענע רעליגיעזע עקזאַמענס, וואָלט מען מיט זיי געקענט

אַר ישע פאפירן

אויספילן אַ גאַנץ בוך. און אויך דאָ האָט זיך דאָס לעכערלעכקייט געגרעך
נעצט מיט טראַגזים:

ליובאָ שענבוים האָט מען אַרעסטירט אין קראַקע (נאַכדעם ווי זי איז
דאָ איבערגעקומען פון איר געבוירן־שטאָט לעמבערג) אונטערן פאַרדאַכט.
אַז זי איז אַ ייִדישע; צוזאַמען מיט איר האָט מען אַרעסטירט די משפּחה
זוסאַם, מיט וועלכער זי האָט געווינט צוזאַמען.

„...אַן אַ פאַרהער האָט מען אונדז נאָך אַ גענויער רעוויזיע פאַרשלאָסן
אין אַ צעלע (אין דער תּפּיסה אויף דער גאַס שלאק). דאָרט זענען שוין
געווען אַ פאַר פּרויען; זיי זענען געזעסן אויף דער ערד, ווייל עס זענען
נישט געווען קיין פּריטשן. איך האָב נישט געוואוסט, אַז צווישן די אַרעס־
טירטע זענען פאַראַן ייִדישע פּרויען. וואָס שייך אָבער איין יונגער מיידל,
בין איך אָבער געווען זיכער. זי איז געזעסן ביי אַ זקנה. פון דערווייטנס
האָב איך געהערט ווי די זקנה האָט זי געלערנט די פּרינציפּן פון דעם
קאַטאָלישן גלויבן. עס איז דאָרט אויך געזעסן אַ פּרוי, אַ מסור, וואָס האָט
מיד געוואָלט כאַפּן מיט פאַרשידענע שאלות. די צעלע איז געווען ברודיק,
פּליי, לייז, וואַנצן... אין איין מאַמענט האָט מען אַריינגעוואָרפן אין דער
צעלע עפעס אַ מענטשלעכע שבריי־כלי, דאָס איז געווען אַ פאַרפּייניקטע
פּרוי, אַ האַלב לעבעדיקע... איך האָב זיך דערנענטערט צו איר און דערקענט
אַ באַקאַנטע פון לעמבערג; אַנקוקנדיק זי, בין איך דירעקט פאַרשטיינערט
געוואָרן. אירע אַלע ציין זענען שוין געווען ארויסגעהאַקט. דאָס מויל —
איין ווונד. דאָס פנים צעקאַלעטשעט, פון קאַפּ האָט גערונען בלוט. כּ׳האָב
איר געוואָלט העלפּן, אָבער זי האָט מיר נישט דערלויבט צו העלפּן, ווייל
דאָס וואָלט מיר געקענט שאַדן. דעם זעלבן טאַג האָט זי זיך געוואָרפן אויף
אַ געסטאַפּ־מאַן און מען האָט זי דערשאַסן.

מען האָט מיר גערופן אין פאַרהער־זאַל און געשטעלט שאלות וועגן
רעליגיע־ענינים; וויפל איז פאַראַנען הויפּט־גלחים? אא״וו. כּ׳האָב זיך גוט
אַריענטירט... נאָך דעם פאַרהער (שובערט), האָט מען מיר געפירט צו אַן
אַנדערן געסטאַפּאַניק (שולצע). און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע אויספּרע־
געניש. כּ׳האָב געענטפּערט מיט אַ זיכערן טאָן און דאָס האָט מיר געראַ־
טעוועט. שולצע האָט זיך געוונדערט, אַז אַזאַ אינטעליגענט מיידל האָט
געווינט אַ האַלב יאָר מיט די זוסאַנס און האָט זיך נישט אַריענטירט.

מיכאל באַר וויטש

אַז דאָס זענען יידן. כ'האַב אים געענטפערט, אַז אַזאַ אינטעליגענטער מענטש ווי ער, האַלט מיך דאָ אַ האַלבן טאָג און אַריענטירט זיך נישט, אַז כ'בין נישט קיין ייִדישקע. נאָכדעם האָט מען מיר געמאַכט אַ פּאַר פּאַטאַ-גראַפֿיעס, די מאָס פון גאַנצן קערפּער, בפרט פון קאָפּ; מען האָט אונטער-זוכט די קאָליר פון די אויגן (1), פינגער-אַפּדרוקן. און נאָכאַמאָל מיך אונ-טערזוכט פון עניני-אמונה. אויף שולצעס פּראַגע צי איך אַריענטיר זיך גוט, האָט דער איבערזעצער געענטפערט, אַז ער אַליין אַריענטירט זיך נישט אַזוי גוט ווי איך" (2).

(1) וועגן די אנטרעפּאָלאָגישע „ראַסן"-מאַסן וואָלט מען דאָ אויך געקענט ברענגען צענדליקער קאַמיש-טראַגישע באַשרייבונגען. עס איז באַוווּסט, אַז מיט דעם האָט זיך פּאַרנומען אַן אַרמיי פון פּאַכמענישע... עמי-האַרצים. כדאי דאָ טאַקע צו דערמאַנען כאַטש איינעם פון די הונדערטער ביו איצט נישט פּאַרעפּנטלעכע וואַריאַנטן: נ. (געבוירן אין 1925) דערציילט: „אין האַרבסט 1941 האָט מען געהערט וועגן אנטראַפּאָלאָגישע פּאַרשונגען פון ייִדישע יונגע מיידלעך. כ'האַב באַקומען אַ שריפּטלעכער מודעה פון דער א. ד. (ייִדישע פּאָליציי), אַז אין אַ באַשטימטן טאָג דאַרף איך זיך שטעלן אין דייַטשן געזונטהייט-אַמט ביי דער גראַדזקא גאַס אין קראַקע (דער געביידע פון פּוילישן געאַגראַפֿישן אינסטיטוט). מיט אַ גרופּע פון 7 מיידלעך בין איך אַרויס פון געטאַ אונטערן אויפזיכט פון אַ ייִדישן אַדע-מאַן". אזוי דריי מאָל. ווייל צוויי מאָל האָט מען זיי נישט אויפגע-נומען. „ביים דריטן מאָל האָט מען צוויי, דריי מיידלעך אַרונטערגעשיקט אונטער אַ פּאַראַוואַן, בכדי זיך אויסצוטאָן. דאָס איז געווען אין אַ זאַל, איינגעאַרדנט ווי אַן אַמבולאַטאָריע. כ'בין אַרויס פון פּאַראַוואַן אין אַ קאַמבינאַציע. דער דאַקטער האָט מיר אָבער געהייסן זיך אויסטון חוה-נאַקעט. דער דאַקטער איז געווען אין אַ ווייסן קיטל און אויסגעזען ווי אַ שלאַכטער: גראַבע, רויטע לאַנגע הענט; ליסע; רויט אויפן פנים, אַ גראַבער קאַרק... ער האָט געסאַפּעט. ער האָט געמאַסטן מיין וווקס, פּאַרשריבן דעם קאָליר פון די אויגן, האָט געמאַסטן דאָס פנים און אַלע קערפּער-טיילן... האַר, די הויט, פלייצעס, ברוסטן. נאָכדעם האָט ער מיט די הוילע הענט פעסטגעשטעלט צי איך בין אַ בתולה. אַלץ האָט ער פּאַרשריבן אין אַ גראַבן בוך. דער א.ד. מאַן האָט מיר געזאָגט, אַז דער דאַקטער דאָס איז געווען דער געזונט-הייט-מיניסטער אַליין, וואַלבאָום.

פּרילינג 1942, אין אַפּריל, האָב איך ווידער באַקומען אַן איינלאַדונג אויף אַ דייַטשן בלאַנקעט. מיר זענען געגאַנגען צוויי מיט אַן א. ד. מאַן. דער זעלבער דאַקטער האָט אונדו ווידער גינאַקאָלאָגיש אונטערזוכט, ווידער פּאַרשריבן און גלייך אונדו געהייסן זיך אַנטאָן. ער האָט געזאָגט, אַז כ'בין „אַריש געבויט" (פּראַט. נר. 1067).

(2) פּראַטאַקאָל נומער 1046.

אַר ישע פאפירן

**

וואָס איז נאָך שייך די פריינט־פאָליאַקן מיט „סעמיטישן“ אויסזען: אויך אין אזא פאל איז נישט געווען קיין כלל. אַמאָל פלעגן „יידישע“ שטריכן, פון אַ חבר אָדער חברטע, וואָס זענען נישט געווען קיין יידן, געקענט האָבן פּאָזיטיווע פּאָלגן. איינער פון די „צייטוויליקע אַריער“ דער־מאַנט, למשל, וועגן אַ געוויסער „אינקע“ (וועלכע האָט זייער אַקטיוו גע־אַרבעט אין אַ פּוילישער אונטערערדישער אַרגאַניזאַציע). אינקע איז פון דור דורות געווען אַן „ענדעטשקע“ (1) און אַן אַנטיסעמיטיקע (פון די „אַרנט־לעכע“ וואָס אין דער פּראַקטיק באַציען זיי זיך צו יידן קאַרעקט און טייל־מאָל אַפילו מיט קרבנות־פולער פריינטשאַפט).

„דאָס וואָס אינקע האָט אויסגעזען ווי אַ טיפישע יידישקע — דער־צײלט דער עדות איז פאַר אונדז ממש געווען אַ גליק. ווען זי האָט זיך אַריינגעצויגן ווי אַ סובלאַקאַטאַרקע צו דער פרוי נ. האָט זי נישט גע־קענט זיך באַלד איינמעלדן, ווייל די געסטאַפּאָ האָט זי פאַרפּאָלגט. דער הויז־וועכטער האָט דערײַבער געמאַכט יעלות איבערן גאַנצן הויף. — ווען וועט זיך שוין די דאָזיקע יידישקע איינמעלדן?

און ווען אינקע האָט געוואָלט זיך איבערציען, האָבן מענטשן מורא געהאַט איר צו פאַרדינגען אַ שטוב, חושד זייענדיק, אַז זי איז אַ יידישקע. ביי דעם אַלעם איז אָבער כאַראַקטעריסטיש, אַז קיינמאָל האָט מען אינקען נישט פאַרטשעפעט אונטערן חשד פון יידישקייט. טראָץ דעם וואָס זי איז אַ גאַנצן טאַג אַרומגעלאָפן אין שטאַט מיט אומלעגאַלער „ליטעראַטור“. אַ מענטש, וואָס האָט זיך נישט געפּילט ווי אַ ייד, האָט געמעגט האָבן אַפילו דעם „פּאַטאַלסטן“ אויסזען און נישט אויסשטיין קיין שום שאַנטאַזש־פרוּוון.

אינקעס סעמיטיש אויסזען האָט גורם געווען, אַז ווען מען האָט גע־רעדט וועגן מיר, אַז איך בין אַ באַהאַלטענער ייד, פלעגט זי חווקן: — „לע... פון יעדן איינעם מאַכן זיי אַ ייד“...

די פּראַקטיק האָט באַוווּזן, אַז דער אויסזען האָט געהאַט אַ סך אַ

(1) נ. ד. — נאַציאָנאַל דעמאָקראַטן — פּוילישע נאַציאָנאַליסטיש־אַנטיסע־מיטישע פּאַרטיי.

מיכאל בארוויטש

קלענערע באדייטונג ווי די פאראינטערעסירטע פלעגן אים צושרייבן. אדער בעסער געזאגט: אַ מענטש מיט אַ „שלעכטן“ אויסזען האָט — צוליבן כסדרדיקן געדענקען דעם „פעלער“ געהאַט אַ סך אַן ערגערן זעלבסט- באַווסטזיין. דאָס האָט גורם געווען די אומזיכערקייט פון זיינע באַוועגונג- גען אָדער בליקן, וועלכע האָבן אַ סך מער פאַראַטן ווי די איינגעבוירענע שטריכן פון זיין פנים.

**
*

שוין נאָך דער מלחמה האָט מען מיר דערציילט איינעם פון די הונד- דערטער פראַגמענטן פונעם וואַרשעווער אויפשטאַנד אין אויגוסט 1944. דער דאָזיקער פּאַל איז פאַרגעקומען אין די ערשטע וואָכן פונעם קאַמף. אין די הייזער וווּ עס האָבן געווינט דייטשע באַן-אַנגעשטעלטע. פון אַ פענצטער האָט מען געוואַרפן אַ גראַנאַט. די דייטשן האָבן תיכף אַרעסטירט אַלע פּאַליאַקן, וועלכע זיי האָבן צופעליק געכאַפט אין די הייזער און אין שכנות. די געכאַפטע זענען אויסגעשטעלט געוואָרן ביי אַ וואַנט און האָבן געזאַלט דערשאַסן ווערן. אין לעצטן מאָמענט איז די עקזעקוציע אויפגע- האַלטן געוואָרן. באַלד האָט מען די פאַרמשפטע ווידער אויסגעשטעלט אונ- טער דער מויער, דער באַפעל איז אַבער ווידער געענדערט געוואָרן און עס האָבן זיך אויפסניי אַנגעהויבן געהיימניספולע געשפרעכן. אַזעלכע פּאַלן האָט מען אין די דאָזיקע וואָכן געזען הונדערטער. דאָס מאָל זענען די קרבנות אַרויס מיטן לעבן, די צענטראַלע פיגור פון זייערע שפעטערדיקע דערציילונגען איז געווען אַ פּאַליאַק, איינער פון די אַדמיניסטראַטאָרן פונעם הייזער-בלאַק. טאַקע אים איז עס געלונגען איבערצוצייגן די דייטשן זיי זאָלן נישט אויספירן די עקזעקוציע, וואָס איז עטלעכע מאָל פאַראַרדנט גע- וואָרן.

די דערציילער האָבן נישט געקענט געפינען די נויטיקע ווערטער כדי אויסצודריקן זייער באַגייסטערונג פאַר דעם „סטיל“ פונעם שוין דער- מאַנטן אַדמיניסטראַטאָר. אַ הויכער, רירעוודיקער, העכער זעכציק יעריקער זקן, מיט אַריגינעלע פּראַנץ-יאָזעף באַקנבערד און גרויסע וואַנצעס.
— איר ווייסט, אַזעלכע ביז די אַרעמס! און וואָס פאַר אַ רייכקייט!
וואָס פאַר אַ קאַלטבלוטיקייט! איר האָט געדאַרפט זען ווי ער האָט (נישט

אַרײַשע פּאַפּירן

ענדערנדיק זײַן לײכטן טאָן) געקלאַפּט די דײַטשע אָפּיצירן אײבער די אַקס-
לען (מיט אַ פּאַטערלעכער גוטמוטיקײט), ווי ער האָט מיט דער האַנט אַנ-
געוויזן אויף די פּרויען און קינדער, וואָס האָבן געוואַרט אויפן טױט. ער
האַט געחוזקט, געמוסרט די דײַטשן, אַז זײ דאַרפן זיך שעמען און סוף
כל סוף האָט ער אויסגעפּוועלט. מען האָט באַלד דערקענט: אַלט פּריצישי
בלוט. און דאָס פון בעסטן מין. אַ באַהערשונג, אַ קולטור!
די ענטזױאַסטן פון דעם אַלטן הער מיט די באַקנבערד און גרויסע
וואַנצעס וואַלטן געווען דערשטױנט (און זײ האָבן זיך טאַקע מיט אַ צײט
שפּעטער שטאַרק געחידושט) ווען זײ וואַלטן געוואוסט, אַז דאָס איז געווען
אַ יד אויף „אַרײַשע“ פּאַפּירן, דער פּאַרמלחמהדיקער אײגנטימער פון אַ
הויז אין נאַדוורנע, דײַר. ס. ווען זײ וואַלטן יאָ געוואוסט, וואַלטן זײ דער-
זען נישט זײנע פּריצישיע באַקנבערד און נאָך מער פּריצישיע וואַנצעס, נאָר
זײַן נישט־דורכשניטלעכע גרויסע און „ידישע“ נאָז. באמת פון אַ באַזונ-
דערן „סטיל“. כדי אָבער צו דערזען אַזעלכע שטריכן, האָט מען וועגן זײ
געדאַרפט וויסן... פון פּריער.

און אַט איז אַ בײשפּיל אַ גאַנץ פּאַרקערטער: אין לעמבערגער געטאָ
האַב איך באַגעגנט יוליוש אַזשעך, אַ געוועזענעם סטודענט, וועלכן איך האָב
געהאַט באַקענט מיט צוויי יאָר פּריער (דײַה נאָך פּאַר דער דײַטשער אַקור-
פּאַציע אויפן דאָזיקן געביט) אין דער דירה פון אַ נישט־ייד סטאַניסלאָוו
ב. היות אַזשעך האָט געהאַט אַ „גוטן“ אויסזען און אַנדערע נויטיקע „אַטרי-
בוטן“, האָב איך אים אַרײַנגעצויגן אין דער אַרגאַניזאַציע און באַשלאָסן
אים צו באַנוצן ווי אַ פּאַרבינדלער מיט דער „אַרײַשער זײט“. טראָץ אַלע
זײנע „מעלות“ איז יוליוש באַלד נאָכן ערשטן אַרויסגאַנג צוריקגעקומען
אַן זײַן זײגערל און אַן געלט. אַ שאַנטאַזשיסט האָט אים תּיכף דערקענט.
אין דריי חדשים אַרום איז ער שוין ענדגילטיק אַוועק אויף „פּאַפּירן“. ער
איז „אַרײַנגעפּאַלן“ מיט אַ וואַך שפּעטער, אַרעסטירט און אומגעבראַכט
געוואָרן. וואָס האָט אים פּאַראַטן? דער אויסזען? ווי שוין געאַגט, איז זײַן
אויסזען געווען אַן אויסגעשפּראַכן „גוטער“. און אפשר גאַר דאָס נישט
קענען די „אַרײַשע“ מנהגים, די אויסשפּראַך? נאָך דער מלחמה האָב איך

מיכאל בארוויטש

געטראפן דעם אין אנהייב דערמאנטן ב. ווען ער האט מיך געפרעגט „וואס זעט מען עפעס נישט דעם פאן יולעק?“, האב איך אים דערציילט ווי אזוי ער איז אומגעקומען. ב. און זיין דערביי אנוועזנדיקע פרוי האבן אויסגעשריגן: „וואס? דער הער יולעק איז געווען א ייד?“. די דאזיקע מענטשן, ביי וועלכע ער איז פאר דער מלחמה געווען אן אפטער גאסט איז זיין „ראסן“ אפשטאמונג אפילו נישט געקומען אין קאפ אריין. טראץ דעם, וואס ער האט זי גארנישט אויסגעהאלטן. יא, אבער דעמאלט האט ער זיך אויפגעפירט נאטירלעך, געשפילט זיין אייגענע ראָלע. בשעת דער אָקופאַציע אָבער, האָט ער געמוזט געדענקען „נישט אויסצוועצן ווי אַ ייד“. דער דאָזיקער עקשנותדיקער געדאַנק האָט גורם געווען זיין נישט נאָטירלעכע האַלטונג. די דאָזיקע נישט־נאָטירלעכקייט (און נישט די „ידישקייט“) איז געווען די סיבה פון זיין דורכפאַל.

אין הסכם מיטן פרינציפ, אז עס איז נישטאָ קיין רעגולע אָן אויסנאַם, פלעגט טיילמאַל ראַטעווען די לאַגע, נישט מער און נישט ווייניקער, ווי אַ „שלעכטער“ אויסזען. איך דערמאָן זיך דעם פּאָלגנדיקן אינצידענט: צווישן די אסורים, וואָס זענען (אין 1944) אַנטלאָפן פון לאַגער אין אַשוויענטשים (אַ דאַנק די באַמזונגען פון דער אונטערערדישער נישט־ידישער אַרגאַניזאַציע וואָס עס איז געווען טעטיק אין דאָזיקן לאַגער) האָט זיך אויך געפונען דער ייד וו. אין קראַקע האָט זיך מיט אים פאַרנומען די אומלעגאַלע פ. פ. ס. אזוי ווי ער האָט געהאַט אַ זייער „שלעכטן“ אויסזען און גערעדט אַ שלעכטן פּויליש, האָט אים מאַריאַן באַמבא געפונען אַ מקום אין אַ נישט־באַווינטער שטוב (אויף דווערניצקי גאַס), וועלכע פלעגט באַנוצן ווי אַ פאַרשטענדיקונג־פונקט פאַר עטלעכע זייערע אַנגע־זעענע מיטגלידער פון דער סאַציאַליסטישער באַיוווקע. מען האָט דעם נייעם לאַקאַטאַר אַנגעזאָגט, ער זאַל נישט אַרויסגיין פון דער שטוב און אויפפירן זיך אזוי, אז מען זאַל אַפילו נישט וויסן, אז עמיץ איז דאָרט פאַראַן. דער ענין איז אָבער נישט געווען קיין לייכטער. דער „לאַקאַטאַר“ (1) האָט זיך איינגעשפּאַרט: נישט דערויף איז ער אַנטלאָפן פון אַשוויענטשים

(1) אגב איז דאָס געווען אַ געוויסן קעמפער פון די אינטערנאַציאָנאַלע בריגאַדעס אין שפּאַניע און איצט אַ הויכגעשטעלטער אַקטיוויסט פון דער רעגירונגס־פּאַרטי אין פּוילן.

אַרײַנע פּאַפּירן

כדי דאָ צו פּאַרלירן צײַט און זיך פּאַסױו אויסבאַהאַלטן. ער האָט געוואָלט „אַרבעטן“. מען האָט אים געפרוּווט איבערצײַגן, אַז דאָס איז נישט מעגלעך צוליב זײַנע „באַדינגונגען“. אַזױ ווי איך קען די צױי פּאַרטנערן, שטעל איך מיר פּאַר דעם געשפּרעך, גאַר פּלאַסטיש. ער, דער ייד, איז געווען אײַנגעשפּאַרט און מאַריאַן ווידער, אַ שטאַרק האַסטיקער מיט אַ דירעקטן און אײַמפעטיקן אופן פון דיסקוטירן. די שמועסן האָבן נישט געגעבן קײן רעזולטאַטן און דער לאַקאַטאַר האָט זיך גענומען פירן אַזױ, ווי מען וואָלט אין דעם „גענעראַל גווערנעמאַן“ איבערהויפּט נישט געוואוסט וועגן די „נירענבערגער געזעצן“. דערצו פּלעגט ער נאָך, אַחוץ אַלע אַנדערע אײַנציאַטױון, זיצן אין אַוונט ביים פּענצטער, אין אַן אײַדילישער פּאַזיציע. ער האָט אַזױ אַרום אָנגעקניפּט אַ פּלירט פּונדערווייטנס מיט צױי מײַדלעך וואָס האָבן געווינט קעגנאײַבער. מיטאַמאַל דערווייט זיך מאַריאַן, אַז וועגן דעם לאַקאַטאַר אין דער פּאַרקאַנספּירירטער שטוב רעדן אַלע שכנים. — „די דירה האָט שױן אַ שלאַק געטראָפּן“ — האָט ער מיט כּעס אַ טראַכט געטון. מאַריאַן האָט אָבער געהאַט אַ טעות, ווייל גערעדט וועגן דעם ייד האָט מען טאַקע, אָבער ווי וועגן אַן אונגאַר, אַ סימפּאַטישן און אַביסל „עקסצענטרישן“. אַזױ ווי אונגאַרן איז דעמאַלט געווען דײַטשלאַנדס אַ סאַטעליט, האָט נישט נאָר דעם „אײַנווײַנער“, נאָר אויך דער דירה גאַרנישט געדראַט. די אויסלענדישקײט פון דעם אונגאַר האָט אַפּילו געקענט אויפֿ-קלערן די פּאַרשידענע אומגעריכטע וויזטן. לכל־הפּחות בײַ... אַ געוויסע צײַט.

אַן ענלעכע רעאַקציע האָט אויך אַרויסגערופּן (אגב אין אַ גאַנץ פּאַר-שײַדענער קאַנסטעלאַציע) מײן באַקאַנטע צ. ר. אַ ייִדישע פּרוי, וואָס האָט געשטאַמט פון דײַטשלאַנד און געוויינט אין פּוילן בלױז זײַנט עטלעכע יאָר. אַן אויסזען האָט זי געהאַט אַ זײַער „גוטן“, איר אויסשפּראַך אָבער און די גראַמאַטיק זענען געווען אַן שום ספּק אויסלענדישע. דער רעזולטאַט איז געווען אַזעלכער, אַז די קומעס האָבן זיך משער געווען וועגן איר דײַטשער אַפּשטאַמונג. אײַניקע האָבן געהאַט צו איר „רעספּעקט“ ווי צו אַ מענטש וואָס קען אין יעדן מאַמענט ווערן אַ „פּאַלקסדײַטשקע“, אַדער אַפּילו אַ „רײַכסדײַטשקע“. אײַניקע האָבן זיך צו איר באַצױגן מיט דרײַ־אַרץ דווקא דערפּאַר, וואָס זי אײַלט זיך נישט דעם דאָזיקן כּבוד אַנצונעמען.

**

דאס זענען אבער געווען אויסנאמען. אין פרינציפ זענען א קארעקטע שפראך, א גוטע אויסשפראך, דאס קענען דעם לעבנס־שטייגער און די מנהגים געווען (נאך דעם „אויסזען“) ווייטערדיקע באדינונגען פון דער קאנספיראציע. מען האט אויך געדארפט קענען די קאטוילישע תפילות און ריטואל. דאס איז אבער נישט געווען אלץ. אמאל פלעגט פאראטן א ליאדע ווארט, אן עפיטעט:

די זיבן יעריקע מירקע בריוין (1) האט, זוכנדיק א גלח, געפרעגט: „ווי איז דער פאן קסיאנדז?“. דאס ווארט „פאן“ האט זי פאראטן. צום גליק איז איר געלונגען זיך אויסצודרייען.

עס זענען פונדעסטוועגן געווען אויך אזעלכע, וואס האבן בכלל זייער שלעכט גערעדט פויליש, אדער געהאט א שלעכטן אקצענט. וואס האבן זיי געזאלט טון?

אט איז למשל א משפחה „אויף פאפירן“. ביידע האבן א „גוטן“ אויס־זען. ער, אן ארבעטער, רעדט א פאלקסטימלעכן פויליש, זי אבער האט אן אויסגעשפראכן „ידישע“ אויסשפראך. דער באקאנטער סאציאליסטישער טוער וואס האט זיי „איינגעארדנט“ (זיגמונד זאָרעמבאָ) האט דעריבער געראטן, זי זאל שפילן די ראלע פון א שטומער. דער איינפאל איז געווען א גוטער: זיי לעבן. ווען דער דערמאנטער טוער האט נאך דער מלחמה באגעגנט דעם מאן און געפרעגט אים וואס מען הערט, האט דער לעצטער געענטפערט:

— אדרבא, גאנץ גוט... אבער... — דא האט ער שוין שווער א זיפן געטון און פארענדיקט:
...אבער, זי רעדט שוין.

דאס שפילן די ראלע פון א שטומען איז געווען א מיטל, אויף וועלכן עס זענען געפאלן פארשידענע מענטשן, איינע אומאפהענגיק פון די אַנ־דערע. טיילמאל פלעגט אנב גענוג זיין זיך צו מאכן פאר א שטאמלער. מיר וועלן זיך אפשטעלן (ווייל ס'איז באמת כדאי) אויף דער אַדיסי פון בער ריטשעוויל.

(1) יי. ה. ק., קראקע, פראט. 3.

אַר ישע פאפירן

דער דאָזיקער מענטש וואָס איז געבוירן געוואָרן און געווינט אין וואַרשע, איז בעת דער מלחמה-אויסברוך אַלט געווען זעכציק יאָר. ער איז געווען אַן אַרטאָדאָקסישער ייד, אַ גערער חסיד. ער האָט — ווי עס פאַסט פאַר אַ פרומען יידן — געטראָגן אַ לאַנגע בעקעשע, געהאַט געדיכטע באַרד און פּיאַות, געווינט האָט ער אויף פּוילאַנסקע 73; דאָרט האָט זיך אויך געפונען זיין געוועלבל. ווען די דייטשן האָבן געשאַפן דאָס געטאַ, האָבן זיך מיטן געוועלבל „פאַרנומען“ זיינע נישטידישע שכנים. זיי האָבן אויפגעבראַכן די טיר און צעגנבעט די סחורה. זיין שכן קאַביוו האָט אַפילו געשטערט ריטשעווילן אַרויסטראָגן די רעשטלעך. אַזוי אַרום איז דער געוועזענער סוחר געקומען אין געטאַ מיט זיין משפּחה אַ נאַקעטער. די עטלעכע זלאַטעס וואָס ער האָט נאָך פאַרמאַגט זענען שנעל צערונען גע- וואָרן און דער הונגער איז געוואָרן אַ שטענדיקער גאַסט אין זיין שטוב. ריטשעוויל האָט נאָך געפרוּווט פאַרדינען ביי פאַרשידענע מסחרים, ס'איז אים אָבער נישט געלונגען. זיין זון איז אַרעסטירט געוואָרן. אַ „גראַנעטע- בער“ פּאַליציאַנט האָט אים גענומען טעראָריזירן. אין שטוב האָט אויס- געפעלט אַפילו קאַרטאַפּל. נישט וויכטיק זענען דאָ אָבער די פּעריפעטיעס אין געטאַ גופּא. גענוג, אַז אַ געשוואַלענער פון הונגער, באַשליסט דער זקן זיך צו לאָזן „אין דער וועלט אַריין“. די באַרד האָט ער אָפּגעגאַלט, די זיי- דענע קאַפּאַטע איבערגענייט אויף אַ מין פּויערישן בגד, מיט דער כּוונה זי צו פאַרקויפּן ווען ער וועט זיין אויף דער „אַרישער זייט“. צוקומענדיק צום געטאַ-טויער האָט ער נאָך פאַרמאַגט אַזש... צען זלאַטעס אין מזומן. פינף זלאַטעס האָט ער אַוועקגעגעבן דעם היטער פאַרן אַדורכלאָזן אים. (מיר מוזן געדענקען, אַז דאָס איז געווען אין זומער 1941, ווען דאָס געטאַ איז נאָך נישט געווען אַזוי שטרענג פאַרמאַכט ווי שפעטער). די איבעריקע פינף זלאַטעס האָט ער איבערגעלאָזט כדי צו קענען קויפּן ברויט. ער איז אָבער קוים אַדורך דעם טויער ווי ס'איז צו אים צוגעקומען אַן עלטערער מאַן: — אַן אַלטער הונט — דערציילט ריטשעוויל, — שיין אַנגעטון מיט אַ קאַפעליוש, נישט קיין יונגער לאַבז, נאָר אַן אַלטער לאַבז. ער קומט צו און הויבט מעך אָן זידלען:

— עך, טי סקורוויסין, יודאַש! וווּ האָסטו דיין געלט? — ער ציט מיך אַריין אין אַ טויער, רעוידירט מיך און נעמט ביי מיר באַלד צו דאָס

מיכאל באר וויטש

קליידל מיט די 5 זלאַטעס. איך בלייב שטיין אינגאנצן גאַלע. וואָס טוט מען ווייטער?

קודם בין איך אַוועק צום אַלטן בריק אין פראַגע. איך קום אַהין — פאַליציאַנטן פירן צוריק יידן אין געטאָ. מען האָט זיי געטריבן און די יידן וויינען נעבעך אַזוי שטאַרק, אַז זייער געוויין איז זיכער דערגאַנגען צו דער מאַמע רחל'ס קבר.

ניין, זאָג איך, דורך דאָרטן וועל איך שוין נישט גיין קיין פראַגע. איך בין אַוועק צום פאַניאַטאָוער בריק. איך בין זיך געגאַנגען פאַמעלעך מיט אַ שטעקן, מיט אַ זעקל אויף אַ שטריקל, פונקט ווי אַ דזשיאַה, מיט בלויע ברילן. קומענדיק קיין פראַגע בין איך געוואָרן גוט הונגעריק; האָב איך אַנגעהויבן גיין אין פוילישע קראַמען נאָך אַ נדבה. איד האָב נאָר געזאָגט: „פאַכואַלאַני“ („געלויבט איז...“) האָט מען מיר שוין געגעבן גענוג ברויט מיט קאַשאַנקע (קאַשע מיט חזיר-בלוט).

כ'האַב מיך געוואָרגן, נאָר יאָך האָב דען געגעסן? דאָס האָט דער הונד גער געשלונגען. גערעדט האָב איך פויעריש. בכלל האָב איך ווייניק גערעדט. געמאַכט האָב איך מיך אַביסל טויב. איך גיי זיך אַרויס, שטייט אַ דייטש. ער גיט אַ רוף:

— יודע! — מאַך איך זיך נישט הערן. שרייט ער העכער. נו, דאָ טאָר מען שוין נישט שפילן. איך גיי צו און וויין אויפן אויער, אַז איך הער נישט. שרייט ער מיר אַזוי אין אויער אַריין, אַז איך בין טאַקע שיעור נישט טויב געוואָרן. ער שרייט:

— יודע, וווּ האַסטו די אפאסקע? — פונקט האָב איך נאָך געטראָגן די אפאסקע פאַרלייגט ברייט מיטן אַרבל, טאַמער ווי עס מאַכט זיך, וויין איך, אַז כ'האַב פאַרקאַטשעט, ווייל עס איז הייס. הייסט ער מיר פאַלן און אויפשטיין, צען מאָל. טו איך אַזוי. נאַכהער לויפן הין און צוריק, איך לויף, שפעטער גיט ער מיר מיט רוגז אַ קלאַפּ איבערן קאַפּ און לאַזט מיך גיין. דאָס איז געווען דער ערשטער שלום-עליכם פון אַ דייטש אויף דער גווישער זייט.

איך גיי אָפּ אַ פאַר וויאַרסט. איך זע ווי אין ראָוו ליגט אַ יידיש יינגל. ער עסט רויע ראַבארבער. דאָס יינגל רופט מיך צו:

— רב ייד, קומט נאָר — (היינט וואַלט מען מיר שוין נישט דערקאַנט)

אַר ישע פאפירן

אַלס ייד. היינט זע איך שוין אויס ווי אַ גוי; אַז איך בין אַזויפיל געקומען צווישן גוים, אָנגעהויבן אויסזען ווי אַ גוי). אַלזאָ דאָס יינגל זאָגט מיר, אַז ער איז שוין געווען אין הונדערטער הייזער און קיינער וויל אים נישט געבן קיין שטיקל ברויט. זיי זאָגן, אַז קיין ייד ווילן זיי נישט געבן. אַלזאָ, איך נעם אַרויס ברויט מיט קאַשאַנקע און גיב אים. דאָס יינגל שלינגט אַ מחיה. ער איז אויסגעדאַרט, געל, בלויו בינער, זאָג איך צו אים:
— נאָ, עס וויפל דו ווילסט, נאָר עס פאַמעלעך, וועסט דאָך נאָך קראַנק ווערן.

— מיין טאַטע מיט מיין מאַמען זענען געשטאַרבן, וועט איר זיין מיין טאַטע און איך גיי מיט אייך.

ער לאָזט מיך טאַקע שוין נישט אָפּ. מיר גייען ביידע. ער גייט אַביסל אָפּגערוקט פון מיר, ווייל ביי אים איז נאָך דער קוגל געלעגן אויפן פנים און איך האָב שוין אויסגעזען ווי אַ שטיקל גוי. איך קריג גענוג צו עסן און גיב אים. ער האָט געגעסן אַזוי, אַז איך האָב דאָס אין לעבן נישט געזען. דערווייל שלאָגט צו די נאַכט, זאָג איך אים, אַז ער זאָל אַריינגיין צום סאַלטיס נאָך אַ קוויטל צום שלאָפן. ער קומט אַרויס און זאָגט, אַז דער סאַלטיס וויל נישט געבן, ווייל ער האָט אים דערקענט, אַז ער איז אַ ייד. בין איך שוין אויך נישט אַריין, ווייל איך האָב נישט געוואָלט איבערלאָזן אַ יינגל אַליין אויפן פעלד. ביידע זענען מיר אַריין אין אַ הויז, וואָס מען האָט געהאַלטן אין מיטן בויען און מיר זענען איר בערגעשלאָפן די נאַכט. אינדערפרי האָב איך געשאפן אַן אָנבייסן. מיר זענען ביידע זאָט געוואָרן און ביידע געגאַנגען ווייטער. געקומען זענען מיר ביז קאַליביעל. דאָרט איז שוין געווען אַ יידן־ראַט(1). האָב איך דאָס יינגל אַהין צוגעפירט און אים געזאָגט, אַז מיר מוזן זיך שיידן, ווייל ער איז קראַנק און ער וועט נישט זיין בכח מיטצומאַכן מיט מיר דעם ווייטערדיקן וועג. ער איז געבליבן אין שטעטל קאַליביעל און איך בין געגאַנגען ווייטער.

(1) מען דאַרף געדענקען אין וועלכן צייט־אַפּשניט עס זענען פאַרגעקומען די ציטירטע געשעענישן. ווי שוין דערמאָנט, איז ריטשעוואל אַרויסגעגאַנגען פון געטאָ זומער 1941 ד. ה. אַ גאַנץ יאָר פאַר די מערדערלעכע „אַקציעס“. אין די שטעט און שטעטלעך האָבן נאָך עקזיסטירט יידישע קהילות (אין פאַרמאַכטע אַבער נאָך פאַראַנענע געטאָס).

**
*

איך בין געגאנגען פון דארף צו דארף ביז ביינאכט. איך בין אריין צום סאלטיס. ער גיט מיר א צעטל און איך שלאף איבער די נאכט. אינדרפרי פרעג איך, וואס פאר א שטעטל עס געפינט זיך נאענט. זאגט ער מיר, אז זשעליכאוו. איך האב געשטרעבט צו קומען אין א שטעטל, ווו עס געפינען זיך יידן, כדי איך זאל דארט דינגען א דירה. א גאנצן טאג זאל איך גיין אויפן דארף און ביינאכט זאל איך האבן ווו צום שלאפן און סתם זיין צווישן יידן אין א שבת, א זונטיק. (...) אזוי האב איך טאקע געטון. פאר 40 זל. א חודש האב איך געדונגען ביי יענעם א שטיבל. א גאנצן טאג בין איך געגאנגען פון דארף צו דארף. כ'האב געקריגן ברויט. קארטאפליעס און אזוי געלעבט א שטיקל צייט.

אין דעם שטעטל פלעגן קומען גוים פון די דערפער פון א יריד און זיי האבן באמערקט, אז איך דריי זיך צווישן די יידן. האבן זיי עפעס דערשנאפט, אז איך מוז זיין א ייד. און פון דאן אן, ווען איך פלעג קומען אין די דערפער, האבן מיר די גויאישע קינדער גערופן: „יודען יודען!“ איך האב געזען, אז עס איז שלעכט, האב איך אנגעהויבן זוכן אנדערע דערפער, ווו מען האט מיך נאך נישט געקענט. וויבאלד כ'האב געוואלט אמאל גיין אין די אלטע דערפער, האט מען געשריגן „יודען!“ און מיר געשלאגן. א גוי האט מיר דערלאנגט מיט א שטעקן איבערן קאפ און געריטשעט:

— יודע אהיים!

איך זאג אים: — סטייטש? איך האב דאך נישט צום עסן! גיט ער מיר אן עצה איך זאל פגרו, כדי עס זאל זיין איין אנטיקריסט ווייניקער און ער שלאגט מיך.

„אין יאר 1942 איז ארויס א נייע גזירה, אז ווו מען וועט געפינען אונטער דער שטאט א ייד — וועט מען אים שיסן. ביז דעם 42טן יאר האט מען געדארפט האבן א פשעפוסטקע. קוים האט מען געטרופן אן א פשעפוסטקע, האט מען געלייזט א פאר קלעפ און עס איז אדורך. אבער איצט אז מען וועט שיסן, וואס־זשע טוט מען?“

א חוץ אים איז איבער די דערפער געגאנגען נאך אן אנדערער ייד; די דייטשן האבן אים געכאפט און דערשאסן.

„איך האָב אָנגעהויבן ווייטער גיין, אָבער שוין זעלטענער. איין מאָל אָדער צוויי מאָל אַ וואָך, איך זאָל נאָר האָבן איבערצולעבן בדוחק און אויף דירה-געלט, איך זאָל נאָר האָבן אַ טרוקענע קאַרטאָפֿליע. שפעטער האָבן זיי שוין געהאט אַזאַ סימן: אַ פּוילישער דזשאד האָט געטראָגן אין זאָק סלאָנינע, מעל, ברויט. אַ ייִדישער דזשאד — קאַרטאָפֿל. ווען זיי האָבן געפונען ביי אַ דזשאד בלויז קאַרטאָפֿל, האָבן זיי אים באַלד דערשאַסן. אַלע מאָל האָט מען געהערט פּרישע נייעס, אַז מען האָט געשאַסן צוויי יידן, דריי יידן.“

די מערדערייען ווערן וואָס אַמאָל צאָלרייכער, די גזירות פון טאָג צו טאָג ווילדערע. ריטשעוויל אַבסערווירט און לעבט איבער די דאָזיקע געשעענישן פון דער פּערספעקטיווע פון אַ „דזשיאַד“, אָגב פון אַ גאַנץ מערקווירדיקן. דאָס הייסט לחלוטין נישט, אַז ער איז געווען אַ „גע-מאַכטער „דזשיאַד“. פאַרקערט. פון געטאָ איז ער דאָך אַרויס נישט (אַזוי ווי אַנדערע) בכדי אויסצומיידן „אַקציעס“. דעמאָלט ווען ער האָט פאַר-לאָזט דאָס געטאָ, האָט זיך נאָך קיינעם וועגן „אַקציעס“ אָפּילו נישט געהלומט. ער איז אַרויס פון געטאָ צוליב הונגער און מיטן ציל צו בעטלען. ער איז געוואָרן אַ בעטלער לגמרי נישט בכדי צו באַהאַלטן זיין ייִדישע אָפּשטאַם. דאָס בעטלעריי איז פאַר אים נישט געווען בלויז אַ קאָסטיום, אַ סטיליזאַציע, אַ ראַלע. פונקט פאַרקערט: ער האָט אין די ערשטע צייטן אויסבאַהאַלטן זיין אָפּשטאַם אויסשליסלעך בכדי צו קע-נען בעטלען. מיט דער צייט איז ער געוואָרן אַ „דזשיאַד“ אָפּילו פּסיכיש, אָפּילו אין דעם אַרט טראַכטן און אָפּפּילן. אין זיין דערציילונג טרעפן זיך גאָר אָפט זאַכן, באַמערקונגען און פאַקטן, וואָס געהערן שוין פּולשטענ-דיק צו דער שטייגערלעכקייט און צו דער גייסטיקייט פון „דזשאדישן“ מין, צום קאָלאָריט און דעם פּראָפעסיאָנעלן „וויסן“ פון אַ „דזשיאַד“.

פון דער צווייטער זייט, שטעקט אין אים דער פּריערדיקער אַרטאָ-דאָקס און די ייִדישע פּאָלקסטימלעכקייט. אין רעזולטאַט באַקומט זיך אַ גאַנץ משונהדיקער מעלאַנאָש.

דער געוועזענער חסיד און איצטיקער „דזשיאַד“ איז אַריינגעפאַלן אין אַ ראַד פון געשעענישן פון אַן אויסערגעוויינלעכער געשפּאַנטקייט. ער גייט מיט זיין בעטלער-שטעקן און אויף זיינע אַלטע פּיס פון דאָרף צו

מיכאל באַרוויטש

דאַרף און פון שטעטל צו שטעטל, דורכמעסטנדיק צענדליקער קילאָמע-
טער. דער מהלך איז אָבער אין דעם אַלעם די קלענסטע זאך. ער מוז זיך
קודם כל רעכענען מיט דער סטראטעגיע, וועלכע עס צווינגען אים אויף
די געשעענישן. בעת זיינע וואַנדערונגען קומט אים אויס זיך צו טרעפן
פנים-אל-פנים מיט דייטשן. ווען זיי רופן אים, מאַכט ער זיך נישט
הערן; ער גייט ווייטער און טראַכט: „קוים בין איך איצט נישט טויב,
ווער איך דערהרגעט.“ נישט תמיד געלינגט עס. טיילמאָל חזרט דער
דייטש איבער זיין רוף און פאַרהאַלט אים. אין אַזעלכע פאלן מאַכט זיך
דייטשעוויל שטאַמלען און מיט אַ בעטלערישער דעטערמינאציע גיט ער
אַ תשובה אין „דזשאדישן“ סטיל.

עס איז אָבער געשען אויך אַזוי:

איך בין אוועק אין אַ ניי דאַרף.1) ווייל אין אַ ניי דאַרף גיט מען
אַ סך, צום צווייטן מאָל ווייניקער, שפעטער געבן זיי נאָך ווייניקער. ווי
מען זאָגט, אַ נייער בעזעם קערט גוט. איך האָב אלץ דערליידיקט ביו 3
אַזיגער און איך גיי אַהיים.2) געמאַכט האָב איך אַ גאַנץ שיין פעקל. אַ
15 קילאָ קאַרטאַפּל, אַזויפיל וויפיל כ'האַב נאָר געקענט טראַגן. איך קום
הינטער דער שטאַט, איך זע, עס גייט מיר אַנטקעגן דער שטן טרונקער.3)
אַליין מיט נאָך אַ זשאַנדאַרם. דאָ איז שוין מיין סוף. כ'האַב געמיינט, אַז
איך דאַרף אַפּזאָגן ווידוי. וואָס אן אמת, איז דאַרטן געווען אַ זייטיק
וועגל, וווּ איך האָב זיך געקענט פאַרקערעווען. האָב איך געטראַכט: ניין,
איך וועל גיין דעם טיזוול גלייך אין די אויגן אַריין, פאַרפאַלן. דעם אַרבל
האַב איך אַראָפּגעלאָזט, כדי ער זאָל זען די אַפּאַסקע און איך האָב גע-
קלערט אים צו זאָגן דעם אמת. ער קומט צו גלייך צו מיר און פּרעגט:

— ווער ביסטו?

— אַ ייד.

1) אין דער ערשטער העלפט פון 1942;

2) דאָס הייסט: אין אַן אַנדער שטעטל וווּ ער האָט געווינט (דאָס מאָל)
ווי אַ ייד.

3) אַ דייטש, טרויעריק באַקאַנט אין יענער ענגסט צוליב צאָלרייכע מאַרדן
וואָס ער איז באַגאַנגען קעגן די דאַרטיקע יידן. ער פלעגט שיסן יעדן יידן, וועלכן
ער האָט געטראַפן גיין נישט אויף דער יידישער גאַס.

אַר ישע פאפירן

— האָ? — ער עפנט די אויגן — וואָס? ווייסטו דען נישט, אַז יידן טאַרן דאָ נישט גיין?
זאָג איד:

— הערסט דאָך, האָר לעבן, איד בין אַלט 83 יאָר (עס איז מיר איינגעפאלן צוצולייגן אַ פאַר יאָר) און איד האָב שוין 3 טעג גאַרנישט געגעסן; בין איד אַרויס אין דאַרף צו אַ באַקאַנטן, גוי נאָך אַביסל קאַר-טאַפּל. אַט דאָס ביסל קאַרטאַפּל וועט מיר סטאַרטשען (גענוג) אויף אַ וואָך צייט. אַלע טאַג עס איד זעקס קאַרטאַפּל, כדי עס זאָל אויף לענגער סטאַרטשען, ווייל איד ווייס, אַז מען טאַר נישט גיין, נאָר איד האָב שוין נישט געקאַנט מער הונגערן און זע, האָר לעבן, צי איד האָב נאָך עפעס אַחוץ קאַרטאַפּל? —

— יא, יא — זאָגט ער, — אָבער דו ווערסט דערשאָסן.

דערווייל האָט מען געגעבן צו וויסן דעם יודן-ראַט, אַז טרונקער האָט געכאַפט דעם אַלטן ייד. זענען אַלע געקומען צולויפן כאַטש אָפּבעטן ביי טרונקערן, אַז ער זאָל מיר שיסן אויפן בית-עולם. אַט די טובה כאַטש האָבן זיי געקאַנט מיר טון. אַלע, גרויס און קליין זענען געשטאַנען פונדער-ווייטנס און געקוקט און געוואַלט זען, וואָס דער סוף וועט זיין. איד, הערנדיק, אַז ער וויל מיר שיסן, האָב אים געזאָגט: — אז אויב אונדזער גאָט האָט מיר געלאָזט לעבן ביז היינט, וועסטו מיר שענקען דאָס, וואָס איז מיר באַשערט צו לעבן ביזן טויט, דערפאַר וועסטו נאָך לענגער לעבן פאַר מיר.

זעט אויס, אַז אַפילו אויף טרונקערן האָט עפעס געמוזט ווירקן, ווייל ער האָט דעם געשפרעך מיטן בעטלער פאַרגעזעצט. ער האָט געהייסן זיך ווייזן דעם פאַס; זעענדיק אויף דער פאַטאַגראַפיע אַ ייד מיט אַ לאַנגער באַרד, האָט ער געפרעגט פאַרוואָס ריטשעווייל טראָגט איצט שוין נישט די באַרד און אַזוי ווייטער. לסוף האָט ער זיך אָנגערופן:

— „הער אויס, דאָס ערשטע מאָל באַפריי איד אַ ייד! נאָר געדענק, אַז קיים טרעף איד דורך נאַכאמאַל — דערשיס איד דורך.“

פאַר די אַרטיקע יידן, וואָס האָבן געקענט טרונקערס „געוויינהייטן“ איז דאָס געווען אַזוי אויסערגעוויינלעך, אַז זיי האָבן דעם זקן אויפגענומען ווי אַ צוריקגעקומענעם פון יענער וועלט. עס האָבן זיך אַ שיט געגעבן

מיכאל באַרוויטש

נדבות. נאך מער: בכדי ער זאל זיך מער נישט איינשטעלן, האָבן זיי אים צוגעטיילט אַ טעגלעכע אונטערשט צונג אין דער פּאַרם פון ברויט און זופ.

לאנג איז אָבער ריטשעוויל דאָרט נישט פאַרבליבן. אַ געוויסן טאָג האָט ער באַשלאָסן צו גיין ווייטער. דאָס מאָל אין שטעטל אַדאָמווו. כדי אויסצומיידן „נישט אַנגענעמע“ צוזאַמענטרעפן, איז ער אַרויסגעגאַנגען 12 אַזייגער ביינאַכט.

„דאָס האַרץ ווערט פאַרשטיינערט און מען האָט פאַר גאַרנישט קיין מורא“.

און ווידער דאָס אַרומוואַלגערן זיך, ווידער צוזאַמענטרעפן מיט דייטשן, מיט גראַנאַטענע פּאַליציאַנטן, מיט זשאַנדאַרמען, קלעפּ, וועלכע מען גיט שוין נישט דעם ייד, נאָר דעם בעטלער. איינמאָל למשל — זיצן אויף אַ באַלקאָן צוויי דייטשן מיט צוויי מיידלעך. זיי רופן צו דעם „דזשיאַד“:

— וואָס איז געווען יעזוס, אַ ייד צי אַ גוי?

איך האָב מורא געהאט צו זאָגן אַ גוי — טאָמער טויג נישט. וועל איך זאָגן אַ ייד, אפשר איז אויך נישט גוט? זאָג איך: — איך ווייס נישט.

גיט ער מיר אַ קנאַק מיט דער בייטש. ער פּרעגט ווייטער:

— אמת, אַז ער איז געווען אַ ייד?

איך הער, אַז ער זאָגט אַזוי, זאָג איך אויך:

— יא, יעזוס איז געווען אַ ייד.

ער איז געווען צופרידן. זיך אַ קלאַפּ געטון אין בויך און ער רייצט זיך מיט די שיקסעס, מיט וועלכע ער האָט זיך וועגן דעם געשפּאַרט.

— זעסטו: יעזוס איז געווען אַ ייד!

ער האָט מיך נאָך צוגעגעבן אַ פּאַפּיראַס און מיך באַפּרייט. ווען איך בין אַרויס, בין איך געווען בלאַס ווי אַ פּאַפּיר און צוויי שעה האָב איך נישט געקאַנט קומען צו זיך, די פּיס האָבן אונטער מיר געציטערט... „איך בין דעמאָלט זייער צופרידן געווען דערמיט, וואָס יעזוס איז געווען אַ ייד.“ עס קומט די כוואַליע פון „אויסזידלונגען“ און „ליקוידאציעס“ פון די יידישע ישובים, די אַפּאַקאַליפּסע איבערגעזעצט אויף דייטשער טעכניק און פּלאַנעטיקייט. דער בעטלער-וואַנדערער פּאַרלירט אַפּילו די לעצטע

אַר ישׁע פּאַפּירן

שטיץ־פונקטן. ער פאַרבלייבט איינער אליין מיט זיך בעטלערישן גורל און זיין (בלויו אים באַקאנטן) יידישן אַפּשטאם.

אַמאַל גייט ער אַריין אין דעם דאַרף סטאַקי, נישט ווייט פון לוקאַוו. ס'איז דער טאַג פון „אַלע הייליקע“. אונטערן קלויסטער „זענען געשטאנען אַלע דזשיאַדעס און געזאַמלט נדבות — האָב איך זיך אויך אַוועקגעשטעלט. דעם פּאַטעזש (תּפּלה) האָב איך נישט געקענט, בין איך געשטאנען ווי אַ שטומער און האָב באַקומען נדבות. אַזוי בין איך געזעסן אַ פּאַר שעה. נאָר אַזוי ווי די איבעריקע בעטלערס האָבן געזען, אַז איך זיך ווי אַ שטומער, איך מאַדליע זיך נישט, מוז איך זיין אַ ייד. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן שושקען וועגן מיר. באַלד האָבן די פרומע פּויערטעס אָנגעהויבן דאָס איי־בערגעבן פון אויער צו אויער און עס האָט זיך געמאַכט פּריילעך. זיי האָבן געזאָגט, אַז מען דאַרף שיקן נאָך פּאַליציי. וואָס טו איך? כ'מאַך זיך נישט וויסנדיק, ווייל אויב איך וועל אַנטלויפן, איז דאָך שלעכט, וועט מען דאָך באַלד זאָגן, אַז איך בין אַ ייד. אַזוי ווי פּאַר אַ דזשאַד פּאַסט אַלצדינג, האָב איך אַראַפּגענומען דעם פּאַסעק פון די הויזן, אָנגעהאַנגען אויפן האַלדז און גענומען זוכן אַן אַרט אויף אויסמלאַכענען זיך. איך בין זיך פּאַמעלעך געגאַנגען, נאָר פּאַמעלעך. ווי נאָר איך האָב זיך דערווייטערט פון דער כאַיאַסטערע, וועלכע האָט אויף מיר גערעדט, האָב איך געמאַכט פּיס, ויברח.

איך בין אַוועק אין דאַרף איליעניץ. כ'בין געגאַנגען צום סאַלטיס און זיך קודם געשאפן אַן אַרט צום שלאָפן. אויפן צווייטן טאַג בין איך אַוועק אויפן צמענטאַזש. אַלע דזשאַדעס גייען דאַרט אַהין. בין איך אַוועק אויפן צמענטאַזש“.

אַן אַנדער מאָל, אין דעצעמבער, איז ער אַריינגעקומען אין אַ דאַרף פּונקט ערב „באַזשע נאַראַדזעניע“. שווער צו באַקומען אַ קוויטל אויף אַ געלעגער. „באַזשע נאַראַדזעניע“, אַ גרויסער יום־טוב. גיין דאָן איז שווער. כ'האַב קיין איין דזשאַד נישט געזען. מ'הויבט אָן פּרעגן: „ס'טייטש? ווי קומט עס?“ אין חגא זיצט יעדער ביי זיך. טאָ וואָס זאָגט מען זיי? הכלל, וואָס טוט מען? איך קום פּונקט צום סאַלטיס אין דער „וויגיליע“ אַ מיאוסער ענין. ווי געפינט מען אַן אויסרייד?“

קיין דאָקומענט האָט ער נישט געהאַט. ווען דער סאַלטיס האָט אים

מיכאל בארוויטש

גענומען אויספרעגן וועגן זיינע פערסאנאליען, האָט ער אויסגעטראַכט אַ גאַנצע מעשה: פאַר דער מלחמה איז ער געווען אַ וועכטער אין עפעס אַ פאַבריק. אין 1939 זענען אויף דער פאַבריק געפאלן צוויי באַמבעס אא"וו דעם סאַלטיס פרוי האָט זיך אריינגעמישט:

— עך, וואָס ווילסטו? זעסט דאָך, אַז ער איז אַן אַרעמער אַלטער מענטש. גיב אים אַ צעטעלע, אַנישט זאָל ער שלאָפן ביי אונדו.

געגעבן האָט ער מיר אַ גאַר גוטן אַרט ביי אַ רייכן קריסט. איך קום אַריין אַהין, עס שלאָגט אַ וואַרעמקייט פון דאָרטן, מיט ריחות פון עסנ-וואַרג. איך קום אַריין — עס ווערט פריילעך: אַיי, אַ דזשאַד! מען גיט מיך אַ פיר צו צו דער קיך. מען הייסט מיר זיך אויסטון. „אַך ווי גוט — זאָגן זיי — אַ דזשאַד אין דער וויגיליע נאַכט, יעזוס איז אויך אַזוי געגאַנגען.“ די פויערטע האָט זיך געפאַרעט ביי דער קיך. אוי, וויי איז מיר! וויפל מאַכלים כ'האַב דאָרטן געזען. איך האָב אויך געוואַלט דערציילן אַ מעשה, אַז איך זאָל ביי זיי זיין און אַנגעזעענער גאַסט און איך האָב געגעבן אַ טראַכט אויס אַזאַ מעשה: — אַמאָל איז יעזוס אַרומגעגאַנגען ווי אַ דזשאַד. איינמאָל איז ער אַריינגעגאַנגען אין אַ שטוב — די בעל-הביתטע באַקט ברויט און פלעצלעך... די בעל-הביתטע איז געווען אַ שלעכטע און נישט געוואַלט געבן... איז ער אַרויס און גאַרנישט. פון דעמאָלט אַן, ווען זי האָט געבאַקן ברויט, איז נישט דאָ געדאַכט, פון דעם ברויט געוואָרן שטיינער.

— אַך, אַך! — אין שטוב איז געוואָרן לוסטיק און זיי האָבן געזאַגט:

— „טאַק, טאַק, טאַ פראַוודאַ, טען דזשיאַד וושיסטקאַ וויע“ (1).

ס'איז איבריק צוצוגעבן, אַז זיי האָבן אים קייזערלעך מכבד און

מנדב געווען.

**

אַפילו אַ חתונה-פאַרשלאַג האָט מען אים אויך געמאַכט: ווען ער איז געקומען אויף דער קאַלאָניע נאַוואַקאַביאַלעק, האָט די פויערטע צו וועל-כער ער איז אַריינגעגאַנגען זיך תיכף פאַר אים פאַרגעשטעלט: „אַז זי איז אַן אַלמנה, 40 יאָר אַלט, זי האָט, זאָגט זי, צוויי יינגלעך: איינער פון 10

(1) יא, יא, דער „דזשיאַד“ ווייסט אַלץ.

אַר ישע פאפירן

יאָר, דער צווייטער פון 14 יאָר. זיי פאָשען בהמות ביי בעלי־בתים... גע-
האַט האָט זי אַ מאַן, אַן אַלמאָן פון 80 יאָר. איז ער געשטאַרבן. און אויב
איר ווילט, זאָגט זי, קאָנען מיר ביידע חתונה האָבן. אַזוי ווי זי גייט אויך
אויפן דאָרף, וועט זי מיר צוהעלפן. אַ צוויי טעג אין דער וואַך וועט זי גיין
און צוויי מאָל וועל איך גיין, עס וועט מיר, זאָגט זי, זיין גאַנץ גוט.
ער האָט זיך אויסגערייט, זאָגנדיק, אַז ער איז מסכים, אָבער ער מוז
פריער גיין נאָך אַ מעטריקע אין זיין דאָרף.

*
*

כדי, ענדלעך, זיך אויסצולערנען דעם פאָציעזש, איז ער אַוועק צווישן
די דזשאָדעס אויפן יריד... דעם פאָטשעזש האָט ער זיך אויסגעלערנט. עס
זענען נאָך אָבער פאַרבליבן פעלערן אין זיין רעליגיעזן וויסן. ווען ער איז
איינמאָל אַריין צו אַ סאַלטיס נאָך אַ צעטל אויף אַ נאַכט־געלעגער איז
דעם סאַלטיס נישט געפּעלן געוואָרן מיין צלמן זיך. כ'האַב נאָך נישט
געוויסט אויף וועלכן אָרט צו ענדיקן, אויף דער רעכטער צי אויף דער ליני-
קער. האָב איך געענדיקט אויף דער לינקער זייט. ער האָט דאָס גלייך באַ-
מערקט, ער זאָגט צו מיר:

— זיידע, דו ביסט אַ ייד!

ער הייסט זיך מיר נאָך אַ מאָל אָפּצלמען. איך זע, עס איז באו מיס עד
נפש — איך זאָג:

— „פאַן יעזוס וויל נישט, איך זאָל מיך צוויי מאָל צלמן.“

דער סאַלטיס האָט, טראָץ דעם געשיקט נאָך די פייערלעשער, זיי
זאָלן אים אָפּפירן אין פאַליציי־פּאַסטן. דעם בעטלער געלינגט אָבער אים
„ווייך צו מאַכן“ מיט אַן אויסגעטראַכטער מעשה. ער האָט אים אַרויסגע-
לאָזט, איידער די פייערלעשער זענען געקומען. „כ'האַב ווידער געווינען
דאָס לעבן.“

און אַזוי אַ טאַג נאָך אַ טאַג...

ווען ער איז, נאָך דער מלחמה געקומען אין דער היסטאָרישער קאַמ-
סיע און דערציילט זיין געשיכטע, האָט מען אים פאַטאָגראַפירט. מיט דעם
בעטלער־שטעקן אין האַנט און מיטן זעקל אויף די פלייצעס (1).

(1) „ווי אַזוי איך האָב איבערגעלעבט די דייטשן.“

מיכאל באר הויטש

אין פארגלייך מיט ריטשעווילס איבערלעבענישן זענען אויס די גע-
שיכטעס פון די פארשידענע דערציילונגען וועגן דושיאדעס פלאַכע און
באַנאַלע פרימיטיוון.

דערפאר אָבער ווען מען פאָרגלייכט זיי מיט אַנדערע פון דעם מין
„אַרישע פּאַפּירן“ זענען זיי אויס — לאַמיר נישט מורא האָבן פאַר דער
באַצייכענונג — ווי אַן אידיילע. ריטשעוויל האָט לכל הפּחות געהאַט אַן
אַנגעצייכנטן וועג און אַ באַשטימטן „סטיל“.

די באַשריבענע איבערלעבונגען זענען שוין געווען די טעמע פון אַ
דיסקוסיע. איינער פון די חברים־שרייבער, וועלכער האָט זיך מיט זיי באַ-
קענט, האָט נעמעלעך פאַרמולירט אַ ריי פאַרוורפן קעגן די אַרויסגעבער
פון די דאָזיקע זכּרונות. ער האָט געהאַלטן, אַז ס'איז נישט כּדאי געווען
צו פאַרעפּנטלעכן דעם גבית־עדות פון אַ ייד, וואָס אים כאַראַקטעריזירט
דער מאַנגל פון מאַראַלישע העמונגען. דאָס לעצטע קומט צום אויסדרוק
אין זיין פאַרלאָזן דאָס געטאָ און די אייגענע משפּחה, אויסשליסלעך צוליב
מאַטעריעלע טעמים, ווי אויך דאָס גרינג־געמיטיקע עובר זיין אויף אַלע
לאַוון פון דער תּורה, וואָס האָט נישט געדאַרפט אַזוי לייכט אַנקומען אַ ייד,
וואָס באַצייכנט זיך ווי אַ גערער חסיד. צוליב דעם וואָס פון ריטשעווילס
זכּרונות קוקט בולט אַרויס דאָס פנים פון אַ ייד, וואָס ריכט זיך אין לעבן
בלויז מיטן „מאַגן־אינטערעס“ האָט דער דערמאַנכער שרײַבער געהאַלטן,
אַז אַזעלכע מינים גבית־עדות האָבן נישט געדאַרפט און געטאַרט פאַרע-
פּנטלעכט ווערן.

וואָס נוגע דער מאַראַל־אַפּשאַצונג וועלן מיר איצט נישט מאַריך זיין.
רעפּערינדיק די געבראַכטע פּאַקטן האָבן מיר שוין אונטערגעשטראַכן אַז
ער האָט נישט בלויז סימולירט, נאָר איז טאַקע געווען (אַדער געוואָרן) אַ
בעטלער. און דאָס — אַפילו אין זיין אופן פון טראַכטן. און וואָס שייך דער
פּראַגע וועגן פאַרעפּנטלעכן אַזעלכע זכּרונות?

די אַקאָפּאַציע צייטן זענען נישט באַשטאַנען פון ביישפּילן, וועלכע
מען זאָל קאַנען אַרייננעמען אין די ביכלעך „פאַר אַרטיקע קינדער“. זיי
זענען געווען ניהומדיק, נישט פון בילדל נאָר פון דער ווירקלעכקייט. דאָס
זענען אמתן וועגן מענטש. די ערשטע זאך, וואָס די דאָזיקע אמתן פאַר-
לאַנגען איז מוט אַנצוקוקן די דאָזיקע ווירקלעכקייט אין אירע טויזנטער

אַר ישע פאפירן

אַפצווייגונגען און קאָמפּליקאציעס, אין אירע מענטשלעכע הויכן און תהומען — פנים־אל־פנים.

פון די ביז־איצטיקע געבראַכטע פאַקטן איז שוין געדרונגען, אַז צו די „פערזענלעכע באַדינגונגען“ (גויטיקע דעמאָלט ביים לעבן „אויף פאַ־פירן“) דאַרף מען פאַררעכענען אויך (און אפשר קודם כל) קאַלט־בלוט און ר.ו. דאָס גאַנצע „לעבן אויף פאַפירן“ איז דאָך אין אַלגעמיין נאָר געווען אַ סדר פון פּלוצלינגע סירפּריון:

נאַטאַליאַ דרעזדנער, זייענדיק גענויט צו טוישן איר ווײן־אַרט, איז געקומען צופאַרן פון לעמבערגער קרייז קיין קראַקע.

„די ערשטע מאַמענטן זענען געווען גאָר שווערע, ווייל כ׳האַב מיט קיינעם נישט געהאַט אַ שמועס מיט אַ סטרוזשקע, וואָס האָט מיר דערלויבט איבערצוגעכטיקן ביי איר. צומאַרגנס (נישט האַבנדיק קיין אַנדער ברירה) האָב איך זיך געמאָלדן אין אַרבעט־אַמט. מען האָט מיך געשיקט אויף אַ פּאַסטן צו אַ דייטשקע, שאַרלאַטאַ היללער, די געליבטע פון אבערשטור־רעמפירער פעטער בויערבאך וואָס איז ווידער געווען אַ גוטער פריינט פון אמאן געט.1) אין צווייטן טאָג פון מיין אַרבעט האָב איך זיך צוגויפ־געטראָפן ביים טיש מיט אַמאָן געט, וואָס האָט מיר באַגריסט מיט די ווער־טער: „דו ביסט ראַסיש ווי אַ ייִדישקע“. כ׳האַב מיך געמאַכט נישט פאַרשטיין.

דאָס הויז פון דער דייטשקע (אויף דער שלאַנסקאַ גאַס) איז געווען אַ טיפיש פון אַ קאַקעטע. די געליבטע האָבן זיך געטוישט, אָבער דער שטענ־דיקער איז געווען פעטער אויערבאך. אַזוי ווי ביים אַנטלויפן פון קראַקע האָב איך נישט מיטגענומען מיט זיך קיין וואַרעמע קליידונג, האָב איך געבעטן מיין בעל־הביתטע אַז זי זאָל פאַר מיר באַזאָרגן אַ „בעצוגשיין“ אויף סחורה. אויערבאך — הערנדיק מיין בקשה — האָט געזאָגט אַז צו־מאַרגנס קומט אַ „סעלעקציע“ אין פּלאַשעווער לאַגער — „עס ווירד זײַ־

1) קאַמענדאַנט פון פּלאַשאַווער לאַגער (ביי קראַקע), אַ מערדער פון טײַט־טער ייִדן. נאָכן קריג האָט מען אים געכאַפּט און פאַראורטיילט צום טײַט. דאָס בוך „דער פּראַצעס פון פעלקער־מערדער אמאן געט“ אַרויסגעבן פון דער ה. קאַמיסע אין קראַקע.

מיכאל באר וויטש

בער געמאכט אונד דו באקומסט א מענטעל". כ'בין געווען אויפגעשוידערט פון דער פראפאזיציע און כ'האב מיר געזאגט, אז בשום אופן וועל איך נישט טראגן קיין מאנטל נאך א דערהרגעטע יידישע פרוי. איך האב זיך דעמאלט געבארגט ביי דער סטרוזשקע 600 זלאטעס און געקויפט אויף דער טאנדעט א מאנטל פאר 800 זלאטעס. זיי האב איך דערקלערט, אז דעם מאנטל האט מיר צוגעשיקט מיין משפחה.

געט פלעגט זיין אן אפטער גאסט אין דער דירה. בעת מיין ארבעט דארטן (19 חדשים), האב איך אים קיינמאל נישט געזען אין א ניכטערן צושטאנד. אחוץ אים, פלעגט נאך דארט אהינקומען דער דירעקטאר פון ארבעטסאמט דר. נישטע טויע. מען האט דארט געמאכט פארוויילונגען, וואס זענען געשטאנען אויפן ניווא פון א פריילעך היזל. מען האט איינגעלאדן פרויען און א סך געטרונקען. זייער אפט האבן זיי, טראץ דעם קאמפארטאבל-דירה, דערליידיקט זייער פיזיאלאגישע געברויכן אין דער שטוב. אויערבאך פלעגט מאכן אייפערזוכט-סצענעס, צעהאקנדיק וואס עס איז אים אונטערגעקומען. (1)

כדי צו פארשטיין די אויסשפראך פון דעם פשוטן גבית-עדות איז נישט גענוג בלויז צו וויסן ווער ס'איז געווען אמאן געטה. מען דארף נאך רעקאנסטרוירן און זעען (יא: זעען!) די "טאפאגראפיע" פון דייטשן פאר ברעכן. עס גייט מיר נעמלעך אין דער פאלגנדיקער דערשיינונג:

אין יעדער גרעסערער שטאט האבן עקזיסטירט א ריי פונקטן פון דייטשער פאליציי, א ריי פונקטן פון ס. ס., א ריי תפיסות און בכלל מארד-ערטער. די אדרעסן פון די דאזיקע "אינסטיטוציעס" האבן מיט דער צייט באקומען אן און פאר זיך א גרויסן כח. מענטשן האבן זיי אויסגעמיטן פון דער ווייטן. אין די געשפרעכן (און אין געדאנק) זענען זיי אויסגעוואקסן צו סימבאלן פון גרויל, האבן עמינירט מיט גרויל. יעדער אדרעס האט דערביי געהאט זיין אייגענעם (און תמיד — מער ווייניק מאקאברישן) "ניואנס". פאר די קראקעווער יידן איז דער שרעקלעכסטער פון די דאזיקע "אדרעסן" געווען דער פלאשאווער לאגער. יעדע געפאר, יעדער געדאנק וועגן געפאר האט זיך תיכף געבונדן מיטן געדאנק וועגן דעם

(1) פראטאקאל פון וו. ה. ק. נמ' 512.

אַרישע פּאַפּירן

אַרט פון מאַסן-שחיטות, וואָס האָבן כסדר דעמאָלט געדויערט. מען קאָן זאָגן, אז פון פּלאַשאָוו האָט אויף יעדן באַהאַלטענעם ייד געאַטעמט די אייביקע מוראדיקע געפאַר.

דעם זעלביקן „פּלאַויד“ האָבן געהאַט די נעמען פון באַשטימטע תּלינים. אין קראַקע איז זייער פאַרקערפּערונג, זייער, קאָן מען זאָגן, קווינטעסענץ געווען טאַקע אַמאן געטה, דער קאַמענדאַנט פון פּלאַשאָוו-ווער לאַגער.

לעבן אין קראַקע אויף „אַרישע פּאַפּירן“ און טרעפּן אַקוראַט דעם דאָזיקן געטהן פּריוואַט (ד. ה. דעמאָלט ווען ער קומט גלייך פון „דאַרט“ מיט הענט, וועלכע האָבן ערשט אויסגעפירט נייע מאָרדן) איז נישט קיין באַנאַלע איבערלעבונג. אין דעם פאַל ווען עס רעדט זיך וועגן „קאַלטבלור-טיקייט“ האָט דאָס וואָרט אַ באַזונדער אויסשפּראַך.

VI

וואנדערונגען

1. מיט אַ קינד אויף דער האַנט פון שטעטל צו שטעטל. צוריקמאַרש צוזאַמען... מיט דער דייטשער אַרמיי. — 2. די מאַגישע פאַרבינדונג מיטן געטאָ. — 3. די וואַנדערונגען פון נעמי שאַץ - וויינ-קראַנץ — אין קאַמף פאַרן מאַנס לעבן.

די סיבות פון נע־ונד זענען אין פאַרשידענע געגנטן געווען די זעל-ביקע, דערפאַר האָט זיך געביטן דער אופן און די „ראם“. אין דער צייט, ווען אין דער גרויסער שטאָט האָט דער באַדראַטער זיך באַהאַלטן אין אַן אַנדערן שטאָט־טייל, האָט מען אין דער פּראָווינץ געדאַרפט עוקר זיין אין אַן אַנדער שטעטל. און דאָס איז אַ וואָס ווייטער שטעטל. כדי צו געבן אַ באַגריף פון די סיטואַציעס אין די דאָזיקע באַדינגונגען לאַמיר זיך אַ ביסל אַפּשטעלן אויף איינער פון דער קאַטעגאָריע. דערביי וועלן מיר אין אַכט נעמען נישט בלויז די געשעענישן, נאָר אויך די חסדים, וואָס געהערן צו זייער „אינווענטאַר“:

העלענע שטיינבערג האָט זיך געפונען (אין מאַמענט ווען ס'איז אויס-געבראַכן די דייטש־סאָויעטישע מלחמה) אין זדאַלבונאַוו (ראַוונער וואַיע-וואַדסטווע) מיט איר מאַן. זי איז געווען מעוברת. אַ חודש נאָך דעם ווי די דייטשן זענען אַריין האָט זי געבוירן אַ זון.

ווען די סיטואַציע פון די יידן איז געוואָרן חושכדיק האָט דער מאַן

א ר י ש ע פ א פ י ר ן

איר פארשאפט אן „ארישן“ געבורט־שיין און האָט זי אַרויסגעשיקט אין וועג, דערווייל אַליין. 25 קילאָמעטער הינטער זדאָלבונאַוו האָט העלענע שטיינבערג זיך געווענדעט אין אַ טאַרטאַק וועגן אַרבעט. ס'האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז דער אָנפירער פון דעם טאַרטאַק האָט געשטאַמט פון טוטשין (דאָס אָרט, וואָס איז אין דעם כלומרשטן געבורט־שיין געווען אָב־געגעבן אַלס איר געבורט־אָרט). חוץ דעם האָט ער געקענט די גאַנצע משפּחה, אויף וועלכערס נאָמען זי האָט זיך פאַררופן. זי אנטלויפט תיכף ביים ערשטן שמועס מיט אים. אומקערנדיק זיך נאָך זדאָלבונאַוו איז זי אַריינגעפאלן אַקוראַט צו אַ גרויזאַמער אַקציע פון די דייטשן אין געטאַ. אַ דאַנק דער הילף פון צוויי פּוילישע משפּחות (יאן פּלעטשקא און פּראַג־טשישעק צעלעדא) באַקומט זי אַ נייעם „ארישן“ געבורט־שיין און אַ דיפ־לאַם אַלס געענדיקטע שניידערין אויפן נאָמען פון האַלינאַ אַנדושעטישאַק. דער מאַן באַקומט אַ מיליטעריש ביכל פון פּאָליאַק ווינצענטי קוכאַרסקי. די דאָזיקע הילף באַקומען די שטיינבערגס פון די דערמאָנטע פּאָליאַקן לח־לוטין אומזיסט.

דעם 13טן סעפטעמבער 1942, אַזייגער 5 אינדערפרי האָט העלענע שטיינבערג, איבערלאָזנדיק דאָס קינד דערווייל ביי די פּאַמיליעס פּלעטש־קא און צעלעדא, זיך געלאָזט אין וועג אין דער ריכטונג פון דובנאַ. דאָ האָט זי געפונען אַ וויינונג און זיך איינגעמאַלדן אין שטאַטישן מעלדונגס־אַמט. האַבנדיק זיך איינגעמאַלדן, קערט זי זיך אום מיט אַ פּורל קיין זדאָלבונאַוו (אן ערך 50 קילאָמעטער) און פון דאַנען פאַרט זי צוריק קיין דובנע מיטן מאַן און קינד. זי דינגט אַ פּורל, אויף וועלכער זי לאָדנט אַן אַלע אירע זאַכן.

„דער וועג איז געווען אַ שרעקלעכער... ס'האָט זיך מיר אַלץ געדאַכט — דערציילט זי — אז מיר פאַרן צום אומקום. איך האָב אַלץ געטענהט צום מאַן, אַז ס'איז שלעכט. מיין מאַן, נאָכדעם, ווי ער האָט מיך צוגעפירט קיין דובנע, האָט זיך געזאָלט לאָזן קיין מאלדאווע(1) ווו ער האָט זיך געריכט צו באַקומען אַרבעט, אַלס סטאַליאַר.“

קוים איז זי צוגעפאַרן צו דער געדונגענער וויינונג האָט די באַלע־באַסטע איר אָנגעזאָגט די בשורה, אַז נעכטן האָט זיך אויף איר געפּרעגט

(1) אַ דאַרף וואָס איז באַוויינט געווען דורך טשעכן

אינער אַ שוואַרצער באַן-ארבעטער. „איך האָב באַלד פאַרשטאַנען, אַז עפעס איז דאָ נישט אין אָרדענונג, ווייל אין דובנע האָט מיך קיינער נישט געקענט. כ׳האָב חושד געווען דער באַאמטין, וועלכע האָט מיך איינגע-מאָלדן, אַז זי האָט מיר עמיצן אונטערגעשיקט, ווייל ביים איינמעלדן זיך האָב איך אַנשטאַט אַנצורופן מיין מוטערס נאָמען „פעטראַנעלאַ“ געזאָגט „פעטראַלינאַ“. זי האָט מיך שאַרף אָנגעקוקט און געמאַכט מיר אַ באַמער-קונג, אז אין פּוילישן לשון איז נישטאַ אזא נאָמען.

„מיין מאַן איז מיט דעם זעלביקן פּורל אַוועקגעפאַרן אין טשעכישן מאַלדאווע.“

אויפצומאַרנגס האָט די שטיינבערג פאַרברענט אַלע פּאַטאַגראַפיעס און נאָך אַנדערע אַזעלכע „קאָמפּראַמיטירנדיקע“ אַנדענקונגען. זי האָט קוים באַוווּזן דאָס צו ענדיקן, איז אין שטוב אַריין אַ דייטש פּון ס. ס. און אַ פּאָליאַק פּון דער געהיים-פּאָליציי. טראַץ דעם געבורט-שיין האָט דער לעצטער פאַרעקשנט געטענהט, אַז זי איז אַ ייִדישע. דער דייטש האָט נאָך נאָכגעקוקט דעם שניידערישן דיפּלאָם און האָט באַשלאָסן זי איבערצו-לאָזן. די כלומרשטע אַנדזשעטישאַק לעבט אָבער שוין פּון דעמאָלט אַן אַזוי ווי אויף הייסע קוילן.

דעם מאַן, וועלכער האָט זי באַזוכט דעם קומענדיקן זונטיק, לאָזט זי אַפילו אויף דער שוועל נישט אַריבער. „איך האָב אים געזאָגט: אַנטלויף, ראַטעווע זיך, איך בין שוין אַ פאַרלוירענע. די זאַכן (אוי, די זאַכן! דאָס ערגסטע וואָס מיט זיי און אַן זיי איז געווען שווער) האָט זי אַריבערגע-טראָגן צו אַ טשעכין פּון מאלדאווע, וועלכע זי האָט אין צווישנצייט באַ-קענט. אין עטלעכע טעג קומט אַן אויף אַ ראָווער, אַ פאַרסאפעטער צע-לעדא פּון זדאלבונאַוו (געפאַרן 50 קילאָמעטער). ער דינגט ווידעראַמאַל אַ פּורל, לייגט אויף די זאַכן און העלענע פאַרט מיט אים קיין זדאלבונאַוו. דאָרט האָט זי איבערגעגעבט איין נאַכט ביי די דערמאָנטע פּריינט.

„אין דער פּרי האָב איך אין רוק-זאַק אַריינגעוואַרפן עטלעכע ווינדע-לעך פאַרן קינד, גענומען דאָס קינד אויף דער האַנט און זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פּון סלאוויטע. פלעטשקאַ האָט מיר אַרויסגעטראָגן דעם רוק-זאַק הינטערן שטאַט און ערשט דאָרט מיר אים איבערגעגעבן. עטלעכע

אַר ישׁע פּאַפּירן

קילאַמעטער הינטער דער שטאָט בין איך אויפגעזעסן אויף אַ קוילן־וואַגן און אזוי בין איך אָנגעקומען קיין סלאוווטע.

אין סלאוווטע דינגט זי עפעס אַ ווינקל און גייט ווייטער אַוועק צו־ זאַמען מיט דער באַלעבאַסטע זיך איינמעלדן. „באַלד האָבן אונדז אַרומגע־ רינגלט די אוקראינישע פּאַליציאנטן. ווען איך האָב זיי געוויון מיין דאָ־ קומענט, האָבן זיי גענומען חזקן: „זשידיווקאַ, זשידיווקאַ“. די באַלעבאַסטע איז געשטאַנען נעבן מיר, ווי אַן אַפגעשמיסענע, קוקנדיק אויף מיין פּו־ לישן געבורט־שיין. נאָר איך האָב געקאַנט באַגיין אזא משוגעת צו לאָזן זיך אין וועג אַן אַ דורכפאַר־דערלויבעניש און אַן אַ סאָויעטישן דאָקו־ מענט. דער קאַמענדאַנט האָט „אונטערזוכט“ מיין קינד און צוליב דעם, וואָס עס איז געווען נישט געמלהט, האָט ער מיר דערלויבט איבערצונעכ־ טיקן. ער האָט מיר געהייסן אין דער פּרי קומען נאָך די דאָקומענטן, כדי צו פאַרלאָזן די שטאָט.

צומאַרגנס איז די כלומרשטע אנדזשעטישאק געגאנגען אין שטאָט־ ראַט אַרײן. דער שעף איז דאָ געווען אן אוקראינער — אַן אַרנטלעכער מענטש, וועלכער האָט איר אַרויסגעוויון אַ סך מיטגעפיל. ער האָט זי איינ־ געמאַלדן, געגעבן אַ צוטיילונג אויף אַ ווייניג און דערנערונגס־קאַרטן. „פילנדיק אין אים אַן אַרנטלעכן מענטש, האָב איך מיר גענומען די דרייסקייט אים צו בעטן, ער זאָל מיר געבן עפעס אן אוקראינישן דאָ־ קומענט, וועלכער זאָל באַשטעטיקן מיין אידענטיטעט. ער האָט מיר גע־ הייסן אָנשרייבן אַ ביטע און ביילייגן מיין געבורט־שיין. דאָס האָט מיך אַביסל געמוטיקט און צוגעגעבן אַ געוויסע זיכערקייט. טראָץ דעם אָבער האָט דער חשד און די שטילע שמועסן וועגן איר יידישקייט נישט אויפגע־ הערט. „בלויז דאָס וואָס איך האָב זיך פּלוצים באַוויון אין אַ פּרעמד־ שטעטל און וואָס קיינער שרייבט צו מיר נישט, האָט אין יענע צייטן גע־ וועקט פאַרדאַכט. אַן אַלץ גרעסערע אומרויקייט האָט מיך אַרומגעכאַפט. ס'האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער. נישט האָבנדיק קיין שום פּלאַן, האָב איך גענומען צוגרייטן מיין באַלעבאַסטע, אַז איך וועל וואַרשיינלעך מוזן אַוועקפאַרן צו מיינע באַקאַנטע הינטער ראָווע כדי צו באַקומען אַביסל מלבושים פאַר זיך און דעם קינד. כ'האָב מיט דעם געוואַלט אונ־ טערשטרייכן, אַז איך האָב עמיצן אויף דער וועלט און, אַז איך האָב נישט

מיכאל באַרוויטש

מורא אַרויסצופאַרן ערגעץ ווייט. די באַלעבאַסטע האָט מיר פאַרטרוילעך דערציילט, אַז אַרום שמועסט מען, אַז איך בין אַ ייִדישע, און אַז ס'וואָלט אפשר געווען בעסער פאַר מיר ווען איך קער זיך אום קיין בריסק, וווּ אַלע קענען מיך און וווּ איך וואָלט זיך געפילט זיכערער («ווען איך בין געקומען קיין סלאוויטש האָב איך געזאָגט, אַז איך קום פון בריסק»).

דעם 27טן אָקטאָבער האָט זי זיך אומגעקערט קיין זדאלבונאָוו. ווי-דערצאָמל: כדי צו נעמען אַביסל זאַכן (דאָס איז געווען צוויי וואַכן נאָך דער ליקווידאַציע פון אַרטיקן געטאַ). וועגן מאַן האָט זי זיך דערוויסט פון אירע פריינט נאָר דאָס, אַז ער האָט אין טאָג פון דער «אויסזידלונג» פאַר-לאָזט די שטאָט מיט אַ זעג אויף די אקסלען. פון זדאלבונאָוו האָט זי זיך אומגעקערט קיין סלאוויטש. דאָ זאָגט איר די באַלעבאַסטע, זי זאָל אַוועק פון דאַנען איידער עס וועט עפעס טרעפן, ווייל אַלע רעדן וועגן איר. «אַנדזשעטישאַק» גייט דאָן אַוועק צו איר גינסטיקן שעף פון שטאָט-ראַט (קאַרפּויקא) און זאָגט אים, אַז צוליב דעם, וואָס זי קאָן דאָ נישט באַקומען קיין אַרבעט האָט זי באַשלאָסן צוריק צו פאַרן קיין בריסק. דער שעף פּרעגט זי וועגן גאַרנישט מער און גיט איר די מעלדונג-צעטלען, ווי אויך אַ ריזע-דערלויבעניש.

ווען זי גייט נאָר אַראָפּ אין בריסק פון דער באַן (מיט דעם קינד אויף איין האַנט און מיט דעם רוק-זאַק און אַ קיישל אין דער אַנדערער) פאַרהאַלט זי אַ פּאַליציאַנט. טראַץ דעם, וואָס אַלע דאַקומענטן אירע זענען «אין אַרדענונג» גיט ער זי איבער אַ צווייטן פּאַליציאַנט. דער לעצטער ערשט נאָך דעם ווי ער «אונטערזוכט» דאָס קינד, לאָזט זי פריי. פון וואַקזאַל פאַרט זי צו אַ באַקאַנטע. די לעצטע פירט זי אַוועק אין אַ נאַכטלעגער-אַנשטאַלט, מיט וועלכן עס פירט אָן יאָן בושאַוואָסקי. דער לעצטער גיט איר צוויי בעטן.

עס קומען ווייטערדיקע פאַרדייענישן אין צוזאַמענהאַנג מיטן איינ-מעלדן וואָס איז דאָ שווערער, ווייל בריסק איז אַ גרענעץ-שטאָט. דעם 8טן דעצעמבער שמדט זי דאָס קינד. צומאַרגנס מעלדעט זי זיך אין אַר-בעטס-אַמט, וועלכער גיט איר אַ צוטיילונג אויף אַרבעט אין דער קיך פון דער «סאָלדאַטן-היים». דאָס קינד מוז זי אַוועקגעבן אין אַ יתומים-הויז. זי אַרבעט מיט 40 אַנדערע פרויען, זי איז צופרידן, וואָס זי האָט

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

אַרבעט און אַן „אַרבעטס־קאַרטע“. „צום באַדויערן האָט מיין רו לאנג נישט געדויערט. איך בין געווען שלעכט אָנגעטון און דערשלאָגן. אַלעמאַל האָב איך געהערט אַרום מיר אַ שעפטשעריי: „אַ ייִדישע“. ווען איך בין געגאנגען אין גאַס, האָבן די ינגלעך מיר נאַכגעשריגן: „זשידוואָקא, זשידוואָקא“. איך האָב זיך געפלייסט דורכצוגיין גלייכגילטיק, ווי די גע־שרייען וואָלטן צו מיר קיין שייכות נישט געהאַט. צום סוף האָבן זיך די קינדער, זעט אויס, צוגעוויינט צו מיר און אויפגעהערט מיר צו פאַר־טשעפען“.

דאָס קינד ווערט קראַנק. זי מוז עס אָפּנעמען פון יתומים־הויז. אין דער זעלביקער צייט קומט אַן אוימגעריכטער אַנגריף: די פרוי וו, וועל־כע האָט איר ביז איצט געהאַלפן (און וועלכע האָט געוויסט וועגן איר ריכטיקן אָפּשטאַם) האָט פּלוצים געענדערט די באַציונג צו איר. וואָר־שיינלעך אונטערן איינפלוס פון איר שוועסטער, וועלכער זי האָט פאַר־טרויט דעם סוד. „יענע שוועסטער איז געווען אַ שרעקלעכע פרוי, אַ וויל־דע אַנטיסעמיטיקע. זי האָט געהאַט אַ ספעציעלע הנאה מיך אויסצוהווקן. ווען די פרוי בושאַזאָוסקא איז געקומען צו איר, האָט זי תיכף געפרעגט: „וואָס מאַכט עפעס חיהקע און סרוליק?“. זי האָט דער פרוי בושאַזאָוסקא אַפילו דערציילט, אַז איך בין אַנטלאָפן פון זדאָלבונאַוו און געזאָגט, אַז זי ווייס וווּ מיין מאַן געפינט זיך“.

„אין אַ שיינעם טאַג, האָט זיך צו מיר בושאַזאָוסקי געווענדט, איך זאָל אים זאָגן צי ס'איז אמת, אַז איך בין אַ ייִדישע, ווייל ער מוז אין דער פּראָגע אָננעמען אַ געהעריקע שטעלונג. איך האָב זיך צעוויינט און לסוף אים אַלץ געזאָגט. כ'האַב אים אויך באַמערקט, אַז די פרוי וו, קאָן מיך פון יאָר 1939. בושאַזאָוסקי האָט מיך באַרויַקט ווי אַ פאַטער און מיר געזאָגט, אַז איך זאָל פאַר די שוועסטערן וו. נישט קיין מורא האָבן, ווייל ער ווייס שוין מיט וואָס מען קען זיי אַנשרעקן. ווען די פרוי וו, האָט ביים נאַנטסטן מאַל, בושאַזאָוסקי אַ פּרעג געטון: „וואָס מאַכט עפעס חייקע האָט ער איר, קוקנדיק גלייך אין די אויגן אַריין, שאַרף געזאָגט: איך קאָן נישט קיין שום חייקע. אַנדזשע־טשאַק איז ביי מיר געמאַלדן און האָט דאָ־קומענטן. אויב איר ווייסט ווער זי איז, טאָ גייט ביטע מעלדן אין דער פּאָליציי. כ'מוז איך אָבער וואַרענען, אַז כ'וועל זאָגן ווער ס'האַט צו מיר

מיכאל בארויטש

זי געברענגט וויסנדיק, אז זי איז א יידישע און אז איר זענט די טויף-מוטער פון א יידיש קינד. איר האט דאס אלץ געוויסט און אויסבאהאלטן פאר דער מאכט. די פרוי וו. האט זיך זייער דערשראקן און גארנישט געענטפערט. דער גיפט האט אבער אנגעוויבן ווירקן שוין אומאפהענגיק פון איר. די קלאנגען, וועלכע זענען פארשפרייט געווארן דורך איר שוועסטער האבן דערגרייכט צו מיין ארבעטס-פלאץ. ווידער האב איך דערפילט אויף זיך פיינטלעכע בליקן און פיינטלעכע שעפטשערייען ארום מיר:

אין א געוויסן טאג קומען צוויי אגענטן, זיי האבן זיך נאכגעפרעגט ביי בוזשאזאווסקין וועגן דער אנדזשעיטשאק און אים געהייסן צומארגנס קומען אויף דער פאליציי. ער איז געגאנגען און כסדר אויפגעוויזן די סמנים פון נישט-יידישקייט פון זיין סובלאקאטארקע: אירע „פאפירן“, איר אויפפירונג און אויך דאס, וואס ער אליין איז דער טויף-פאטער פון איר קינד. דעמאלט האבן זיי אים געוויזן אן אנאנים, מיטן צוגאב, אז ווען עס וועט אנקומען א צווייטער... דערויף האט ער געענטפערט: אויב איר וועט באקומען א צווייטן בריוו מיט אן אונטערשריפט וועט פאראנטווארטלעך זיין דער, וועלכער האט אים איצט געשיקט און פריער — כאטש ער האט געוויסט — האט ער געשוויגן.

„כ'האב חושד געווען — זאגט די (געוועזענע) אנדזשעיטשאק — אז דעם בריוו האט געשיקט די שוועסטער פון פרוי וו. דאס איז געווען א פרוי מיט א טונקעלער פארגאנגענהייט. ביי די וו—ס אין שטוב האט מען מיר אליין דערציילט, אז אין איר יוגנט האט זי זיך געפונען אין א שאנד-הויז. די דאזיקע פרוי איז פול געווען מיט עפעס א שרעקלעכן האס. איינמאל, אין מיין אפוועזנהייט, איז זי געקומען צו די בוזשאזאווסקיס. ביים טיש זענען געזעסן נאך עטלעכע מענטשן. מיין זונעלע האט זיך רויק גע-שפילט מיט בוזשאזאווסקיס טעכטערל. פלוצים האט די שוועסטער פון דער פרוי וו. דערזעענדיק מיין קינד אויסגעשריגן, כאפנדיק דערביי אים ביי די פיסלעך: „באלד וועט מען דיך אזוי א נעם טון און צעשפאלטן דיין קאפ אין א מויער.“ אייניקע האבן זיך אנגערופן: ווי קאן מען דאס אזוי? דאס איז דאך אן אומשולדיק קינד!

די לעצטע פרטים ברענג איך מיט א כיוון. ס'גייט מיר נעמלעך אין

אַר ישע פאפירן

ציען די אויפמערקזאמקייט אויף די פאַרשוניגען „וואָס טראָגן אין זייער האַרץ אַ ווילדע שינאה צו מענטשן“, צו מענטשן און נישט בלויז צו ייִדן. ייִדן דאָס זענען געווען... אַ געלעגנהייט פריי צו לאָזן דעם אָנגעזאמלטן האָס, אַ מעגלעכקייט צו באַגיין שרעקלעכע טאטן מיט אַן „אידעישן“ מאַ-טיוו, אַ מיין אַפלאָזן פון דער קייט אַלע ביזע הינט. און אַט די אַלע קליינע הינט האָבן ווער מיט שרעקלעכע טאטן און ווער מיט אַ הויך בילעריי, וואָס איז געווען אומשטראַפבאר, געוואַלט פאַרשרייען זייער קליינלעכקייט. צוריקגייענדיק צום גורל פון דער דערמאָנטער העלענאַ שטיינבערג: „איך האָב נישט געוואָסט — דערציילט זי — ווי זיך אַן עצה צו געבן. איך האָב געלעבט אין שרעקלעכן אומרו, דערווארטנדיק יעדע מינוט די קאַ-טאַסטראַפּע“.

לאַמיר דורכלאָזן אַ ריי כסדריקע אינצידענטן און שפּאַנונגען. נאָך דעם ווי זי ווערט באַפרייט פון דער אַרבעט אין „סאָלדאטן-היים“, הייבט זי אַן אַרבעטן אויף אַ פּלי-פּלאַץ. מאַטעריעל לעבט זיך איר עטוואָס בע-סער, מחמת זי באַקומט דאָ שפייז-צוטיילונגען. אָבער דאָס שלעכטס שלאַפט נישט. זי האָט אָנגעטראַפן אויף צוויי אוקראַינקעס און ווידעראַ-מאָל: פון קינאה (נישט וויסנדיק צוליב וואָס) הייבט זיך אַלץ אָן פון ס'ניי. די שעפּטשערייען זענען דערגאנגען צום אַרדענאַנס. דער לעצטער שווינגט, אָבער אין אַ געוויסן מאָמענט, ווען ער שיכורט זיך אָן, הויבט ער איר אָן צו זידלען אויפן קול. צום גליק באַקומט זי אַ פאַרטיידיקערין אין דער פּערזאָן פון אַ דייטשקע — די אַנפירערין פון דער וועשעריי — די „פראו ארקע“.

אַ נייעם „אַנגריף“ פון רכילותן רופט אַרויס, צו די צרות, דאָס וואָס די בושאַזאווסקיס נעמען צו זיך איר קינד (כדי עס זאָל נישט בלייבן אַן אויפזיכט, ווען די מוטער איז פאַרנומען) אַן אַנדערמאָל מאַכט איר אַן אוקראַינער אַן אוואנטורע און שרייט הויך אויס איר ייִדישקייט צוליב דעם, וואָס זיין שדכען זיך צו איר איז געבליבן אַן דערפאַלג: אַרעסט. זיצן אין צעלע. אויספאַרשונג. פאַרהערן. און ווידער ראַטעוועט זי בושאַ-זאווסקי, דאָס מאָל דורך שוחד.

דער פּראָנט דערגענטערט זיך און בריסק ווערט עוואקוירט. צוזאמען מיט דער מיליטערישער אונטערנעמונג, אין וועלכער זי אַרבעט, ווערט

מיכאל באַרוויטש

זי דעם 12טן אפריל 1944 עוואקוירט קיין ווילנע. (דאָס קינד נעמט זי מיט זיך).

און אַט הייבט זיך אָן נאָך איין כאַראַקטעריסטישע באַזונדערקייט אין איר שווער-געפייניקט לעבן (דאָס איז אגב אויך געווען אַן עטאפּ אין דעם לעבן פון אַנדערע יידן, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט די אַקופאַציע אויף „פּאַפּירן“): כאַטש פאַר איר האָט די דערנענטערונג פון פּראָנט באַדייט אויסלייזונג, מוז זי אָבער (געשלעפט דורך דער סיטואַציע) זיך צוריק ציען צוזאַמען מיט די דייטשן און דערמיט פאַרלענגערן אירע יסורים. צו דעם ציען זיך צוריק צוזאַמען מיט איר (ס'הייסט צוזאַמען מיט דער מיליטערי-שער אונטערנעמונג) די שוין דערמאָנטע צוויי אוקראַינקעס. די לעצטע באַנייען זייערע אַנפאלן קעגן איר. דאָס מאָל ווערט זי פאַרטיידיקט דורך אַ פּוילישער פּרוי (קאַזאַקעוויטש) און דורך... דייטשע אַפיצירן.

די דייטשן אנטלויפן אויך פון ווילנע. אַנדזשעטיטיק האָט חשק זיך צו שיידן מיט זיי. „אָבער ווען אונדזער קאַמפּאַניע האָט באַקומען דעם באַ-פעל אַפּצומאַרשירן און איך האָב נישט דרייסט אַרויסגעזאָגט מיין ווילן צו בלייבן, מחמת ס'איז מיר שווער זיך צו לאָזן אין וועג מיטן קינד, האָבן די דייטשן זיך אזוי אויפגערעגט, אַז איך האָב זיך דערשראָקן פאַר מיין לעבן. איין אונטעראַפיציר האָט מיר אַ קלאַפּ געטון אין פנים און אויסגע-שריען: „ווילסט דאָ וואַרטן אויף די רוסן! דו וועסט זיך אויף זיי נישט דערוואַרטן!“ —

דער וועג איז געווען אַ שרעקלעכער. די שאַסייען — כסדר באַמ-באַרדירט. „פאַר קאָוונע האָבן די צוויי אוקראַינקעס באַשלאָסן ווייטער נישט צו פאַרן. איך בין געווען צופרידן, וואָס איך בין כאַטש זיי פטור געוואָרן.“ (אַט וואָס אַזעלכעס האָט געקענט זיין... אַ גליק). ס'האַט זיך מיר איינגעגעבן צו בלייבן אויף דער פרייסיש-ליטווישער גרענעץ אין וויערזשבאלוו. דער פּראָנט האָט זיך דערנענטערט; ער האָט זיך שוין געפונען אן ערך 6—5 קילאָמעטער נאָנט און... האָט זיך פּלוצים איינגע-שטעלט. ווידער אַ באַפעל זיך צו עוואַקוירן. דאָס מאָל שוין איז אַן אַנ-דערער סביבה. 6 לאַנגע וואַכן. דעם 16טן אַקטאָבער 1944 „רירט זיך“ דער פּראָנט ווידעראמאַל. אַנדזשעטיטישאַק מיט איר קינד „ציט זיך צוריק“ צוזאַמען מיט די ליטווישע און פּוילישע פּויערים, וואָס ווערן געיאָגט

אַרײַנע פּאַפּירן

אויף מערב. דעם 8טן מערץ 1945 געפינט זי זיך אויף דער צווייטער זייט
(פּראָנט.1)

די אַויבנדערמאָנטע געשיכטע איז דערציילט געוואָרן אַביסל באַ-
ריכותדיקער כדי — ווי מיר האָבן דערמאָנט — צו געבן אַ בילד פֿון די
פּאַרהעלטענישן פֿון דעם לעבן אויף דער פּראָווינץ. די ציטירטע באַשריי-
בונג שייַדט זיך אונטער פֿון אנדערע אַזעלכע דערמיט, וואָס העלענע
שטיינבערג האָט דאָס מאָל געהאט אַנצוטערפֿן אויף איר וועג (און דאָס
כסדר) אויף גוטע מענטשן, וועלכע זענען דעצידירט געווען אויף קרבנות.
אַבער טאַקע אַ דאנק דעם גיט זי אונדז נישט קיין איינזייטיקן באַגריף.
אויסער דעם אַבער קומען די געשעענישן פֿאַר — פֿון אָנהויב ביזן סוף —
אין נישט־אויסגעמלעכע באַדינגונגען. די פּערזאָן, וועגן וועלכע עס גייט
די רייד, האָט נישט אונטערגענומען קיין ריזיקאלישע שריט און איז נישט
אַנטקעגן געגאנגען דעם גורל מיט קיין אויסטערלישע המצאות. זי האָט זיך
דורכגעשלאָגן מיט עקשנות און מיט אַנשטרענגונג. גרוי, נאָר טאַג-
טעגלעך.

**

אין די גרעסערע שטעט האָבן די זעלביקע געשיכטעס, טראָץ דער
ענלעכקייט פֿון געוויסע עלעמענטן, אַנגענומען אַן אנדער פֿאַרם. ס'איז צו-
געקומען די אַנוועזנהייט פֿון אנדערע פּאַרקאָנספּירירטע יידן. דער דאָזי-
קער פּרט האָט — פֿון איין זייט — געגעבן אַמאָל די מעגלעכקייט פֿון
קעגנזייטיקן קאָנטאַקט, פֿון קעגנזייטיקער אינפּאַרמאַציע. פֿון דער צוויי-
טער זייט אַבער האָט דאָס פּאַרצענפּאַכט די טעטיקייט פֿון די כּראַנישע
מוסרים און שאַנטאזשיסטן. דאָס, וואָס איז אין דער פּראָווינץ געווען אַ רע-
זולטאַט פֿון רכילות און „פּריוואַטער איניציאַטיוו“ האָט זיך אין דער גרוי-
סער שטאַט — ווי מיר וועלן עס זען — פּאַרוואַנדלט אין אַ טעטיקייט
פֿון אַן אַרגאניזירטער מאַשין, וואָס איז כסדר פּאַרפּולקאַמט געוואָרן.

**

דער ערשטער „באַדינג“ פֿאַרן לעבן אויף „אַרישע פּאַפּירן“ אַ באַ-
דינג, וואָס איז דיקטירט געוואָרן דורך דער פּרימיטיווער נויטווענדיקייט

(1) אַרכיוו פֿון צ. יי. ה. ק. אין פּוילן (פּראָטאַק. ק. מירסקאַ).

פון זיכערקייט האָט געבאַטן: פאַרפלאַנטערן און פאַרווישן הינטער זיך אַלע שפורן. צערייסן, ווי ווייט מעגלעך אַלע פריערדיקע קאַנטאַקטן, איבער-הויפט מיט יידן און נאָך שטרענגער אויסמיידן — אַפילו פון דער ווייטנס — אַלע ערטער, ווי יידן קומען זיך צוזאַמען.

אין דער פראַקטיק האָט זיך אָבער אויך דער ענין קאַמפליצירט. די פערזאָן, וואָס איז געגאַנגען לעבן אויף „פאַפירן“ האָט איבערגעלאָזט צווישן די קרבנות אַלע אירע נאָענטסטע, שוין די פשוטע מענטשלעכע בעקשאַפט, די פשוטע מענטשלעכע צוגעבונדנקייט האָט געשטויסן אָנ-צוהאַלטן כאַטש לויזע פאַרבינדונגען. צו דעם צו האָט דער מענטש, וועל-כער האָט געלעבט אויף „פאַפירן“ געהאַט אַ גרעסערע פרייהייט און בע-סערע לעבנס-באַדינגונגען. ווייניקסטנס-אויסערלעך. ווייניקסטנס, ווען מען זאָל נעמען אין אַכט די אויסערלעכע רעקווויזיטן. די „בעסערקייט“ איז אין אַלע פרטים געווען אַ פאַררעטערישע, אָבער זי איז געווען. אין רעזול-טאַט דערפון אָבער האָט דער געדאַנק וועגן די נאָענטע, וועלכע מען האָט איברגעלאָזט צווישן די מויערן פון געטאָ זיך געשטעלט, ווי אַ פלאַג פאַרן געוויסן. די מענטשן פון „פאַפירן“ האָבן דעריבער זייער אָפט געטון אַלץ וואָס זיי האָבן געקענט כדי יענע צו העלפן. ס'איז געגאַנגען וועגן צושטעלן שפייז-פראָדוקטן, דערליידיקן פאַרשידענע ענינים, שלאָגן זיך קאַפּ. אין וואַנט כדי נאָך „איינצואַרדענען“ דעם און יענעם. געוויס: זיי האָבן דאָס אַלץ געטון לויט דער מעגלעכקייט ביים בלאַנדזשען אַליין אין דער פינצטער.

פון דער צווייטער זייט איז „דאַרט“ (איידער מען האָט נאָך אויפגע-שטעלט און פאַרמאַכט די מויערן פון ציגל און שטעכיקן דראַט) אויסגע-וואַקסן אַ וואַנט, וואָס איז געשאפן געוואָרן דורך די באַדינגונגען, אָדער — לאַמיר דאָס אַזוי אַנרופן — דורך „דער ענדערונג פון קלימאט“.

„אין יאָר 1941 — דערציילט מאַריאַ האכבערג-מאַריאַנסקאַ — ווען די קראַקעווער יידן האָבן זיך צעשיט אין די דערפער פון די אַרומיקע געגנטן, האָב איך באַזוכט די קינדער פון מיין קוזין אין דאָרף טאַניע. איך בין שוין דעמאָלט פאַר די קינדער געווען אַ וועזן פון אַן אנדערער, בעסער-דער וועלט. איך האָב נישט געטראָגן קיין אַרעם-באַנד, כ'האַב געמעגט וויינען אין קראַקע, האָב נישט מורא געהאַט פאַר קיין דייטשן און פאַר

קיינ "מענטשן". די קינדער האָבן מיך דעמאָלט נאָך געמעגט אַנרופן "מומע", אָבער דעם ווירט האָט מען געזאָגט, אַז איך בין נישט קיין ריכטיקע מומע, נאָר אזוי זיך אַ מומע, אַן אַרִישֶׁ. דאָס הייזל איז געשטאנען צווישן פייכטע פליינען. מענטשן אַרום זענען געווען ווייניק, זיי האָבן נאָך געקאָנט הויך און פריילעך שרייען ווען זיי האָבן מיך דערזען, מיך באַ-גריסן און געזעגענען זאָרגלאָז. ווען איך האָב אין עטלעכע חדשים שפעטער — אין פּרילינג 1942 — באַזוכט די דעמאָלט נאָך נישט פאַרמאָכטע געטאָ אין באַכניע זענען אַרויסגעלאָפן מיך באַגעגענען די זעליקע צוויי מיידלעך. אָבער זיי האָבן שוין נישט געשריען, נישט געוואָרפן זיך מיר אויפן האַלדז. זיי זענען פאַרבייגעלאָפן אין אַ זייט, מיך באַגריסט מיט אַ בליץ פון די אויגן און ווידער געלאָפן מיר אַנטקעגן. עס האָט זיך פון זיי נישט געהערט איין וואָרט. אויף דער גאַס, וווּ עס האָבן אונדז געקענט אָבסער-וירן עמיצנס ביזע אויגן האָבן מיר זיך נישט געקענט. ס'איז געקומען צופאַרן עפעס אַ פּרעמדע פרוי פון קראַקע, וועלכע האָט ביי דער מוטער אָפגעקויפט די מלבושים און דערפאַר געברענגט זיין... אזוי האָט דאָס אויסגעזען. און איבערטערענדיק די שוועל פון דער שטוב האָבן צוויי פאַר אַרעמס אַרומגעכאַפט און צוגעדריקט די "פרוי", וואָס איז געווען אַ פרייער מענטש. צוויי פאַר קינדערשע אויגן האָבן געזוכט אין מיינע בליקן האַפענונג, זיי האָבן געזוכט דעם אָפשיין פון יענע טעג, נישט די פון פאַר אַ סך יאָרן, נאָר די פון פאַר עטלעכע חדשים צוריק, ווען מען האָט אויף די פעלדער הינטער קראַקע זיך געמעגט פריילעך באַגריסן מיט אַ הויך געלעכטער".(1)

(1) מאַריאַ האַכבערג־מאַריאַנסקאַ: „קינדער קלאַנג אַן“. אַלס פּרט, וואָס איז נישט פריי פון אַ געוויסער אויסנעמלעכער פיקאַנטקייט, איז כדאי צו דערציילן, אַז געוויסע יידן, וועלכע האָבן געלעבט אויף „פּאַפּירן“ האָבן זיך באַמיט וועגן אַרבעט אין דייטשע פאַבריקן און אונטערנעמונגען, וועלכע האָבן זיך גע-פונען אויפן שטח פון געטאָ. אַלס אַרבעטער אין אַזעלכע אונטערנעמונגען האָבן די „אַריער“ באַקומען שיינען, וואָס האָט זיי געגעבן דאָס רעכט יעדן טאָג אַריינצוגיין אין געטאָ און אים פאַרלאָזן. אזוי האָט צווישן אַנדערע גע-טון פרייד (פאַרגלייך דעם מאָנוסקריפט פון זיינע זכרונות אינעם אַרכיוו פון דער צענט. ייד. היסט. קאָמיסיע). דאָס שפּיל איז נאַטירלעך געווען זייער ריי זיקאַליש. אינגיכן האָט מען איבערליקנס די דאָזיקע אַלע אינסטיטוציעס אַרויס-געפירט פון געטאָ און אין די וואָס זענען צוליב די אַדער אַנדערע טעמים נאָך געבליבן, האָט מען די צאָל פון „אַרִישֶׁ“ מיטאַרבעטער רעדוצירט ביז אַ מינימום.

מיכאל בארוויטש

אזעלכע סארטן באגעגענישן זענען אין דער העכסטער מאָס געווען געפערלעך און נישט איין „פאפירענער אַריער“ האָט צו זיי צוגעצאָלט מיטן לעבן. טראַץ דעם האָט מען די געלעגנהייטן זיך צו טרעפן אַרגאָ-ניזירט מיט עקשנות. אין דער שטיל, יעדער אויף אייגענער האַנט. עס האָט געווירקט אַ כּח, וואָס איז אייגנטימלעך געפילן, וועלכע וואַקסן אַרײַ-בער די מענטשלעכע פּראַקטישקייט, דעם מענטשלעכן אליינפאַרהיטונגס-אינסטינקט און די איבערמענטשלעכע רעאַלע געפאַר.

עס איז למשל באַקאנט, אַז די גרעסטע צאָל אַרעסטן פון ייִדן אויף „פּאפירן“ זענען פאַרגעקומען אין די טעג פון די אזוי גערופענע „אַקציעס“ און דאָס אין דער נאַענט פון געטאָ. ווי אזוי האָבן אויסגעזען די דאָזיקע „אַקציעס“, דאָס איז באַקאנט: באַטאָליאַנען פון באַוואַפנטע מערדער האָבן אַרומגערינגלט דעם אָדער יענעם געטאָ, כּדי צו כאַפן אירע איינוווינער. די געכאַפטע האָט מען אַוועקגעשיקט צום טויט. און אַט אין דער זעלביקער צייט, אין די זעלביקע שעה זענען געקומען צולויפן הינטער די קברדיקע מויערן פון געטאָ אזעלכע, וואָס האָבן שוין פריער באַוויזן פון דאָרט זיך אַרויסצוקריגן, וועלכע האָבן שוין באַוויזן אויף „אַרישע“ פּאפירן זיך „איינצואַרדענען“. זיי זענען געקומען צולויפן קעגן אַלע געבאַטן פון דער זיכערקייט, קעגן דער „לאַגיק“, געשלעפט דורך דער ידיעה וועגן דער שחיטה וואָס דאָ קומט פאַר. זיי האָבן אַרומגעקרייזט אומעטיקע. מיט פאַר-צווייפלונג אין בליק, האָבן געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט מיט דעם אויסדרוק פון ליידין אין זייערע אויגן און מיט דער סאַמנאַמבילישקייט פון זייערע באַוועגונגען. אין רעזולטאַט זענען זיי אַפט אַליין געוואָרן קרבנות.

און אַט איז איינער פון אַ סך משלים, וואָס שייך דעם צונויפטרעפן

זיך:

„דעם 25טן נאָוועמבער 1940 האָט מען פאַרשלאָסן דאָס געטאָ אין וואַרשע, כ׳בין אַנטלאָפן פון געטאָ; כ׳האָב געשמוגלט פלייש און געהאַלפן מיין משפּחה. אַ פּאָליאַק, וואָס איז מיט מיר געפאַרן אין צוג, האָט מיר געעצהט צו פאַרן אין מינסק-מאַזאַוויצעק. דאָרט האָב איך באַקומען אַ פּאַסטן אין דער סטאַראַסטווע, ווי אַ באַאַמטן אין דער שטייער-אַפטיילונג. מאַטעריעל איז מיר זייער שווער געווען. פון 150 זל. פענסיע האָב איך

אַרײַשע פּאַפּירן

געמוזט האָבן אויף לעבן און אויף דער דירה. נאָך אַ חודש האָט מען מיר איבערגעטרעגן אין דער אַפּראַוויזאציע־אַפטיילונג, וווּ ס'איז מיר שוין בעסער געגאַנגען. יעדן זונטיק בין איך געפאָרן אין וואַרשעווער געטאָ. פון דאָך פון אַן „אַריש“ הויז פלעג איך איבערשפּרינגען אויף אַ געטאָ־דאך, דערנאָך בין איך דורך געדרייטע שטיגן צוגעקומען צו מיינע (אַ פּאַ־טער, שוואַגער, שוועסטער). דער טאַטע איז קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס, לונגען־אַנצינדונג, מח־אַנצינדונג און איז געשטאַרבן.

אין מינסק־מאַזאָוועצק האָבן איך קענען געלערנט דעם פּרעזעס פון „יודנראַט“ — קראַמאַרזש. כ'האַב זיך מיט אים קאַנטאַקטירט און באַ־זאַרגט פאַר ייִדן גרעסערע צוטיילונגען. דערפאַר האָט ער געבראַכט קיין מינסק מיין שוועסטער און שוואַגער.

מיין שוועסטער האָט געוויינט אין געטאָ (זי האָט געהאַט אַ „שלעכט אויסזען“) און דער שוואַגער איז געפאָרן קיין וואַרשע „אויף אַרײַשע פּאַ־פּירן“. אַן אַניווערזיטעט־חבר האָט אים דערקענט... (מיין שוואַגער האָט געהייסן דר. קאַזשימירעזש ראָזענבערג פון וואַרשע, אַ פּילאָלאָג פון דער קלאַסישער גימנאַזיע). מען האָט אים גענומען אויפן קאַמיסאַריאַט. פון קאַמיסאַריאַט־פּענצטער האָט ער אַרויסגעוואָרפן אַ צעטל צו אַ חבּר, אַז... ער וואַלט זיך געוואַלט אויפהענגען אָדער סמען. איך ווייס נישט וואָס עס איז מיט אים געשען.

דעם 22טן אויגוסט, אַזייגער 8.30 אינדערפּרי, איז צו מיר אין דער סטאַראַסטווע געקומען דער פּרעזעס קראַמאַרזש און וויצע־פּרעזעס בראַקס — און מיר איבערגעגעבן, אַז די וואַרשעווער געסטאַפּאַ איז געקומען בכדי אָדורכצופירן אַן „אַקציע“. כ'האַב געבעטן קראַמאַרזשן ער זאל זיך נישט צוריקקערן אין געטאָ און זיך באַהאַלטן ביי מיר — בפרט אַז דער סטאַ־ראַסטע איז געווען איבערגעקויפט און ער וואַלט געשוויגן. קראַמאַרזש האָט זיך נישט געוואַלט באַהאַלטן; ער האָט געגלויבט, אַז אים וועט גע־לינגען איבערצוקויפן די דייטשן און אַפּצוראַטעווען די ייִדן. נאָך אַ שמועס מיטן סטאַראַסטע דר. ציטריק (אַ דייטש), וואָס האָט צוגעזאָגט אַן אינ־טערווענץ, האָט קראַמאַרזש זיך צוריקגעקערט אין געטאָ. פון מיר האָט ער דערהאַלטן דעם צוואַג, אַז אין פּאַל פון זיין טויט וועל איך זיך פאַרנעמען מיט זיין 13 יעריקן זון און אים דערציען אַלס אַ גוטן ייִד.

בעת דער ארבעט האב איך געהערט שאַסן. כ'האב פאַרשטאנען, און די "אַקציע" האָט זיך אָנגעהויבן. כ'האָב געבעטן מיין רעפערענט, אַ דייטש, ער זאל מיך באַפרייען אויף אַ שעה, ווייל כ'האָב אַ קלייד ביי אַ ייִדישער נייטאַריין, און איך מוז עס אָפּנעמען נאָך פאַר דער "אַקציע". ער האָט מיך באַפרייט. האָלב לעבעדיק בין איך געלאָפּן צו מיר אַהיים. דאָרט איז שוין געווען מיין שוועסטער. ס'איך געלונגען צו אַנטלויפּן דורך אַ געשעפט, וואָס האָט געהאט צוויי אויסגאנגען; און "אַרישן" און אַ ייִדישן. קראַמאַרוז און זיין זון זענען נישט געווען. כ'בין אַרויס אויפן רינעק. דאָרט זענען שוין געווען פאַרזאַמלט די יידן. די ייִדישע דירות זענען שוין געווען אויס־געליידיקט. אין איין העלפט פון רינעק זענען געווען מענער — און אין דער אַנדערער פּרויען. אַלע זענען געזעסן קניִענדיק, ענג, איינער ביים צווייטן. אַ היץ נישט צום אויסהאַלטן. כ'בין געשטאַנען ביי דעם מויער מיט אַ גרופּע אַריער. קראַמאַרוז איז צו מיר צוגעגאַנגען. ער איז געווען שרעקלעך בלאַס און מיר געזאַגט, אַז אַלץ איז שוין פאַרפאַלן, אז ער גייט צום טויט. ער האָט מיך נאָר געבעטן, אַז איך זאל תמיד בלייבן אַ ייִדישע. מען האָט זיי דאָרט געהאַלטן ביז 8 אַוונט. די "אַריער" האָבן צוגעוואַרפן פאַר די יידן פלעשלעך מיט סאָדע־וואַסער. טויזנטער הענט האָבן זיך אויסגעשטרעקט נאָך וואַסער; די ס. ס. האָט צו זיי געשאַסן. נאָכדעם האָבן זיי זיך גערימט: "איך האָב דערשאַסן 30 מאַן" און "איך 48" אא"וו.

וויטער איז אַ גענויע באַשרייבונג פון דער "אַקציע", געזען מיט די אויגן פון אַ פּאַפירענער אַריעריין". איך גיב זיי נישט דאָ, ווייל זי גע־הערט נישט צו דער דירעקטער טעמע. אַן אַנדער זאך איז, אַז אויך די באַשרייבונג האָט אַ שייכות מיט דעם ענין און אַפילו אַן עיקרדיקן שייכות. זי דערציילט, וואָס אַזאַ "אַריער" האָט געזען און געפילט. (1) דאָס מאָל איז דאָס נישט בלויז אַ נעץ פון מאַרדן, וואָרום די דערציילעריין האָט עס נאָר געזען אויף אַן אומדירעקטן אופן. איך גיב דאָ לשם פאַרבינדונג, איינע פון די צענדליקער סצענעס וואָס זענען נאָך פאַרגעקומען נאָכן פאַר־ענדיקן די "אַקציע":

"אין פינפטן טאָג נאָכן פאַרענדיקן די "אַקציע" האָט די זשאַנדאַר־

(1) טאַקע דערפאַר פלעג איך תמיד אויפּמערקזאַם מאַכן מען זאל גענוי פּראַטאַקאָלירן די דאָזיקע פרטים.

אַר ישע פאפירן

מעריע אַרויסגעשלעפט פון אונטערן היי צוויי יונגע יידישע פרויען און אַן אַלטן ייד. דער אַלטער איז געווען אַנגעטון אין אַ זשופיצע און אין דער האַנט האָט ער געהאט צונויפגעדריקט אַ שטיקל ברויט. איינע פון די פרויען האָב איד געקענט, זי האָט געהאַט אפשר 30 יאָר — אויסגעזען האָט זי אויף אַ זעכציק-יעריקע. די דריי האָט מען אויסגעשטעלט ביי דער מויער און געזאַלט שיסן. איד האָב זיך געווענדט צו אַ זשאַנדארם, וועלכן כ׳האַב געקענט און אים געראטן, אַז אַזוי ווי ס׳זענען מסתם נאָך באַ- האַלטן אנדערע יידן, זאָל ער זיי ליבערשט שיקן אין שכנותדיקן קאַלושין, וווּ עס איז נאָך פאַראַן אַ געטאָ. דער זשאַנדארם האָט זיך געווונדערט וואָס איד טו נאָך מיטפילן מיט יידן. ער האָט געשאַקלט מיטן קאַפּ און אַפּגע- פירט די יידן אויפן קאַמיסאריאַט.

אזעלכע סצענעס האָבן זיך איבערגעחזרט במשך צוויי וואָכן. אין גרופעס האָט מען די יידן צונויפגעיאָגט אויף דער פּאַליציי און אַפּגעפירט קיין קאַלושין. אָבער נאָך אַ וואָך איז אויך דאָרט פאַרגעקומען אַן „אַקציע“. שוין נאָכן פאַרלאָזן דעם געטאָ האָב איד אָנגעהויבן צו קרענקען אויף די לונגען. איצט, נאָך די אַלע געשעענישן האָט זיך מיר פאַרערגערט. כ׳האַב אָנגעהויבן צו שפייען מיט בלוט. כ׳האַב געוויינט גאַנצע טעג און זיך נישט געקענט באַהערשן נאָך דער לעצטער „אַקציע“, פון וועלכער כ׳בין געווען אַן עדות. די דייטשן האָבן זיך געווונדערט. איין פּאַלקע האָט אויף מיר אָנגעוויזן. מען האָט אָנגעהויבן צו קאַנטראָלירן מיינע דאָקור- מענטן. באַקאנטע פּאַליאקן האָבן מיר געעצהט צום אנטלויפן. מיינ ביוראָ- קאַלעגע האָט מיר באַקאנט מיט זיין פאַרטיי-חבר פּראַנצישעק מאַווינסקי (אַ קאַמוניסט), וועלכער האָט מיר געגעבן אַ נייע „קענקארטע“. ער האָט מיר אויך פאַרהאלטן אויף איין נאַכט ביי זיך און מיינ שוועסטער האָט ער איבערטראַנספּאָרטירט קיין וואַרשע. מאַווינסקי האָט מיר אויך געגעבן אַן אַדרעס פון זיינס אַ חבר, ביי וועלכן כ׳האַב זיך ווי אַן „אַריעריין“ אויסבאַ- האַלטן במשך צוויי וואָכן. כ׳האַב מורא געהאט צו בלייבן אין וואַרשע, ווייל כ׳האַב דאָרט געהאט אַ סך באַקאנטע. כ׳בין אַנטלאָפן קיין לעמבערג. כ׳האַב זיך פאַרהאלטן אין פּשעמישל און אַרויסגעגאַנגען אין שטאָט. בכדי עפעס צו קויפן. עס קומט צו מיר צו אַ יונגערמאַן, אַ זייער העפלעכער, ווי אַ פרעמדע האָט ער מיר געפירט אין רעסטאָראַן. דאָרט האָט שוין געווארט

זיינס אַ חבר, וואָס הייסט מיר באַלד מודה זיין אויפן אָרט, אַז כ'בין אַ ייִדישע. כ'בין געווען זייער שטיל און אפשר גאָר חוצפהדיק. כ'האַב אים אויסגעמישט מיט דער בלאַטע צוגלייך, פאַרלאנגט פון אים ער זאָל זיך אויסלעגטימירן, ווען נישט גיי איך אויף דער פּאַליציי. די זיכערקייט מיינע האָט אים אַראַפּגעפירט פון וועג. ער האָט מיך פריי געלאָזט. כ'בין אָנגעקומען קיין לעמבערג, צו מיין ביוראָ-חברטע אירקא יעלינסקא (פון מינסק-מאַזאַוועצק). זי האָט מיר זייער פריינטלעך אויפגענומען. כ'האַב געוויינט ביי איר; פון איר באַשיידענע פענסיע האָט זי מיר אויסגעהאַלטן במשך פון דריי חדשים. נאָכדעם בין איך געוואָרן אַ בוכהאַלטערין אין דער פירמע „ווירטשאַפּטסבעראַטער“, ביי דר. שינעלער, וואָס האָט מיך חושד געווען, אַז כ'בין אַ ייִדישע, אָבער זיך געמאַכט נישט וויסן. זעקס ייִדן האָבן ביי אים געאַרבעט. אָבער איינער האָט נישט געוואוסט פון צווייטן. כ'האַב קענענגעלערנט אַן עלטערן לעמבערגער יוועף קוזשילק, באַ-קאַנט אונטערן נאָמען „דזשאַדיאַ“ („זיידע“). ער האָט זיך אַריענטירט, אַז כ'בין אַ ייִדישע. בעת מיין זיין אין לעמבערג האָט ער מיר שטאַרק גע-האַלפן. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָט ער געהאַלפן אַ סך ייִדן. אויף דערווייל האָט זיך מיין געזונטצושטאַנד שטאַרק פאַרערגערט און כ'האַב געמוזט גיין אין שפיטאַל אויף אַ האַלב יאָר.

מאַווינסקי האָט דערווייל באַקומען אַ בריוו פון מיין שוועסטער, אַרויסגעשמוגלט פון פּאַוויאַק.1) פון דאָרט האָט מען זי אַרויסגעפירט קיין מאַיאַדאַנק. פון 13טן נאַוועמבער 1943 אָן האָב איך נישט געהאַט פון איר קיין שום ידיעה“.

**

נאָך די לעצטע ענדגילטיקע „ליקווידאַציעס“ זענען די שטעט און דערפער געוואָרן „פריי פון ייִדן“ („יודענפריי“!) די נישט דערשלאָגענע רעשטלעך האָט מען אַוועקגעשטופט ווייט פון מענטשלעכע אויגן. מען האָט זיי אַריינגעוואָרפן אין לאַגערן, וווּ דער טויט האָט געהאַט — אַ שוין צופיל זעלבסטהערשערישן, צופיל טאַגטעג-לעכן כוח. דעם מענטשלעכן גורל האָט מען איינגעוויקלט אין לאַגערישע

1) אַ תפיסה אין וואַרשע.

שמאטעס. וואָס אַן אמת האָט דער שוואַרצער רויך פון די קרעמאַטאַריע־
קוימענס און פון די אָפענע שייטערן זיך נאָך אַלץ געריסן צום הימל. אָבער
דאָס אַלץ איז שוין געשען אויסער דעם שטח. וואָס איז באַפעלקערט מיט
מענטשן, מיט נאָרמאַל לעבן — אין אָפּגעצוימטע, פון דער ״וועלט״ איזאָ־
לירטע פּעריפּעריעס.

טראָץ דעם זענען אָבער אין די שטעט און אין די דערפער, אַוועל־
כע ס'איז יעדן איבערגעבליבן. באַהאַלטן אין פּאַרשידענע בונקערס, אויף
בוידעמער, און קאַנאַלן, ווי אויך יעדן, וואָס האָבן געלעבט אויף ״אַרישע״
פּאַפירן. צוליב פּאַרשטענדלעכע טעמים זענען די און יענע געווען פּאַר
דער ״וועלט״, ווי אינו ניראַהס, ווייניקסטנס — נישט דערקענט. אָבער
קאַנטאַקטן בינדן זיך ווייטער. עס קומט ווייטער צו קעגנזייטיקע אומגע־
ריכטע צוזאַמענטרעפן. מען אַרגאַניזירט ווייטער קעגנזייטיקע הילף. די
סיטואַציע, אין וועלכער עס געפינען זיך די דאָזיקע מענטשן גיבן די דאָ־
זיקע צוזאַמענטרעפן אַ סענסאַציאָנעלן כאַראַקטער. אַלס אילוסטראַציע:

נעמי שאַץ־ווייניקראַנץ, איינע פון פיל, נישט קיין געזעלשאַפטלעכע
טוערין, נישט קיין קעמפּעריין, אַ יונגע פרוי, וואָס איז זיכער פּרעדיסט־
נירט גיכער צו אַ רויק לעבן, צו אַ פּריוואַט־לעבן, ווי צו אַ לעבן מיט
אַוואַנטוריסטישע געשעענישן, צו כסדרדיקע געפאַרן, צו פּאַרמעסטונגען
מיטן טויט. דאָס טאַג־בוך, וואָס איז געבליבן פון איר (1) האָט אַלע אייגנ־
שאַפטן פון אַן אַמאַטאָרישער — און לאַמיר זאָגן — פּריוואַטער פּעדער.
אַפילו ווען עס באַווייזט זיך ביי איר אַ ווייך, האָט ער אין זיך געמיינזאַמעס
מיט דעם תּל־ה־הומאָר פון אַ פּאַרפייניקטער מאַסע. דאָס זעלביקע איז נוגע
איר סענטימענטאַליטעט און איר אופן פון רעאַגירן אויף געשעענישן; ווען
זי פּאַרטשעפעט, פּאַרבייגייענדיק אין דער אַזוי גערופּענער ״פּאַליטיק״,
באַנצט זי הילפּלאַזע און נאַיווע אויסדרוקן. צום גליק זענען אַזעלכע זאַצן
אין בוך פּאַראַן גאַנץ ווייניק; דאָס איז נישט איר רעסאָרט. איר געביט איז

(1) זי איז אומגעקומען אין לאַדזש, אין די ערשטע טעג נאַכדעם ווי די
דייטשן זענען דורך דער סאָויעטישער אַרמיי אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון שטאָט.
זי איז געפאלן פון אַ פּאַרבלאַנקעטע קויל, וואָס איז געקומען פון די דייטשן,
וואָס האָבן זיך צוריקגעצויגן פון שטאָט. דאָס טאַג־בוך האָט מען געפונען ביי
איר טויטן גוף. עס טראַגט דעם נאָמען „ס'איז פּאַרשוונדן מיטן פּייער״
(צ. יי. ה. ק.).

מיכאל באַרוויטש

דאָס פּריוואַטע לעבן. די קלעפּ, וואָס זי באַקומט, וואָס עס באַקומען אירע נאָענטסטע: דאָס פאַרלירן די פאַרמלחמהדיקע דירה, דאָס אַריינגיין אין געטאָ. די שטאפלען פון דער שפּעטערדיקער דעקלאַסירונג. די זיטלעכקייט אין געטאָ און מענטשן, וואָס גייען אויס פון הונגער. „אַקציעס“ און דאָס אַריינפאלן אויפן „אומשלאַג“ (2) דאָס אַרויסקריגן זיך שיער נישט פון וואָג גאָן און דאָס אַנטלויפן אויף „אַרישע“ פּאַפירן. די הילף מצד פּריינט-נישט-יידן און די דענונציעס מצד אַנדערע נישט יידן, די שאַנטאזשן און אַלע אַנדערע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות צו דעם רעפּערטואַר. עס גייט אָבער נישט אין דעם, געפּינענדיק זיך אויסער דער געטאָ. שלעפט די דאָזיקע פּרוי אַרויס פון דאָרט איר מאָן. נאָך די געוויינלעכע אין דעם פּאַל, צרות געלינגט זיי — אַ דאנק גוטע פּריינט — צו געפּינען אַ רוזק ווינקל אין דעם אָפּגעלעגענעם דאָרף, אין דעם אַזוי גערופּענעם „סלאַוועק“. עס פּיי-ניקט זיי אָבער דער געדאַנק וועגן די נאָענטע, וועלכע זענען געבליבן אין געטאָ.

„טיילמאַל האָב איך געוואַלט, אין אַנפּאַל פון בענקשאַפט, זיך אומ-קערן צו זיי, אָדער גיין עטלעכע טעג כדי זיך מיט זיי כאַטש צו זען.“ אָבער אומקערן זיך האָט נישט קיין זין און ס'איז אויך נישטאָ קיין מעגלעכקייט. דערפאַר אָבער טרעפט די פּאַליציי אָן אויך אויף דעם „סלאַ-וועק“. מען אַרעסטירט זיי. דערנאָך קומען די אונטערהאַנדלונגען מיט די פּאַרשויען און דאָס אויסקויפן זיך. די ווייניג איז שוין נאָך דעם, ווי גע-וויינלעך אין אַזעלכע פּאַלן, „פאַרברענט“, טראָץ דעם, שרייבט יעדער פון זיי אין זייער ערשטן „גריפּס“ צו די עלטערן אין געטאָ, אַז אין פּאַל פון געפּאַר זאָלן זיי קומען צו זיי. זיי קומען טאַקע. צום ערשט — אירע על-טערן, אָבער שוין אין דער באַגלייטונג פון דער פּאַליציי, וועלכע האָט זיי באַוויזן צו פאַרהאַלטן אויף דער סטאַציע און אויסצוגעפּינען וווּ זיי גייען. און ווידעראַמאַל, נאָך עטלעכע גרויליקע שעה פון אונטערהאַנדלונגען גע-לינגט זיי איבערצוקויפן דער פּאַליציי, מיטן באַדינג, אַז די „פאַרברענטע“ שטילע דירה וועט מען מאַרגן מוזן פאַרלאָזן. דאָס איז אָבער נישט דער סוף. ווי נאָר די פּאַליציי האָט פאַרלאָזט די ווייניג און די משפּחה האָט זיך

(2) אומשלאַגפלאַץ — דאָס אָרט וווּ די דייטשן האָבן געזאַמלט די געכאַפטע יידן איידער מען האָט זיי פאַרלאָדנט אויף דער לעצטער רייזע.

אַרײַנע פּאַפּירן

גענומען אַ ביסל פּונאַנדערערעדן (האַבנדיק צײַט צו פרעגן און ענטפּערן נאָר איין נאַכט) האָט מען אָנגעקלאַפּט אין טיר. דאָס מאָל זענען אָנגעקו- מען זײַנע עלטערן, וועלכע האָבן זיך באַוווּזן אַרויסצודרייען פון געטאָ און געקומען דאָ אַהער... זיך באַהאַלטן.

די קײט צײַט זיך ווײַטער: אויפּסניי קומען פאַרצווײפּלטע זוכענישן פון אַ נײַ אָרט צו וווּײַנען. אויפּסניי שאַנטאַזשן און מסירות. עס שטאַרבן אײַנער נאָכן צווײטן די מיטגלידער פון דער משפּחה. צום סוף ווערט איר מאַן אַרעסטירט. פון דער מינוט אָן ווערט דאָס לעבן פון דער יונגער פרוי פאַרוואַנדלט אין אַ כּסדרדיק געײַג נאָכן אַרעסטירטן מאַן. די דאָזיקע ײִדישע פרוי, וואָס לעבט אויף „פּאַפּירן“, וואָגלט אין וואַרשע פון איין פּאָליצײ־קאָמיסאַריאַט אין צווײטן, לעגיטימירט זיך מיט פּאַלשע דאָקו- מענטן און פרעגט זיך נאָך וועגן די פאַרהאַלטענע אין שטאָט. צום סוף דערוויסט זי זיך „אַז ער געפּינט זיך נישט אין דער ס. ס. אויף קלאַנאווע, אויך נישט אויף קראַקאווער פּאַרשטאַט“... און אַזוי ווײַטער. דערנאָך — אַז ער געפּינט זיך אין פּאַוויאַק 1). ס'הײבט זיך אָן אַ געײַג נאָך „פּראָ- טעקציע“, אַ רײסן פון דער ערד געלט, וואָס איז דערויף נויטיק. דערנאָך דערוויסט זי זיך, אַז מען האָט אים אַרויסגעפּירט אין אַ לאַגער. ס'הויבן זיך אָן וואַנדערונגען אין די שרעקלעכסטע טויט־לאַגערן. זי פּאַרט צווײטן אַנדערן קײן מאַלקין, נעבן טרעבלינקע, אין דער געזעלשאַפּט פון עפּעס אַן אַפּעריסטקע און אַ באַן־אַרבעטער. זײ טרעפן אָן אַ גרופּע לאַגערניקעס, וואָס אַרבעטן אין פעלד און דער באַן־אַרבעטער גײט אַלעמאַל נאָך אַ „קאַנטאַקט“. אײַנמאַל קומט ער צוריק מיט דער בשורה, אַז איר יורעק געפּינט זיך צווײטן די אַרבעטער; אַ צווײט מאָל, אַז ער איז דאָרט נישטאַ. „דאָרט פון דער ווײַטנס איז טרעבלינקע. דאָרט ברענט מען די מתים, אַז מען פּילט אַזש דאָ דעם ריח“.

דערנאָך פּאַרט זי קײן לובלין, כּדי זיך צו דערוויסן צו איר מאַן גע- פּינט זיך נישט אין מאַידאַנעק. דאָס מאָל — אין דער געזעלשאַפּט פון צווײ פרויען, וועלכע ווײַזן זיך אַרויס פאַר פּראַסטיטוטקעס און שאַנטאַזשיסט- קעס. אין אַוונט ווען זײ קומען אָן אויף אַ לובלינער פּאַרשטאַט, באַפּאַלן זײ

(1) באַרימטע וואַרשעווער תּפּיסה.

מיכאל באַרוויטש

איר מיט קלעפּ און געשרייען: גיב געלט, דו ייִדישקע! דו חצופה; גיב אַוועק דאָס געלט!

ווען נעמי שפּאַרט זיך איין, גיבן זיי זי איבער, נישט אין די הענט פון געסטאַפּאַ, נאָר אין די הענט פון זייער „קאמראַט“, ראָזענעק (וועלכער האָט טונקעלע געשעפטלעך מיט די לאַגער-ס.ס.). דער לעצטער באַשליסט, איידער ער וועט זי איבערגעבן דער געסטאַפּאַ, זיך מיט איר „צו פאַר-וויילן“. ער פאַרמאַכט זי אין אַ שטוב, וואָס גרענעצט זיך מיטן לאַגער. עס קומט אַ סצענע וואָס דערמאַנט די אַנגעצויגענע קאַפיטלעך פון די טאַנדעטע קרימינאַל-ראַמאַנען. „ראָזענעק איז שיכור, אָבער נאָך נישט אויף אַזוי פיל, אַז ער זאָל פאַרלירן דאָס באַוווּסטזיין“.

— נו קליינע — פרעגט ער — וועסט טרינקען? צום טייוול, טרינק, דאָס איז שוין דיין לעצט ביסל בראַנפן אין לעבן. אייגנטלעך האָבן זיי דיר נישט געטון אַזאַ גרויסע עוולה דערמיט וואָס איך וועל דיר איצט נעמען. סוף כל סוף מוזט דו דאָך אומקומען. ווי לאַנג קאָן מען זיך מאַסקירן? — פילאַזאָפירט ער.

דערנאָך ווערט דאָס האַרץ ביי אים ווייכער:

— פאַרוואָס ביסטו אַזאַ אומדאַנקבאַרע?

ער ציט אויס צו מיר אַ ברודיקע, העסלעכע לאַפע. איך ציטער פון עקל.

— נו, מיר וועלן טרינקען??

שפעטער:

„צייטנווייז פאלן אַ מענטש איין מאַדנע געדאַנקען אין קאַפּ... צי איז פון אַזאַ שוידערלעכער לאַגע פאַראַן אַן אויסוועג“.

— גוט, לאַמיר טרינקען.

איך ווער באַריידעוודיק און פריילעך. איך פאַרקאָך די ווודקע מיט „קארמעל“ אויף דער שנעל געמאַכט. איך פאַרבייס די ליפן כדי נישט צו שרייען. איך לאָך מיט אַ שרעקלעך קינסטלעך געלעכטער. ראָזענעק איז פון מיר באַרוישט.

— נו, אַזוי האָב איך ליב. ביסט אַ פיין מיידעלע — פרעפלט ער —

וועסט זיין אַרטיק?

— כוועל זיין — זאָג איך צו.

אַרײַשע פּאַפּירן

— און גוט פאַר מיר?

— יאָ, יאָ, אָבער צום ערשט מוזן מיר דאָך טרינקען כדי צו קריגן
הומאַר.

ראָזענעק אַפּראַכירט דעם דאָזיקן פּאַרשלאַג.

— נאַטירלעך, נאַטירלעך. לאַמיר טרינקען.

איך נאַר אים וויפל איך קאָן. כ'גיס אויס מיינע גלעזלעך. ראָזענעק
טרינקט. די צונג צעבינדט זיך אים און ער דערציילט די שרעקלעכע לייזן
פון די מאַיאַדאַנקער אסורים, וועגן זיינע „ערלעכע“ פּאַרדינסטן און וועגן
דעם, ווי אַזוי זיין גאַנצע משפּחהלע איז געוואָרן „פּאַלקסדוויטשן“ כאַטש
זיי האָבן מיט דייטשן קיין שייכות נישט געהאַט.

— איך וועל דינען די דייטשן — שטאַמלט ער — ביי זיי איז מיר
גוט. איצט בין איך „פּאַן“, וואָס איך וויל — האָב איך און ביי די פּאַליאַקן
האַט מען געדאַרפט אַרבעטן. גייסט זיך מענטש אין באַראַק, טרינקסט
אויס מיט אַן ס. ס. — אַ געשעפטל. פּאַרקויפּן, קויפּן און געלט איז דאָ.
איצט איז סעזאָן. איינס נאָכן אַנדערן ברענגט מען די ייִדלאַקעס. ביי די
לעצטע, די ביאַליסטאַקער מוזן איך גוט פּאַרדינען.

— טרינק, טרינק — גיב איך אים אונטער חשק. דערנאָך נעם איך
אַ קליין לעפעלע און איך גיב אים אַזוי כסדר באַראַפּן, ווי אַ קליין קינד
קאַשער. כ'שטופּ עס אים אין מויל אַריין, איינס נאָך ס'אַנדערע. אים גע-
פעלט דאָס שפּיל.

...ראָזענעק איז שיכור... פּאַמעלעך הייבט ער זיך אויף פון בענקל
און דערנענטערט זיך צו מיר.

— קום!

מיט אַלע כוחות שטופּ איך אים אָפּ פון זיך. ער וואַקלט זיך און
פּאַלט אויף דער דערנעבן־שטייענדיקער סאַפקע, איינשלאַפּנדיק מאַמענ-
טאַל מיט אַ שיכורן שווערן שלאַף.

אַנטלויפּן! דער זייגער קאָן איצט זיין 12. ס'איז די פּאַליציי־שעה.
די טיר — פּאַרמאַכט. פּאַרן טויער — די וואַך. הינט. אויב ס'וועט מיר
אַפּילו געלונגען אומבאַמערקט אַרויסצולויפּן דורכן פענצטער וועט מען
מיך פּאַרהאַלטן אין שטאַט. איך זען זיך אַוועק אויף דעם פענצטער־ברעט.
דערנאָך עפּן איך פּאַמעלעך דאָס פענצטער. איך וועל אַזוי זיצן, גרייט יעדע

מיכאל בארוויטש

רגע א שפרונג-צוטון. שטיל. נאָר פון דער ווייטנס, פון מאַידאַנעק הערן זיך פייפן. שטילע סיגנאַלן. געמאַסטענע טריט פון די וועכטער. ערגעץ האָט אַ הונט אַ ביל-געטון. ראָזענעק האָט זיך אַ ריר געטון... שוין! ניין, ווידער שטיל.

ווי שרעקלעך, ווי לאַנג איז געווען די דאָזיקע נאַכט. כ'האַב געקוקט אין הימל. די לבנה האָט באַלויכטן מאַידאַנעק און ראָזענעקס הויז. זי האָט געקוקט אויף מיר און אפשר אויך אויף יורעקן. אד, יורעק, צי דו, ליגנדיק דאָרט אין איינעם פון די באַראַקן, אַ הונגעריקער, אַ דערשלאַגענער קלער-סטו וועגן דעם, אַז איך קאָן זיין נאַענט פון דיר און גלייכצייטיק אַזוי ווייט. עס טאַגט. ראָזענעק וועקט זיך.

איך שפּרינג אַראָפּ פון פענצטער און נישט אומקוקנדיק זיך גיי איך אין דער ריכטונג פון דער שטאַט. ס'דוכט זיך מיר, אַז דער וועכטער שרייט אויף מיר און אפשר איז דאָס נאָר אַן אויסדאַכטעניש. איך לויף.

די גאַסן זענען פּוסט. כ'קריך אַריבער אַ פּלויט אין עמעצנס אַ גאַרטן אַריין. הינטערן פּלויט פיל איך זיך זיכערער, ווי אויף דער גאַס. כ'בין זיי פּטור געוואָרן, מיינע פאַרפּאַלגער. כ'בין פּטור געוואָרן מײן געלט, מײן טשעמאַדאַן און וואָס ווייטער?״

פון דער שטאַט פאַרט זי פּונדעסטוועגן נישט אַוועק. באַקומענדיק צו-פעליק אַ צייטווייליק ווינקל ביי מיטפילנדיקע מענטשן, הויבט זי אַן אירע זוכענישן פּונסניי. יעדער פרט פון די דאָזיקע זוכענישן איז אין זיין אַרט סענסאַציאָנעל. צום סוף באַקומט זי אַ ידיעה, אַז איר מאַן געפינט זיך טאַקע אין לאַגער. דאָן פאַרטראַכט זי דעם פּלאַן, ווי אַזוי אים אַרויסצוקריגן. זי מאַכט וואָס אַמאַל מער געפּערלעכערע באַקאַנטשאַפטן, ביז צו דער באַ-קאַנטשאַפט מיט די לאַגער-תּלינים איינשליסלעך. זי פאַרט קיין וואַרשע (כדי צו באַקומען די נויטיקע סומע געלט) און קומט צוריק. און דעמאָלט ווען איר דוכט זיך שוין אויס, אַז זי האָט דערגרייכט איר ציל, פּאַלט איר מאַן אַ קרבן פון אַ מאַסנהאַפּטער „ליקוידאַציע“.

אַר ישע פאפירן

**
**

די וואַנדערונגען פון נעמי שאַץ זענען, נאַטירלעך, נאָר אַ מיקראַס-קאָפּישער ברוכטייל: איינע פון טויזנט. געשטויסן צו זיי (און צו ענלעכע, ווי זיי וואַנדערונגען) האָט די געוויינלעכע משפּחה-פאַרבינדונג. אָבער טיילמאָל — וועגן וואָס ס'איז שוין געווען די רייד — זענען פון פּאַמיליעס געבליבן נאָר צווייטן. גלייכצייטיק שאַפן זיך נייע באַנדן: זעלבסטהילף און צוואַמענאַרבעט פון פאַרשידענע מענטשן, וועלכע זענען געוואָרן געוואָרן אויפן זעלביקן עשאַפּאַט. די אונטערערדישע אַרגאַני-זאַציעס און זייערע קעמערלעך, שאַפן זיך אין פאַרשידענע לאַגערן, אַדער צווישן יידן וואָס לעבן אויף אַרישע פּאַפּירן.

די טראַגעדיע פון די דאָזיקע גרופּן איז געווען זייער שטרענגע איינ-זאַמקייט, עס האָט געפּעלט די פאַרבינדונג מיט אַנדערע און אַפּט אַפּילו דאָס באַווסטזיין, אַז אַזעלכע אַנדערע עקזיסטירן איבערהויפּט. טויזנטער אַנשטרענגונגען זענען פאַרלוירן געגאַנגען אויף אַ נישטיקן רעזולטאַט (וואָס איז אַרויסגעפּלאָסן פון דעם כאַראַקטער פון דער סיטואַציע) צוליב דער אַפּגעזונדערטקייט און צוליב דעם (וואָס קומט טאַקע דערפון) וואָס עס האָט געפּעלט אַ הינטערלאַגע. טויזנטער אַנשטרענגונגען האָט איינ-געשלונגען דאָס טאַפן אין דער פינצטער.

אין די זכרונות וואָס זענען פאַרעפנטלעכט אין ווייטערע טיילן פון בוך האָב איך אַפּגעגעבן אַ ביסל אַרט מיין אַנטלויפן פון אַ טויט-לאַגער אין לעמבערג. כ'האָב זיך אַפּגעשטעלט אויף דעם אַרגאַניזירן אַזעלכע אַנטלויפן, דערנאָך אויף דער רעטונגס-אַקציע, וואָס איז שפּעטער דורך מיר קאָנטינוירט געוואָרן שוין אויף דער „פּריי“, נאָך מיין געלונגענער פּליטה, מיט דער הילף פון פּוילישע סאַציאַליסטן, דאָרט געפינט זיך אויך אַ בינטל פּרטים וועגן די אופנים פון אויפזוכן זיך, פון אַנהאַלטן פאַרביינ-דונגען און פאַרלירן זיי.

VII

שאַנטאַזשן און שאַנטאַזשיסטן

1. הויך און גאַט־שאַנטאַזשן. — 2. „געשמועסטע“ שאַנטאַזשן; דיסקוסיעס, געפעליקייטן און גוטע עצות. — 3. וויסנשאַפטלעך־אַרגאַניזירטע שאַנטאַזשן. — 4. די באַדייטונג פון חוצפה. — 5. אַ בילדל אין שפּיטאַל. — 6. אַ מיטאַרבעטער פון דער ייִדי־שער קאַמפּס־אַרגאַניזאַציע ווערט אַ פּראָוואַקאַטאָר. — 7. עראָ־טישע שאַנטאַזשן; די אונטערנעמונג פון דער „פּרוי סטאַניס־לאָוואַ“ און פון „הער ראַמאַן“. — 8. שאַנטאַזש אין אַ תּפּיסה־קאַמער. — 9. דער באַגריף פון „כּבּוד“. — 10. פון דער גאַלעריע שאַנטאַזשיסטן־אַריגינאַלן; א) דאָס זוכן פון וויסנשאַפט; ב) אויסנקמה פאַר דער פּאַרלירענער האַפּנונג; ג) דאָס געפּיל פון „אַמת און גערעכטיקייט“; ד) דער פּאַרליבטער שאַנטאַזשיסט; ה) דאָס געפּיל פאַר הומאָר; ו) די צעיושעטע „קומעס“ און דער ערלעכער פּאַליציאַנט; ז) אַ געהיימער פּאַליצי־אַגענט. — אַן אויסלייזער.

רעדן וועגן „אַרישע פּאַפּירן“ נישט דערמאַנענדיק די שאַנטאַזשן, איז כּמעט דאָס זעלביקע, וואָס צייכענען די קאַרטע פון פינלאַנד אָן די אָזערעס; אָדער שרייבן וועגן פּליען אין דער סטראַטאַספּערע אויסמיידנדיק צו דער־מאַנען דעם אונטערשיד פון לופּט־דרוק.

די שאַנטאַזשיסטן פּלעגן אויפקומען ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן אין

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

הסכם מיטן אַלטן אמת, אַז אויף נידערטרעכטיקייט געפינען זיך תמיד ספּאַנטאַנישע פּרייוויליקע, אַז אַן אומבאַהאַלפּענער מענטש געפינט תמיד זיינע פּאַרפּאַלגער און דאָס פּאַרברעכן — זיינע „ווילע“־יונגען, וועלכע זענען צופרידן ווען זיי קענען דערביי פּאַרדינען. אין דעם פּאַל איז געווען אַ קאַניקטור אויף פּאַרשידענע מינים מנובלים, וואָס האָבן גענומען פּאַר־פּאַלגן און דעמאָסקירן די פּאַרקאַנספּירירטע יידן. זיי פלעגן די קרבנות נישט תיכף איבערגעבן דער געסטאַפּאַ. קודם כל פלעגן זיי זיך הייסן פעט באַצאַלן פּאַרן שווייגן (1) דאָס זענען געווען אומדערמידלעכע פּיאָוקעס. זיי פלעגן אויסקלערן טויזנטער פּאַרשידענע אופנים. מיט דער צייט האָבן זיי אין די גרויסע שטעט געשאַפּן אַ מין פון אייגענע אַראַגאַניזאַציעס, אויסגע־שטעלט אייגענע דיזשורן אויף די גאַסן, געהאַט שטאַפעטן, קורירערן און פּאַרטרוילעכע קאַנטאַקטן. דער פּוילישער ליטעראַט סטעפּאַן אַטווינאַווסקי שרייבט וועגן דעם: „איך קען די שרעק, וואָס האָט געהערשט אויף דער וואַרשעווער גאַס בשעת דער אַקופּאַציע. איך קען זי דאַפּלט, ווייל איך האָב די גאַסן אויסגעמאַסטן מיטן טריט פון אַ פּאַליאַק — וואָס איך בין, ווי אויך מיטן טריט פון אַ ייד, וועלכן ס'האַבן אין מיר געזען די הייסע „פּוילישע“ פּאַטריאַטן, קוקנדיק אויף מיין פּראָפּיל און שוואַרצע האַר. איך קען די — ליידער זייער אַפּט — בליקן געוואַרפּענע, נישט נאָר דורך די אַמאַטאָרן פון אַ לייכטן און שנעלן פּאַרדינסטל, נאָר דורך אויסערלעך קולטורעלע מענטשן... איך ווייס ווי שווער ס'איז צו פּאַרגעסן דאָס געפּיל ווען נישט קיין דייטשן, נאָר אַ געוויינלעכער ציווילער — אַרנטלעך אויס־זענדיקער פּאַרשויין ווענדט זיך מיט אַ וויליונגערישער שפּראַך: „גיט אַפּ אַלץ, וואָס איר האָט ווערטפּולעס, אויב נישט... איר זעט די „וואַכע“ דאָרט אויפן ראַג?...”

עס פלעגט געשען, אַז דער פּאַרהאַלטענער, נישט זייענדיק — אַזוי ווי אין דעם פּאַל — קיין ייד, האָט געמוזט זיך אויסקויפּן — ווייל ער האָט צוליב אַנדערע טעמים געוואַלט אויסמיידן אַ צונויפטרעף מיט דער געסט־טאַפּאַ: „איך קען — גיט צו אַטווינאַווסקי — אויך די ערגסטע שרעק: פון

(1) אין וואַרשע האָבן די יידן זיי גערופן „שמאַלצאַוויקעס“, וואַרשיינלעך צוליב דעם, וואָס זיי פלעגן צושטיין צום קרבן מיט די ווערטער: „דו וועסט געבן אויף שמאַלץ אָדער“...

מיכאל באַרוויטש

אַ פארפאָלגטן נישט נאָר אָן געלט, אָבער אויך מיט דאָקומענטן, וואָס זענען אין ערגעץ נישט געווען געדעקט“.

דער שאַנטאַזש איז — נאַטירלעך — געווען נאָר איין רינג אין דער קייט פון משפחהדיקע דערשיינונגען. דער באַקאנטער פּוילישער רעכטער שרייבער פּערדינאַנד געטעל(1) באַרירנדיק פאַרבייגייענדיק דעם ענין שרייבט:

פון וועלכע ספּערן האָבן געשטאַמט די מענטשן, וואָס האָבן זיך פאַר-
נומען מיטן פאַרפאָלגן יידן? דעם קערן האָבן געבילדעט די אַרבעטסלאָזע
געהיים-אַגענטן. די אויספירמאַכט — די „גראַנאַטענע“ פּאַליציי. זייער
נעץ האָט זיך אָבער פאַרשפּרייט פיל ברייטער, אין די וווינונגען פון פרי-
וואַטע מענטשן, וואָס „האַבן אויך געוואָלט עפעס אַפּריסן אויף די יידן“. די
אופנים פון עקספּלואַטירן די יידן זענען דערביי געווען זייער פאַרשידנאַר-
טיק, אַפּטמאַל אַפילו אַזוי אומשולדיק, אַז זיי האָבן כמעט פּרעטענדירט
אויף אַ געפּעליקייט.

מען האָט זיך דעמאָלט דערציילט אין וואַרשע אַן אַנעקדאָט פון דעם
מין: „פון וואָס לעבט איקס“? — האָט עמיצער געפּרעגט זיין באַקאַנטן. „ער
האַט אַ יידישע גווערנאַנטקע“ — איז געקומען אַן ענטפּער.

דער גרויזאַמער וויץ אילוסטרירט טרעפּלעך די אַראָפּנידערונג פון
מאַראַלישן געפּיל אין יענע יאָרן. געוויס, באַהאַלטן ביי זיך אַ יידישקע,
אויסנוצן איר אַרבעט, נעמען פון איר געלט אָדער מתנות איז נישט דאָס
זעלביקע, וואָס הייסן זיך פון איר צאָלן מזומן געלט אונטער דער דראָאונג
פון מסרן זי און ווען עס ענדיקן זיך אירע מיטלען זי טאַקע אויסגעבן,
אָבער דער שטאַפל, פון וועלכן עס האָט זיך אָנגעהויבן דער מאַראַלישער
אַראָפּפאַל איז אין ביידע פּאַלן געווען זייער נידעריק. וואָס זאָל מען נאָך זאָגן
צו דעם קויפּן „שמאַטעס פון יידן“ מיט נאָך נישט אַפּגעוואַשענע בלוט-
פּלעקן? מען האָט אַזעלכע נישט איינמאַל געטראָפּן צווישן דעם אַלטוואַרג

1) געוועזענער פרעזעס פון אַלפּוילישן ליטעראַטור-פאַראיין. אַליין באַשול-
דיקט אין קאַלאַבאָראַציע (ער האָט זיך בעת דער אַקופּאַציע פאַרבונדן מיט דעם
דייטשן פּראָפּאַגאַנדע-ביוראָ, וועלכער ער האָט דערלויבט זיך צו באַנוצן מיט
זיין נאַמען. איצט וווינט ער אין לאַנדאָן. ער איז מודה אויף די דאָזיקע קאַג-
טאַקטן. ער שטעלט אָבער פעסט, אַז ער האָט אונטערגעהאַלטן מיטן וויסן פון
געוויסע פּוילישע אונטערערדישע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע ער האָט אַפּגעגעבן
רעלאַציעס וועגן יעדער איינער קאַנפּערענץ מיט די דייטשן.

אַרײַנפאַלן

אויף די באַזארן, אָדער פאַרקויפט מיט ליד. זיי האָבן געשטאמט פון די וואַרשעווער תּפּיסהניקעס, פון מיידאַנעק, פון די זייטיקע מאָרד און עקזע- קוציע-ערטער. געוויס זענען נישט אַלע אַזעלכע שמאַטעס געווען „נאָך- יידישע“, אָבער מען האָט זיי אַזוי גערופן צו דער פּרייד פון די קויפּער. עס פּלעגט געשען, אַז צוליב די שאַנטאַזשיסטן פּלעגן „אַריינפאַלן“ מענטשן, וואָס האָבן אַגב באַוווּזן זייער „אַרישע“ אָפּשטאַמונג, אָבער ביי וועלכע די געסטאַפּאַ פּלעגט געפּינען, ביי דער געלעגנהייט, קאַנספּיראַטיווע אויסגאַבן, אָדער אַנדערע „קאַמפּראַמיטירנדיקע קלייניקייטן“. עס זענען אויך באַקאַנט פּאַלן ווען אין די הענט פון דער דייטשער פּאַליציי פּלעגן אויף אַזאַ אָפּן אַריינפאַלן... געשווירענע אַנטיסעמיטן.

עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס פּלעגן אין דער קונץ פון שאַנטאַזש דערגרייכן אַ מדרגה פון מייסטערשאַפט. נישט איינמאַל פּלעגן זיי רעזיג- נירן פון אַלע אַנדערע באַשעפּטיקונגען און פאַרנעמען זיך בלויז מיטן דאָזיקן „פּאַך“.

אַ סך מערער איז — פאַרשטייט זיך — געווען די צאָל פּאַטענציעלע שאַנטאַזשיסטן. די דאָזיקע זענען געווען „טעטיק“ ווען ס'איז נאָר אונטער- געקומען אַ געלעגנהייט:

„...אויפן ראָג פון נאָווי-שוויאַט און פּיעראַצקי-גאַס פּרעג איך אַ ריקשע (1) פּירער וויפל ער וועט ביי מיר נעמען פאַר אָפּפירן מיך אויף זשאַליבאַזש. ער קוקט אויף מיר אַ וויילע און ענטפּערט מיט אַ טאָן, אין וועלכן איך פּיל באַשיינפּערלעך אַ דראָנג: דריי טויזנט זלאָטעס; ער האָט זיך געכאַפט און הייסט זיך באַצאָלן פאַרן האַלטן דאָס מויל. עס האָט נישט קיין שום זין צו נעמען אַן אַנדערע ריקשע, ווייל ער האָט מיך אין האַנט און קען מיר באלד נאָכשיקן אַ זשאַנדאַרם.

אין טאָש האָב איך פּופּציק זלאָטעס. איך מאַך מיך פאַרשטיין זיין ענטפּער ווי אַן אויסדרוק פונעם בעל-עגלה זשאַרגאָן. „דריי טויזנט“ אין זייער שפּראַך באַדייט, דרייסיק זלאָטעס. דאָס איז צו טייער. נאָך אַ קורצן דינגען זיך, זעענדיק, אַז איך פּיל מיך זייער זיכער און נישט וויסנדיק שוין צי איך בין טאַקע אַ יידישע — באַשטייט ער אויף צוואַנציק זלאָטעס.

איך גיב אים אָן אַ פּאַלשן אַדרעס, מיט עטלעכע הייער ווייטער. אויף

(1) אַ קאַמוניקאַציע-מיטל, וואָס איז באַנוצט געוואָרן בעת דער אַקאָפּאַציע.

מיכאל באר וויטש

יעדן פאל — זאל ער נישט זען אין וועלכן הויז איך גיי אריין — ער וואלט דאך געקענט נאך מיר „שיקן“ 1).

* *
*

„דער שאַנטאָזש — דערמאָנט נאַטאַן גראָס — פלעגט גורם זיין אַ סך דערנידערונגען. עס האָט זיך דאָך געהאַנדלט אין ראַטעווען דאָס לעבן. מען פלעגט בעטן רחמנות א. א. וו. דערפאַר טאַקע דערציילן מענטשן נישט גערן די דאָזיקע פּאַלן.“

אפשר. אָבער טראָץ דעם, גענוגענען די טויזנטער פּאַלן וועגן וועלכע מיר ווייסן צו שאפן אַ גאַר קאַמפלעט בילד. אַט זענען אַ ריי פּאַלן איבערגעלעבט דורך איין משפּחה (אגב זיין איי-גענע).

איך אָנהויב — אַ שאַנטאָזש אין שטוב אין שייכות מיט אַ מסירה פון אַ שכנה.

„...פון דער הויז-וועכטערין גייען צו אונדז אַרויף דריי מענער...“

— די הענט אין דער הויך!

— רויק מיינע הערן, וואָס איז געשעזן? איך וועל די הענטלעך באַלד אויפהויבן, בלויז דאָס האַלץ אַוועקלייגן.

...מיט אַ וויילע שפעטער קומט פאַר אַ רעוויייע...“

— וויפל האַסטו געגעבן פאַר דער דאָזיקער קענקאַרטע?

ביסלעכווייז ווערט שווער צו לייקענען, אַז מיר זענען יידן... איך האָב מיך באַקוועם אַוועקגעזעצט אויף דער סאַפקע און דערקלערט, אַז איך וועל נישט גיין. אַ רייסעניש. מען שעלט.

— וויפל באַקומט איר פאַר ברענגען אַ ייד? 500 זלאָטעס? אַט איז מיין מאַנטל. ער איז זיכער ווערט 2.000 זל. איר פאַרדינט נאָך. דאָס גע-שעפט איז געמאַכט.

— איר ווילט אונדז איבערקויפן? איך וועל אייך אַנלערנען. פאַרנעמט

אייך און מ'גייט. נו, רירט אייך!

די הענט פאַרקלעמען זיך פעסטער אין די ראַנדן פון דער סאַפקע, די פיס דריקן שטאַרקער די פּאַדלאַגע.

1 זכרונות פון „נאוואקאווסקאַ“.

— איך וועל נישט גיין, טוט וואָס איר ווילט. איר קענט מיך אויפן אָרט שיסן. אַזוי צי אַנדערש וועל איך פּגּרן. איך ווייס, אַז דאָס איז שוין מיין סוף, זאָגט מיר, אָבער... איך בין אַ שטיקל פּסיכאָלאָג און עס אינטער־רעסירט מיך די פּאָלגנדיקע זאָך... אין וואָס באַשטייט דאָס פּאַרגעניגן פון אַרײַנגיין אין אַ פּרעמדער דירה, נעמען אַ פּרעמדן מענטש און שיקן אים צום טויט... אַט אַזוי זיך — הרגענען אָן שום סיבה אָן אומבאַקאַנטן מענטש. ווייל אויב איר טוט עס, מוז דאָס דאָך זיכער זיין אַ פּאַרגעניגן. איר וועט מיר דאָך נישט אײַנריידן אַז איר טוט דאָס פּאַר אַ נעבעכדיקן „גוראַל“ (1) איר וועט מיר אויך נישט דערציילן, אַז דאָס איז אידעאָליזם. דאָס מוז זיין עפעס אַ באַזונדער פּאַרגעניגן אַט דאָס אויסגעבן מענטשן צום טויט.

אײַנער פון די פּאַרפּאָלגער פּאַרנעמט זיך אויף מיר. ער ציט מיך ביים אַרבל.

— נו, קומט, איר מוזט אַלע אומקומען, ווייל צוליב אײַך לײַדט די גאַנצע וועלט.

— צוליב וועמען? צוליב מיר? צי זע איך טאַקע אויס צו זיין אַזאַ גי־בור, אַז איך קען אַנטון לײַדן דער גאַנצער וועלט? דערווייל זע איך און איך פיל, אַז איך לײַד...

די אַטמאָספּער איז אויף אַ וויילע געוואָרן לײַכטער. זיי האָבן זיך צע־לאַכט...

— נו, טאָ קומט שוין, גענוג גערעדט!

— גוט, אָבער ענטפּערט מיר פּרײַער אויף מיין פּראָגע. איר קומט און איר ווילט אונדז אויסגעבן אַזוי ווי יודאַש קריסטוסן, צי וויסט איר ווער איך בין? אפשר האָב איך אין מיין לעבן קײַנעם קײַן שלעכטס נישט געטון, אפשר האָב איך געהאַלפּן מענטשן?... איר זעט נישט אויס צו זיין קײַן כאַם, פּאַרקערט איר שײַנט צו זיין אַ דענקנדיקער מענטש. גיט־זשע אַ קלער וואָס איר טוט?... איך, זעט איר, גלויב, אַז דאָס שלעכטע, וואָס מען טוט אַן אומשולדיקן מענטש ווערט נישט פּאַרגעסן... גיט אַ קלער וועגן אײַער טאַט! נעמט דאָס וואָס איר ווילט און לאַזט אונדז ענדלעך צורו.

(1) אַ באַנקנאַט פון 500 זלאָטעס אין דער דעמאָליטיקער שפּראַך.

מיכאל באר וויטש

די באַנדיטן האָבן זיך פאַרטראַכט. צוויי פון זיי זענען אַביסל ווייכער געוואָרן זיי האָבן גענומען זיך פאַרענטפערן:

— אַגב וועט מען אייך דאָך נישט אומברענגען, מ'וועט אייך גאַרנישט טון, אין קאַמיסאַריאַט וועט אַלץ זיך לאָזן דערליידיקן... קומט אין קאַמיסאַ-ריאַט, נו, שטייט אויף...”

און אַזוי ווייטער און ווידער אויפסניי.

”...דער קאַמף האָט געדויערט דריי פערטל שעה. נאָכדעם ווי זיי האָבן באַוויליקט פעסטצושטעלן, אַז איך קאָן רעדן, האָבן זיי גענומען דורכזוכן אונדזער דירה. אויסער שרעקלעכער נויט האָבן זיי אַבער גאַר-נישט געקענט געפינען. זיי האָבן דעריבער צוגענומען 200 זלאָטעס... מיינעם און מיין ברודערס מאַנטל, ווי אויך דאָס נייע רעקל פון שימקעס אַנצוג. (די הויזן האָט ער געטראָגן אויף זיך). אַזוי ווי ס'איז נישט געווען אין וואָס איינצופאַקן און ווילנדיק וואָס אַמשנעלסטן פטור ווערן פון די ליבע געסט, האָבן איך אַראָפגענומען פון בעט די שמאַטע, וועלכע מען האָט קלינגנדיק גערופן „קאַפע“ און זי אַוועקגעגעבן. די דאָזיקע „קאַפע“ האָט אונדז שפעטער געקאָסט 800 זל., וועלכע מיר האָבן אַ לאַנגע צייט נישט געקענט באַצאָלן. לסוף איז איינער פון די שאַנטאַזשיסטן אַוועק מיטן פעקל און די צוויי אַנדערע זענען נאָך פאַרבליבן אַ צען מינוט פריינטלעך שמוע-סנדיק און געבנדיק מיר גוטע עצות אין שייכות מיטן פאַרלאָזן אַדער אַפגאַלן די וואַנצעס, מיטן אופן פון אויפקעמען אא”וו. אַוועקגייענדיק האָבן זיי אונדז געזאָגט, אַז מיר מעגן רויק ווייטער וווינען אין דער זעלבער דירה.”

דעם באַשריבענעם שאַנטאַזש וואַלט מען געקענט באַטראַכטן ווי אַ „גערעדטן“, דאָס הייסט אַזאַ שאַנטאַזש, בעת וועלכן ביידע „הויך-געשטעל-טע צדדים“ רעדן אַ סך און פאַרשידן, כאַטש ס'איז פאַר ביידע קלאָר, אַז דער אמת און דער ציל זענען נישט צוויידייטיק, אַזאַ מין פלאַפלעניש אין אַנבליק פונעם טיף טריוויאַלן אינצידענט אַליין קען זיך אויסווייזן נישט נאַטירלעך. ליידער איז אַזוי געווען. אויספירנדיק זייער נידערטרעכטיק פאַך, האָבן זיך די שאַנטאַזשיסטן אַפט אַריינגעלאָזט אין דיסקוסיעס. אַזוי פלעגן אויך האַנדלען די קרבנות.

אַר ישע פאפירן

אין דער מערהייט פאלן, בפרט אין גאס, האָט דער שאַנטאַזש אויס-
געזען אַביסל אַנדערש. אַ סך... קירצער.

ס'איז כדאי אויך צו געדענקען דעם זאָץ: „...איר אַלע מוזט אומקו-
מען, ווייל צוליב אייך ליידיט די גאַנצע וועלט“... און זי הערט אויף ליידין,
ווען דער שאַנטאַזשירטער קויפט זיך אויס. דאָס איז שוין אַבער אַ קאַפיטל
פאַר זיך. מיר וועלן זיך צו אים צוריקקערן.

דער שאַנטאַזש איז געווען ווי אַן עקשנותדיקער בלאַטער. אַזוי ווי
דעם קרבן פלעגט געלינגען פון אים זיך אַרויסצודרייען, פלעגט ער אויס-
וואַקסן אין אַן אַנדער פאַרם. אין דעם אויבנבאַשריבענעם שאַנטאַזש האָבן
מיר באַמערקט, אַז ביי איינעם פון די שאַנטאַזשירטע האָבן די אויסוורפן
צוגענומען אַ רעקל איבערלאַזנדיק די הויזן, וואָס ער האָט געטראָגן אויף
זיך. אַט, די אומגליקלעכע הויזן האָבן גורם געווען אַ צווייטן שאַנטאַזש —
דאָס מאַל אויף דער גאַס:

„...די גרופע גייט שווייגנדיק. איינער פון די אַנפאַלער רופט זיך אָן:

— דאָ איז פאַראַן איינער, וואָס קען אייך פון קראַקע.

...עמעץ איז געלאָפן זוכן דעם כלומרשטן באַקאַנטן. מיט צען טריט

ווייטער שטייט אויף דער בריק אַ דייטשער זשאַנדאַרם...

...עס זענען צוגעקומען נייע באַקאַנטע!“

— גיט אונדז די הויזן! דאָס רעקל האָבן מיר און מיר זוכן טאַקע די

זעלבע הויזן; זיי האָבן אייך פאַרשיט...“

טיילמאָל פלעגט געלינגען דעם אויסוורף איבערצוצייגן. זעלטן

אַבער דאָך, אַט איז אַ פראַגמענט פון אַזאַ געשפרעך מיט אַ גאַסן-שאַנטאַ-

זשיסט, ס'האַלט שוין ביים סוף פון וויכוח:

„...ווו ווינסטו? (ער איז איבערגעגאַנגען אויף „דו“?)

— אין דער אַלט-שטאַט?

— דו לעבסט מסתם פון קאַפיטאַל, האָ? איר האָט גאַלד, דאָלאַרן...

— גיט אויף מיר אַ קוק, שפעטער וועט איר רעדן. צי זע איך טאַקע

אויס אויף אַזעלכן, וואָס עס גיסט זיך ביי אים איבער? קוקט אַן מיינע

אויסגעריבענע אַרבל און צעריסענע שיד; צי זע איך טאַקע אויס ווי אַ

בורזשויז? לאַזט מיך צורו. איך קען אייך געבן מייך רעקל, מער האָב איך

נישט. און איך ווייז אים מייך ליידיקן פאַרטפעל. דערווייל האָט זיך דער

מיכאל באר וויטש

שאַנטאַזשיסט נישט געוואָלט אונטערגעבן. מיר האָבן דעם געשפרעך גע-
פירט גייענדיק.

— און פון וואָס לעבסטו?

— איך אַרבעט אין דער פירמע בעער, אַ פאַבריק פון גומי־רעדער.

— פאַרוואָס ביסטו נישט ביי דער אַרבעט?

— זונטיק? זונטיק אַרבעט מען נישט ביי אונדז.

איך הויב מיך אָן אויפצורעגן, דער שאַנטאַזשיסט באַרויקט מיך:

— שטילער, שטילער, די מענטשן וועלן דערהערן.

— אמת.

מיר דערנענטערן זיך צו די מער באַוויינטע טיילן פון דער טשער-
ניאַקאָוסקאַ גאַס. איך ווייס, אַז איך וועל מיך נישט לאָזן אָפּפירן. איך וויל
אים נאָך אַלץ רויק אויף דער נידערטרעכטיקייט און דעם אומזין, וואָס ער
באַגייט און איך קוק מיך אַרום זוכנדיק אַ מעגלעכקייט צו אַנטלויפן. איך
בין געווען אַנטשלאָסן אונטערצושטעלן אים אַ פוס און „ציען“. ס'איז
אַבער דערצו נישט געקומען. דער מנוויל איז ווייכער געוואָרן:

— נו, צי אַפּ, אַ ברוזשוי וואָלט איך אַבער נישט אָפּגעלאָזט.

איך בין שוין גאַנץ רויק געגאַנגען מיטן שאַנטאַזשיסט, אויפקלערנ-
דיק אים פאַרשידענע פרטים אין שייכות מיט דער עמיגראציע פון יידן
קייין ארץ־ישראל. אין אַ געוויסן מאַמענט האָט ער זיך מיט מיר שובעל גע-
זעגט און גענומען יאָגן אַ דורכפאַרנדיקן טראַמוויל. ער איז אַרויפגע-
שפרונגען אויפן טרעפל און פאַרשוונדן געוואָרן.

**

ס'איז שוין דערמאָנט געוואָרן, אַז די שאַנטאַזשיסטן פלעגן אָפט
(בפרט אין וואַרשע) זיין אַרגאַניזירט און אַז זיי האָבן געקענט זייער „אַר-
בעט“ פירן לויט אַ דורכגעטראַכטן פלאַן; טיילמאָל אַפילו „וויסנשאַפטלעך“.
דר. עמיליאַ ז. (פון פאָך אַן אַדוואַקאָטין) איז נאָך פאַרשידענע פערי-
פעטיעס אין קראַקעווער געטאָ און שפעטער אין טאַרנאָוו, איבערגעגאַנגען
אויף „פאַפירן“ אין פעברואַר 1943. דעם 9טן אַפּריל איז זי געקומען קיין
וואַרשע מיט צוויי אַנדערע פרויען, אויך יידישע וואָס האָבן געלעבט אויף
„פאַפירן“ (ד. ה. מיט איר פריינדין העלענאַ וו. און פרוי ל.). זיי זענען

אַר ישע פאפיר?

געפארן אין געזעלשאפט פון אַ פאליאק, סטאַניסלאָוו סאַלענגאַ, וועלכער האָט אין די דאָזיקע יאָרן געטון יידן אַ סך טובות. זיי זענען אויסגעשטיגן אויפן הויפט-וואַקזאַל. פרוי ל. מיט דער טאַכטער פון הער סאַלענגאַ (וועל-כע האָט זיי אָפגעוואַרט) האָבן גענומען אַ דראָזשקע. די צוויי פאַרבליבענע פרויען און סאַלענגאַ האָבן געוואַלט די ערשטע גאַסן אַדורכגיין צופוס. אין דאָזיקן מאַמענט איז צו סאַלענגאַ צוגעטרעטן אַ מאַן און האָט אים געזאָגט: — אויב איר זענט פאליטיש נישט אין אַרדענונג, גייט אין דער זייט אַריין... און אָנגעוויזן די ריכטונג.

די באַמערקונג איז געווען אין די דאָזיקע יאָרן אַ גאַנץ פשוטע. די דורכגייער פלעגן זיך אויף אַזאַ מין אופן קעגנזייטיק וואַרענען פאַר אַ דייטשער וואַך, פאַר אַ פאַטראל-לעגיטימירן, „לאפאנקעס“ אא"וו. די געוואָרנטע האָבן, פאַרשטייט זיך, אויסגענוצט די פריינטלעכע באַ-מערקונג, זיי זענען אַוועק אין דער אָנגעוויזענער ריכטונג און זיי זענען אַזוי געגאַנגען פון זעקס פרי ביז... צוויי אַזייגער נאַכמייטיק. אויף יעדן ראַג האָבן זיי פאַרהאַלטן אַנדערע שאַנטאַזשיסטן, מיט וועלכע ה' סאַלענגאַ האָט געמוזט פירן פריינטלעכע אונטערהאַנדלונגען און ביי וועלכע ער האָט זיך געמוזט אויסקויפן. לסוף האָבן זיי זיך אַריינגעזעצט אין אַ דראָזשקע; מיט אַ וויילע שפעטער זענען שוין מיט זיי געזעסן נייע אויספרעסער. שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פרוי ל. מיט דער טאַכטער פון ה' סאַלענגאַ (וועלכע האָבן — ווי מיר געדענקען — באַלד ביים וואַק-זאַל גענומען אַ דראָזשקע) האָבן אויך געהאַט געסט און זיי זענען אָנגעקור-מען אויפן אַרט ערשט נאָכן אַוועקגעבן זייער צירונג.1)

* * *

עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פאַרקאַנספירירט „שטאַל-איין“; זיי האָבן געהאַט דאָקומענטן, אַ ווינונג וווּ זיי זענען געווען גע-מאָלדן, אַרבעט, אַ „גוטן אויסזען“ אא"וו. עס פלעגט זיך אָבער געפינען עמיץ, וואָס האָט זיי געקענט פון פאַר דער מלחמה. דער שוין צייטירטער גראַס דערמאַנט למשל „צעסיען“ (פון פאך אַ מעדיצין-דאָקטאָרין), וואָס האָט גע-

1) מאַטעריאַלן פון „פאַרשונג-צענטער“... אין פאַרזי

מיכאל באר וויטש

ארבעט ווי אַ שוואַרצע אַרבעטערין אויף אַ פלי-פעלד. זי האָט געהאַט אַן „אייגענעם“ שאַנטאַזשיסט, וועלכער האָט זי געקענט נאָך פון אוניווערסי-טעט. בלויז איינעם, ער איז אָבער געווען אומדערמידלעך. „דער דאָזיקער מענטש האָט זי עטלעכע מאָל געטראָפן אין וואַרשע און ביי יעדן מאָל האָט זי פון אים געהאַט אויסצושטיין געברענטע צרות. ער האָט פון „צעסיען“ אַרויסגעצויגן דאָס גאַנצע געלט, געמאַטערט זי מיט דעם בילד פון איר קערפער אויף דער תליה. ער האָט זי געפירט אין פאַרשידענע טויערן, זיי פלעגן אַריינגיין אין פרעמדע דירות. עס איז געווען אַ מאַמענט, ווען „צעסיע“ איז אַרויף אויפן פאַראפּעט פון אַ פענצטער און האָט געוואַלט אַראַפּשפּרינגען פון דריטן שטאַק. דעמאַלט איז דער באַנדיט אַוועק, ער האָט אָבער אויף איר געוואַרט ביים טויער. זעענדיק אים, איז „צעסיע“ אַריינגעשפּרונגען אין אַ דורכפאַרנדיקער ריקשע: „יאָגט, אַלץ איינס וווּ אַהין, אָבער שנעלער!“ דער ריקשע-פירער האָט זיך אַריענטירט אין דער לאַגע און כאַטש מ'האַט זי נאָכגעיאָגט, איז זיי פאַרט געלונגען צו אַנט-לויפן. פאַרן קורס האָט ער נישט געוואַלט נעמען מער ווי צוואַנציק זלאָטעס“.

געוויינלעך פלעגן די שאַנטאַזשיסטן, נאָכן באַראַבעווען זייער קרבן פאַרויכערן, אַז דער מענטש קען רויק ווייטער וווינען אין דער זעלבער דירה. מיט אַ צייט שפעטער פלעגט אַזעלכער שיקן זיינע חברים און אַלץ פלעגט זיך אָנהויבן אויפסניי.

עס פלעגט אויך געשען, אַז שוין נאָכדעם ווי יידן פלעגן צוגעשטעלט ווערן אין פּאָליציי-קאָמיסאַריאַט, פלעגן די פּאָליציאַנטן זיי נישט תיכף אָפּשיקן צו די דייטשן, נאָר ראַטן, אַז זיי זאָלן טעלעפּאָנירן צו זייערע באַ-קאַנטע און קרובים און בעטן מ'זאָל זיי „אויסקויפן“. עס פלעגט זיך דע-מאַלט אָנהויבן דאָס לויפן נאָך דער פאַרלאַנגטער סומע און שפעטער... דאָס ציען פון די דעקאַנספּירירטע קרובים פונעם קרבן.

* * *

ס'איז שוין געזאַגט געוואָרן, אַז בעת די צוזאַמענטרעפן מיט שאַנטאַ-זשיסטן פלעגט אָפט אַרויסהעלפן די חוצפה:
ה' פריינד האָט באַמערקט צוויי מענער וואָס זענען אים נאָכגעגאַנגען.

אַר ישע פאַפירן

ער איז אַריינגעשפרונגען אין אַ טראַמוויל, וואָס איז פונקט דורכגעפאַרן. איינער פון די פאַרפאַלגער איז אַרויפגעשפרונגען נאָך אים. „בלויז איינער וויל דער צווייטער האָט נישט באַווזן עס צו טון. איך בין אַרויסגעשפרונגן גען אין גאַנג. ער איז מיר נאָכגעשפרונגען... צום גליק איז אַדורכגעגאַנגען אַ פּוילישער פּאַליציאַנט. שפּילנדיק „וואַבאַנק“, האָב איך אים געבעטן צו לעגיטימירן מיין פאַרפאַלגער. איך האָב — פאַרשטייט זיך — קודם כל געווזן דעם פּאַליציאַנט מיינע פאַפירן. מיין זיכערקייט און דער גאַנצער קאַמפלעט פון פאַפירן (ווי אויך דער פאַקט וואָס איך האָב מיך נישט פאַרטיידיקט נאָר להיפּוך אַטאַקירט) האָבן געהאַט די דערוואַרטע ווירקונג. דער פאַרשטייער פון דער מאַכט האָט פעסטגעשטעלט, אַז איך בין אין אַרדנונג און דער ענין איז דערמיט דערליידיקט געוואָרן. נאָכן אַוועקגיין פון פּאַליציאַנט האָב איך נאָך צוליב געזעלשאַפט־טעמים געמוזט מיט דעם פאַרשוין ווייטער פירן דעם אַזוי פּריינטלעך אָנגעהויבענעם געשפרעך... מיר האָבן זיך געזעגנט, דערלאַנגט זיך די הענט און דערביי פּריינטלעך געשמייכלט... מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער האָט דער זעלבער (ווי איך האָב מיך שפּעטער דערוווסט, איז ער געווען אַ פּאַלקס־דייטש און אַ פּראַפּעסיאָנעלער שאַנ־טאַזשיסט) מיך ווידער פאַרהאַלטן נישט ווייט פון אַרבעט־אַמט אויף דלוגע גאַס. איך האָב אים ווידער מיט חוצפה פאַרגעלייגט תּיכּף אויפצוקלערן דעם ענין אין שכנותדיקן אַמט. אַזוי ווי איך האָב זייער ענערגיש געפּאַ־דערט דאָס צו טון, האָט ער רעזיגנירט פון זיינע פּרעטענזיעס און פון פאַרדינסט אויף וועלכן ער האָט וואַרשיינלעך גערעכנט. שפּעטער פלעג איך אים אַפּט באַגעגענען. ער פלעגט מיך תּמיד פּריינטלעך גריסן.“

צו דעם זעלבן פּריינד האָבן זיך איינמאַל געווענדעט צוויי „גראַנאַ־טענע הערן“, וועלכע האָבן אויסגעדריקט דעם ווונטש מיט אים זיך צו טרעפן. „זיי האָבן מיך געהייסן קומען צומאַרגנס אין דער פּאַליצי־קאַ־מאַנדע אויף קראַקעווער פאַרשטאַט1). אַ גאַנצע נאַכט האָב איך מיך גע־שלאָגן מיט דער דעה: גיין אַדער נישט? גיין האָט באַדייט ריזיקירן, אַז איך וועל מער נישט צוריקקומען... נישט גיין... — דאַרף מען אַוועקוואַרפן די אַרבעט... דאָס הייסט אָנהויבן אַ קאַנפּליקט מיטן אַרבעט־אַמט און דורך אים מיט דער פּאַליצי־זשאַנדאַרמעריע... איך האָב באַשלאָסן צו גיין.

(1) איינע פון די הויפטגאַסן אין וואַרשע.

מיכאל באַרוויטש

אויפגענומען האָט מיך אַ זייער העפעלעכער יונגעראַמאָן, וועמענס אויסזען ס'האָט געוועקט פאַרטרויען. נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך באַגריסט און קע-גנזייטיק פאַרגעשטעלט, האָט ער מיר דערקלערט, אַז ער האָט דערהאַלטן אַן אַנאַנימען בריוו. ווייטער האָב איך אויסגעהערט אַ גאַנץ לאַנגע דיגרע-סיע וועגן מענטשלעכע געפילן, געמיינזאַמען קאַמף מיטן שונא, דער נויט-ווענדיקייט פון ראַטעווען מענטשן אא"וו. שפעטער האָט מען דעם ענין אַוועקגעשטעלט אויף אַ ריין קאַמערציעלן אופן. צוויי „גוראַלעס“ (ד"ה 1.000 זלאָטעס), אָדער דער ענין ווערט איבערגעוויזן צו אַן אַפיציעלער אויספאַרשונג. פאַרשטייט זיך, אַז עס איז נישט געווען קיין אויסוואַל. איך האָב נאָך אַפּגעדונגען 200 זל. און (אַ גאָר וויכטיקע זאַך, כאַטש איך האָב זי קיינמאַל נישט אויסגענוצט) ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז דער אַנאַנים וועט פאַרבלייבן אין די אַקטן מיט דער באַמערקונג „רכילות“ און מיט די בייגעלייגטע מעטריקעס פון מיינע עלטערן“... (1).

די קאַנסעקווענצן פון גאַסן-באַגעגענישן מיט שאַנטאַזשיסטן זענען געווען פאַרשידענע. פון אַ סך הונדערטער וועלן מיר דאָ ברענגען דעם פּאָלגנדיקן פּאַקט:

די סצענע שפּילט זיך אָפּ אין אַ שפּיטאַל-זאַל (פון רויטן-קרייץ שפּי-טאַל אין וואַרשע):

„אַ געוויסן נאַכמיטיק — אין מאַי 1943 — האָבן זיך פון שפּיטאַל-גאַרטן דערהערט אויסגעשרייען און רופן. באַלד איז דורכן זאַל דורכגע-גאַנגען, מיט שנעלע טריט אַ באַשיידן-געקליידעטע פּרוי. זי האָט זיך אַוועקגעזעצט אויפן שטול אין אויפנאַם-קאַבינעט. דער דאַקטער איז נישט געווען.

מיט צוויי מינוט שפעטער זענען אין זאַל אַריינגעלאָפּן עטלעכע דייטשע זעלנער און צוויי גאַסן-יונגען.

— וואַ איסט די יודין? — זי האָט זיך זיכער דאָרט אויסבאַהאַלטן (די יינגלעך עפענען אויף די טיר).

— אַט, דאָ איז זי... יודע... אַט...

ווי ווילדע הינט פאַלן די דייטשן אַריין אין קאַבינעט און שלעפּן פון דאָרט אַרויס דעם קרבן. שלאַגנדיק זי, און שטופּנדיק אַן רחמנות. די פּרוי

(1 פּריינד-זכרונות (אין מאַשין-שריפט).

אַרײַשע פּאַפּירן

פרוויט עפעס זאָגן, זיי לאָזן זי אָבער נישט קומען צום וואָרט. די לויפנדיקע פון מורא וואַנזיניקע אויגן בעטן רחמים. די דייטשן שלאָגן זי מיט דער פויסט אין די שליפּן. זי פּאַלט אַנידער און זיי שלעפּן זי ביי די פיס, נישט אויפהערנדיק צו שלאָגן. דאָס נאַרישע פּרצוף פון די גאַסן-יונגען שטראַלט: יודע, יודע... די קראַנקע ווערן פאַרשטאַרט. אין אַ ווילע שפעטער אַ שאַס. געענדיקט.

דער דייטש ווישט אָפּ דעם שווייס פון שטערן. און הייסט דער קראַנט-קן-שוועסטער צונעמען דעם מת. ער דערציילט, אַז די ינגלעך האָבן אויף דער גאַס פאַרטשעפעט דער פרוי און גענומען זי שאַנטאַזשירן. זי האָט נישט געהאַט קיין געלט אָדער נישט געוויסט וואָס צו טון. איז זי אַריין אין שפיטאַל-גאַרטן, גלויבנדיק, אַז זי וועט זיך דאָ קענען אויסבאַהאַלטן. דע-מאַלט האָבן די ינגלעך אָפּגעשטעלט צופעליק דורכגייענדיקע דייטשע זעל-נער: — א... א... א... יודע, דאָרט יודע; און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס געיעג.

**

טראַגיש, אָבער אויף אַן אַנדערן אופן פלעגן זיך ענדיקן שאַנטאַזש-אַנפאַלן אין די שטובן. די ידיעות וועגן אַזעלכע פאַלן פלעגן דערגיין צו די יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן דורך דער „פאַנטאַפּל-פאַסט“:

„פון צייט צו צייט — שרייבט פּראָפ. לודוויק הירשפעלד — פלעג איך זיך דערוויסן וועגן דעם טראַגישן טויט פון באַקאַנטע, שאַנטאַזשיסטן קומען צום אינזש. היימאַן. ער בעט זיי פריינטלעך זיצן און זאָגט: „קיין נחת וועט איר פון מיר נישט האָבן“. און איידער זיי האָבן זיך אומגעקוקט האָט ער אויסגעטרונקען סם. אויף אַן ענלעכן אופן איז אומגעקומען דער פּאַרזיצער פון דער לאַדזשער דאָקטוירים-געזעלשאַפט, דר. פּרענקעל. אין דער זעלבער צייט איז דערהרגעט געוואָרן פּראָפ. צענטנערשווער, מיין שוואַגער פּראָפ. סטערלינג וולאַדיסלאָוו מיט זיין פרוי — מיין שוועסטער. זיי זענען אומגעקומען אויפן פּאַלגנדיקן אופן:

אין אָנהויב האָבן זיך צווישן די שכנים פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז אין הויז באַהאַלטן זיך יידן און, אַז דאָס שטעלט מיט זיך פאַר אַ געפאַר פאַרן הויז. אַ געוויסן טאָג זענען געקומען באַוואַפנטע באַנדיטן, זיי האָבן באַראַ-

מיכאל באַר וויטש

בעוועט די דירה און דערשאַסן פון הינטן מיין שוואַגער און שוועסטער. די שכנים האָבן אַנטעלעפּאָנירט דער דייטשער פּאָליציי. די זשאַנדאַרמען זענען געקומען, האָבן אויסלעגטימירט די באַנדיטן און זיי אַרויסגעלאָזט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די באַנדיטן זענען געווען אין קאַנטאַקט מיט דער געסטאַפּאָ און אַז זיי האָבן זיך געטיילט מיט דער פּאָליציי מיט דעם געראַבעוועטן האָב און גוטס.

עפּעס ענלעכס איז אויך געשען מיט פּראָפּ. צענטערשווער. זיין פּרוי, אַן אַריערין, ביי וועמען ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן, אין אַרויסגערופּן גע- וואָרן אין געסטאַפּאָ. פּאַרן אויסבאַהאַלטן אַ ייד, האָט עס אַפילו געמעגט זיין אַן אייגענער מאַן, האָט געדראַגט טויט־שטראַף. זי האָט געפרוּווט זיך פּאַרענטפּערן דערמיט, וואָס זי האָט אים אויסבאַהאַלטן בלויז דריי טעג. דער דייטשער אַפיציר איז געווען העפלעך: „א, איר האָט אים געקענט אויסבאַהאַלטן אַפילו זעקס טעג“, אגב האָבן זיי די פּרוי אויך באַרויבט ביזן לעצטן. כדי צו געבן אַ בילד פּונעם ניוואַ פון די דערמאַנטע מענטשן וועל איך באַמערקן, אַז פּראָפּ. צענטערשווער האָט אַ פּאַר טעג פּאַר זיין טויט איבערגעגעבן זיינעם אַ פּריינד אַ — מאַנוסקריפט פון אַ וויסנשאַפטלעכער אַרבעט, וואָס ער האָט דעמאָלט פּאַרענדיקט און אַז פּראָפּ. סטערלינג האָט ביז דער לעצטער רגע איבערזעצט לידער פון ווערלען און באַדלער“ (1).

**

דער נסיון פון לייכטן און שנעלן רייך־ווערן אַ דאַנק אַ „נאַרישקייט“ (בלויז דורכן אויסגעבן אויף טויט שוין אַזוי אידן פּאַרפּאָלגטע און אומבאַ- וואַפּנטע מענטשן) האָט געווירקט ווי אַ נאַרקאָז. ער האָט פּאַרדרייט די שוואַכע קעפּ און איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ האַזאַרד־געוויינהייט. טיילמאָל פּלעגן אַפילו פּריינטלעך געשטימטע יחידים, וואָס האָבן אין אָנהויב געהאַלפּן יידן, קומען צו אַ מדרגה, אַז זיי האָבן אָנגעהויבן אויס- געבן. זיי פּלעגן קומען צו דער איבערצייגונג, אַז דאָס אויסגעבן לויענט זיך בעסער. כדי זיך נישט צו פּאַרמישן, פּלעגן זיי שיקן אַנדערע שאַנ- טאַזשיסטן. זיי פּלעגן איבערגיין אין דינסט פון די דייטשן ווי שפּיצלען און פּראַוואַקאַטאָרן.

(1) פּראָפּ' לודוויק הירשפּעלד: „געשיכטע פון איין לעבן“.

אַרײַנע פּאַפּירן

אַזוי למשל: סטעפּאַן מאַכיא, אַן אַרבעטער. אין אַנהויב האָט ער מיט געאַרבעט מיט מיטגלידער פון דער ייִדישער קאַמף־אַרגאַניזאַציע אין וואַרשע. זײַן שמאַל און אַרעם שטיבל (גורנאַשלאַנסקאַ גאַס 3) איז געווען אַן אַזיל און קאַנטאַקט־פּונקט. אַ גוט־אַרציקער און תּמיד גרייטער צו העלפּן, האָט סטעפּאַן געקענט אַ גאַנצע רײ „ייִדישע“ אַדרעסן. ער האָט מיטגעאַרבעט ביים אַריבערפירן און „אײנאַרדענען“ פּאַרשידענע מענטשן און ביים אײנקויפּן געווער. דאָס האָט ער טאַקע באַגלייט די ייִדישע קעמ־פּער מיכאַל קלעפּפּיש און אַריה ווילנער ביים צופירן דאָס אײנגעקויפּטע געווער הינטער די מויערן פון געטאַ אויף פּאַריסאַווסקי פּלאַץ...

פון אַ געוויסן מאַמענט אַן האָט אַבער עפּעס אויפּגעהערט „צו קלאַפּן“. עס זענען פּאַרגעקומען „דורכפּאַלן“ אײן דירה נאָך דער אַנדערער פּלעגט אַנטדעקט ווערן. די געסטפּאַך האָט אַרעסטירט די צום בעסטן פּאַרקאַנספּיר־רירטע מענטשן. שאַנטאַזשיסטן האָבן דערגרייכט (און דאָס „אויף זיכער“) צו מענטשן, וועגן וועלכע עס האָט נישט געוואוסט קײנער אויסער מאַ־כאַיען. ער האָט דערווייל רעזיגנירט אַפילו פון זײַן געוויינלעכער אַרבעט און טראַצדעם איז אים געגאַנגען וואָס אַמאַל בעסער. די אַרגאַניזאַציע האָט גענומען אויף דער שגעל ענדערן אירע אַדרעסן. „פּאַפּירן“, נעמען, וועגן אא"וו. אירע מיטגלידער האָבן אַבער נאָך לאַנג נישט געקענט גלויבן, אַז מאַכיא (דער גוטמוטיקער און ערלעכער, דער מיט וועלכן צאַלרייכע קעמ־פּער האָבן בשותפות אַדורכגעלעבט ריזיקאַלישע מאַמענטן, דער וועלכער האָט געהאַט אַזויפיל ווירקלעכע פּאַרדינסטן) זאָל ווערן אַ צײַנישער פּראַ־וואַקאַטאַר.

אין איר אַמאַליקער דירה איז פּאַרבליבן בלויז וולאַדקע (פּייגע מענ־דזשישעצקאַ — פּאַרבינדלעריזן) צוליב דעם וואָס זי האָט נישט געקענט געפּינען קײן אַנדערע. אַ חוץ דעם האָבן צוליב דער פּלוצימדיקער דעקאַנ־ספּיראַציע פון זײערע דירות, געמוזט בײ איר שלאַפּן צוויי חברטעס: „זאַשקע“ (קערש), וועלכע האָט אגב באַקומען אַרבעט בײ אַ שניידערין און בשום אופן נישט געקענט געפּינען קײן דירה) און אַ יונגע סטודענטין קריסיאַ זלאַטאַווסקאַ (וועלכע איז מיט אַ קורצער צײט פּריער געקומען פון געטאַ). דער דריטער „לאַקאַטאַר“ איז געווען אינזש. מיכאַל קלעפּפּיש. קלעפּפּיש איז מיט אַ צײט צוריק אַרעסטירט געוואָרן (לויט אַלע סימנים —

מיכאל בארוויטש

אויף אן אַנווייזונג פון מאַכאַי). נאָך דער אויספאַרשונג האָט מען אים פון תפיסה אָפגעשיקט אין אַ טויט־צוג אַריין. אין וועג האָט ער — מיט דער הילף פון זיינע פּיין־חברים — אויפגעבראַכן אַן עפענונג און אַרויסגע־שפרונגען פון לויפנדיקן צוג. אַ פאַרבלוטיקטער און הינקענדיקער איז ער קוים צוריקגעקומען קיין וואַרשע און נישט האָבנדיק וווּ זיך אַהינצוטון האָט ער זיך דערווייל אַריינגעצויגן צו „וואַדקען“. מען דאַרף דאָ באַ־מערקן, אַז אויך זי איז געווען אַ סובלאַקאטאָר אין אַ נאַס שטיבל. אַ חוץ די אויבנדערמאָנטע האָט אין דעם שטיבל אויך געווינט די באַלעבאַסטע — אַן אַלמנה מיט צוויי קינדער. פאַרבלייבנדיק אָבער אויפן זעלבן אָרט האָט וואַדקע באַוויזן צו ענדערן איר נאָמען און די „פּאַפּירן“. זי האָט איצט געהייסן מיכאַלינאַ וואַיטשיק.

אַ געוויסן ווינטער־פּרימאַרגן האָט זיך דערהערט אַ שטאַרק קלאַפן אין דער טיר. ס'איז געווען זיבן אַזייגער פּרי. אַלע זענען נאָך געשלאָפן אויסער „זאַשקען“¹) וועלכע איז שוין געהאַט אַוועקגעגאַנגען צו דער אַר־בעט. די באַלעבאַסטע עפנט די טיר. עס קומען אַריין צוויי מענער מיט רעוואָלווערן אין די הענט, און פּרעגן צי עס וווינט דאָ וואַדיסלאָוואַ קאַוואַלסקאַ.

— ניין — ענטפערט די ווירטין — דאָ וווינט אַן אַנדערע. אַט שלאַפּט זי דאָרט.

די טריט דערענטערן זיך צו וואַדקעס בעט. עמעץ רייסט פון איר אַראָפּ די קאַלדרע.

— ווי הייסטו?

— מיכאַלינאַ וואַיטשיק.

— פאַרדריי נישט דעם קאַפּ. מיר ווייסן זיכער, אַז דאָ וווינט וואַדקע

קאַוואַלסקאַ.

מיט איינמאַל אַנטשליסט זיך וואַדקע:

1) אומגעקומען מיט אַ צייט שפעטער. נאָכדעם ווי זי האָט אַרויסבאַקומען איר ברודער פון לאַגער אין סקאַרזשיטקאַ — האָבן זיי זיך ביידע צופעליק גע־פונען אין אַ פּרעמדער דירה. אין דער וווינונג איז געקומען געסטאַפּאַ זוכנדיק אַ געוויסן פּאַליאַק. נישט געפינענדיק אים האָבן זיי צוגענומען זאַשע קערש און איר ברודער. ביידע זענען דערשאַסן געוואָרן.

אַר ישע פאפירן

יא, זי ווינט דאָ, אָבער מיט אַ האַלבער שעה צוריק איז זי אַוועק צו דער אַרבעט.

זי ציטערט אָבער, אַז דער איינפאל אירער זאָל נישט דורכפאלן ביים אויספרעגן דער באַלעבאַסטע, די לעצטע האָט געווסט בלויז, אַז מען רופט דאָס מיידל „וולאדקע“. דעם נאָמען „קאַוואַלסקאַ“ האָט זי קיינמאָל נישט געהערט. דער אַגענט האָט טאַקע זי גענומען אויספרעגן, וולאדקע קוקט זיך דערווייל איבער מיט אירע מיט-איינוווינער. מיכאל שווייגט. קרישע קוקט אויף דער ווירטין, וועלכע דערקלערט:

— מיט צוואַנציק מינוט צוריק איז איינע אַוועק צו דער אַרבעט.

— שנעל אַנטון זיך! מיר ווייסן גוט, אַז איר זענט אַלע יידן — שרייט איינער פון די אַגענטן.

מיכאל האַנדלט מיט זיי אונטער וועגן כאַבאַר: וואָס וועט איר האָבן דערפון, וואָס איר וועט אַרעסטירן? וולאדקען האָט איר אַזוי אויך נישט געטראָפן. דאָס געלט קאָן אייך צו נוץ קומען.

— וואָס? איר ווילט מיר זאָלן אייך אַרויסלאָזן פאַר געלט? זאָגט אונדז וווּ די קאַוואַלסקאַ אַרבעט.
— קיינער ווייסט נישט.

די אַגענטן הייסן זיך אויפסניי „פאַרנעמען“. מען האַנדלט ווידער אונ-טער, ווען זיי האָבן שוין ענדלעך גענומען דאָס געלט, זאָגט איינער:

— נו, אויב אַזוי קענען זיי בלייבן. איינער וועט גיין מיט אונדז פאַר אַ משכון, ביז וולאדקע וועט זיך מעלדן.
עס גייט מיט זיי וולאדקע.

אויף דער גאַס חזרן זיי איבער, אַז זיי וועלן זי באַלד אַפלאָזן, אויב זי וועט אַנווייזן וווּ וולאדקע אַרבעט.

— ווען מען וועט דיך פאַרשן — זאָגט איינער — זאָלסטו נישט דער-ציילן, אַז מיר האָבן גענומען געלט.

וולאדקע קוקט אויף אים מיט אַ געמאַכטער פאַרווונדערונג:

— פאַרוואָס זאָל איך נישט דערציילן? איר האָט דאָך נישט וואָס מורא צו האָבן.

זי ענטפערן נישט. און רעדן זיך שטיל אַדורך. מיט איינמאַל:

מיכאל באַרוויטש

— דו קענסט אהיים גיין. מיר דאַרפן דיך נישט. מיר זוכן נאָר די אַנדערע.

זי גלויבט נישט אירע אויערן. די אַגענטן לאָזן זי אָבער באמת אָפּ. אַפּלויפּנדיק אַ פּאַר טריט האָט זי געטראָפּן מיכאַלן און קרישיען, וועלכע זענען איר נאָכגעגאַנגען כדי צו זען אין וואָס פּאַר אַ קאָמיסאַריאַט מען פירט זי.

כמעט איינציטיק מיטן באַשריבענעם אינצידענט, זענען פּאַרגעקומען רעוויזיעס אין צוויי אַנדערע דירות. אויך דאָרט איז געלונגען (צוליב סי-בות וועלכע מיר וועלן דאָ נישט באַשרייבן) אויסמיידן קרבנות. אַ פּאַקט איז אָבער געווען, אַז וועגן די אַדרעסן האָט געקענט וויסן בלויז מאַכאַי. אַ חוץ דעם איז מאַכאַי געווען אין איינער פון די דירות האָרט פּאַר דער רעוויזיע. ער האָט וואַרשיינלעך אויסגערעכנט, אַז מיט דער ליקווידאַציע פון וולאַ-דקעס מעלינגע וועט אים שוין קיינער נישט קענען דעמאָסטרירן. דערפּאַר האָט ער זיך שוין דערלויבט אויף אַן אָפּגענער „טעטיקייט“.

דערמיט האָט ער אויך אונטערגעשריבן זיין אורטייל. מען האָט זיך פּאַרשטענדיקט מיט דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג (מיט וועל-כע מאַכאַי איז אויך געווען פּאַרבונדן און פּאַר וועלכער ער האָט פּאַר-שטייט זיך אויך פּאַרגעשטעלט אַ געפּאַר). ס'איז באַשלאָסן געוואָרן אים „אָפּצורוימען“. איידער דאָס איז געשען, איז געקומען אַ ידיעה, אַז ער איז דערהרגעט געוואָרן דורך די דייטשן אַליין. ער האָט „זיינס אָפּגעטון“ און געוואָרן זעט אויס איבעריק.1)

דאָס אויספּרעסן געלט איז געווען די פּאַפּולערסטע פּאַרם פון שאַנ-טאַזש, אָבער נישט די איינציקע. ציטירנדיק די איבערלעבענישן פון געמי-שאַץ האָבן מיר דערמאָנט למשל אַ סצענע אין דער שטוב פון אַן אויס-וואַרף, נישט ווייט פון מאַיאַדאַנעק; אַן עראַטישער שאַנטאַזש. אַזעלכע שאַנ-טאַזשן זענען אויך געווען צאָלרייכע, ווייל ראַסיום איז ראַסיום און אַ חיה בלייבט אַ חיה.

לאַמיר נאָך צוגעבן: די נאַטאַרישע פּאַלן פון היימלאַזיקייט, פון פּאַ-טאַליסטישן טשעפען זיך צו אַ ליאדע ערוואַך, צו יעדער אילוזיע פון אַ מקום-מקלט, דאָס לעבן אין וועלדער, אין די אָפּגעזונדערטע און פּאַרלאַזטע

1) פּאַרגלייך מיט דער דערציילונג פון פ. מיענדיזשעצקא.

אַר־שע פאפירן

זואלד-בודעס. אין דער אַבסאָלוטער הילפסלאַזיקייט, וואָס האָט אַפילו פון אַ געדיכט באַוווינט הויז אויף אַ לעבעדיקער גרויסשטאַטישער גאַס גע- מאַכט אַ מדבר. דעם קרבן האָט דאָך — אונטער אַ סכנה פון טויט — נישט געטאַרט קיינעם רופן צו הילף און צו קיינעם זיך ווענדן.⁽¹⁾

די דערשיינונגען, וועגן וועלכע מיר דערמאָנען דאָ פלעגן נישט תמיד באַגלייט ווערן פון שטילע געוואלד-אַקטן. אַמאָל פלעגט אויך ווירקן דער עלעמענט פון אַ „טיפער אַדורכגעטראַכטער איניציאַטיוו“:

נאָכן אַנטלויפן פון געטאָ איז אסתר... אַוועק צו מענטשן, וועלכע זענען — פאַר דער מלחמה — געשטאַנען אין ענגע האַנדלס-באַציאָונגען מיט איר פאַטער. זיי האָבן זי אויפגענומען מיט מיטלייד. שטאַרק זיך אי- בערגענומען מיטן טויט פון איר מוטער. וואָס שייך איר אַליין — וועלן זיי פאַרשטייט זיך נישט פאַרלאָזן די טאַכטער פון ה' מ. דערווייל אָבער קענען זיי גאַרנישט טון. זאָל זי איבערלאָזן איר אַדרעס, וועלן זיי איר מודיע זיין ווען זיי וועלן עפעס אויסקלערן.

קיינ אַדרעס האָט זי נישט געקענט געבן, ווייל זי האָט אים נישט גע- האָט. צוליב דעם טאַקע איז זי דאָך צו זיי געקומען. ס'האָט זיך געענדיקט מיט אַ מיטלייד-געשפּרעך.

אַ טיף-פאַרטראַכטע איז זי אַרויס אויף דער גאַס. אַן עלעגאַנטער הער האָט זי אָפגעשטעלט. קודם האָט ער זי אַ פּרעג געטון ווי שפּעט ס'איז. דאָס ציטערנדיקע קול פונעם מיידל האָט אים איבערצייגט, אַז ער האָט גוט „געטראָפן“. ער האָט זי אַריינגעפירט אין אַ שכנותדיקן טויער, דער- קלערט איר, אַז ער איז אַן אַגענט פון „קריפא“⁽²⁾ און געהייסן זיך ווייזן אירע דאָקומענטן. דאָס פאַפיר, וואָס זי האָט אים געוויזן האָט ער אַריינגעלייגט אין טאַש און געזאָגט, זי זאָל מיט אים גיין אין נאָענטן פּאַליציי-קאַמיסאַריאַט. דאָס מיידל האָט זיך פאַרלוירן און גענומען בעטן רחמנות. דער „עלעגאַנטער הער“ איז געבליבן קאַלט.

אין דער זעלבער רגע איז אין טויער אַריינגעקומען אַן עלטערע

(1) אַזאַ סצענע האָט צ״ש באַשריבן יעזשי אַנדזשעיעווסקי אין אַ נאָוועלע א״נ „גרויסע וואָך“ (אין דער זאַמלונג „נאַכט“). די פּאַלן פון דער דאָזיקער קאַ- טעגאָריע, וואָס מיר קענען באַמח, צווינגט אונדז צו באַוווּנדערן די אינטר- איציע, מיט וועלכער דער מחבר האָט געצייכנט די דערמאָנטע סצענע.
(2) קרימינאַל-פּאַליציי.

פרעמדע פרוי. מיט מיטלייד אין קול האָט זי געפרעגט דאָס מיידל פאַר-
וואָס זי איז אַזוי פאַרצווייפלט. דער „עלעגאַנטער הער“ האָט אויפגע-
קלערט, אַז ער האָט „געכאַפט אַ ייִדישקע“ און געראטן דער פרוי, זי זאָל
זיך נישט מישן אין פרעמדע ענינים.

אייניקע דורכגייער האָבן זיך אָפגעשטעלט, געפרעגט וועגן וואָס עס
האַנדלט זיך און געגאַנגען ווייטער. די פרעמדע פרוי איז אָבער געבליבן.
זי האָט געפרווט איבערצייגן דעם אַגענט, אַז ער טאָר נישט גורם זיין
דעם טויט פון אַ יונג מיידל. זי האָט אָפעלירט צו זיין געוויסן. איידער ער
האָט נאָך באַוווּן צו ענטפערן, האָט זי אים אַוועקגעשלעפט אין אַ זייט.
דאָס מיידל וואָס האָט די גאַנצע סצענע נאָכגעפאַלגט מיט פאַרכאַפטן אַטעם,
האָט דערזען ווי די פרעמדע פרוי האָט דעם אַגענט אַריינגעשטופט אַ
פעקל געלט-באַנקנאָטן. דער לעצטער האָט אַריינגעלייגט דאָס געלט אין
טאַש און ווענדנדיק זיך צו זיין קרבן געזאָגט:

— איר זענט פריי. אַ דאַנק — דאָ האָט ער אַנגעוווּן אויף דער
פרעמדער פרוי — דער דאַמע. זי האָט אייך געראַטעוועט.

צי דאַרף מען נאָך צוגעבן, אַז דעם מיידל האָט געפעלט ווערטער,
כדי אָפצודאַנקען איר אויסלייזערין? די עלטערע פרוי האָט אָבער נישט
געלאָזט פאַרזעצן די דאַנק-אויסדרוקן. פאַרקערט, זי האָט געפרעגט וווּ
דאָס מיידל וווינט און אויסגעדריקט די גרייטקייט זי אָפצופירן. ווען זי
האָט זיך אָבער דערוואָס, אַז דאָס מיידל האָט נישט ווהיין צו גיין, האָט
זי אַ שטאַרק גערירטע אָפגעזיפצט:

— מיין אַרעם קינד...

באַלד האָט זי צוגעגעבן, אַז זי האָט אַ גרויסע דירה און אַז עס וועט
זיך דאָרט געפינען אַן אַרט פאַר דעם אומגליקלעכן מיידל. פאַרשטייט זיך,
אַז אסתר מוז געדענקען, אַז זי טאָר נישט אַרויסגיין, אַז זי טאָר זיך אויך
צופיל נישט אַרומדרייען אין דער דירה, קיינער זאָל נישט הערן אירע
טריט.

צומאַרגנס נאָכן פרישטיק האָט זיך אסתר אַוועקגעזעצט אין אַ באַ-
קוועמען פאַטעל און גענומען בלעטערן די ביכער, וואָס זי האָט אַרויס-
גענומען פון דער ביבליאָטעק, וואָס איז געשטאַנען אין „איר“ צימער. זי
איז פאַרחדושט געוואָרן פונעם סטעמפעלע וואָס איז געווען אויף יעדן

אַר ישע פאפירן

ביכל: „עקס ליבריס — אברהם אייכענהאַלץ“. זי האָט געפרוּווט אַ פּרעג טון די דינסט וואָס האָט געמאַכט אַרדנונג אין שטוב. די לעצטע האָט נישט געוווּסט וואָס צו ענטפערן. זי האָט אויסגעדרייט דאָס פנים צום פענצטער:

— פון וואָנען זאָל איך וויסן? דאָס איז נישט מיין ענין.

אין דער דאָזיקער ווינונג האָט אסתר, ביים אָוונט-ברויט, באַקענט דעם „הער ראָמאַן“. ער האָט פאַרוויילט ביידע פרויען (די „פאַני סטאַניס-לאָוואַ“ און אסתר) מיט ידיעות און אַנעקדאָטן פון די וואַרשעווער דאַנסינגן און נאַכט-לאַקאַלן.

— אין דער געזעלשאַפט פון אַ גאַר יונג מיידל זענען אַזעלכע טעמעס נישט פאַסיק — האָט אים פרוי סטאַניסלאָוואַ געזאָגט מיט אַ פאַרווורף — און דערצו נאָך אין דער אַנוועזנהייט פון אַ מיידל, וואָס איז נאָר-וואָס אַנטלאָפן פון געטאָ!

„הער ראָמאַן“ האָט מאַדנע געשמייכלט.

פּרוי סטאַניסלאָוואַ האָט דערווייל ווייטער גערעדט. זי האָט נאָך אַמאָל געוואַרנט אסתרן פאַר יעדער אומפאַרויכטיקייט:

— דו ווייסט דאָך, וואָס עס דראָט פאַר אויסבאַהאַלטן אַ יידישקע, דערפאַר דאַרפסטו קיינמאָל נישט איבערטרעטן די שוועל פון „דיין“ ציי-מער. פיר דיך אויף זייער שטיל און קום אַרויס נאָר דעמאָלט ווען איך וועל דיך רופן... איך נעם דאָ אויף פאַרשידענע געסט. איך וועל דיך איינלאָדן צו דער געזעלשאַפט בלויז דעמאָלט ווען דאָס וועלן זיין אַבסאָלוט זיכערע מענטשן...

אסתר האָט נישט אויפגעהערט צו דאַנקען. זי האָט געוואַלט וויסן מיט וואָס זי וועט קענען באַצאָלן פאַר אַזוי פיל גוטסקייט. קודם-כל האָט זי געוואַלט אַפגעבן דאָס געלט, וואָס זי האָט געהאַט מיטגענומען פון געטאָ. ווען זי האָט אַבער אַנגערופן די זייער קליינע ציפער, האָט זיך פרוי סטאַניסלאָוואַ צעלאַכט:

— ווער דאָרף דאָ דיין געלט, מיין טייער קינד, אפשר אַמאָל, אין דער צוקונפט וועסטו מיר קענען אַפגעבן אַלץ און נאָך מיט אַ צושטייער. שפעטער, ווען די באַלעבאַסטע איז אוועקגעגאַנגען און אסתר איז שוין געלעגן אין בעט, האָט זי דורך דער וואַנט געהערט אַ זייער לעב-

מיכאל באַרוויטש

האַפטן געשפרעך צווישן דער פרוי סטאַניסלאָוואַ און הער ראַמאַן. די ווערטער האָט זי נישט געהערט, אָבער פון צייט צו צייט זענען צו איר דערגאַנגען הילכיקע געלעכטער-אויסברוכן.

צומאַרגנס איז זי ווידער געבליבן אַליין מיט דער אַלטער דינסט. זי האָט געפרוווט צו העלפן דער אַלטער ביים אויפּרוימען און ביים צו-גרייטן דאָס מיטאַג. אין אָנהויב האָט די אַלטע נישט געוואָלט. גאַר גיך האָט זיך אָבער צווישן זיי אָנגעקניפט אַ מין סימפּאַטיע.

בעת דעם רוימען האָט אסתר באַמערקט, אַז די באַזונדערע טיילן פון מעבל האָבן געשטאַמט פון פאַרשידענע ווערטפולע קאַמפּלעטן: — דאָס זענען אפשר — האָט זי געטראַכט — מעבל-טיילן וואָס ייִדן האָבן זיי געגעבן אויסצובאַהאַלטן.

זי האָט אַ פּרעג געטון דער דינסט. די אַלטע פרוי האָט געגעבן אַן אויסמיידנדיקן ענטפער. מיטאַמאַל אָבער האָט זי זיך אויסגעדרייט מיט כעס צו אסתרן און ווי אַ מענטש וואָס קען שוין לענגער נישט שווייגן, אויסגעשריגן:

— וואָס האָסטו געזאָגט? אַז זיי האָבן גענומען ביי ייִדן אויסצובאַ-האַלטן? אַזוי גלייבסטו, דו נאַריש קינד? הייסט זיי באַהאַלטן כדי שפּעטער אָפּצוגעבן? זיי? זיי? זיי?!

אסתר האָט פאַרווונדערט געקוקט אויף דער אַלטער.

— פאַרוואָס האָט איר אייך אַזוי אויפּגערעגט? פאַרוואָס איז נישט מעגלעך, זיי זאָלן אויסבאַהאַלטן ייִדיש-מעבל? זיי זענען דאָך אַזעלכע גוטע... פרוי סטאַניסלאָוואַ האָט מיר געראַטעוועט דאָס לעבן...

די אַלטע האָט זיך דערווייל באַהערשט. זי האָט זיך ווידער גענומען אַפּווישן דעם שטויב פון די פאַרצעלאַן-פיגורן וואָס זענען געשטאַנען אויפן מאהאן-בופעט. לסוף האָט זי געזאָגט:

— דו ביסט נאָך זייער אַ נאַריש מיידל. די אַנדערע האָבן אויך געטראַכט. נו, און וואָס איז מיט זיי געשען?

טראַץ דעם, וואָס אסתר האָט זיך שטאַרק געבעטן, האָט די אַלטע מער גאַרנישט געוואָלט זאָגן.

אין אַוונט זענען זיי ווידער געווען דריי ביים טיש. דאָס מאָל האָט

אַר ישע פאפירן

„הער ראָמאַן“ בעת דעם געשפרעך געמאַכט צײַא אַ פּאַר געהיימינישפּולע און מאַדנע באַמערקונגען.

אין דער פּרי האָט אסתר ווידער געהאַלפּן דער אַלטער רוימען. דאָס מאָל האָט זי נישט געקוקט אויף דער אַלטערס פּראָטעסטן און זיך גענור מען פּוצן די פּאַל.

ווען זי האָט אין אַ געוויסן מאַמענט אויפּגעהויבן דעם קאַפּ אַביסל אַפּצואַטעמען, האָט זי באַמערקט אַז די אַלטע דינסט קוקט אויף איר מיט אַ מאַדנער האַרציקייט. זי האָט דערפּילט, אַז דאָס איז נישט בלויז קיין דאַנקבאַרקייט פאַרן צוהעלפּן איר.

— פאַרוואָס קוקט איר אַזוי מיך אָן? — האָט זי געפּרעגט.

— דו דערמאַנסט מיך עמעצן...

— איר האָט אפּשר אַ טאַכטער?

— ניין, איך האָב נישט געהאַט קיין קינדער... דאָ אַבער, אין דער דירה, איז אויף דער זעלבער פּאַדלאַגע יאַרן־לאַנג אַרומגעלאָפּן אַ מיידעלע, וואָס איך האָב דערצויגן און ליב געהאַט ווי אַן אייגענע טאַכטער... זי פּלעגט מיר אויך אָפט העלפּן... אַזוי ווי דו, פּלעגט זי אַרויסנעמען דעם שטעקן פּון דער באַרשט און געפרוּווט אַרומפאַרן מיט דער באַרשט איבערן פאַרקעט... זי איז אַבער געווען קליין און שוואַך; ס'איז איר שווער געווען צו רירן די באַרשט פּונעם אָרט..

— ווי איז איצט דאָס דאָזיקע מיידעלע? איז זי אַ קרובה פּון פּרוי

סטאַניסלאַוואַ און הער ראָמאַן?

— ניין, וואָס פּאַלט דיר איין!... איך אַרבעט שוין דאָ לאַנגע יאַרן.

איך האָב נאָך געאַרבעט ביי די עלטערן פּון די אמתע באַלעבאַטערס...

— און פּרוי סטאַניסלאַוואַ...

— זי, צוזאַמען מיט איר שותף האָבן צוגעראַבעוועט די דאָזיקע

דירה...

— וואָס איז דאָ פאַראַן צו דערצייילן? זיי האָבן געמסרט, געשיקט די דייטשן. זיי זענען אַריין ווי ווילדע און געשריגן: „וועג, וועג“ און אַלע אַרויסגעיאַגט. צו מיר איז אויך צוגעטרעטן איינער און געפּרעגט מיך צי איך בין „יודע“, ווייל איך האָב שטאַרק געוויינט, זעענדיק וואָס עס קומט פּאַר. איך האָב געענטפּערט, אַז איך בין אַ פּוילישע. דער דייטש

מיכאל בארוויטש

האַט מיך געהייסן בלייבן, איך זאל היטן די דירה און דאָס מעבל, וואָס געהערט שוין נישט צו די יידן. „פאַר אַלע זאַכן, וואָס געפינען זיך דאָ ביסטו פאַראַנטוואָרטלעך מיטן קאַפּ“ — האָט געזאָגט דער דייטש. אַלץ איז גענוי פאַרשריבן געוואָרן ווי אַן אייגנטום פון דייטשן רייך „און פאַר אַנריין דאָס דאָזיקע אייגנטום דראָט טויט־שטראָף...“ איך האָב כסדר געוויינט... ווען די קליינע מירקע, דאָס טעכטערל פון מיינע באַ־ לעבאַטים... גוטע, אַרנטלעכע מענטשן, זאל זיי גאָט אָפהיטן... שפעטער איז די קליינע מירקע נאָך געקומען עטלעכע מאָל פון געטאָ, איך זאל איר עפעס געבן. איך האָב איר געגעבן עטלעכע זאַכן, וואָס איך האָב באַוווּן צו באַהאַלטן אין דער לעצטער רגע. צום לעצטן מאָל האָב איך מיין מירקען דאָ געזען מיט עטלעכע חדשים צוריק. זי האָט שוין דע־ מאַלט שרעקלעך אויסגעזען, די אַרעמע. מען האָט זיי שוין זיכער אַלע פאַרמאַטערט אין געטאָ... באַלד דעם צווייטן טאָג נאָכן אַרויסיאָגן מיינע באַלעבאַטים, זענען די דייטשן ווידער געקומען און געברענגט אַהער מיין איצטיקע ווירטין און דעם דאָזיקן הער ראַמאַן... און צו מיר האָבן זיי געזאָגט, אַז איך קען ווייטער בלייבן, וואָס האָב איך געזאָלט טון? וווּ אַהין זאל איך גיין אויף די עלטערע יאָרן?

מיט אַ וואָך שפעטער זענען די דייטשן ווידער געקומען און זיי האָבן צוגענומען דאָס מעבל פון די צוויי שענסטע שטובן; פון סאַלאַן און פונעם שלאַפֿצימער, פאַר אַן ס. ס. אַפֿיציר... נאָך זייער אַוועקגיין האָט דער „הער ראַמאַן“ געשאַלטן מיט די מיאוסטע קללות; די פרוי סטאַניסלאַוואַ האָט אים אָבער באַרויקט. זי האָט געזאָגט, אַז מעבל איז איצט נישט שווער צו באַקומען. פון אומעטום יאָגט מען אַרויס די יידן, דאַרף מען בלויז האָבן דעם קאַפּ אויפן קאַרק. שפעטער האָט זי ווירקלעך געברענגט וואָס אַ מאָל ניי מעבל... דו מוזט פון דאַנען אַנט־ לויפן... זיי טאַרן אָבער וועגן גאַרנישט וויסן. אויב זיי וועלן עפעס דער־ שנאַפן וועסטו ענדיקן אַזוי ווי אַלע אַנדערע מיידלעך.

אייגנטלעך איז די גאַנצע זאַך געווען איינגעהילט אין אַ טיפער געהימניש. סטאַניסלאַוואַ און ראַמאַן האָבן געזאָגט, אַז קיין שום פּרט זאל נישט אויפגעדעקט ווערן. דער דינסט האָט מען נישט געזאָגט קיין וואָרט, וואָס זאל איר אויפקלערן די באַדייטונג פון פאַרשידענע סצענעס,

אַרישע פּאַפּירן

וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דער דירה. די אַלטע האָט געשפּילט די ראַלע פּון אַ מענטש, וואָס פּאַרשטייט אַבסאָלוט גאַרנישט. ווי אַזוי איז זי פּאַרט געווייר געוואָרן?

— ווי אַזוי? פּשוט, די אויגן האָבן געקוקט און געזען. די אויערן האָבן געהערט.

פּון די ברעקלעך שמועסן, וואָס זענען צו איר דערגאַנגען, פּון די אָפּגעריסענע געשרייען און געוויינען האָט זי — במשך פּון לאַנגע חדשים — געשאַפּן זיך אַ מיינונג וועגן אמתן פּרצוף פּון אירע איצטיקע ברויט־געבער. דאָס האָט מער־ווייניק אויסגעזען אַזוי:

פאַר דער מלחמה איז „פּרוי סטאַניסלאָוואַ“ געווען די מיט־אייגנ־טימערין פּון עפעס אַ „לאַקאַל“, וועגן וועלכן די אַלטע דינסט האָט גע־ווסט בלויז אַזויפּיל, אַז ער איז געשלאָסן געוואָרן דורך דער פּאַליציי, נאָך אַ גרויסן סקאַנדאַל וואָס האָט זיך פּאַרענדיקט מיט אַ סענסאַציאָנעלן פּראַצעס. דערמאַנענדיק וועגן דעם דאָזיקן סקאַנדאַל, האָט „פּרוי סטאַניסלאָוואַ“ (אין אירע געשפּרעכן מיט „הער ראַמאַן“) אַרויסגעזאָגט דעם נאָמען פּון אַ געוויסער ד״ר סאַדאַווסקאַ.

דער מהבר פּון די זכּרונות¹, וועלכער האָט פּאַרשריבן די אויבנ־דערמאַנטע געשעעניש, גיט צו, אַז דער דאָזיקער נאָמען וואָס איז דעמאָלט געווען פּולשטענדיק פּרעמד דער אַלטער דינסט און אסתרן — האָט אים דערמאַנט אין אַ גרויסן סקאַנדאַל פּון די פּאַרמלחמה־צייטן. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ חברה, וואָס האָט אַרגאַניזירט גאָר עלעגאַנטע „פּאַר־וויילונגס־הייזער“. דער שעף פּון דער באַנדע (אַ געוויסע פּרוי סטאַדאַווסקאַ, אַ דאָקטאָר גינעקאָלאָג) ווי אויך אַנדערע „דירעקטאָרן“ זענען געשטעלט געוואָרן פּאַרן געריכט און באַקומען אורטיילן.

ד״ר סאַדאַווסקאַ האָט געהאַט אירע אַגענטן אויך אין די סטודענטן־קרייזן. „פּרוי סטאַניסלאָוואַ“, וועלכע האָט געהאַט געענדיקט אַ גימנאַזיע און איז געווען אַ הערערין פּון אוניווערזיטעט, איז אַריינגעצויגן געוואָרן

1) איך דערמאַן נישט זיין נאָמען אויף זיין אויסדריקלעכער בקשה. די דאָזיקע זכּרונות (ד״ה דעם מאָנוסקריפּט אין דער פּוילישער שפּראַך) האָט אונדז צוטריטלעך געמאַכט ל. לענעמאַן. דער לעצטער האָט זיי אויך פּאַרעפּנטלעכט אין זיין אייגענער באַארבעטונג אין דער פּאַריזער יידישער צייטונג „אונדזער וואָרט“.

אין די „סאלאָנען פון פרוי ד״ר סאַדאַווסקאַ“ דורך אַן עלעגאַנטן קאַלעגע. זייער שנעל איז זי פון אַ קרבן געוואָרן אַ שותפטע צו דער באַנדע. זי איז באַשולדיקט און פאַרמשפט געוואָרן צוזאַמען מיט די אַנדערע „די-רעקטאָרן“. אין תפיסה איז זי געזעסן ביז האַרט פאַר דער מלחמה. ווען מען האָט זי אַרויסגעלאָזט, האָט זי זיך געפונען אין אַ שווערער לאַגע און גענומען זוכן אַ מיטל צוריק „אַרויפצושווימען“.

די „געלעגנהייט“ איז געקומען ווען די יידן זענען געשטעלט גע-וואָרן אויסער די ראַמען פון געזעץ. „פרוי סטאַניסלאָוואַ“ האָט באַנייט די אַלטע „אונטערנעמונג“, צופאַסנדיק זי בלויז צו די נייע-שאַפענע אַקו-פאַציע-באַדינגונגען.

(...) די אַלטע דינסט האָט געדענקט ווען עפעס אַ מיידל איז צוגע-לאַפן צום פענצטער, בכדי זיך אַראַפצוואַרפן. אין אַזעלכע פּאַלן פלעגט „פרוי סטאַניסלאָוואַ“ אַרויפלייגן די האַנט אויפן טעלעפּאָן-טרייבל און קורץ דערקלערן:

— אַדער דו וועסט טון אַלץ וואָס איך וועל הייסן, אַדער איך טעלע-פּאָניר אין געסטאַפּאַ!...

(דער מחבר פון דעם דערמאָנטן טאַג-בוך פרוווט שפעטער געבן אַ מער בפרטיותדיק בילד פון דער נייער „אונטערנעמונג“ פון „פרוי סטאַ-ניסלאָוואַ“ און פון איר שותף „הער ראַמאַן“ און דאָס אויפן סמך פון דער אַלטער דינסט. אַזעלכע רעקאַנטטרוקציעס [פון דער דריטער האַנט] זענען זעלבסטפאַרשטענדלעך בלויז היפּאָטעטישע. מיר באַגרענעצן זיך דעריבער נאָר צו די שוין אַנגעגעבענע פאַקטן).

דער מחבר פון דעם טאַג-בוך גיט נאָך צו:

„ווען מיר זענען אַרויסגעגאַנגען פונעם לאַדזשער קאַפע, וווּ אסתר האָט נאָר-וואָס פאַרענדיקט די באַשריבענע געשיכטע, האָט מיך דאָס מיידל צוגעפירט צום ראַג פון די גאַסן פּיאַטרקאָוסקאַ און נאָרטאַ-וויטשאַ:

— דאָ האָב איך מיט עטלעכע חדשים צוריק באַמערקט צווישן די דורכגייער... איר ווייסט וועמען? — „פרוי סטאַניסלאָוואַ“. זי האָט גע-טראָגן אַן עלעגאַנט קאַראָקולן פוטער און אַ שוואַרצן סאַמעטענעם הוט מיט אַ פעדער. אין דער ערשטער רגע האָב איך געוואַלט לויפן נאָך אַ

אַרײַנע פּאַפּירן

פּאַליציאַנט און שרייען ער זאל זי אַרעסטירן... איך האָב איר אָבער בלויז נאַכגעקוקט ביז זי איז פאַרשוונדן צווישן דעם המון.

— פאַרוואָס האָט איר אַזוי געהאַנדלט?...

— ...וואָס וואָלט איך געזוכט עדות? איך בין אפשר די איינציקע, וואָס

האַט זיך אַרויסבאַקומען פון אירע הענט...

איך ווייס נישט צי דאָס מיידל האָט געהאַנדלט ריכטיק, איך גלויב אַז נישט. די דערמאָנטע מאַטיוון זענען אָבער, ליידער, געווען אמת. מיר ווייסן דאָך צום בעסטן וויפל „פּרוי סטאַניסלאָוועס“ און „הערן ראָ-מאַנס“ דרייען זיך אַרום אויף דער וועלט; וויפל מענטשן וועמענס פאַר-ברעכנס זענען באַקאַנט, אָדער וועמען ס'איז שווער „אויסצוווייזן“... אין זין פון דער געריכט־פּראָצעדור. דאָס געריכט שטעלט באַשטימטע פּאַ-דערונגען און מוז, שליסלעך, אַזעלכע פּאַדערונגען שטעלן. ווי אַ פּועל-יוצא דערפון, בלייבן אומבאַשטראַפט די יעניקע, וואָס האָבן זייערע פאַר-ברעכנס אויסגעפירט קאָנסעקווענט, לויט אַ גענוי דורכגעטראַכטן פּלאַן.

**

פּאַלן פון עראַטישן שאַנטאַזש זענען פאַרגעקומען אפילו אין די תּפּיסות:

ראַזאַליע ס. איז צוזאַמען מיט איר שוועסטער אַרעסטירט געוואָרן אונטערן חשד פון ייִדישן אַפּשטאַם. מען האָט זיי אַפּגעפירט אין דער לעמבערגער תּפּיסה (באַקאַנט פון דער באַזונדערער אכזריות מיט וועל-כער מ'האַט דאָרט באַהאַנדלט די אַרעסטאַנטן). אין דער קאַמער „איז געווען שרעקלעך קאַלט“, מיין קראַנקע שוועסטער איז שטאַרק געפרוירן געוואָרן. איך האָב אויסגעטון מיין זשאַקעטל און עס איר אַרויפּגעוואָרפן אויף די אַקסלען. איך בין געבליבן אין אַ בלוזקעלע מיט קורצע אַרבל. אין דער קאַמער איז אַריינגעקומען אַן אַגענט, אַ פּאַליאַק.

... ער האָט זיך צו מיר דערנענטערט, אַרומגענומען מיך און גע-זאָגט: „קום מיט מיר, איך האָב דאָ אַ באַזונדער שטיבל, דו וועסט זיך צודעקן מיט אַ דעק“. איך האָב געענטפּערט: „פאַר וועמען האַלט איר מיך“. ער האָט מיך אַנגעכאַפט ביי דער האַנט און גענומען שלעפּן. איך האָב מיך געווערט, ער איז אָבער געווען שטאַרקער און אַריינגעצויגן

מיכאל באר וויטש

מיך אין זיין שטיבל אריין. שפעטער האָט ער זיך אָבער איבערגעשראָקן
און מיך אָפגעלאָזט". (1)

**

לאָמיר נישט מערן די ביישפּילן. צווייטנס, האָבן מיר שוין אַ סך
מאָל אָנגעטראַפּן אויף שאַנטאַזש-פּאַלן אין די פּרזערידיקע קאַפיטלעך,
ביים אַרומרעדן אַנדערע ענינים.

דאָ ווילן מיר אָבער מאַכן עטלעכע באַמערקונגען פונעם „כאַראַק-
טעראַלאַגיע"-געביט.

די מערהייט שאַנטאַזשן פּלעגן באַגלייט ווערן מיטן אַקאַמפּאַניאַ-
מענט פון אַנטיסעמיטישע לאַזונגען. אַזוי איז געווען אין די ציטירטע
פּאַלן, אַזוי פּלעגט אויך תּמיד געשען אין אַלע אַנדערע פּאַלן. באַנוצט
האָט מען זיך אָבער נישט נאָר מיט לאַזונגען. צוטּרעטנדיק צו זיין קרבּן
פּלעגט דער שאַנטאַזשיסט „נעמען נקמה"; פאַר וועמען? עס פּלעגט גע-
שען פאַרשידן:

— „איר האָט אין רוסלאַנד דערהרגעט מיין משפּחה..." — האָט
דעקלאַמירט דער גראַנאַטענער פּאַליציי-קאַמיסאַר בעת ער האָט שאַנ-
טאַזשירט נעמי שאַץ און איר מאַן.

— „מיר?

— נו, איר, אייערע ברידער אין רוסלאַנד האָבן געמאַרדעט אונ-

דערע" (2).

אַן אַנדער מאָל פּלעגט דער שאַנטאַזשיסט „נקמה נעמען פאַר קאַ-
טין"; אין אַנדערע פּאַלן דערפאַר, וואָס די „סאַנאַציע" האָט אומגליקלעך
געמאַכט פּוילן, און מען ווייסט דאָך, אַז מיט דער סאַנאַציע האָבן רע-
גירט יידן (3); אַנדערע נאָך, פאַר דעם ריטואַלן מאָרד אַדער פאַר דעם

(1) אַרכיוו פון דער צ. יי. ה. ק., פּראָט. נר' 1500.

(2) פאַרגלייך מיט „סאַיז פאַרשוונדן מיטן פייער".

(3) וועגן דעם האָט פאַרשטייט זיך „געוואַסט" בלויז דער שאַנטאַזשיסט,
ווייל די „סאַנאַציע" איז באַמת — ווי עס ווייסן אַלע — געווען אַן אַנטיסעמי-
טישע גרופּירונג און דווקא פאַר דער מלחמה האָבן אירע פירער אַדורכגעפירט
אין סיים אַנטיידישע געזעצן. דאָס איז אָבער נישט וויכטיק. דער אמת האָט
אין אַזעלכע פּאַלן נישט קיין באַדייטונג.

אַר ישע פאַפירן

קרייצן „יעזוס“, פאַר קאַמוניזם אָדער קאַפיטאַליזם. וועגן די אַלע קרייזן דעס פּלעגט ער זיך דערמאַנען פּונקט אין די יאָרן פון דער היטלעריס-טישער אַקופאַציע און דעם שולדיקן אין זיי האָט ער געזען אינעם מענטש, וועלכן ער האָט אַקוראַט געוואָלט באַראַבעווען. דאָס איז געווען אין הסכּם מיט דעם באַקאַנטן געזעץ, אַז עס איז נישט גענוג אַפּצוטון דאָס מיאוסע שטיקל אַרבעט. אויספירנדיק עס אומבאַשטראַפּט, וויל דער אויסוואַרף נאָך זיין אין דער ראַלע פון אַ פאַרשטייער פּונעם אמת און פון גערעכט-טיקייט. פאַרשטייט זיך: פאַר אַ באַשטימטן פּרייז.

זייער ווייטערדיקער שטריך איז דאָס „געפּיל פון כבוד“. דער שאַנ-טאַזשיסט האָט זיך געפּילט טיף באַליידיקט — ווערטלעך! — ווען דאָס פאַרגעשלאַגענע אויסקוויף-געלט איז — לויט זיין מיינונג — געווען צו נידעריק.

— „איר ווילט לאַכן, איר באַליידיקט אונדו. פאַר אַזעלכע גראַשנס ווילט איר מיר זאָלן זיי איבערלאָזן? נו, נו, וואָס פאַראַ מיינונג האָט איר וועגן אונדו, מיר זענען סאָלידע מענטשן, נישט עפעס פענטאַקעס, וואָס נעמען פאַר אַזעלכע זאַכן צוואַנציק דאָלאַר.“ (1)

אינטערעסאַנט, אַז ענלעכע דיאַלאָגן פּלעגן פאַרקומען אין די פאַר-שידנסטע ערטער. זעט אויס, אַז מענטשן פון דער זעלבער פּראַפעסיע האָבן שוין ספּאַנטאַן דעם זעלבן געדאַנקנגאַנג.

ענדלעך: אַרויסבאַקומענדיק דאָס אויסקוויף-געלט פּלעגט דער שאַנ-טאַזשיסט זייער אַפּט מיט אַ מאַל פאַרגעסן אַלע היסטאָרישע קרייודעס און זיין מיסיע פון אַ נקמה-נעמער. ער פּלעגט (אויף דער צייט פּונעם געשפּרעך) ווערן אַ פּריינט און אַ ראַטגעבער. ער פּלעגט געבן עצות אין פּרט פון די ענדערונגען, וואָס דער קרבן דאַרף אַדורכפירן אין זיינע בגדים און אויסזען, כדי אויסצומיידן אין דער צוקונפּט אומאַנגענעמ-לעכקייטן; ווי אַזוי ער דאַרף זיך אויפּפירן און פאַר וועמען זיך אויסהיטן. אַ חוץ דעם פּלעגט ער פאַרזיכערן, אַז דער געגעבענער ייד קען פאַר-בלייבן אין דער זעלבער דירה. אַמאָל פּלעגט ער האַלטן וואָרט. צווישן די שאַנטאַזשיסטן זענען געווען אויך אַזעלכע וואָס האָבן רעספּעקטירט זייער „פּראַפעסיאָנעלע עטיק“; אַפּט פּלעגן זיי אָבער שיקן זייערע פּאַך-

(1) זע: נ. שאַץ טאַג-בוך.

מיכאל בארוויטש

חברים. צוליב די אלע סיבות זענען צווישן די פארפאלגטע געווען אויך אזעלכע מענטשן, וואס (נישט האבנדיק קיין אויסזיכטן אויף אן אנדערער דירה) פלעגן „זייערע“ שאנטאזשיסטן רעגולער צאלן אין באַ- צייכנטע צייט-אָפּשניטן. אייניקע יעדן קוואַרטאַל, אנדערע יעדן חודש. אָדער וואָך.

*

**

צווישן דער דאָזיקער רייכער גאַלעריע אויסנוצער פלעגן זיך אָבער אויך טרעפן גאַנץ אַריגינעלע עקזעמפּלאַרן. איך קען צ״ב דעם פּאָלגן-דיקן פּאַל: אַ שאַנטאָזשיסט איז געקומען צו אַ מענטש, וועלכער האָט נישט פאַרמאָגט די דורך אים פאַרלאַנגטע סומע. ער האָט דעריבער, אַזוי ווי עס האָט זיך געפירט, גענומען בלויז „אַ קאַנטאַ“ און אָנגעצייכנט אַ טערמין ווען ער וועט קומען נאָכן איבערבלייבנדיקן סכום. ווען די דאָ-זיקע דאַטע האָט זיך דערנענטערט, האָט דער אומגליקלעכער גענומען אַרומלויפן וווּ עס האָט זיך נאָר געלאָזט. רעזיגנירן פון דער דירה האָט ער נישט געקענט צוליב פאַרשידענע טעמים. קודם-כל וואָלט ער נישט געפונען קיין אנדערע, צווייטנס — האָט ער געהאַט אַן אויטענטישע „קענקאַרטע“, געווען איינגעמאַלדן לויט אלע כללים, געהאַט אַן „אַר-בעטס-באַשטעטיקונג“ פון דער פירמע, וווּ ער האָט טאַקע געאַרבעט. אַנטלויפנדיק פאַרן שאַנטאָזשיסט, וואָלט ער צעשטערט די גאַנצע — מיט אַזוי פיל מי, אַנשטרענגונגען און סכנות — אויפגעבויטע געביידע. דאָס וואָלט געווען אַ שפרונג אין תהום.

דער שאַנטאָזשיסט איז געקומען פינקטלעך ווי אַ זייגער. דער „באַ-שולדיקטער“ האָט פאַר אים געהאַלטן אַ צוגעגרייטע רעדע: ער האָט געטון אַלץ, וואָס עס איז מעגלעך געווען, אָבער טראָץ דעם קיין געלט נישט באַקומען. ער האָט נאָך צוגעגעבן, אַז דאָס געלט וואָס ער האָט אים געהאַט געגעבן איז געווען זיין לעצטער רעזערוו און אַז ער הונגערט שוין פשוט עטלעכע טעג (דאָס איז גאב געווען אמת!) ער קאַן דאָך נישט אויס-לעבן פאַר דעם געלט וואָס ער באַקומט אין דער פירמע. ער בעט דערי-בער אַ פאַרלענגערונג פונעם טערמין. אַזוי ווי ער וועט באַקומען געלט (און באַקומען וועט ער אַן ספק) וועט ער תיכף... אא"וו.

אַר ישע פאפירן

דער גאסט האט — להיפוך צו די פראפעסיאנעלע אייגנשאפטן — דויק אויסגעהערט ביזן סוף און אַ פאַרקלערטער געקוקט אויף זיין קרבן. ווען יענער האט פאַרענדיקט, האט זיך דער שאַנטאַזשיסט אָנגערופן:

— איך מוז דאָס איבערלייגן. לאַמיר דערווייל רעדן וועגן עפעס אַנדערש. איך האָב דאָ אַזאַ קליין מאַטאַרל און איך ווייס נישט...

דאָ האָט ער אַרויסגענומען פון דער טעקע אַ קליינע באַשעדיקטע דינאַמאַ, וואָס ער האָט געהאַט מיטגעבראַכט מיט זיך. ער האָט גענומען שטעלן פראַגן וועגן די באַזונדערע טיילן, וועגן די מעגלעכע פעלערן אאַ"וו (אין די יאָרן, וועגן וועלכע מיר רעדן דאָ האָט דער שאַנטאַזשירטער געאַרבעט ווי אַ שוואַרצער אַרבעטער אין אַ לאַקאַמאַטיוו-פאַבריק). באמת איז ער אָבער געווען אַ גוטער און — פאַר דער מלחמה — ביז גאַר פאַ-פולערער אינזשיניער. דער "שמאַלצאַוויק" האָט וועגן דעם געוווּסט.

איצט האָט דער אינזשיניער אויפּמערקזאַם באַטראַכט דעם מעכאַניזם און גענומען אים קאַמענטירן. ער האָט די אויפקלערונגען געגעבן דייטלעך. אַריינגעלייגט אין זיי דעם מאַקסימום פון זיינע קענטענישן. ביי אַ ליאַדע תירוץ האָט ער געמאַכט דיגרעסיעס, פאַרברייטערט די טעמע, אילוסטרירט זיי מיט משלים. דער גאַסט האָט זיך צוגעהערט מיט דער העכסטער אויפ-מערקזאַמקייט. ער האָט נישט נאָר דעם אינזשיניער נישט געשטערט, נאָר אַליין זיך אָנגעכאַפט אין די דיגרעסיעס, געשטעלט פראַגן, אויסגעפרעגט זיך וועגן פרטים. וועלנדיק צופרידנשטעלן דעם "קליענט", האָט דער אינזשיניער אַרויסגענומען פאַפיר און אַ בלייפּעדער און גענומען צייכענען סכעמעס. דער גאַסט האָט זיך אַליץ צוגעהערט. נאָך אַ שעה איז ער אויפ-געשטאַנען און געזאַגט:

— דאָס איז זייער אינטערעסאַנט.

נאָכדעם האָט ער זיך צוריקגעקערט צום "געשעפט".

— איך ווייס, אַז איר האָט באמת נישט קיין געלט. איך קען גוט מיינע געסט. דעם אמת געזאַגט, זעט איר לעצטנס באמת שלעכט אויס. באמיט אייך ווייטער דאָס געלט צו באַקומען. דערווייל אָבער...

ער האָט אַרויסגענומען צוויי "גוראַלעס" און דערלאַנגט זיי דעם אינזשיניער:

— געשעפט איז געשעפט — האָט ער געזאָגט. יענער ענין איז עפעס אַנדערש. פון דער צווייטער זייט אָבער דאַרף אַזאַ אינטעליגענטער מענטש ווי איר נישט הונגערן, איך גיב אייך דאָס געלט ווי אַ הלוואה. יענץ וועט איר מיר אָפגעבן ווען איר וועט עט האָבן... אויב איר האָט אַביסל פרייע צייט, וואָלט איך פון צייט צו צייט אריינגעפאלן צו אייך אויף אַזאַ גע־שפרעך.

פון דעמאָלט אָן זענען די באַזוכן געוואָרן וואָס אַמאָל אָפטער. ער פלעגט תמיד קומען מיט אַ פעקעלע; טיילמאָל פלעגט ער ברענגען ברויט, אַמאָל אייער אָדער פעטס. פון יענעם „חוב“ האָט ער זיך שוין געהאַט אָפגעזאָגט. דערפאַר פלעגט ער דעם אינוזשיניער אָפט אַריינשטופן געלט. פון די געשפרעכן זענען געוואָרן סיסטעמאַטישע לעקציעס פון פאַרשי־דענע קעגנשטאַנדן. עס האָט זיך פאַרבונדן אַ פריינטשאַפט. וועגן זיין פריערדיקן „פאָך“ פלעגט שוין דער געוועזענער שאַנטאַזשיסט רעדן מיט חרפה — „איך האָב מיט דעם שוין לאנג פאַרענדיקט. ס'איז געווען, פאַרבייגעגאַנגען, נישטאַ.“ ער פלעגט ווייטער גוט פאַרדינען. דאָס זענען אָבער געווען — ווי ער פלעגט זאָגן — ערלעכע פרנסות. שמוגל, האַנדל אא"וו. ער איז אַריינגעטראָטן אין אַן אונטערערדישער אַרגאַניזאַציע, גע־ברענגט דעם אינוזשיניער געהיימע ליטעראַטור און זיי האָבן די צייטונגען און ביולעטינען צוזאַמען געלייענט. אַ געוויסן טאַג האָט ער דעם אינוזשי־ניער פאַרשאַפט אַ נייעם פּאַסטן; אַזעלכן וואָס האָט אויך געגעבן אַ גוטע אַרבעטס־באַשטעטיקונג, וווּ מען האָט אָבער נישט געדאַרפט אַרבעטן. ער האָט דעם ייִד אַריינגעצויגן אין פאַרשידענע געשעפטן און ערלעך זיך מיט אים געטיילט מיטן ריווח. ער האָט אים באַקענט מיט זיין משפּחה. און ווען פאַרפּאָלגטע ייִדן (דעם אינוזשיניערס פריינט) האָבן זיך געפונען אין אַ שווערער לאַגע, האָט ער, דער געוועזענער שאַנטאַזשיסט, זיך מיט זיי פאַרנומען. געהאַלפן זיך אַרויסצובאַקומען פון דער צרה און אויפסניי זיך איינאַרדענען. די אַלע, וואָס האָבן געהאַלפן ייִדן וויסן אויסגעצייכנט, אַז ענלעכע אויפטוען פלעגן האָבן ווייטערדיקע קאַנסעקווענצן (ייִדן וועל־כע האָבן זיך געפרוווט אַנכאַפן אין דער קלענסטער מעגלעכקייט פון ראַ־טעווען זיך, איז אין די יאָרן געווען גאַר אַ סך אויך די מעגלעכקייטן זענען געווען האַפנונגסלאַז באַגרענעצטע. ווען עמעצער האָט דעריבער

אַרײַשע פּאַפּירן

אַרויסגעוויזן איינמאַל זיין גוטן ווילן פלעגט מען זיך צו אים אויך ווענדן אין אַלע פּאַלן. ווילנדיק, אַדער נישט. געצווונגען האָט דערצו די נויט, דאָס פּעלן פון וועלכן ס'איז אַנדערן אויסוועג, די האָפּענונגסלאָזיקייט) צו אַ מענטש. וועגן וועלכן מיר דערציילן דאָ האָט מען זיך געווענדט וואָס אַמאַל אָפּטער. ער איז געוואָרן אַ זיכערע פּערזאָן. און אַ שטענדיק גרייטע צו טון אַ טובה. דאָס וואָס ער האָט אויף זיך גענומען, פלעגט ער אגב אויספילן מיט אַ סך גוטמוטיקייט, אָן שרעק אַדער קרעכצן.

אין אויגוסט 1944 האָט ער צוזאמען מיטן אינזשיניער מיטגעמאַכט דעם וואַרשעווער אויפשטאַנד און שפּעטער דעם עקזאָד פון וואַרשע. די פּריינטשאַפּט האָט איבערגעלעבט די מלחמה־יאָרן, איצט זענען זיי ווייטער גוטע און האַרציקע פּריינד.

איך קאָן זיי ביידע (פּאַרגעשטעלט האָט מיר אים דער אינזשיניער) — וועגן אָנהויב פון זייער פּריינטשאַפּט האָט מיר דער ערשטער דערציילט דער געוועזענער שאַנטאַזשיסט: — „וואָס געווען איז אַוועק רעכנט זיך נישט מער און אַראַפּרעדן זיך פון האַרץ מוז מען דאָך“... איך האָב זיי געבעטן, אַז זיי זאָלן מיר דערלויבן דאָס אַלץ פאַרשרייבן. זיי האָבן זיך לאַנג געוואַקלט ביידע. שפּעטער האָבן זיי מסכים געווען „מיטן באַדינג אָבער — האָט אונטערגעשטראַכן ה' ד... אַז איר וועט בלויז רעדן וועגן אַ געוויסן איקס נישט דערמאָנענדיק דעם גאַמען און נישט קיין שום ספּעציעלע סימנים“.

די פּאַלקס־דייטשקע ב. ק—ס. האָט ביז דער מלחמה געאַרבעט אין קאַטאָוויץ ביי דעם ייִדישן רעסטאָראַן־אייגנטימער האַרטמאַן. ווען דער לעצטער איז פאַרשפּאַרט געוואָרן אין דעם געטאָ פון באַכניע האָט זי (טראַץ דעם, וואָס „זי האָט אין דער צווישנצייט זיך פאַרשריבן ווי אַ „פּאַלקס־דייטשקע“) מיט איבערגעגעבנקייט געהאַלפּן איר געוועזענעם באַלע־באַס. זי האָט אויך געהאַלפּן אַנדערע יידן, וואָס איר געוועזענער באַלע־באַס האָט איר רעקאָמענדירט. עטלעכע פון זיי האָט זי אָפּגעפירט קיין וואַרשע און געפּאַרעט זיך ביים איינאַרדענען זיי אויף „אַרישע פּאַפּירן“. זי האָט אויך אַרויסגעוויזן איר ערלעכקייט ביי געלט־ענינים (עטלעכע מאָל האָט מען איר אָנפּאַרטרויט געלט־סומעס. איין מאָל אַ בריליאַנט און זי האָט אַלץ פּינקטלעך אָפּגעגעבן).

און אַט איז די זעלבע ב. ק—ס מיט אַ מאָל געוואָרן די שרעק פון

מיכאל בארוויטש

יידן. וויסנדיק וועגן די אדרעסן פון די מענטשן, וועלכע זי האָט געהאַלפן איינארדענען, האָט זי מיט אַלע מיטלען זיי באַשווערט דאָס לעבן. די ענ-דערונג איז געקומען נישט מער און נישט ווייניקער ווי אַ רעאַקציע אויף דער ידיעה, אַז איר געוועזענער באַלעבאַס (וועלכן זי האָט שטאַרק גע-שעצט) איז אומגעקומען בעת אַן „אַקציע“ אין באַכניע, ווי אויך, אַז אין איינעם פון די לאַגערן איז אומגעקומען איר חתן, אויך אַ ייד 1). מען מוז מודה זיין, אַז דער אופן, וואָס זי האָט אויסגעוויילט איר פּיין נאָכן טויט פון די נאָענטע מענטשן איז געווען אַ גאַנץ משונהדיקער. און אפשר זענען דאָ אויך געווען אַנדערע סיבות? אפשר זענען אירע האַפענונגען אויף דער צוקונפט געווען פאַרבונדן מיט יענע צוויי און איצט, ווען זיי זענען געפאַלן האָט זי נקמה גענומען אין די יידן... פאַר די פּלענער וואָס זענען צעשטערט געוואָרן דורך די דייטשן?

**

און איצט אַ משל פון דעם „גערעכטיקייט-געפיל“ ביי שאַנטאַזשיסטיסן און אַ דורכפאַל פון אַ שאַנטאַזשיסטיקע, וואָס האָט זיך נישט געריכט, אַז אירע פּאָך-חברים פאַרמאָגן אַזעלכע געפילן:

די פרויען פאדגורסקי (זאָפיע און איר טאָכטער אירענע, וועלכע איז דעמאָלט אַלט געווען זיבעצן יאָר) האָבן געווינט אין וואַרשע אויף דער גאַס פונעם הייליקן קרייץ. זיי האָבן עטלעכע מאָל אויסבאַהאלטן ביי זיך פאַרקאַנספּירירטע יידישע פרויען. אָבער בלויז אַ קורצע צייט און פאַר אַ באַשטימטן אָפּצאַל. דאָס איז פאַר זיי אָבער — זעט אויס — נישט גענוג געווען, ווייל זיי האָבן באַנוצט אויך אַנדערע מיטלען. אַזוי למשל האָבן זיי איינער פון זייערע שכנות גהעייסן תּיכף פאַרלאָזן זייער דירה מיטן תּירוץ, אַז די איבעריקע שכנים הויבן אָן חושד זיין, אַז זי איז אַ יידישע (אגב איז דער תּירוץ געווען אַן אויסגעטראַכטער). אַ חוץ דעם האָבן זיי דער פּרוי נישט דערלויבט מיטצונעמען אירע וואַליוועס „אויס מורא זי זאָל נישט פאַרשטאַרקן דעם חשד“. זיי האָבן איר צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן אליין ברענגען די זאַכן. אַנשטאַט דעם זענען זיי אָבער מיט עטלעכע טעג שפּע-

(1) פון פאַרש. צענטער פאַר געש. פון פּוילישע יידן, פאַריז.

אַרײַנע פּאַפּירן

טער געקומען צו דער פרוי מיט אַ פּרעטענזיע: בעת אַ רעוויזיע, וואָס די פּאַליציי האָט אַדורכגעפירט אין זייער דירה, זוכנדיק „ידישע“ זאַכן, האָבן די פּאַליציי־פּונקציאָנערן צוגענומען נישט נאָר די זאַכן, וואָס האָבן גע־הערט צו דער פרוי, נאָר אויך זייערע אייגענע. זיי האָבן דעריבער געפּאַך־דערט אַ פּאַרגיטיקונג. די גאַנצע מעשה איז — פּאַרשטייט זיך — געווען אַן אויסגעטראַכטע. די איבערגעלאָזטע זאַכן האָבן די פרויען פּאדגורסקי אַליין צוגענומען.

אַ צווייט מאל האָבן ביי די פּאדגורסקיס געווינט צוויי שוועסטערן, יונגע ידישע מיידלעך (אין דעם עלטער וואָס פריילין אירענאַ) — לוצי אין מאַריעטאָ. עס האָט זיך געדוכט, אַז די דריי מיידלעך זענען שטאַרק באַפּריינדעט. מיט אַ מאל אָבער האָט אירענאַ אָנגעהויבן גנבנען ביי די מיידלעך פּאַרשידענע מלבושים און געלט. די לאַגע איז וואָס אַמאל גע־וואָרן בולטער. דאָס איז געווען אַ שטילער שאַנטאָזש וואָס האָט זיך אויס־געדריקט אין אַ נישט דערזאָגטער דראָונג: „פרוויט נאָר עפעס מאַנען אָדער אַקעגנשטעלן זיך“.

לסוף האָבן די מיידלעך אויסגעזוכט אַן אַנדער דירה און שטילערהייט זיך אַרויסגעצויגן. נישט קוקנדיק דערויף, וואָס זיי האָבן נישט איבערגע־לאָזט דעם נייעם אַדרעס, האָט אים אירענאַ גאָר גיך אויסגעזוכט און גע־שיקט צו אירע געוועזענע „פריינדינס“ אירע חברים־שאַנטאָזשיסטן. דער ערשטער שאַנטאָזש איז אָבער נישט געלונגען. אפשר דערפאַר וואָס אויס־געפירט האָבן אים אָנהייבער, וואָס האָבן נאָך געהאַט רחמנות. שפעטער אָבער האָט די ליבינקע אירענע געשיקט אַנדערע: קריפּאָ־אַגענטן. זי האָט זיי צוגעפירט ביז די שטיגן און אָנגעוויזן די טיר. אַליין איז זי פּאַרבליבן אין טויער און געוואַרט ביז מען וועט די מיידלעך אַרויספירן. ווען די אַגענטן זענען אַריין אין שטוב, האָבן זיי דאָרט געטראָפּן בלויז מאַריעטען (1) דאָס מיידל האָט גענומען בעטן זיי זאָלן איר שענקען דאָס לעבן. די אַגענטן האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין אַ שמועס, אַ פריילעכען אָפּילו. באַמער־קדיק אין שטוב אַ פּאַטעפּאַן האָבן זיי אים געלאָזט אין גאַנג; עס האָט זיך זיי פּאַרגלוסט טאַנצן. עס קען אויך זיין, אַז זיי האָבן עס געטון כדי די צייט

(1) לוצי איז געווען אין שטאַט. ווען זי איז צוריקגעקומען האָט זי באַ־מערקט אירענען און צוריק אַוועק.

מיכאל בארוויטש

זאל שנעלער פארגיין און דער צווייטער קרבן זאל דערוויל אַנקומען. דאָס דינגען זיך האָט זיך אָבער פאַרוואַנדלט אין אַ כמעט פריינדלעכן (אויסער־לעך פאַרשטייט זיך) שמועס. דער פרייליך אירענע איז דערוויל נימאס געוואָרן דאָס וואַרטן אין טויער, בפרט אַז ס'איז געוואָרן שפעט און ס'האָט זיך דערנענטערט די פאַליצי־שעה. זי איז דעריבער אַרויפגעגאַנגען אין שטוב אַריין כדי אונטערצוּיאַגן אירע שותפים. ווען מאַריעטע האָט איר דערזען, האָט זי איר גענומען מאַכן פאַרוורפן, אַז זי שיקט איר שוין דאָס צווייטע מאָל אַגענטן.

אירענע האָט שטאַלץ און מיט ביטול געענטפערט:

— דאָס ערשטע מאָל האָב איך געהאַט צו טון מיט אַן אידיאָט; דאָס מאָל אָבער וועסטו זיך שוין נישט ארויסדרייען. זי האָט נאָך דאָס מיידל באַליידיקט מיט פאַרשידענע מיאוסע עפיטעטן, און צוגעגעבן, אַז בעת מאַריעטא האָט נאָך געוווינט אין זייער דירה האָט זי איר צוגעגעבעט אַ פאַר זאַקן.

מאַריעטע איז אויפגעשפרונגען:

— דו נידערטרעכטיקע מויד. אַזוי לאַנג ווי איך האָב געהאַט געלט, האָסטו זיך נישט געשעמט אומעטום צו ווייזן מיט דער „פאַרשווער זשי־דווקע“. איך האָב ביי דיר גענומען זאַקן? דאָס האָסטו ביי מיר רעגלמעסיק גענבעט! (און דאָ האָט זי אין גרויסער אויפגעגונג גענומען אויסרעכע־נען די אומשטענדן און די רשימה פון צוגעגעבעטע ספודניצעס, וועש, געלט־סומעס). דו וואַגסט מיך איצט צו באַשולדיקן אין גניבה...!

זי האָט זיך געוואָרפן אויף דער שאַנטאַזשיסטקע און איר אויסגע־מאַסטן אַ פאַטש. ווען אירענע האָט אַ שפרונג געטון צוריק כדי צוריק צו געבן, איז געשען אַן אויסטערלישע זאַך: די דזשענטלמענער וואָס אירענע האָט אַהערגעשיקט, האָבן זיך ביז גאַר אויפגערעגט. נישט אָבער אויפן ייִדישן מיידל, נאָר אויף זייער אייגענער מיטהעלפערין.

— אַזאַ איינע ביסטו, הייסט עס! וועגן דעם אַלעם האָסטו אונדז גאַר־נישט דערציילט!

זיי האָבן איר צוגעלייגט עטלעכע פעטש אין זייער אייגענעם נאָמען און פאַרלאָזט די דירה. (1)

(1) מאַטעריאַלן פון פאַרשונג־צענטער, פאַרז.

נישט געקוקט אויף דעם באַשריבענעם דורכפאל האָט פריילין אירע-
נע נישט אויפגעגעבן אירע לייכטע פאַרדינסטן און געפרוּווט אָנווענדן
די זעלבע מיטלען אויך אין אַנדערע פּאַלן. איך ווייס ליידער נישט צי זי
האָט אין איר קאריערע געהאַט נאָך אַנדערע ענלעכע דורכפאַלן. אַזוי ווי
פריילין אירענע לעבט אַבער, איז פאַראַן אַ האַפענונג, אַז זי וועט דאָס נאָך
אַמאָל — אין אַ מאַמענט פון פּלוצימדיקער אויפריכטיקייט — אַליין
דערציילן.

**
*

איצט קומט אַ משל וועגן אַ פאַרליבטן שאַנטאַזשיסט:

אין דער דירה וווּ ס'האַבן געווינט צוויי „פאַפירענע אַריערינס“ די
שוועסטער ט... ע. זענען אַריינגעקומען צוויי אַגענטן. זיי האָבן דערקלערט,
אַז זיי ווייסן וועגן דער יידישער אַפּשטאַמונג פון די מיידלעך און געהייסן
זיך „פאַרנעמען“. עס האָבן זיך אַנגעהויבן איבערצייגונגען און דינגענישן.
די ינגערע פון די קרבנות (דעמאָלט אַן אַכצן-יעריק מיידל) איז אויסגע-
בראַכן אין אַ געוויין און דערקלערט, אַז אַ לעבעדיקע וועלן זיי אויף „שוך-
אַלעע 1) זיך נישט לאָזן נעמען. אויב זי דאַרף אומקומען זאָלן זיי זי בע-
סער דערשיסן אויפן אַרט... די אַגענטן האָבן דאָס אויסגעהערט מיט אַ
פּראַפעסיאָנעלן סטאַאיציזם און ווידער איבערגעזחזרט דאָס זעלבע.

אין אַ געוויסן מאַמענט האָט איינער פון די אַגענטן געהייסן זיך געבן
אַ בויגן פאַפיר כדי — ווי ער האָט דערקלערט — צו פאַרשרייבן אַליין, וואָס
געפינט זיך אין שטוב. ער האָט אַ לאַנגע צייט אויפּמערקזאַם געשריבן און
שפּעטער אונטערגערוקט דאָס פאַרשריבענע בייגעלע פאַפיר דער פריילין
מ. דאָס מיידל איז געוואָרן שטאַרק איבערראשט ווען זי האָט איבערגע-
לייענט... אַ ליבע-דערקלערונג. דער אַגענט האָט געשריבן, אַז ער האָט
זיך אין איר פאַרליבט פון דעם ערשטן אויגנבליק און אויב זי וועט מסכים
זיין מיט אים צו הייראַטן, וועט ער נישט נאָר פאַרווישן דעם איצטיקן
ענין נאָר ער וועט זי און איר שוועסטער באַשיצן אויף להבא. די דערקלע-

1) אויף דער דאָזיקער גאַס האָט זיך געפונען דער טרויעריק-באַרימטער ער-
סטאַפּאַ-אַמט.

מיכאל באר וויטש

רונג מאכט ער שריפטלעך, כדי צו באהאלטן דעם אינהאלט פאר... זיין חבר.

דעם דאָזיקן ענין האָט ער טאַקע „אַפּגעווישט“. אויף צומאַרגנס האָט ער דאָס מיידל פאַרבעטן צו זיך צוזאַמען מיט איר שוועסטער (וועלכערס אַנוועזנהייט בעת דעם צוזאַמענטרעף האָט געדאַרפט דינען, ווי אַ באַווייז פון זיינע „ריינע כוונות“). ער האָט ביידע מיידלעך אויפגענומען מיט אַן אויסגעזוכטער העפלעכקייט, מכבד געווען מיט טיי און מיט פּאַטעפּאַך־מוזיק. די ליבע־דערקלערונג וואָס ער האָט ביי דער געלעגנהייט איבער־געחזרט איז באַגלייט געוואָרן דורך אַ זייער סאַלידער אויפפירונג. ער האָט געראַטן די מיידלעך זיי זאָלן זיך איבערציען אין אַן אַנדער דירה, ווייל אויף דער איצטיקער איז שוין געווען אַ מסירה. זייער נייעם אַדרעס האָט ער נישט געפּאָדערט, ער האָט אָבער אָנגעגעבן זיין אייגענעם טע־לעפּאַך־נומער און געבעטן זיי זאָלן צו אים קלינגען אין יעדער נויט. גלייכצייטיק האָט ער געבעטן זיי זאָלן נישט פאַרגעסן דעם אַדרעס פון זיין מוטער, וועלכע האָט געווינט אין אַ קליין שטעטל אין דער וואַרשעווער געגנט און דערקלערט, אַז די מיידלעך קענען אין יעדן מאָמענט צו איר פאַרן און דאַרט וווינען. דאָס אַלץ „אַבי זי זאָל נאָך דער מלחמה, אים וועלן קענען“. די פרויען האָבן טאַקע געדונגען אַן אַנדערע דירה און נישט געגעבן אים דעם נייעם אַדרעס. כדי אָבער צו פאַרציען דעם „וואַפּנשטיל־שטאַנד“ און כדי זיך איבערצייגן צי ער שפירט זיי נישט נאָך, האָבן זיי צוויי מאל צו אים טעלעפּאָנירט, זיינע תשובות זענען ביידע מאל געווען זייער קאַרעקט, איינגעהאַלטן העפלעך און ליריש (1).

**

און לוסף אַ ביישפיל פון געפיל פאַר הומאַר אַדער פאַנטאַזיע: ס'קומט פאַר אַן אַנפאַל פון שאַנטאַזשיסטן און קריפטא־אַגענטן אויף אַ דירה פון „פּאַפּירענע אַריער“:

(1) עס האַנדלט זיך דאָ וועגן דעם „קריפטא־אַגענט זדיסלאַוו, וועלכער איז שפּעטער — פאַר אַנדערע הטאים — אומגעברענגט געוואָרן דורך אַ פּוילישער געהיימער אַרגאַניזאַציע. דאָס גיט צו טראַכטן צי אין דער געשיכטע איז נישט גווען אויך אַ נעבן־כוונה: האָבן אַן „אַליבי“.

אַרײַנע פּאַפּירן

אויסגעשטלעט די קרבנות מיטן פנים צום וואַנט, דראַען זיי די שאַנטאַזשיסטן מיט זייערע רעוואַלווערן. זיי באַמיען זיך אַזוי אַרום אויס-צופּרעסן אַדערעסן פון אַנדערע יידן צוואַנגדיק די געפּייניקטע, אַז זיי וועלן באַפּרייט ווערן. מיט איין מאַל ברעכט איינע פון די פּרויען אויס מיט אַ ספּאַנטאַניש געלעכטער, וואָס הערט נישט אויף.

די אויסוואַרפן זענען דערשטויבט, פאַרהידושט פּרעגט איינער וואָס איז די סיבה פון דער דאָזיקער רעאַקציע. נישט אויפהערנדיק צו לאַכן, ענטפּערט די פּרוי:

— צי גלויבט איר באמת, אַז מיר זענען קינדער? צי וויסן מיר נישט. אַז די מסירה וועט קיינעם פון אונדז נישט ראַטעווען?

— אויב אַזוי, טאָ פאַרוואָס זשע איז אייך געוואָרן אַזוי פּריילעך — פּרעגט דערנאָך דער פאַרוודערטער באַנדיט:

— ווייל דאָס איז שטאַרק קאַמיש — זאָגט די פּרוי — איר שפּילט אייך מיט רעוואַלווערן און איר שלאָגט אונדז מיט זיי. ווי אייך גיב אַ טראַכט, אז עס איז גענוג, אַז איינער פון אייך זאָל — ווילנדיק אַדער נישט-ווילנדיק אַ דריק געבן אויפן „צינגל“ און דער מענטש פאַלט תּיכּף אַ טויטער... און מיר רעדן אַזוי... צו דער וואַנט. דאָס איז באמת קאַמיש! דעם עלטסטן פון די באַנדיטן זענען די דאָזיקע ווערטער אַזוי גע-פּעלן געוואָרן, אַז ער האָט „באַגעדיקט“ די קרבנות (נישט באַקומענדיק אַפּילו קיין אויסלייז-געלט 1).

**

וועגן דער א. ג. „גראַנאַטענער“ פּאַליציי 2) זענען פאַרבליבן אין זכרון הונדערטער שלעכטע דערינערונגען. אויפן „ידישן אַפּשניט“ האָט זי אַפּ-געטון העסלעכע מעשים. נישט גענוג וואָס זייערע פּונקציעס אַליין זענען שוין געווען אַ נידערטרעכטיקייט, פּלעגן באַגלייט ווערן מיט פּריוואַטער „איניציאַטיוו“.

1) מאַטעריאלן פון פאַרש. צענטער.
2) אַזוי האָט די פּוילישע אונטערערדישע באַוועגונג (און די באַפּעלקערונג) גערופן די פּאַליציי, וואָס איז באַשטאנען פון פּאַליאקן און האָט געדינט דעם אַקופּאַנט, כדי אויסצומיידן דעם קוואַליטיפיקאַטיע „פּוילישע“ לגבי אַ פּאַרמאַציע, וואָס האָט געשעדיקט די פּוילישע אינטערעסן.

נישט געקוקט דערויף דארף מען אויך זאגן, אז טיילמאל פלעגט זיך אפילו אונטערן גראנאטענעם אונפארם אויך אפרופן דער מענטש. די גבית-עדות האבן געטריי פארשריבן אויך אזעלכע פאקטן. אזוי איז אויך געווען אין פאלגנדיקן פאל:

די קליינע טערעסע קופער (געבוירן אין 1936) דערציילט:

„ווען מען האט די יידן געדארפט אפשיקן אין קראקאווער געטא, האט מען אונדז געהייסן זיך ארויסציען פון דער טשאראווייעסקא(1). די מאמעשי האט געפונען א דירה אין בראנאוויץ(2). איינער א הער האט אונדז פאר 50 זלאטעס איינגעמאלדן. שפעטער האט די מאמעשי באקור מען א קאנקרעטע. איך בין געגאנגען אין שול אריין. די מאמעשי האט געהאנדלט. דער ברודער איז אין שול אריין נישט געגאנגען, ווייל ער האט נישט באקומען קיין צעטל.

אין שול האט א מיידעלע זיך מיט מיר צעקריגט און מיר געזאגט „פארשיווא זשידווקע“. איך האב איר אבער געענטפערט „כאמקע“ און עס איז גארנישט געווען.

איינמאל איז געקומען דער פאליציי-קאמענדאנט. די מאמעשי איז נישט געווען אין דער היים. ער האט אנגעזאגט דער ווירטן, אז די מאמעשי זאל זיך, אין דער פרי, צו אים מעלדן. זי האט אים געטראגן סקארפעטקעס און פארמלחמהדיקן זייף. ער האט געזאגט דער מאמען, אז אויב עפעס וועט געשען וועט ער שוין דערליידיקן, אז עס זאל נישט דערגיין צו דער געסטאפא. איך בין דערביי געווען, ווייל די מאמעשי פלעגט מיך תמיד מיטנעמען (אפשר אזוי בעסער, אז א קינד און איך האב נאך אזוי שלעכט אויסגעזען). שפעטער ווען מיר פלעגן ד,ם דא-זיין פאליציי-קאמענדאנט באגעגענען אין גאס, פלעגט ער אונדז גריסן. דאס איז געווען א גוטער מענטש.

איינמאל איז ווידער געקומען א געהיים-אגענט. געזאגט, אז ער האט געהערט אז מיר זענען יידן. איך האב מיך פונאנדערגעוויינט און ער האט געזאגט, אז עס זאל זיין שטיל, קיינער זאל נישט וויסן, אז ער איז דא. ער האט געזאגט אז די מאמעשי האט „ליבקע“ פאפירן. די מא-

(1) א גאס אין קראקע.
(2) א דארף ביי קראקע.

אַרישע פאפירן

מעשי האָט געזאָגט אַז נישט. האָט ער געזאָגט, אַז די מאַמעשי האָט דאָך אַ זון, וועט זיך אַלץ אויסווייזן. דער ברודער איז אַרויסגעגאַנגען. די מאַמע האָט אים געגעבן צוויי גאַלדענע פינגערלעך, אַ ספּינקע און זאַקן. איך האָב שוין געצויגן די מאַמען, אַז זי זאָל אים אַזויפיל נישט געבן. און ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער וועט מיר ברענגען גוטע זאַכן, איך זאָל נישט וויינען, און ער האָט מיך געגלעט.

אין בראַנאַוויץ האָט געווינט פרוי סיעראַניאַווא. אַלע האָבן געטענהט, אַז מיר זענען יידן און די דאָזיקע פרוי האָט אונדז כסדר געברענגט מעל, קאַשע און קוכן אויף יום־טוב. און ווען די סאַוויעטן זענען געקומען, האָט זי זיך מיט דער מאַמעשי צעקושט, אַזוי האָט זי זיך געפרייט, אַז מיר לעבן¹.

און איצט קומט די פּאָלגנדיקע מעשה:

אַ פרוי איז אין אַוונט אַריינגעקומען צו איר שכנה מיט אַ פּאַסיניג־רנדיקער ידיעה: אויף די שטיגן זיצט אַ יידיש מיידל. דאָס איז יאָדזיע, די דינסט פון אַן אַנדערער שכנה, וועלכע האָט זי נאַר־וואָס אַרויסגע־וואָרפן פון שטוב. אַזוי ווי עס איז שוין נאָך דער פּאָליציי־שעה, זיצט דאָס מיידל אויף די שטיגן און וואָרט מסתם ביז עס וועט ליכטיק ווערן כדי צו קענען אַרויסגיין אויף דער גאַס.

אַ וואָרט פאַר אַ וואָרט און ביידע קומעס פאלן אַריין אין אַן אמתער היסטעריע: — אויב דאָס דאָזיקע מיידל איז אַ יידישע, טאָ פאַרוואָס האָט זי די באַלעבאַסטע ערשט איצט אַרויסגעוואָרפן? אַ חוץ דעם: די „זשידוו־קע“ זיצט זיך אויף די שטיגן; איצט אין אַוונט, ביז אין דער פרי איז נאָך ווייט. און מיר? צי רעכענען מיר זיך שוין נישט? זאָל נאָר ביינאַכט קומען עפעס אַ קאַנטראָל, אַ רעוויזיע? שייך וועלן מיר דעמאָלט אויסזען!

באַלד זענען זיי אַוועק צו דער געוועזענער ברויט־געבערין פונעם מיידל, אַ שטאַרק צעהיצטע האָט די לעצטע דערציילט די פּאָלגנדיקע גע־שיכטע: יאָדזיע איז געווען זייער אַן אַרבעטסזאַמע. לעצטנס אָבער איז זי עפעס נישט געוונט. זי האָט היץ, זי איז אַפּגעשוואַכט. איך הייס איר היינט אַוונט אַראַפּגיין אין קעלער נאָך קוילן, ענטפערט זי, אַז זי וועט גיין

1) זו. יי. ה. ט. טראַקע, פּראַטאַקאַל נר. 522.

מיכאל באַרוויטש

מאַרגן, ווייל היינט איז זי קראַנק... אַזוי ווי כ'האַב היינט באַקומען אַ בריוו פון מיינס אַ קרובה, וואָס וווינט אין דאַרף, אַז זי שיקט מיר אַן אַנדער דינסט, אַ געזונטע און שטאַרקע דאַרפישע מויד, האָב איך געזאָגט יאדווי-נען, אַז זי קען שוין מאַרגן אינגאַנצן אַוועקגיין. ענטפערט זי מיר, אַז זי וועט טאַקע גיין. נאָר איך זאָל איר באַצאָלן פאַר דער גאַנצער צייט, וואָס זי האָט געאַרבעט. דאָס האָט מיך אַזוי אויפגערעגט, אַז איך האָב זי תיכף אַרויסגעוואָרפן פון שטוב. דעם אמת זאָגנדיק גלויב איך אויך, אַז זי איז אַ יידישע. אין געשפרעך פלעגט זי באַנוצן אַזעלכע אינטעליגענטע אויס-דרוקן, וואָס ביי קיין שום דינסט האָב איך נאָך דאָס נישט געהערט.

די קומעס קערן זיך צוריק צום זייעריקן: מען טאַר נישט דערלאָזן, אַז אַ יידישע זאָל פאַרבלייבן אין הויז ביז אין דער פרי...

וואָס טוט מען אָבער? ס'איז דאָך שוין אָבער פאַרט נאָך דער פאַלי-צייט-שעה? באַשליסן זיי אַראַפצוגיין אין טויער. דאַרט וואַרטן אויף אַ דורכ-גייענדיקן פאַטרול און מעלדן וועגן דער געשעעניש. געזאָגט און געטון. צופעליק איז אַדורכגעגאַנגען אַ גראַנאַטער פאַליציאַנט וואָס האָט געוווינט אין שכונות. (...)

— שטעלט אייך פאַר, הער קאַמיסאַר, אַז די יאדויע, וואָס האָט עט-לעכע חדשים געדינט ביי דער פרוי טש... איז אַ יידישע.

— וואָס רעדט איר? איך קען זי. ווען איך פלעג אין דער פרי גיין אין קאַמיסאַריאַט אַריין, פלעג איך זי אָפט זען ווי זי האָט געשלעפט די קוישן מיט קוילן. זי האָט אויסגעזען צו זיין אַ שטילע מיידל.

— אַ שטילע אַדער נישט — פאַרט אַ יידישע!

— זי האָט זיך שוין מודה געווען?

— נאָך נישט...

— וואָס-זשע ברענט אזוי אויף אייך די הויט, אַז איר וואַרט אַזש אין טויער און דערצו נאָך דער פאַליציאַטישע? קענט איר שוין נישט וואַרטן ביז אינדערפרי?

— ווען די פרוי טש... האָט זיך דערוווסט, אַז זי איז אַ יידישע, האָט זי דאָס מיידל תיכף אַרויסגעוואָרפן. איצט ווילן מיר אויפן שנעלסטן אופן זי אַוועקפירן אין קאַמיסאַריאַט אַריין.

אַר ישׁע פּאַפּירן

— וואָס ווילט איר אָבער פון מיר? איך גיי מיך אַהיים נאָך אַ גאַנצן טאָג אַרומשלעפּן זיך אין שטאָט און — אָט, נא, האָסטו דיר!
— נו, אויב איר, הער קאַמיסאַר, ווילט נישט אָפּפירן די זשידווקע, וועלן מיר צוואַרטן אויף אַ פּאַטרול.
— יאָ, יאָ, אַ פּאַטרול וועט זיכער באַלד אַדורכגיין. אָבער... איר ווייסט וואָס... איך האָב מיך איבערלייגט. וווּ איז דאָס מיידל? איך וועל זי אַליין צונעמען...
אויף דער גאַס האָט זיך צווישן יאָדזיען און דעם פּאָליציי־באַאַמטן פאַרבונדן דער פּאָלגנדיקער געשפּרעך:
— האָב נישט מורא מיין קינד. ס'איז דיר אפשר קאַלט?
— גיין, גיין.
— ווי אַלט ביסטו?
— זיבעצן יאָר.
— מיין האַלינקע וואַלט היינט אויך געהאַט די זעלבע יאָרן. זי איז אומגעקומען אין 1939 פון אַ דייטשער באַמבע.
— און איצט ווילט איר מיך איבערגעבן צו די דייטשן?
— וואָס זאָל איך טון? איך בין דאָך פּאָליציי־קאַמיסאַר.
— אָבער האַרץ האָט איר דאָך אויך?
— וואַרט אַביסל... איך האָב דיך פון דאָרט אַוועקגענומען, כדי מען זאָל דיך נישט איבערגעבן צו עפעס אַ דייטש; דעמאָלט וואַלסטו שוין געווען אַ פאַרפּאַלענע. וואָס האָבן זיי אַזעלכעס צו דיר?
— די פרוי טש... וואַלט פון מיר די געדערים אַרויסגעיאָגט. איך האָב גערוימט און געוואָשן פון דער פרי ביז נאַכט. דאָס איז אָבער פאַר איר געווען אַלץ ווייניק. און ווען איך האָב געבעטן עטלעכע זלאַטעס אויף אַ קליידל, האָט זי מיר תיכף גענומען זידלען און שרייען, אַז איך בין אַ „זשידווקע“. זי האָט אָנגעשריבן צו אַ קרובה אויף דער פּראַווינץ יענע זאָל איר שיקן אַ דינסט. די נייע דאָרף טאַקע מאַרגן קומען.
— יאָ, יאָ, איך קען גוט מיין „ליבע“ שכנה און אירע חשובע חבר־טעס... און אַזוי ווי דו דערמאָנסט מיר מיין טאַכטער האַלינקע, וואָס איז אומגעקומען צוליב די דייטשן וועל איך דיך ראַטעווען. ווען מיר וועלן קומען אין קאַמיסאַריאַט וועל איך הייסן דעם דינסט־באַאַמטן אָנשרייבן

מיכאל בארוויטש

א פראטאקאל, אז די פרוי טש... האט דיך געכאפט ביי א גנבה און דער-
פאר האט זי דיך ארויסגעווארפן. די „גנבה“ האט מען אבער שפע-
טער געפונען... אזוי ארום וועלן זיי דיך שוין גארנישט פרעגן און
מען וועט נישט קאנטראלירן דיין „קענקארטע“. אט א קליינע גנבהלע.
פארשטייט? מען וועט דיך אפהאלטן א טאג, צוויי, שפעטער ארויסלאזן.
דעמאלט זאלסטו תיכף פארלאזן דעם דאזיקן קווארטאל, אדער, נאך בע-
סער, די שטאט... געלט האסטו? ניין? טא נעם די 100 זלאטעס און אויב
דו וועסט איבערלעבן די מלחמה זאלסטו דערציילן, אז דו האסט געטראפן
א מענטש, וואס האט געטראגן אזא אוניפארם ווי איך, און אז דער דאזי-
קער מענטש האט געהאט א הארץ...

„יאדזיע וושוואס“ האט טאקע איבערגעלעבט די מלחמה. זי איז א
שוועסטער פון א יידישן זשורנאליסט, א געוויינטלעכער פונעם וואר-
שעווער „מאמענט“ (1)

**
*

אן אנדער משל פון דער זעלבער סעריע:

שימעק... האט געהאט זייער א „גוטן אויסזען“, אין זיין האלטונג
האט מען אבער געפילט אומזיכערקייט. צום בעסטן האבן דאס געפילט
די גאסן-לאבזעס, וואס האבן אים פארפאלגט. שימעק האט געארבעט
אין א וואטע-פאבריק און ער פלעגט אפט מוזן אפטראגן פעקלעך. די
שפאצירן פון עלעקטראלע-גאס ביז טשערניאקאו האבן אים שטארק
געשראקן. ער האט אויף דעם דאזיקן שטח געהאט „באקאנטע“. איין מאל
האט א גרופע אויסווארפן אים פארהאלטן נאענט פון דער „איזערנער
בריק“, ווילנדיק אויסמיידן א צוזאמענלויף (וואס וואלט אן ספק קאמפלי-
צירט די לאגע) איז ער אריין אין א טויער מיט צוויי שקצים. זיי האבן
ביי אים צוגענומען דאס געלט און די „קענקארטע“ און ווייטער אים גע-
מאטערט. פלוצלונג איז אין טויער אריינגעקומען א מאן אין די דריי-
סיקער יארן. ער האט זיך לעגיטימירט ווי א פאליציי-אגענט און געהייסן
זיך ווייזן די דאקומענטן. איינער פון די פארפאלגער האט שימעקן אומ-

(1) אירע רעלאציעס האט פארנאטירט לעאן לענעמאן („אונדזער ווארט“, 1948).

געלומפערט אַריינגעשטעקט די קענקאַרטע און גענומען וואָרפֿן אויפֿן יינגל וואָרנענדיקע בליקן.

— וואָס טוט איר דאָ? שוואַרץ-האַנדל, האָ?

ניין, מיר שמועסן בלויז — האָט שימעק געענטפערט.

דער לאָבוו האָט נישט אויסגעהאַלטן: — „פאַניע“ דאָס איז אַ ייד.

— טאָ וואָס, אַז אַ ייד — איז געקומען אַן ענטפער — אַז אַ ייד

דאַרף מען אים דווקא אויפהענגען? טאָר ער שוין נישט לעבן?! פאַנאָדער-גיין זיך! שנעל! און דער אַגענט איז אַרויס פון טויער. מיט אַ רגע שפעטער איז אויך אַרויס שימעק מיט זיינע פאַרפאַלגער. די אויסוואַרפֿן אָבער האָבן זיך נישט געוואַלט אונטערגעבן און גענומען אים ווייטער מאַטערן. אַן אויסגעשעפטער האָט שימעק דעריאָגט דעם פאַליציאַנט און געבעטן ער זאָל אים העלפֿן. דער געהיים-אַגענט האָט פאַרטריבן די „פאַריינע“, אָפֿ-געפירט שימעקן צום טראַמוויי און געוואַרט ביז ער וועט אָפּפאַרן, אַכטונג געבנדיק קיינער פון די אויספֿרעסער זאָלן אים נישט נאַכלויפֿן. (1)

און לסוף: מען האָט אויך פאַרשריבן פאַלן פון שאַנטאָזש פון יידן... לגבי יידן. דאָס זענען פאַרשטייט זיך געווען בלויז ספאַראַדישע פאַלן. טיילמאָל פֿלעגן אָבער די דאָזיקע פאַלן האָבן אַ גאָר אינטערעסאַנטע באַזע. למשל:

„...אינמאָל זענען צו די זוסמאַנס געקומען צוויי פאַליאקן. זיי האָבן געפאַדערט די קענקאַרטעס צו אַ קאַנטראַל אויף דער פאַליצי. ה' זוסמאַן איז אַוועק צו אַ פאַליאק, וועגן וועלכן ער האָט געוויסט, אַז ער אַרבעט אויס דאָקומענטן און שטייט אין קאַנטאַקט מיט פאַרשידענע פאַרדעכטיקע עלעמענטן. פאַר 30 טויזנט זלאָטעס האָט ער צוריקבאַקומען זיינע דאָקורמענטן. דער דאָזיקער פאַליאק האָט שאַנטאָזשירט רייכע יידן און גלייכצייטיק טיך געהאַלפֿן אַרעמע. אין זיין דירה האָבן זיך אויסבאַהאַלטן קרוב 20 יידן. פון די פאַרמעגלעכע האָט ער גענומען געלט, די אַרעמע האָט ער אויסבאַהאַלטן אומזיסט. שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אַליין געווען אַ ייד. צוליב אַ מסירה האָט מען זיין פרוי מיטן קינד אָפּגעשיקט אין פלאַשאַווער לאַגער און זיי זענען דאָרט אומגעקומען. אים אַליין איז געלונגען צו אַנטלויפֿן קיין וואַרשע. נאָכן וואַרשעווער אויפשטאַנד (אוי-

(1) לויט נ. גראַס

מיכאל בארוויטש

גוסט (1944) איז ער פארשיקט געווארן אין אַ דייטשן לאַגער. שפעטער איז ער צוריקגעקומען קיין קראַקע¹.

דאָס זענען אַבער אַלץ מערקווירדיקע פרטים. ווען עס קומט אויס זיך צו פאַרטראַכטן איבער דער גאַנצער שאַנטאַזש־מגפה, וועגן אירע אומצאָ-ליקע פאַרשטייער און אַספעקטן, נעמט אַרום אַ ביטער געפיל פון חרפה, וואָס מען טראַגט דעם נאָמען מענטש. עקשנותדיק קומען אַלץ צוריק אין זכרון די ווערטער פון מאַליאַ: „...ער האָט אַזוי טיף געפילט די דערנידערייִ-קונגען וואָס עס שטייט אויס אַ מענטש אַן אָפהענגיקער פון אַנדערע מענטשן — אַז עס האָט זיך אים פשוט געגלוסט צו ברעכן“. און אויך די: „די נידערטרעכטיקייט (פונעם פייניקער) האָט אויסגעזען כמעט ווי אַן איינבילדונג, גלייכצייטיק אַבער האָט זי געטראָגן אין זיך אַ מין העסלעכן פאַטאַליזם, אַזוי ווי די מאַכט וואַלט פון יעדן מענטש געמאַכט אַ חיה“. אין די אַקופאַציע־יאָרן איז די „מאַכט“ (פון דעם דאָזיקן מין און וואָס האָט אַגב געגעבן בלויז אַזעלכע מעגלעכקייטן?) געלעגן... אויף דער גאַס.

(1) וו. יי. ה. קי. אין קראַקע (נר' 1046).

"דירות ווערן", פארברענט דאס געיעג נאך א מקום-מקלט

1. דאס רייסן זיך פון קאנטאקטן צווישן נאענטע. — 2. אין טויט-וואגאג; דאס אנטלויפן און... צוריקקערן זיך צו דער ארבעט — 3. „דארט ווו צוויי נישט-יידן שלאגן זיך... — די קאמעדיעס פון „רעפערענצן“. — 5. דער אויפריכטיקער טעאלאג. דאס איינבעטן זיך אויף א נאכט. — 6. אן א דאך איבערן קאפ. — 7. צוזאמען מיט די פראטעגירטע. — 8. פון איין אומגליק אין אן אנדערן. — 9. אן שום געוואלטיקע טענסאציעס.

דאס אריינפאלן אין די נעגל פון די שאנטאזשיסטן, די דעקאנספיר-ראציע פון א דירה, ארעסטן אדער פליטות פלעגן גורם זיין דאס איבער-רייסן זיך פון די פאראנענע קאנטאקטן צווישן נאענטע מענטשן ווי אויך דאס, אז יעדער פון די פארפאלגטע משפחה-מיטגלידער אדער פריינד, וואס האבן זיך ביז דעמאלט געהאלטן צוזאמען (אדער געוויסט איינער פון דעם אנדערן) פלעגט שוין מוזן איינער אליין קעמפן מיט זיין אייגענעם גורל. דאס שפעטערדיקע זוכן זיך אין דער וויסטעניש פלעגט שאפן אויסערגעוויינלעכע פלאנטערן:

דער זיבן-יעריקער סטאש קישעק האט געווינט אין ווארשע, אויף דער „ארישער זייט“. זיין מוטער דערציילט: „איך בין מיטן קינד אוועק

מיכאל בארוויטש

צו א באקאנטער (א קריסטין) צעלינא קיליאנסקא, אויף זגיערסקא גאס, אין גראכאו. דארט האב איך באקענט א געוויסע פרוי, וועלכע האט מסכים געווען מיט מיר צו דינגען א דירה אין זיעלאנקע. זי האט מיך אבער מיט צוויי חדשים שפעטער פארראטן. זי האט אויף מיר אנגעשיקט איר שוואך-גער מיט נאך צוויי מענער, וועלכע האבן דערקלערט, אז זיי זענען געסטא-פא-אגענטן און זיי מוזן מיר און דאס קינד אומברענגען. סוף-כל-סוף האבן זיי אויסגעדריקט די גרייטקייט אונדז צו לאזן לעבן בתנאי, איך זאל זיי געבן 10.000 זלאטעס. אזוי ווי איך האב אזויפיל געלט גישט געהאט, האבן זיי אונדז ארויסגעפירט אין וואלד אריין (דאס איז פארגעקומען דעם 27טן מערץ 1942), געהייסן זיך געבן דעם שליסל פון דער דירה און גיין וווּ איך וויל. מיר זענען אריינגעגאנגען צו אן אנדערער פוילישער פרוי, וואס האט געווינט אין שכנות און צעלינא האט אונדז שפעטער געברענגט די זאכן געבליבענע אין שטוב. ביי דער דערמאנטער פרוי האבן מיר בלויז איבערגעגעבן און צומארגנס אוועק קיין ווארשע.

...דא האב איך איבערגעלאזט דאס קינד, אויף איין טאג, ביי א בא-קאנטער העלענא מלעטשאזש. זי האט מורא געהאט אים צו האלטן צוליב זיין סעמיטישן אויסזען. ווען ער וואלט געווען א מיידעלע — האט זי גע-זאגט — וואלט זי אים געהאלטן לענגער. איך האב אים דעריבער איבער-געטון פאר א מיידל און ער איז דארט פארבליבן דריי טעג.

שפעטער האב איך געדונגען א דירה אין גראכאו. דאס קינד פלעג איך איבערלאזן אין דער היים און אליין גיין צו דער ארבעט. איך בין א דערציערין ביי די ק... אין טשערניאקאו. צו מיר זענען זיי געווען זייער העפלעך, ווייל זיי האבן גישט געוויסט, אז איך בין א יידישע. זיי זענען געווען אנטיסעמיטן; ווען דאס געטא האט געברענט, האבן זיי גישט ארויס-געוויזן קיין שום מיטלייד; פארקערט, די קינדער פלעגן צו מיר זאגן:

— קוקט, פרוי ראשינסקא, דאס געטא ברענט.

אינמאל, צוריקגייענדיק פון דער ארבעט (דעם 4טן מאי 1943) האב איך געטראפן א באקאנטן פון פאר דער מלחמה — קאפיטקא. ער האט דעמאלט געדינט אין דער געסטאפא. ער האט מיר געזאגט, אז איך בין א יידישע. איך בין מיט אים אראפגעגאנגען פון טראמוויי. אין אנהויב האב איך אים געפרווט איבערצייגן, אז ער איז זיך טועה, שפעטער האב

אַרִישַׁע פּאַפִירן

איך גענומען אָפּעלירן צו זיין געוויסן. עס האָט אים נישט גערירט. ער האָט דערקלערט, אַז זיין גאַנצע צייט איז ער מקריב אויף כאַפּן יידן. ער האָט געוויסט, אַז מיין שוועסטער אירקע, מיט וועלכער ער האָט נוצאַמען געלערנט אין שול, דרייט זיך אַרום אין שטאַט. ער האָט מיך פאַרזיכערט, אַז ער וועט זי אויך אויסגעפינען.

...כדי אויסצומיידן אַ צוזאַמענלויף, בין איך מיט אים אַוועק אויף דער „שוד-אַלעע“... די דייטשן האָבן מיך גענומען אויספרעגן. אַך האָב געלייקנט. פּאַפִירן האָב איך געהאַט גוטע. אויף דער „קענקאַרטע“ אַז געווען פאַרשריבן אַן אַנדערער אַדרעס, נישט דער וווּ איך האָב געווינט מיטן קינד... קאַפיטקא האָט געלאַכט. געחזקט פון מיין שבועה, באַרימט זיך פאַר די דייטשן, אַז ער פאַרלירט ספּעציעל צייט אויף כאַפּן יידן, אַז איך בין אַ יידישע. די דייטשן האָבן אים געפרעגט צי ער איז זיכער, ווייל ווייזט אויס. אַז איך בין עס נישט. ער האָט איבערגעחזרט דאָס זעלבע.

...מען האָט מיך איבערגעשיקט אונטער דער וואַך פון זשאַנדאַרמען און קאַפיטקא אין דער א. ג. „באַפעלשטעלע“. דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אמתע גהינום. נאָך דער אויספאַרשונג (ביי וועלכער ס'איז תּמיר געווען קאַפיטקא) האָט מען זי געשיקט צו די מויערן פון ברענענדיקן געטאָ. (דאָס איז געווען עטלעכע וואַכן נאָכן אויסברוך פונעם געטאָ-אויפשטאַנד). פון דאָרטן האָט מען די אין בונקערס געכאַפטע יידן געשיקט צום „אומ-שלאַגלאַץ“. די סצענעס וואָס זענען דאָרט פאַרגעקומען זענען באַקאַנט. צומאַרגנס איז אָנגעקומען אַ צוג, אין וועלכן נען האָט זי אַריינגעשטופּט צוזאַמען מיט אַנדערע קרבנות.

„אין דער זעלבער צייט — דערציילט זי ווייטער — איז מיין שוועסטער געקומען צו מיר אין דער דירה. אויפן וועג האָט זי געטראָפּן באַ-קאַנטע, וואָס האָבן איר געהייסן אַנטלויפן, ווייל סאַבינע (ד. ה. איך) לעבט שוין נישט. זיי האָבן אַליין געזען ווי מען האָט מיך געפירט. פֿאַר אייניקע האָט זיך קאַפיטקא אַליין פאַרטרויט, אַז ער האָט מיך שוין „פאַרטיק גע-מאַכט“, און אַז ער וואָרט איצט אויף מיין שוועסטער... אירקע האָט גע-כאַפט דאָס קינד און אַוועקגעפירט צו אונדזער אַמאָליקער דינסט געניע, וועלכע האָט אים האַרציק אויפגענומען און אַרויסגעוויזן אַ סך מיטלייד.“ איר באַקאַנטער, אָבער האָט קומענדיק דעם צווייטן טאַג דערקלערט, אַז

„אויב זי וועט נישט ארויסוואַרפן דעם יידישן ממזר, וועט ער אים אַליין אַפּדרייען דעם קאַפּ.“ אַן אַ ברירה האָט געניע געהייסן דעם קינד אַוועק־גיין. זי האָט געהאַט די בעסטע כוונות און מיטגעגעבן אים אַפילו אַביסל געלט. נאָך אַ גאַנצער נאַכט אַרומשלעפּן זיך איבער דער שטאַט, איז דאָס יינגעלע אַוועק צו אַ באַקאַנטער וועשין, אַ שיכורטע, וועלכע האָט אים אַריינגעלאָזט צו זיך און געגעבן אַביסל זופּ. „דערווייל איז מיין שוועס־טער געקומען צו געניען, כדי זיך צו דערוויסן וועגן דעם קינד. מיט טרערן אין די אויגן האָט איר געניע איבערגעגעבן, וואָס עס איז געשען. אַ האַלב משוגענע פון פאַרצווייפלונג האָט מיין שוועסטער אַרומגעזוכט דאָס קינד איבער די וואַרשעווער גאַסן. זי האָט נישט געקענט גלויבן, אַז זי האָט אויך מיך פאַרלוירן און זי איז אַוועק צו מייענע ברויטגעבער און געפרעגט אויף פרוי ראַשינסקאַ. זיי האָבן איר דערציילט, אַז זיי זענען שטאַרק באַזאָרגט, ווייל זיי וויסן נישט וואָס מיט מיר איז געשען — שוין די צווייטע נאַכט ווי איך קום נישט אַהיים. מיין שוועסטער האָט זיי פריינטלעך געזעגנט און איז מיט איר ווייטיק אַוועק אַהיים. זי איז גע־ווען אַזוי פאַרצווייפלט, אַז זי האָט געוואָלט באַגיין זעלבסטמאָרד. אַ באַ־קאַנטע פּוילישע פרוי, העלענאַ קיאַנסקאַ, האָט איר אויפגעקלערט, אַז אויב איך בין אומגעקומען, דאַרף זי ווערן די מוטער פון מיין זון. אנשטאַט צו ברעכן די הענט, דאַרף זי אויפזוכן דאָס יינגל. אין דער זעלבער רגע איז מיין קינד אַריינגעקומען אין שטוב פון דער באַקאַנטער און געטראָפּן זיך מיט מיין שוועסטער.

...אירקעס פרייד האָט נישט געהאַט קיין גרענעצן. זי איז אַבער געווען אַן אַ דאָך איבערן קאַפּ. געאַרבעט האָט זי ווי אַן עקספּעדיענטקע אויפן באַן־וואַקזאַל און האָט דעריבער גענעכטיקט אין די וואַגאַנען... זי איז דעריבער אַוועק צו אַ באַקאַנטער (זשולקיעווסקאַ) אויף גראַכאוּ, און יענע האָט מיין קינד אויפגענומען... דער קליינער איז דאַרט פאַרבליבן צוויי וואַכן. ביז עס איז געקומען די פּאַני שוב, די פרוי פון אַ פּוילישן פּאַליציאַנט און געזאַגט אַז דער קליינער איז נישט זייערס קיין קרוב, ווייל דאָס איז סאַבינעס קינד. (די שוב האָט מיר געקענט). דאָס יינגעלע האָט זיך ווידער גענומען אַרומוואַלגערן אַ טאַג דאָ, אַ טאַג ערגעץ אַנ־דערשוווי ביי באַקאַנטע.

אַרײַנע פּאַפּירן

„...איך בין דערווייל געווען אין וואַגאַן. איך בין געשטאַנען אויף איין פּוס ווייל עס איז נישט געווען קיין אָרט. די מענטשן זענען געווען אויסגעהונגערט און אויפגערעגט. איך בין געווען שטאַרק צעקלאַפּט. אַלע האָבן געוווּסט, אַז זיי פאַרן צום טויט... פאַר אַ פּלעשל וואַסער האָט מען געצאָלט די „אַריער“, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צו די וואַגאַנען, הונד-דערטער זלאַטעס. עס האָט גערעגנט און אייניקע האָבן אַרויסגעשטעקט די צונג דורכן פּענצטערל כדי צו שטילן זייער דורשט. איך אָבער... האָב בלויז געטראַכט וועגן דעם צי איך וועל נאָך אַמאָל זען מיין קינד און מיין שוועסטער. איך האָב געזאָגט צו אַ פּרוי, אַז איך וועל בשום אופן מיך נישט לאָזן פאַרברענען, ווייל איך מוז נאָך זען מיין קינד. איך האָב באַ-מערקט, ווי די פּרוי האָט אויף מיר אַ קוק געגעבן מיט מיטלייד... אירע ווערטער האָבן מיך אויפגעוועקט ווי פון אַ שלאָף. איך האָב מיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז איך וועל שוין קיינמאָל נישט זען מיין קינד... אַז עס איז שוין געשען, איך מוז גיין צוזאַמען מיט אַלע יידן.

...מיר זענען פאַרפאַרן קיין נאַלענטשאוו. דאָרט איז פאַרגעקומען אַן א. ג. „סעלעקציע“. די יונגע האָט מען אָפּגעשיקט קיין פּאַניאַטאָוו (1) און די איבעריקע אויף טויט. אין דאָזיקן מאַמענט בין איך — טראָץ דער אַנ-וועזנהייט פון זשאַנדאַרמען מאַנגאַלן (2) און אוקראַינער — אַנטלאָפּן. געשען איז דאָס אַזוי: די סערגעאַציע איז פאַרגעקומען צווישן צוויי צוגן. איך בין אַרונטער אונטער איין צוג. אַלע דאָקומענטן האָבן איך איבערגעלאָזט אין וואַגאַן. איך האָב געטראָגן אויף מיר בלויז אַ קליידל. איך בין אַריין באַרוועס אין דער ערשטער כאַטע אין נאַלענטשאוו... דערקלערט, אַז איך האָב מיך צופעליק געפונען מיט די יידן... „די יידן זאָגן מיר צו אַ גוטן פּאַסטן אין פּאַניאַטאָוו, איך וויל אָבער פאַרבלייבן צווישן אייגענע“. זיי האָבן אויף מיר געהאַט רחמנות און געראַטן איך זאָל תּיכּף אַנטלויפּן ווייל „דאָ ברענט דער באָדן אונטער די פּיס“.

אַרויסגייענדיק פון דער כאַטע, האָבן איך מיך געלאָזט לויפּן און אָפּ-געשטעלט מיך ערשט 8 קילאָמעטער ווייטער. אויפן וועג האָבן איך קיינעם

(1) אַ לאַגער.

(2) הילף־אָפּטיילונגען אין דער דייטשער אַרמיי (צוזאַמענגעשטעלט פון סאָוועטישע קריגס־עפּאַנגענע).

נישט געטראפן. איך בין ווידער צוריק אין אַ כאַטע... און ווידער דערציילט די זעלבע מעשה. מען האָט מיר געגלויבט און נאָך פיר טעג מאַטערניש האָב איך באַקומען אַ ביסל וואַסער זיך אַפצוואַשן ווי אויך אַ קריגל מילך מיט אַ שטיקל ברויט... איך האָב דאָרט איבערגעגעבען מיטקעט.

...אַ שכן פון די פויערן, אַ „פאַלקס־דייטש“ האָט מיר געזאָגט, אַז אויב עס וועט זיך אַרויסווייזן, אַז איך בין אַ ייִדישע, וועט מיט מיר זיין שלעכט. איך האָב אים דעמאָלט אַנפאַרטרויט („דאָס מוז פאַרבלייבן צווישן אונדז“) אַז איך בין, אַזוי ווי ער, אַ „פאַלקס־דייטשקע“, אַז אין געטאָ בין איך געווען צופעליק, נאָך געלט און אַזוי אַרום אַריינגעפאַלן. אויב ער וויל זיך איבערצייגן, אַז דאָס איז נישט קיין ליגן — זאָל ער — פאַרשטייט זיך פאַר אַ באַליוונג — מיטפאַרן מיט מיר קיין וואַרשע, צו מיין משפּחה. דעם זעלבן טאָג (דעם 8טן מאי) בין איך טאַקע מיט אים געפאַרן קיין וואַרשע. ער האָט מיר געגעבן אַ מאַנטל און אַ דאַקומענט פון זיין פרוי. דעם 9טן מאי, 2 אַזויגער ביינאַכט זענען מיר אַנגעקומען אין דער הויפּט־שטאָט. איך בין מיט אים אַוועק צו מיינער אַ פריינדין, מאַרילאַ ליס, אויף גראַכאַוו. (וי האָט באַוויזן דער פרוי צו דערציילן די מעשה). מאַרילאַ האָט באַשטעטיקט, אַז איך בין אַ פאַלקס־דייטשקע און איר שוועסטער איך האָב אים געגעבן 10.000 זלאָטעס, וואָס איך האָב געהאַט אַוועקגעגעבן צו באַהאַלטן מאַרילען. דעם זעלבן טאָג האָב איך מיך ביי דער קיאַנסקא געזען מיטן קינד. מיט דער הילף פון מיין פריינדין העלענאַ סאַביוואַ (וועלכע האָט געאַרבעט אין דער עווידענץ) האָב איך מיר געמאַכט נייע דאַקומענטן און דעם 15טן מאי 1943 בין איך אַן עלעגאַנט־געקליידעטע, מיט אַ בוקעט בלומען צוריקגעאַנגען צו דער פאַמיליע ק... איך האָב זיי דערציילט אַן אַנדער מעשה און צוגעטראָטן צו דער אַרבעט. (1)

אַ חוץ די דענונציאַנטן האָט אויך געווירקט די מענטשלעכע נייגערייִ־קייט, מענטשלעכע לשון הרע, און לסוף מענטשלעכע קנאה. פאַרשפּרייטע קלאַנגען אַן אַ שלעכטער כוונה פלעגן דערגיין צו די נאַטאַרישע אַדער צו־פעליקע דענונציאַנטן און עס פלעגט זיך ענדיקן ווי געוויינלעך. אַזוי איז אויך געווען מיט די פאַרשידענע „קריגערייען“. אַ מחלוקה צווישן שכנות פלעגט אָפּט אויסגיין... צו די הויז־אינוויינער, וועלכע מ'איז חושד געווען

(1) נר. 656'1 פראט. ק. מירסקא.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

אַז זיי זענען יידן. „דאָרט וווּ צוויי שלאָגן זיך — באַמֶרקט נ. גראַס — פאַרלירט דער דריטער; בפרט ווען דער דאָזיקער דריטער איז אַ ייד. און מיר זענען טאַקע געווען די דריטע.“ און ער דערציילט אַזאַ מין גע־שעעניש:

„געקריגט האָבן זיך: אונדזער באַלעבאַסטע מאַרישאַ און פרוי נאָ־פּיורקאָוסקאַ. די שניידערין פון קעגנאיב־ר. די סיבה פון די קריגערייען האָט זיך גענומען פון מאַרישעס גוטע באַציאונגען מיט די הויז־וועכטער, מיט וועלכע פרוי נאַפּיורקאָוסקאַ איז געווען ברוגז... די באַציאונגען צווישן די צוויי פרויען, אין אָנהויב בלויז אַנגעשטרענגטע האָבן זיך וואָס אַמאָל פאַרערגערט. אַנגעהויבן האָט זיך פון מאַנאָלאָגן אויפן הויף, בעת וועלכע מען האָט, נישט דערמאָנענדיק קיין נעמען, געדרשנט וועגן אַזעלכע, וואָס שטופן זיך וווּ מען בעט זיי נישט. שפעטער זענען געקומען דירעקטע מיינונגס־אויסטוישן וועגן מאַרישעס שמוציקער וועש. די לעצטע האָט געטענהט, אַז פרוי נאַפּיורקאָוסקאַ האָט זיך וועגן דעם איבערצייגט קושנ־דיק זי אין אַ געוויס אַרט... דאָס האָט — פאַרשטייט זיך — געמוזט אויס־גיין צו יידן. די באַמערקונגען זענען פון טאָג צו טאָג געוואָרן ווייניקער צוויידייטיקע און מיר האָבן געוויסט, אַז דאָס וועט זיך שלעכט ענדיקן.

דער הויז־קאָמענדאַנט האָט מיט מיר אָפט גערעדט וועגן סוף פון אונדזער קאַריערע, דערקלערנדיק, אַז אין דעם הויז וווינען יידן און, אַז זיי וועלן אַריינפאַלן...“

אַזוי איז טאַקע געשען. אגב פלעגן אַזעלכע נבואות כמעט תמיד מקוּר־ווערן. אויך אין דעם פאַל האָבן זיך אינגיכן באַוויזן שאַנטאַזשיסטן. די אַלע עלעמענטן צוזאַמען פלעגן גורם זיין, אַז אַזאַ אַנטדעקטע דירה האָט מען געמוזט תיכף פאַרלאָזן און אַ נייע איז געווען נישט לייכט צו געפינען. און ממילא איז דאָס לעבן „אויף אַרישע פאַפּירן“ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פערמאַנענט געיעג נאָך אַ דירה, אַ שוין־אַרט.

דער מאַטיוו, אַז דאָרט וווּ צוויי (נישט יידן) שלאָגן זיך, דאָרט גע־ניסט אַדער פאַרלירט דער דריטער (ייד) האָט זיך דעמאָלט אַנטפלעקט אין פאַרשידענע פאַרמאַטן און וואַריאַנטן. אַ חוץ קריגערייען זענען נאָך צו־געקומען צום שפּיל ליבעס, אייפערזוכט, שנאה און אַ סך אַנדערע גע־פּילן, דער צונויפטרעף פון די אַלע פאַקטאָרן האָט טיילמאָל באַשאַפן אַ

מיכאל בארוויטש

גאנצן לאבירינט. דער „פאפירענער אריער“ (אזוי ווי ער וואלט געהאט ווייניק זארגן) האט זיך נאך געמוזט רעכענען מיט אלע קאמפלעקסן און קאמפליקאציעס פון זיין סביבה. אט האבן מיר דא א פאר פראבלעמען, ארויסגענומען פון איין ביאגראפיע און דיינו פון פעסל פעצינא (געבוירן אין קלעמענטאוו 1914) וואס נאכדעם ווי זי האט פארלוירן א פאר משפחה מיטגלידער און נאך תפיסה, האט אירע ערשטע טראגעדיעס איבערגעלעבט אין סאנדאמיעזש:

„...דער מאן האט פארלאנגט איך זאל אוועקפארן. דאס קינד האב איך געזאלט איבערגעבן דער פרוי פון אינזש. פיטאל. זי איז געווען א זייער פיינע פרוי (זי און איר מאן האבן געהאלפן יידן)... אזוי ווי דאס קינד האט אנגעהויבן וויינען, האב איך דערפון רעזיגנירט.

איך האב שוין געהאט „ארישע פאפירן“, מען האט מיר געהאלטן פאר א פרייליך מיט א קינד (דער מאן האט פיגורירט אויף „די פאפירן“ ווי א בחור). אויפן סמך פון די מעטריקעס האט מען אונדז געמאכט „קענקארטן“, וואס האבן זיך ארויסגעוויזן פאר פאלשע.

לאמיר איצט איבערלאזן דעם מכול פון עגמת-נפש און שווערע מינוטן. מיר וועלן דא ברענגען א פאר ענינים וואס האבן א דירעקטן שייכות מיט דער טעמע:

נאך פארשידענע פאקטן און נסיעות (אין צווישנצייט איז זי געווען אויך אין קראקע), האט זי זיך אריינגעצויגן צו דער פרוי ק. אין וויע-ליטשקע. זי האט נאך איינגעמאלדן דאס קינד און זיך אליין. דער מאן האט זיך ביי איר באהאלטן, נישט איינמעלדנדיק זיך. מיט דער בעל-הביתטע איז עס קודם-כל געווען גוט — נאכדעם שוין ערגער. וואס שפעטער פאר-לאנגט זי מער געלט, זי שיקאירט און סטראשעט אפט מיט פארראטן.

אבער דא דערשיינט ווידער איינער א. ד. וואס טוישט זיי וואליוטע און פארדינט דערביי, זיי האבן זיך באפריינדעט. ד. האט זיך צעקריגט מיט דער בעל-הביתטע, ווען זי האט זיי ווידער שאנטאזשירט. נאך מער! „ער האט גענומען צו זיך מיינ קינד און מיינ מאן און זיי געהאלפן איבער-טראגן די פעקלעך“. דעמאלט שיקט אבער פרוי ק. איר טאכטער צו דער שכנטע פון הער ד. און איז איר מודיע, אז זי באהאלט יידן. די שכנטע

אַר ישע פאפירן

ביעלעצקא) מאכט אן אוואנטורע און שרייט: „זאלן זיך די יידן ארויס-טראגן, ווייל כ'קלינג אויף דער זשאנדארמערע“.

צום גליק האָט דער ברודער פון ד. געאַרבעט אויף אַ פאלוואַרק אַלס אַ „זשאַנדצע“. ער פּראָטעגירט די „פּאַפּירענע אַריער“, ווי זיינס אַ קור-זינע זי האָט דאָרט באַקומען אַ פּאַסטן.

יאָ. אַבער דאָ מאַכט זיך אַ נייער פּראָבלעם. די אייגנטימערין איז אַ „רייכסדויטשקע“ פּרוי ש... שטאַמט פון סודעטן-לאַנד, איז אַ פּרוי פון אַ דייטשן קאַפיטאַן און אַ טאַכטער פון אַן עמעריטן פּולקאוויק. מיטן מאָן האָט זי נישט געלעבט, זי האָט געהאַט אַ געליבטן. דער געליבטער איז אַבער געוואָרן אַרעסטירט דורך דער געסטאַפּאַ. אגב האָט מען פאַר-מלוכהשט דעם פּאַלוואַרק (ווי אַ „ליגענשאַפט“). דאָס האָט שוין להכעיס באַזאַרגט דער „רייכסדויטשער“ מאָן.

און ווי אַ צולאג: אַ באַקאַנטער, אַן אַדוואַקאַט, האָט פאַרראַטן, אַז די „סטאַשיאַ“ איז אַ ייִדישקע. נישט פון שלעכטן ווילן. להיפּוך: שכורדיקער-הייט, בכדי זי טרייסטן. דהיינו: בעת אַ לוסטיקער סעודה האָט ער זיך, אין דער אַנוועזנהייט פון אַנדערע, געוואָנדן צו איר בזה הלשון: — „פּרוי סטאַשיאַ, קומט מיט אונדז טרינקען“. ווען זי האָט געפּרעגט: „וואָס איז די שמחה? האָט ער איר געענטפּערט: „די רוסן זענען דאָך אין סאַנדאַמיעזש; איר וועט קענען צוריקערן זיך צו אייער פאַרמעגן און די יידן וועלן זיין פון אויבן“. אזוי אַרום זענען אַלע געוואויר געוואָרן פון איר אַפּשטאַם. צום גליק האָט דער אַדוואַקאַט ל. — נאָכדעם ווי ער האָט זיך אויסגעניכטערט — באַמירט זיך ביי דער דייטשקע זי זאָל נישט מעלדן אירע דייטשן, „וואָ-רום זי איז דאָך אויך אַ מאַמע“. די דייטשקע האָט זיך ווייטער גוט באַצויגן צו סטאַשיען, בפרט ווען נאָכן אַרעסטירן פון געליבטן האָט זי זיך געוואַלט איבערבעטן מיטן מאָן. „סטאַשיאַ“ האָט דאָ געדאַרפט צוהעלפּן...

אַבער דאָ איז נאָך נישט דער סוף פון די קאַמפּליקאַציעס. אין דער סביבה געפינען זיך פּוילישע פאַרטיזאַנער. זיי קומען אַמאָל אין הויף בכדי צו דערשיסן די „רייכסדויטשקע“. און די ראַלעס ענדערן זיך דעמאָלט: „כ'האַב זי באַהאַלטן אויפן דאָך. ווען זיי זענען אַריין, איז זי שוין נישט געווען... די באַדינונג האָט אַנגעוויזן אויף מיר ווי אויף דער „ווירטין“... כ'האַב געזאַגט, אַז כ'ווייס נישט ווי די רייכסדויטשקע געפינט זיך. כ'האַב

ווייטער געבאקן קרעפלעך און געקנעט ברויט. כ'האב מורא געהאט זיי זאלן מיך נישט הרגענען. נאך דעם פאקט, האט זי מיר טראקטירט, ווי אַ שוועס־טער (1). לאַמיר נאָך דאָ צוגעבן, אַז יענע פּאַרטיזאַנער דאָרט האָבן אויך געמאַרדעט ייִדן. מיט איין וואָרט, עס איז געווען פּאַרוואָס מורא צו האָבן. די דירות זענען — אין הסכם מיט דער טעכניק פון די „אַרישע פּאַ־פּירן“ — געווען פּאַרשידענע. אין דער ערשטער ריי אַזעלכע ווי דער באַלעבאַס האָט געוויסט, אַז זיינע סובלאַקאַטאָרן זענען ייִדן. דאָס זענען — נאַטירלעך — געווען די טייערסטע; מען האָט געצאָלט דעם באַלעבאַס שוין נישט אַזוי ווייט פאַר דעם מקום ווי פאַר דער ריזיקע. צו אַן אַנדער קאַטע־גאַריע האָבן געהערט אַזעלכע, ווי דער באַלעבאַס האָט געהאַט אַ חשד, אַדער וווּ ער האָט אַפּילו געוויסט, אַדער וווּ מען האָט — אויפן סמך פון אַ שטילן הסכם — קיינמאַל דעם דאָזיקן דראַסטישן ענין אָפּן נישט פּאַר־מולירט. אַזוי אַרום איז דער באַלעבאַס געווען „געדעקט“ אַפּילו ווען די שכנים זיינע זענען אַריינגעפּאַלן. ער האָט נישט געוויסט און גענוג.

לסוף זענען אויך געווען די געוויינלעכע דירות, וואָס מען האָט פשוט און נאַרמאַל געדונגען. דאָס זענען — פּאַרשטייט זיך — געווען די ביליק־סטע. אַזעלכע איז אַבער געווען גאַר שווערער צו באַקומען. קודם כל דער־פאַר וואָס מיט די דירות איז אין די דאָזיקע צייטן בכלל געווען שווער און צווייטנס צוליב דעם, וואָס די מענטשן זענען דעמאָלט געווען שטאַרק פּאַרזיכטיק און אומאַפּהענגיק פון אַלע דאָקומענטן, אַרבעט־באַשטעטיקונג־גען אַאָוו. מען פּלעגט פּאַדערן רעפּערענצן. און מיט רעפּערענצן ווידער... די טעמע וואָס ווערט באַרירט אין דאָזיקן בוך האָט אַ כאַראַקטעריס־טישן שטריך: צו וואָס מען זאל זיך נישט צורירן, שווימען באַלד אויף הונדערטער וואַריאַנטן און משלים. וועגן דעם ענין רעפּערענצן וואָלט מען ווידער געקענט אַנשרייבן אַ גאַנץ בוך, וווּ עס וואָלט אויך נישט געפּעלט קיין פּאַרכאַפּנדיקע אַדער גאַר טראַגיקאַמישע קאַפיטלען. מען וואָלט גע־קענט דערציילן וועגן פּאַלן וווּ איין ייִד, וואָס האָט זיך קוים פּאַרשאַפּט אַ דירה, גיט רעפּערענצן אַן אַנדערן; אַדער ווי צוויי ייִדן, וואָס לויפן ביידע אַרום נאָך אַ מקום, רעקאַמענדירן זיך קעגנזייטיק...

פּאַרשטייט זיך, אַז מען פּלעגט אויך אַמאַל באַקומען רעפּערענצן פון

(1) פּראָט. ד. י. ה. ק. ר. 749-1.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

אַן „אַמתן אַרִיער“. אויך אין אַזעלכע פּאַלן וואָלט מען געקענט דערמאָנען וועגן פּאַרשידנאַרטיקע פּאַסירונגען, טראַגישע אַדער טיילמאַל אַפֿילו קאַ-מישע. דאָס איז שוין נישט בלויז באַמזונגען צו באַקומען אַ דירה, אַדער אויך אַרבעט (די צוויי זאַכן זענען אַגב אָפט געווען פּאַרבונדן און אָפֿ-הענגיק איינע פון די אַנדערע און פלעגן ערשט ביידע צוזאַמען שאַפן אַ מעגלעכקייט זיך צו „פּאַרטשעפּען“).

אַט, למשל, דער פּאַל מיט אַ מיידל (וועגן וועלכער עס איז שוין אַגב דערמאָנט געוואָרן אין די פּרִיערדיקע קאַפיטלען) וועלכע לויפט אַרום אַ פּאַרצווייפלטע פון איין פּאַרמלחמהדיקן פּריינט צום צווייטן, בעטנדיק הילף ביים „אינאַרדענען זיך“, אַן אַנווייזונג אַדער אַ רעקאַמענדאַציע. דער באַדן וואַקלט זיך אונטער אירע פּיס. זי חלומט וועגן עפּעס אַ מקום מנוחה. לסוף טרעפט זי אַן אויף אַ מענטש, וואָס האָט אַ זייער גוטע געלעגנהייט. דאָס איז אַ טעאַלאַגיע-פּראַפעסאָר, ד״ר וו...
— איך האָב פאַר אייך אַ פּאַסטן, איך ווייס אָבער נישט צי איר וועט אים וועלן אָננעמען.

— דאָס קלינגט ווי אַ פּאַראַדאָקס; איך וועל מיך פּרייען מיט יעדער אַרבעט. אַבי דורכצולעבן...
— איר וועט אָבער, גלויב איך, נישט וועלן אַרבעטן ווי אַ קעלנערקע אין אַ דייטשישן לאַקאַל און האָבן צו טון מיט שיכורע זעלנער, וועלכע פירן זיך נישט אויף באַזונדער באַשיידן, בפרט ווען זיי האָבן אויסגע-טרונקען אַ פּאַר גלעזלעך.

— איך וועט אָבער, גלויב איך, נישט וועלן אַרבעטן ווי אַ קעלנערקע אין אַ דייטשישן לאַקאַל און האָבן צו טון מיט שיכורע זעלנער, וועלכע פירן זיך נישט אויף באַזונדער באַשיידן, בפרט ווען זיי האָבן אויסגע-טרונקען אַ פּאַר גלעזלעך.
איך האָלט מיך איין בכדי נישט צו שרייען — דאָס איז אַ נאַ-רישקייט...
— אויב אַזוי וועל איך רעדן מיט מיין שוועגערין. זי האָט אין גוראָ-קאלוואַריאַ אַ שוועסטער, וועלכע האָט לעצטנס געעפנט אַ רעסטאָראַן פּאַר די דייטשן. זי איז אַ זייער ענערגישע און דרייסטע פּרוי. זי נויטיקט זיך טאַקע אין אַ פּאַראַנטוואַרטלעכן מענטש, וואָס זאַל איר צוהעלפן. איך גלויב, אַז זי וועט מסכים זיין צו באַשעפטיקן אַ יידיש מיידל, בפרט ווען איך רעקאַמענדיר אייך. מיין משפּחה רעכנט זיך שטאַרק מיט מיר. איך שטאַם פון פּאַלק און בין דער איינציקער אין דער משפּחה וואָס האָט ביל-

מיכאל בארוויטש

דונג און אַ געוויסע פּאָזיציע. דאָס אימפּאַנירט זייער מיינע ברידער און זייערע משפּחה-מיטגלידער.

— יאָ, אָבער צו וואָס דאַרף מען איר דערציילן, אַז איך בין אַ ייִדישע. אַלע דאָקומענטן האָב איך דאָך אין אַרדענונג...

— דאָס איז אַלץ זייער שיין — לאַכט סימפּאַטיש דער פּראָפּעסאָר. — איך קען אָבער אייער אָפּשטאַמונג נישט פּאַרשווייגן. די פּרוי גראַף איז אַ מיטגליד פון דער משפּחה און איך וויל נישט — אויב עפעס וואָלט געשען — באַלעסטיקן מיין געוויסן מיט איר טויט...

(אייגנטלעך איז די לאַגיק פון די ווירקלעכע באַדינגונגען געווען פּונקט פּאַרקערט ווי דעם פּראָפּעסאָרס אויספירן. דער חשובער „פּאַלקס-דייטשקע“ וועגן וועלכער עס האַנדלט זיך דאָ, וואָלט דווקא דעמאָלט גאַרנישט געדראָט ווען זי וואָלט וועגן גאַרנישט געוויסט; מאַסקירנדיק אַ ייִדישע פּרוי וואָלט זי אָבער בעת אַ דורכפאַל געווען אַ מיטשולדיקע. פּרוווט דאָס אָבער אויפקלערן אַ סקרופּולן און אגב ערלעכו טעאַלאָג!).

איך פּרוווי אים איבערציילן, אַז דערציילן וועגן מיין אמתן אָפּשטאַם מיין צוקונפטיקער אַרבעט-געבערין, דאָס הייסט שאַפּן נישט נויטיקע שוועריקייטן. עס העלפט אָבער נישט. די עוואַנגעלישע ערלעכקייט פון פּראָפּעסאָר וו. דערלויבט אים נישט צו באַהאַלטן דעם אמת. ער איז זיין גאַנץ לעבן געווען אויפריכטיק און ער קען נישט מיטאַמאַל ענדערן זיינע פּרינציפּן.

...איך דאַרף קומען מיט פיר טעג שפּעטער. דעם פּראָפּעסאָרס שווע-גערין דאַרף קומען זונטיק צו איר שוועסטער, דאָן וועט זי איר דעם גאַנצן ענין פּאַרשטעלן און ברענגען אַן ענטפּער. וואַרשיינלעך אַ פּאָזיטיוון. איז פיר טעג אַרום:

„די פּרוי וו... איז נאָך נישט געווען ביי איר שוועסטער. זי וועט גיין דעם קומענדיקן זונטיק צו איר. מען וועט אַלץ אַדורכשמועסן אויפן אַרט“. ענדלעך קומט דער זונטיק און די צוגעזאַגטע נסיעה מיט דער שווע-גערין (אַ פּאַלקס-דייטשקע) צו איר שוועסטער, דער רעסטאָראַן-אייגנטי-מערין אין גראַ-קאַלוואַריאַ.

„פון סאַמע אַנהויב פּרוווי איך זי איבערציילן, זי זאָל דער שוועסטער נישט דערציילן.

אַר ישע פאפירן

— אויסגעשלאסן; אפילו ווען אלץ וואלט אדורך בשלום און די שוועסטער וואלט זיך בלויז צופעליק דערוואסט, וואלט זי מיר קיינמאל אין לעבן נישט מוחל געווען; דאס זעלבע — די גאנצע משפחה. אויף דעם קאן איך נישט מסכים זיין.

— האב איך אן אנדערן איינפאל: מאַרגן וועט איר נאך אייער שוועסטער גאַרנישט זאָגן. איר וועט מיך בלויז פאַרשטעלן ווי אַ מיידל וואָס זוכט אַרבעט. במשך פון דער וואָך צייט וועט זיך די פרוי גראַף איבערצייגן, אַז איך אַרבעט ווי מען דאַרף. זי וועט זיך צו מיר אַביסל צוגעווינען און וועט קריגן צוטרוי. דעמאָלט וועט איר אויפדעקן דעם סוד. איך וועל שוין זיין אַן איינגעמאַלדענער איינוווינער; פון גוראַ-קלאַוואַריאַ און אין די דאָ-זיקע באַדינגונגען וועט אייער שוועסטער לייכטער מסכים זיין מיך צו האַלטן — אויב זי וואָלט אפילו געהאַט געוויסע באַוואַרענישן. ווען זי וועט אויסדריקן איר הסכּם, וועט זי אריינגעבן אַן אַנאַנס אין אַ צייטונג, אַז זי זוכט אַ קעלנערקע, וואָס זאל קענען דייטש און איך וועל מיך מכלומרשט מעלדן. אויב ס'וועט אַמאָל עפעס געשען וועט זי זיין געדעקט פאַר דער מאַכט, ווייל זי וועט מיך האַבן אַנגאַזשירט נישט קענענדיק מיך, פון אַן אַנאַנס.

— דאָס איז נישט קיין שלעכטער געדאַנק. אויף דעם קאָן איך איינגיין...”

סוף כל סוף בלייבט דאָס מיידל אין רעסטאָראַן אויף אַ פּראַבע. די ערשטע טעג זענען אויסערגעוויינלעך שווערע. זי לעבט ווי אין אַ האַלוצי-נאַציע; דאָס צוגעוויינען זיך צו דער סביבה, דאָס באַקעמפן די מורא, די פאַרשידענע קאַמפלעקסן (וואָס שאַפן זיך ביים קאַנטאַקט מיט די דייטשע געסט) און אַ שווערע אַרבעט (בפרט ווען דאָס מיידל איז קיינמאל נישט געווען קיין קעלנערקע). און ווען, נאָך די אַלע עמאַציעס און אַנשטרענגונגען ווערט שוין די לאַגע אַביסל לייכטער, ווען דעם מיידל געלינגט שוין נישט צו פאַרראַטן זיך מיט גאַרנישט, אַרויסווייזן זיך פאַר נוצלעך און אַר-בעטסזאַם...

„איך אַרבעט שוין דעם פינפטן טאָג און פרוי גראַף האָט מיך נאָך נישט איינגעמאַלדן, נישט רעגיסטרירט אין אַרבעטס-אַמט, נישט גערעדט מיט מיר וועגן די באַדינגונגען, אויף וועלכע איך וועל ביי איר ארבעטן.

מיכאל באַר הויטש

וואָס זאָל דאָס באַדייטן? די גאַנצע „מאַכט“ (וואָס איז געקומען אין רעס-טאָראַן אריין) קען מיר שוין דאָך און זי איילט זיך גאַרנישט מיטן דער-ליידיקן די פאַרמאָליטעטן...“
שפּעטער:

„איר זעט: מיטן איינמעלדן אייך און דערליידיקן די פאַרמאָליטעטן, וואָס זענען פאַרבונדן מיטן צונעמען אייך, מוז איך צוואַרטן אויף מיין שוועסטער. אַוועקפאַרנדיק, האָט זי מיר געזאָגט, אַז זי מוז מיר וועגן אייך מודיע זיין אַ גאַר וויכטיקע זאַך. איך וועל דעריבער וואַרטן ביז איך וועל וויסן.“

יא! אַזוי זעט אויס דאָס צוגעזאָגטע שווייגן און נישט וואַרענען. און זי, די פרוי וו... האַלט אַן שום ספק, אַז אַלץ איז אין אַרדענונג. זי האָט דאָך נישט געזאָגט דירעקט, אַז איך בין אַ ייִדישע, נאָר בלויז געוואַרפן עטלעכע ווערטער: „איך מוז דיר וועגן דער פאַננע מאַריע דערציילן אַ וויכטיקע זאַך“; אַזוי אַרום האָט זי צעשטערט מיין גאַנצן פלאַן.“

לסוף האָט די וו... דערציילט דער שוועסטער „די וויכטיקע זאַך“ און דערצו דורכן טעלעפאָן.

ווען זי וואַלט דאָס געטון מיט אַ וואָך פריער, וואַלט נאָך אפשר גע-לונגען די רעסטאָראַן-אייגנטימערין איבערצייגן. איצט אָבער, נאָך אַ וואָך שווערער האַרעוואַניע און שרעק, פאַרלירט דאָס מיידל (וועמען די אַרבעט-געבערין באַגלייט אגב מיט מיטלייד) איר פאַסטן, איידער זי האָט נאָך באַוויזן פאַרמעל אים צו באַקומען.1)

**

פון דעם מאַמענט, ווען מען האָט פאַרלוירן איין מקום, ביז מען האָט געפונען אַן אַנדערן — פלעגן פאַרבייגיין אַסך טעג און נעכט. איך זאָג — מעג און נעכט — ווייל די באַזונדערע שעהן פון מעת לעת זענען געווען פאַרבונדן מיט ספּעציפישע סכנות. כדי אויסצופילן דעם טאָג פלעגט אַ מענטש אָן אַ דירה אויסמעסטן די גאַסן, אַפטרעטן אין פאַרשידענע לאַג-גאַלן, אויסגעפינען פּרעטעקסטן צו שטיין אין די „רייען“ אָדער אַרומצור-דרייען זיך אין די וואַרט-זאַלן. די מינוטן פלעגן זיך אומברחמנותדיק

1) „מיין קאַמף פאַרן לעבן“.

אַר ישע פאפירן

שלעפן ווייל יעדע איינע פון די אימפראָוויזירטע באַשעפטיקונגען האָט דעם מענטש אויסגעשטעלט אויף דער געפאַר צו ווערן אַן אָביעקט פאַר דער פּאַליציי, פאַר די מוסרים און אַגענטן. און שפעטער — פלעגט קומען די נאַכט. דער אומגליקלעכער פלעגט נאַכאמאָל מאַכן אין געדאַנק אַ דיין־וחשבון פון די מעגלעכקייטן, כמעט תמיד קליינע און געוויינלעך שוין אויסגעשעפטע. טיילמאָל פלעגט ער האַרט פאַר דער פּאַליציי־שעה ביי אַן אַלטן אָדער ניי־געבאַקענעם באַקאַנטן זיצן אַ ביסל צוליב אַן אויסגע־טראַכטן ענין, כדי שפעטער פעסטצושטעלן, אַז די פּאַליציי־שעה איז שוין אַדורך, אַז ער קען שוין נישט אַהיימגיין און מוז ממילא אַדורכנעכטיקן ביי דעם באַקאַנטן... די געשפרעכן, וואָס פלעגן אין אַזעלכע פּאַלן געפירט ווערן — דאָס איז אַ מבול פון נישט־דערוואַגטע געדאַנקען און אַראַפגעשלוּנ־גענע ביטערע פילן. אַמאָל פלעגן ביידע פאַרטנערן (דער דיר־ה־אייגנטימער און דער גאַסט) זיין שטאַרק באַזאַרגט און טרויעריק (כאָטש צוליב גאַר פאַרשידענע סיבות). עס פלעגן פאַרקומען אויספרעגונגען, מען האָט גע־פרוווט איבערצוצייגן, אויסגעהערט פאַרווורפן (אַז ער וואָגט אויסצושטעלן מענטשן אויף אַ געפאַר!), מען פלעגט דערנידעריקט ווערן אויף הונדער־טער אופנים. דאָס ערגסטע אָבער איז געווען דאָס, וואָס אומאַפהענגיק פון דעם בעסטן ווילן פון די הימלאָזע, פלעגט פריער אָדער שפעטער קומען צו אַ צוזאַמענשטויס. אויב דער באַלעבאַס האָט גערן אויפגענומען „אויף איין נאַכט“, פלעגט דער גאַסט (נישט האַבנדיק קיין ברירה) פאַרלענגערן זיין אויפהאַלט, מיסברויכנדיק אַזוי אַרום מיט דער פריינטלעכקייט פון דעם באַלעבאַס. אויב מיר וועלן אַפשאצן זיין האַנדלונג לויט די אַנגענו־מענע געזעלשאַפטלעכע כללים, האָט ער געהאַנדלט זייער מיאוס; ליידער, האָט אָבער דער גאַסט טראַץ זיין טיפן פאַרשטענדעניש פאַר די געזעל־שאַפטלעכע פרינציפן ווי אויך פאַר דער לאַגע פונעם באַלעבאַס — נישט געהאַט קיין אויסוועג. אַ חוץ דעם איז ער שוין אַפט געווען פיזיש און פסיכיש פולשטענדיק אויסגעשעפט מיטן כסדרדיקן אַרומזוכן, איינבעטן און אויפצויינגען זיך, מיט דעם אומאויפהערלעכן אַרומלויפן אין דער קייט „עמאַציעס“ און מידקייט.

אַפט פלעגט מען פשוט אַפזאַגן. עס פלעגט זיך אָבער אויך מאַכן, אַז דער באַלעבאַס אָדער די באַלעבאַסטע האָבן נישט געקענט אָפן פאַרמולירן

זייער אפזאג (אמאל צוליב דער פריינטשאפט וואס האט זיי געבונדן מיטן גאסט, אמאל צוליב זייער קולטור און פרינציפן. גלייכצייטיק האבן זיי נישט געוואלט (אדער פשוט נישט געקענט) באהאלטן זייערע געפילן פון אומוילן, פארוורף אדער שרעק, וואס עס האט אין זיי געוועקט דער אומגעבעטענער וויזיט. (עס זענען באוויסט פאלן ווען מענטשן האבן געחלשט דערזענדיק צו זיי אריינקומען א יד). די קומענדיקע שעהן זענען געווען פול מיט אומרו. ליגנדיק אויפן געלעגער (וואס מען האט אים סוף כל סוף נישט אפגעזאגט) האט דער גאסט געפילט די שלאפלאזיקייט וואס האט געהערשט אין שטוב. ער האט געוויסט, אז די באלעבאטים קענען קיין אויג נישט צומאכן און זיי ליגן אין די בעטן און ציילן אומגעדולדיק די שעהן און מינוטן, ווארטנדיק אויפן פרימארגן, אויף דער רגע ווען דער געפערלעכער (כאטש אפט-גערן געזעענער, טיילמאל אפילו געליבטער) גאסט וועט אוועקגיין.

אן אנדער מאל פלעגט דער גאסט זיצן אסך לענגער ווי מען האט געקענט פארויסזען. ארויסווארפן אים אויף דער גאסט, אויף א זיכערן טויט, האט דער מיט אים באפריינדעטער (אדער גענוג קולטורעלער) באלעבאסט נישט געקענט. פון דער צווייטער זייט איז דער גאסט פאר אים געווען א לאסט און געווארפן א פחד. דער באלעבאסט פלעגט דעריבער אליין זוכן פאר אים אן אנדערן מקום. עפעס א תירוץ כדי פון אים זיך צו קענען באפרייען. טיילמאל פלעגט ער אים פירן אין אן אנדער דירה, איבערלאזן ביי דער טיר און אוועקגיין. זאל ער פאלן אן אנדערן אויפן קאפ. דאָרט פלעגט זיך אלץ אנהויבן אויפסניי.

וואס זאל מען אבער טון, ווען אויך אזעלכע מעגלעכקייטן זענען אויסגעשעפט געווארן? דער „נאטארישער פארברעכער“ איז פארבליבן אויף דער גאסט שוין נאך דער פאליציי-שעה. ער פלעגט דעמאלט „פארברענגען“ די נאכט אין א ווארט-זאל, אויף די שטיגן, פון א הויז, אין א גערטנדל אדער גאר אין א בודע פון א הונט, ווער ס'איז אריינגעפאלן — האט אויף תמיד פארענדיקט זיינע וואַנדערונגען; ווער ס'האט די נאכט איבערגעלעבט פלעגט אין דער פרי ווידער אנהויבן דאָס וואַלגערניש און ווען די נאכט פלעגט קומען — אויפסניי פיבערנדיק (אדער גאר מיט א סך רעזיגנאציע) ווייל מען האט זיך דעמאלט אויסגעלערנט שלאפן שטייענ-

אַרײַנע פּאַפּירן

דיק אָדער זיצנדיק — אין האַטעל... „אונטער דער השגחה“, ערגעץ; וווּ אויף שטיגן, אין אַ טויער, אונטער אַ בוים.

**

אַמאָל פלעגן פאַרבלייבן אָן אַ נאַכטלעגער נישט נאָר די פאַרפּאַלגטע ייִדן, אָבער אויך... לאַמיר ווערטלעך ציטירן: „אַ יונגער בחור, אַנטאַני ר. (נישט קיין ייד) — דערציילט אַדוו. טאַדעאָוש רעק, איינער פון די טיכ־טיקסטע טוער פונעם „ראַט פאַר הילף פאַר ייִדן“ — האַט זיך פאַרנומען מיט אַ מענטש פון ייִדישער אָפּשטאַמונג. ער האַט אָבער אַליין נישט גע־האַט קיין דירה. איידער ער האַט געפונען אַ פּאַסיקן לאַקאַל, פלעגט ער זיך איינאַרדענען פּאַלגנדיק: אין אַוונט פלעגן זיי גיין צו זיינע באַקאַנטע. דאָרט פלעגט זיך „אַנטאַני פאַרעדן און אין אַ געוויסן מאַמענט „אן איבערגע־שראַקענער“ פעסטשטעלן, אָז עס איז שוין פאַרביי די פּאַליציי־שעה און זיי קענען דעריבער נישט אַוועקגיין. אַזוי אַרום פלעגן זיי ביידע נעכטיקן ביי די באַקאַנטע. דאָס פלעגט זיך איבערחזרן אַ לענגערע צייט.“ (1)

מען פלעגט אויך אריינפאלן פון איין אומגליק אין אַן אַנדערן. עס האַט זיך געשאַפן אַ פאַרכישופט ראָד. אַ ייִד, וואָס האַט פאַרלוירן זיין דירה, פלעגט גיין צו אַן אַנדער ייִד. אָפט פלעגן זיך אין אַזאַ דירה פאַר־זאַמלען אַ סך היימלאָזע. דאָס האַט געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט פון דער באַלעבאַסטע, פונעם הויז־וועכטער, אָדער פון אַ שכנטע; לסוף פלעגט אויך די דאָזיקע דירה ווערן „פאַרברענט“.

לאַנג וווינען אויף איין אַרט איז געווען שווער. אַפילו דעמאָלט ווען דער ייִד האַט געהאַט אַ „גוטן“ אויסזען, אַרבעט און „פאַפּירן“. מענטשן האָבן ליב צו וויסן וואָס ביי יענעם טוט זיך. אויב ס'קומען צו אים געסט — דאַרפן די שכנים וויסן ווער זיי זענען; אויב נישט — שטעלט זיך ווי־דער אַ קשיא: וואָס איז דאָס פאַר אַ באַשעפּעניש, וואָס האַט נישט קיין משפּחה, לעבט נישט מיט קיינעם, צו וועמען קיינער קומט נישט? בכדי אויסצומיידן די אַלע ספּקות, פלעגט מען זיך באַנוצן מיט הונדערטער מיט־לען. מיר האָבן געקענט מענטשן, וואָס פלעגן צו זיך אַליין שרייבן בריוו,

(1) טאַדעאָוש רעק.

מיכאל באַרוויטש

כדי דער „סטרוזש“ און די שכנים זאלן וויסן, אז ער האלט מיט עמעצן אן באַצונגען. פרויען פלעגן צו זיך אליין שיקן בלומען און דאָס פלעגט גע-
שען אין אזעלכע מאַמענטן, ווען זיי האָבן געהאַט גרעסערע עגמת נפש ווי
די בענקשאַפט נאָך בלומען. מען פלעגט זיך מאַכן שיכור לכבוד אייגענע
„אימענינעס“, אויסגעבן דעם לעצטן גראַשן אויף קויפן פאַר זיך אליין
מתנות.

„מען האָט פיזיש אָפגעפילט דאָס וואַקסן פונעם אייגענעם אומרו און
די אַרומיקע אַטמאָספער פון וואַרטן אויף סענסאַציעס — דערציילט איי-
נער פון די דערפאַרענע — און לסוף פלעגט קומען דער קראַך. דערפאַרע-
נע „פאַפירענע אַריער“ האָבן געוואָסט, אז אין אַ דירה דאַרף מען נישט
פאַרבלייבן לענגער ווי דריי חדשים, ווען אַפילו עס זאל זיך דוכטן, אז עס
איז דאָרט נישטאָ קיין שום געפאַר.“

דער דאָזיקער אַפאָריזם נעמט אָבער אַרום — אזוי ווי אַלע אַנדערע
— בלויז אַ טייל פונעם אמת. ווייל אויב עס האָט טאַקע נישט געדראָט קיין
געפאַר האָט דאָס אַריינדרינגען אין דער סביבה, דאָס צוגעווינען צו זיך
די שכנים און דאָס איינלעבן זיך מיט זיי דווקא געשטאַרקט די קאָנספּי-
ראַציע און קלענער געמאַכט די מעגלעכע פאַרדאַכטן.
ווער האָט דאָס אָבער אזוי שטאַרק געקענט וויסן, אז עס „דראָט אים
גאַרנישט?“.

**

צווישן די פאַרפאַלגטע „אַפּיעקונעס“ זענען טיילמאָל געווען
אויך אזעלכע נישט-יידן, וועלכע וואָס גרעסערע פאַרפאַלגונגען פלעגן
נאָך שטויבן צו פאַרדאַפּלען זייערע אַנשטרענגונגען און הילף. אייניקע
האָבן געפירט זייער טעטיקייט אויף אייגענעם חשבון און אַחריות.

העניע און מאַריאן ציגלער דערציילן:

„אין קראַקע וווינט הער באַגדאָן מאַנטשעווסקי (היינט) איז ער
אַלט 65 יאַר. בשעת דער דייטשער אַקופאַציע זענען אַ דאַנק אים, ניצול
געוואָרן פון טויט 12 מענטשן פון יידישער אַפּשטאַמונג. אַ חוץ דעם קענען

(1) דאָס פראַטאַקאָל איז אָפגענומען געוואָרן אין יאָר 1946.

מיר אַ סך פאלן ווען ה' מאַנטשעווסקי האָט געהאַלפן יידן מיט וואָס ער האָט נאָר געקענט.

ביזן סוף פונעם וואַרשעווער אויפשטאַנד האָט הער מאַנטשעווסקי גע-
וויינט אין וואַרשע, זשאַליבאָזש, מסציסלאווסקע-גאַס 12. אינעם דאָזיקן
הויז האָבן געוויינט אַ סך נישט-זיכערע מענטשן, אַזוי אַז בלויז דאָס נעכ-
טיקן פון אַ ייד דאָרט איז שוין געווען שטאַרק געפערלעך. טראָץ דעם איז
גענוג געווען אַנצוקלאפן אין זיין טיר, ער זאָל דעם אומגליקלעכן באַלד
אויפנעמען. עס פלעגט אויך טרעפן, אַז ה' מאַנטשעווסקי פלעגט אָפטרעטן
זיין אייגן בעט פאַר קראַנקע יידישע פרויען און אַליין פלעגט ער שלאָפן
אויף דער פּאָדלאָגע. לעבנדיק אין זייער באַשיידענע מאַטעריעלע באַדינ-
גונגען, האָט ער זיך נישט געקענט דערלויבן אויף גרויסע הוצאות, ער
האָט זיך אָבער געטיילט מיט דעם וואָס ער האָט געהאַט, מיט די יידן וואָס
זענען ביי אים געווען באַהאַלטן. ער האָט דאָס אַלץ געטון אַן פערזענלעכן
נוצן. נישט דעמאָלט און נישט שפעטער האָט ער פאַרלאַנגט מען זאָל אים
צאָלן. זשאַליבאָזש איז געווען באַקאַנט ווי אַ קאַנספּיראַציע-אַרט; אַהין
פלעגן אָפט קומען די געהאַסטע „בודעס“ (פּאָליציי-אויטאָס). הער מאַנ-
טשעווסקיס דירה איז מערערע מאָל רעווידירט געוואָרן דורך דער געס-
טאַפּאַ. דעמאָלט פלעגט ער בליק-שנעל באַהאַלטן די יידן אין קעלער,
אויפן בוידעם, אין אַ קויש (דאָרט האָט ער מיך באַהאַלטן). הינטער דער
שאַנק און וווּ נאָר עס האָט זיך געלאָזט. ער פלעגט בייזווינען אַלע רעווי-
זיעס און מיט זיין אויפפירן זיך און מוט אַריינפירן די דייטשן אין אַ טעות.
נאָך אַזעלכע „וויזיטן“ פלעגט ער נישט נאָר נישט אַרויסוואַרפן זיינע
געסט; להיפוך — ער פלעגט זיי נאָך באַרוקן און שטאַרקן זייער מאַראַל
און פאַרזיכערן, אַז ער וועט בעסער אַליין גיין אויפן טויט איידער עמעצן
אויסשטעלן אויף אַ געפאַר. אָפט פלעגט ער נאָך אַ רעוויזיע אויפנעמען נאָך
מער יידן צולהכעיס דער געסטאַפּאַ.

איך וועל גענוי באַשרייבן דעם פאַל מיטן „ציגיינער“ (אַזוי פלעגן
מיר רופן אַ יינגן ייד, מיט אַ טונקעלער הויט און אַן אומבאַקאַנטן נאָמען,
אַ פליט וואָס איז אַנטלאָפן פון וואַרשעווער געטאָ בשעת זיין ליקוידאַציע).
ה' מאַנטשעווסקי פלעגט אַרויספאַרן אויף אַ ראָווער נאָך מילך פאַר זיינע
„געסט“, אַ געוויסן טאַג האָט ער אין גאַס געטראָפן אַן אָפּגעריסענעם

מיכאל באר וויטש

מענטש, אין וועלכן ער האָט דערקענט אַ ייד. ער האָט אים מיטגענומען צו זיך, אים אָפגעוואַשן, געגעבן אים וועש און מלבושים, אָנגעקאַרמעט און אָפגעגעבן אים אַן אָרט ביי זיך אין שטוב. דער נייער „גאַסט“ האָט נישט געהאַט קיין סעמיטישן אויסזען. ה' מ. האָט באַשלאָסן צו באַשעפטיקן דעם „ציגיינער“ אין גאַרטן פון אַ שכן. נישט געקוקט דערויף, וואָס זי האָט גע- ציטערט פאַרן לעבן פון איר מאַן, פלעגט די פרוי מאַנטשעווסקא, אין קריי- טישע מאַמענטן, זיך ווענדן צו אים נאָך הילף פאַר די פארפאַלגטע יידן. אַזוי למשל האָט ה' מאַנטשעווסקי דריי מאָל געפירט פון וואַרשע אויף זשאַליבאָזש און צוריק די פרוי פראנטשיק. די שוועסטער פון דער פרוי מאַנטשעווסקא — אַ דענטיסטקע — האָט געהאַלטן יידן אומזיסט, זאָגנדיק אַז געלט וועט זי נעמען נאָך דער מלחמה“.

דאָ קומט אַ ליסטע (מיט גענויע פערסאָנאַליעס) פון יידן, וועלכע פאַרדאַנקען זייער לעבן דעם אויבנדערמאַנטן מאַנטשעווסקי (1).

צום סוף פון קאַפיטל — אַ משל פון לעבן אויף „אַרישע פאַפירן“ אין גוטע באַדינגונגען און דערפאַר אַן שום געוואלטיקע סענסאַציעס:
— „איך בין אַוועק אויף „אַרישע פאַפירן“ — דערציילט וואַלאַוו סטערלינג, (געבוירן אין 1878, געוויינט אין וואַרשע) — אין יאָר 1942. די פרוי מיינע איז קיינמאָל נישט געווען אין געטאָ. פון אָנהייב אָן האָט זי געהאַט דייטשע „פאַפירן“.

סטעפאַן סקאַטאַרעק, — אַן אייגנטימער פונעם שלאַסער-וואַרשטאט אויף קאַשיקאָווע גאַס נר. 70, אין וואַרשע, איז געווען אַן אַרבעטסזאַמער מענטש, וואָס האָט גערן געגעבן הילף אַ יעדן, אומאָפּהענגיק פון גלויבן אָדער ראַסע. איך האָב זיך מיט אים באַקענט בשעת דער מלחמה. וויסנדיק וועגן מיין אָפּשטאַמונג, האָט ער קיין איין רגע אַפילו זיך נישט געוואַקלט מיך איינצומעלדן ביי אים צוזאַמען מיט מיין פרוי. זיי האָבן געהאַט אַ טאַכטער און אַן איידעם, וועלכע פלעגן אויך אָפט קומען נאָכפּרעגן זיך וועגן מיין זיכערקייט-צושטאַנד, (ווייל איך בין בלויז געווען איינגעמאַלדן אין זייער פּריוואַטער דירה אויף פּאַלנע-גאַס 14, אָבער באמת האָב איך געוויינט נישט געמאַלדן, צוזאַמען מיט מיין פרוי, ביי פרוי מאַריאַ וועלון). פון שטוב פלעג איך אַרויסגיין איינמאָל אין עטלעכע וואַכן, אַזוי, אַז איך

(1) מאַטעריאַלן פון דער וו. יי. ה. ק. אין קראַקע (נר. 1020).

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

האַב זיך נישט געוואָרפֿן אין די אויגן. באַהאַנדלט האָט מען אונדז מענטש-
לעד. דאָרט האָבן מיר געווינט ביז דעם וואַרשעווער אויפשטאנד, העכער
צוויי יאָר. בשעת דעם אויפשטאנד האָבן מיר זיך אַריבערגעטראָגן צום
פּאַרפּאַלק סקאַרופּקאַ אויף קאַשיקאַווע-גאַס 53. דאָס זענען געווען גאָר
גוטע מענטשן. זיי האָבן אונדז אויסגעהאַלטן לויט זייערע מעגלעכקייטן,
נישט געקוקט דערויף, וואָס מיט לעבנס-מיטל איז געווען זייער שווער.
זיי האָבן זיך מיט אונדז געטיילט מיט דעם, וואָס זיי האָבן געהאַט. די
סקאַרופּקאַס האָבן אויך אויסגעהאַלטן זייער פּאַטער, אַן אַלטן דאָקטאָר, ווי
אויך ח. סקאַרופּקאַס ברודער. פאַר דער מלחמה איז סקאַרופּקאַ געווען אַן
אינדוסטריעלער. בשעת דער מלחמה האָט ער זיך באַשעפּטיקט מיט באַנק-
ענינים. איך האָב ביי זיי געווינט די גאַנצע צייט, וואָס עס האָט געדויערט
דער אויפשטאנד, ביז צום שליסן דעם וואַפּנשטילשטאנד מיט די דייטשן.
דעם 5טן אָקטאָבער 1944 בין איך אַוועקגעפאַרן קיין פּיאסקאַוו מיט מיין
פּרוי. אויף אַ פּאַס פּון די סיעראסקיס, וועמענס טאַכטער מיר האָבן קענען
געלערנט בעת דער מלחמה. זיי האָבן אין פּיאסקאַוו געהאַט אן אייגן הייזל.
לגבי אונדז האָבן זיי זיך אויפגעפירט זייער פּריינטלעך, אונדז פּולשטענדיק
אויסגעהאַלטן. מיר האָבן זיי אַפּגעדינט לויט אונדזערע מעגלעכקייטן, ווייל
מיין פּרוי וואָס איז געווען אויף „אַרִישֶׁ, דייטשע פּאַפִירן“ פלעגט פאַרן
קיין וואַרשע און זי האָט געברענגט אונדזערע בעל-הבתים זייער האָב און
גוטס, צווישן וועלכע ס'האַט זיך געפונען אַ וואַליזע מיט איינשפּריצונגען,
וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסן ווערט.

מיר זענען דאָרט פאַרבלעבן 4—5 חדשים, ביז צום אַריינקומען פּון
דער רויטער אַרמיי¹.

1) ז. יי. ה. ק. נר. 1 (695 פּראָט. ק. מירסקי).

„אויסלענדישע בירגער“ און די אפערע פון „האַטעל פּאַלסקי“

רעדנדיק וועגן „פּאַפּירן“ האָט מען אויסגעֶרעכנט „קענקאַרטעס“. מעטריקעס, באַשטעטיקונגען. לאַמיר צוגעבן, אַז ביו אַ געוויסן מאַמענט האָבן די דייטשן רעספּעקטירט בירגער פון פּרעמדע מלוכות. אין שייכות דערמיט האָט מען זיך אויך באַנוצט מיט פּאַלשע (אַדער האַלב־פּאַלשע) דאַקומענטן, וואָס האָבן באַשטעטיקט אַזאַ אַדער אַן אַנדערע בירגערשאַפט. דאָס פּאַרשאַפן זיך אַזעלכע דאַקומענטן האָט געפירט דורך פּאַרשידענע מאַכ־נאַציעס, טראַנזאַקציעס, קאַמבינאַציעס. אויך דאָ זענען אַגב געווען פּאַרשידענע עטאַפּן, אַפּהענגיקע פון דער „וויכטיקייט“ פון די פּאַפּירן אין געגעבענעם צייט־אַפּשניט. אין אָנהייב פּלעגט „טויגן“ יעדע אויסלענדישע בירגערשאַפט; שפּעטער האָבן פּאַרלוירן זייער כּוח די בירגערשאַפטן פון אַקופּירטע לענדער. זייער לאַנג האָט מען רעספּעקטירט די בירגער פון פּיינטלעכע לענדער (פּאַרייניקטע שטאַטן, ענגלאַנד און פּאַרשידענע דרום־אַמעריקאַנישע רעפּובליקן). סוף־כל־סוף זענען אויך די לעצטע געוואָרן טריף. נישט געקוקט דערויף האָבן (אין פּאַרשידענע צייט־אַפּשניטן) די פּרעראַגאַטיוון, וואָס עס האָבן געשאַפן אויסלענדישע פּעסער, דערמעגלעכט פּאַרשידענע אונטערנעמונגען.

מיט דער אויבנדערמאָנטער דערשיינונג איז פּאַרבונדן צו. אַנד. איינע פון די געהיימניספּולסטע אַפּערעס, וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָם מען „דער ענין פון האַטעל פּאַלסקי“.

אַרײַשע פּאַפּירן

אין דעם זעלבן יאָר 1943, ווען עס זענען פאַרגעקומען די גהינומדיקע „ליקווידאַציעס“ אין די געטאָס, תיכף נאָכן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ און גלייכצייטיק מיט די שוידערלעכע רעפּרעסיעס קעגן די יידן וואָס האָבן זיך נאָך אויסבאַהאַלטן, האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג וועגן אַ מין ווערבירן אויף... עמיגראַציע.

די זאַמל־פּונקטן אין די ביוראָען (געפירט דורך דער געסטאַפּאַ) האָבן זיך אין אָנהייב געפונען אין האָטעל „ראַיאַל“ אויף כּמיעלנע גאַס און שפּע־טער אין „האַטעל פּאַלסקי“ (אויף דלוגע 29). פון דעם נעמט זיך דער נאָמען. דער אָנהויב פון דער אָפּערע איז געווען אַזאַ: פון אויסלאַנד (דורך דער נייטראַלער שווייץ) איז געקומען אַ געוויסע צאָל ארץ־ישׂראַלידיקע און דרום־אַמעריקאַנער פּאַספּאַרטן (פאַר באַשטימטע יידן) דער געגעבענער ייד־פּלעגט אַ דאַנק דעם פּאַס ווערן אַן אויסלענדישער בירגער און באַקומען דאָס רעכט אַרויסצופאַרן. מען האָט אָפּילו געשמועסט וועגן אַן „אויסטויש“ אויף דייטשן, וואָס האָבן זיך געפונען אין געפאַנגענשאַפּט ביי די אַליאַיר־טע, אָבער אין דער צייט, ווען די דערמאַנטע פעסער זענען אָנגעקומען, האָט שוין די מערהייט פון די מענטשן, פאַר וועלכע זיי זענען געווען באַשטימט, נישט געלעבט. די געסטאַפּאַ האָט דעריבער פאַרקויפט די דאָ־קומענטן אַנדערע יידן, וועלכע פּלעגן אָננעמען די נעמען, וואָס האָבן פיגור־רירט אין די פעסער. נאָך מער: אַזוי ווי די פעסער זענען געווען אויסגע־שטעלט פאַר גאַנצע משפּחות, האָט מען צוזאַמענגעפאַרט פיקטיווע פּאַרן און צוגעגעבן זיי אָפּילו קינדער. און דאָס איז נאָך אַלץ נישט גענוג. אין מאַמענט ווען וואַרשע (און נישט נאָר וואַרשע), איז, פאַרמעל, שוין געווען „יודנרייך“, האָט זיך קיינער עפּעס נישט געווינדערט פון וואַנען עס נעמען זיך די הונדערטער מענטשן, וואָס האָבן זיך געמאַלדן. קיינער האָט זיי נישט אַרעסטירט, קיינער האָט זיי נישט געפּרעגט וווּ זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביז איצט. ווען עס פּלעגט זיך מאַכן, אַז מען האָט איינעם פון זיי אַרעסטירט אויף דער גאַס, האָט די געסטאַפּאַ פון „האַטעל פּאַלסקי“ תיכף אינטער־ווענירט איינעם געגעבענעם קאָמיסאַריאַט און דער אַרעסטירטער פּלעגט באלד באַפרייט ווערן. מער ווי דרייסיק אַזעלכע „אויסלענדישע בירגער“ האָט מען אָפּילו אַהערגעבראַכט פונעם לאַגער אין פּאַניאַטאָוו. די פּאַספּאַרטן האָבן געהאַט אַ באַשטימטן פּרייז, וואָס איז מיט דער

מיכאל בארוויטש

צייט — אין פארגלייך מיט דער סיטואציע — געוואָרן אַ קאַמיש נידעריקער. די רעגיסטרירטע האָבן געוויינט אין „האַטעל פּאַלסקי“. די באַדינגונגען זענען געווען גוטע. די געסטאַפּאַ-לייט זענען געווען אויסערגעוויינלעך העפֿ-לעך. ביים מינדעסטן אינצידענט פלעגן זיי זיך אַנטשולדיקן. די אומבאַ-קוועמלעכקייטן האָבן זיי אויסגעטייטשט מיט די שוועריקייטן פון די מלחמה-צייטן. די רעגיסטרירטע האָט מען איבערגעפירט אין אַ לאַגער וואָס עס האָט זיך געפונען אין וויטעל (פּראַנקרייך). פון די וואָס זיינען אָפּגעפּאַרן מיט די ערשטע טראַנספּאַרטן זענען אָנגעקומען בריוו. זיי האָבן דערציילט, אַז זיי לעבן אין גוטע באַדינגונגען אויף די רעכט פון אינטערנירטע אויס-לענדער.

עס איז לייכט זיך פּאַרצושטעלן ווי אַזוי דאָס אַלץ צוזאַמען האָט גע-מוזט ווירקן אויף יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן און טאָג איין און טאָג אויס געקעמפט מיטן טויט. מען האָט די דייטשן נישט געגלויבט, אָבער גלייכצייטיק איז שווער געווען צו רעזיגנירן פון אַזאַ געלעגנהייט. אַחוץ דעם איז דאָ געווען פּאַרמישט אויסלאַנד; דאָס לעגענדאַרע אויסלאַנד אויף וועמענס אינטערווענץ מען האָט געוואַרט פון אָנהויב אָן. די אונטערערדישע אַרגאַניזאַציעס האָבן דורך געהיימע וועגן אַרויס-געשיקט אַנפּראַגן וועגן דער דאָזיקער משונהדיקער אַפּערע קיין קלאַרע הכחשה איז נישט געקומען.

דער באַשלוס איז דעריבער געווען אָפהענגיק אָדער פון אַ צופאַל אָדער פון דעם גלויבן אין זייער גוטן אינסטינקט מצד די מענטשן וואָס האָבן זיך רעגיסטרירט. אַ געוויסן איינפלוס האָט אויך געהאַט דער פּאַקט וואָס חשובע מענטשן וואָס האָבן גענאָסן פונעם אַלגעמיינעם צוטרוי. האָבן זיך אַנגאַזשירט אין דעם ענין. (צווישן אַנדערע האָט זיין משפּחה פּאַרעגיס-טרירט דוד גוזיק, איינער פון די פּאַרמלחמהדיקע דירעקטאָרן פון „דזשאַינט“ 1).

דאָס אַנטשטיין און די עקזיסטענץ פון דער באַשריבענער אימפּרעזע האָט — פּאַרשטייט זיך — תּיכּף געשאַפּן אַ גאַנצע קייט פון פּאַרמיטלער און אינפּאַרמאַטאָרן. מען האָט — אין אַ שטימונג פון פּיבערדיקער שפּאַ-

(1) געווען דירעקטאָר פון „דזשאַינט“ אין פּוילן אויך נאָך דער מלחמה, אימגעקומען אין אַ לופט-קאָסטראַפּע דעם 5טן סעפטעמבער 1946.

אַר ישע פאפירן

נונג און וואקלענישן „קאמפלעטירט“ משפחות און געדונגען זיך. מענטשן וואס האבן זיך שוין געהאט רעגיסטרירט פלעגן זיך פלוצים צוריקציען אונטערן איינפלוס פון עפעס אַ חשד. און פארקערט: מענטשן וואס האבן זיך רעגיסטרירט מיט אַ פארשפעטיקונג, פלעגן כאַאטיש פארנעמען די ליידיק-געווארענע ערטער.

דערווייל איז דער לעצטער טראַנספארט, אַנשטאט קיין וויטעל, אַפֿ-געשיקט געוואָרן אין דער תפיסה פון פאָוויאַק. דאָ איז אַ העלפט פון די נישט-דערגאנגענע עמיגראַנטן דערשאַסן געוואָרן. אַ צווייטער טראַנספארט איז (אַנשטאט קיין וויטעל) פארפארן קיין האַמבורג און אַ סך פארשיקטע זענען שפעטער אַריינגעפאלן אין די קאַנצענטראַציע-לאַגערן.

די וואָס זענען אַנגעקומען אין לאַגער פון וויטעל האָבן באמת געלעבט אין גוטע באַדינגונגען (1). ס'איז בלויז געשען אין „קלייניקייט“, אין אַ געוויסן מאַמענט האָבן די דייטשן פאראַרדנט אַ „קאַנטראַל“, אַ וועריפיקאַציע פון די זעלבע פעסער וואָס נישט עמעץ אַנדערש נאָר די געסטאַפּאַ אליין האָט אַרויסגעגעבן אין וואַרשע, אַרויסגעגעבן מיט דער גאַנצער פרעמעדי-טאַציע. די באַזיצער פון „פאפירן“ וואָס זענען אַנערקענט געוואָרן פאַר נישט-אויטענטישע (אַדער נישט געהערנדיק צו די געגעבענע מענטשן) זענען אויסגעמאַרדעט געוואָרן. אין רעזולטאַט פון דער דאָזיקער קאַמבי-נאַציע זייערע (2), האָבן די דייטשן איבערגעלאָזט ביים לעבן בלויז עטלעכע צענדליק פון די העכער דריי טויזנט יידן, וואָס זיי האָבן אליין אין וואַרשע געמאַכט פאַר בירגער פון מעבר-לים מדינות און דערמעגלעכט זיי דאָס אַרויספאַרן.

צווישן אַ סך אַנדערע איז דעמאַלט אומגעקומען דער גרויסער יידיש-העברעישער דיכטער, דער פארטרוינגס-מאַן און באַזינגער פון דער יידי-שער קאַמף-אַרגאַניזאַציע — יצחק קאַצענעלסאָן (3).

די אַפערע פון „האַטעל פאַלסקי“ האָט זיך נישט פאַרענדיקט מיט די דערמאַנטע קרבנות. זי האָט איבערגעלאָזט עקשנותדיקע און ווייטיקלעכע

(1) פון די זכרונות פון די אינטערנירטע אין וויטעל. פאַרגלייך צו. אַנד. מיטן בוך פון הלל זיידמאַן.

(2) נאָך איין מין פון די באַרימטע דייטשע „סעלעקציעס“.

(3) דער מאַנוסקריפט פון זיין ליד „פון אויסגעהרגעטן יידישן פאַלק“ איז אַפֿ-געראַטעוועט געוואָרן נאָך דער מלחמה אין אויסלאַנד.

פארדאכטן לגבי די, וואָס האָבן גורם געווען דאָס רעגיסטרירן זיך פון אַנ-
דערע מענטשן און זענען אַליין געבליבן לעבן. מען האָט פאַרגעוואָרפן אומ-
שולדיקע מענטשן וואָס האָבן געהאַט די בעסטע כוונות, אַז זיי זענען פראַ-
וואַקאַטאַרן, פאַרקויפטע נשמות, פאַררעטער (1).

אחוץ אַלע אַנדערע (2) האָט די אַפערע פון „האַטעל פאַלסקי“ פאַר-
מאָנט נאָך איין אַספעקט:

ווי עס איז שוין באַמערקט געוואָרן, האָבן זיך די קאַנדידאַטן רעקרר-
טירט צווישן מענטשן, וואָס זענען ביז דעמאָלט געווען פאַרקאַנספּירירטע.
אַזוי אַרום איז די באַשריבענע אַפערע געווען אַ מיטל אַריינצוציען אין אַ
פולאַקע מענטשן וואָס האָבן באַוווּן אויסצומיידן די פאַרוואָרפענע נעצן
און וואָס האָבן געהאַט פאַרשידענע אויסזיכטן צו בלייבן לעבן. אגב-אורחא
האָבן די קאַנסעקווענצן פון דער אַפערע באַדראָט אַ סך אַזעלכע, וואָס האָבן
זיך באַצייטנט צוריקגעצויגן און זענען פאַרבליבן אין וואַרשע, אַבער בעת
די באַזונגען אַריינצוקומען אין „האַטעל פאַלסקי“ זיך דעקאַנספּירירט. עס
זענען אויפגעדעקט געוואָרן אַ גאַנצע ריי „מעלינעס“ און מיטלען. מען האָט
אומפאַרזיכטיק אַנטפלעקט אַ ריי שפּירן, וואָס מען האָט שפּעטער מיט אַ
סך אַנשטרענגונגען געמוזט נייטראַליזירן און פאַרווישן.

די געברענגטע דערשיינונג איז נאָך איין שטריך צו די דייטשע מע-
טאָדן פון אַריינפירן אין טעות („טארנונג“) וועגן וועלכע ס'איז שוין פיל
מאָל דערמאָנט געוואָרן. דאָס גיט אויך אַן ענטפער פאַרוואָס די ערנסטע
דערפאַרונגען האָבן נישט געקאָנט אַ סוף מאַכן צו אַלע שעדלעכע אילוי-
זיעס. אין באַצוג צו די אַרישע פאַפירן: פאַרוואָס די שוין אויסגעקעמפטע
(נאָך אַזויפיל אַנשטרענגונגען) קאַנספּיראַציע איז אונטערליגן פלוצימדיקע
אויפטרייסלונגען.

נאָר צוליב דעם דערמאָנען מיר דאָ וועגן דער דאָזיקער אַפערע. מיר
באַגרענעצן זיך נאָר צו עטלעכע אַלגעמיינע אינפאָרמאַציעס, נישט אַריינ-
לאַזנדיק זיך אין גענויערע פרטים.

(1) זע צ. א. די דערציילונג פון אַדאָלף רודניצקי א. נ. „דער אומשולדיקער
דאַניעל“ (אין דער זאַמלונג פון דעם זעלבן מחבר) א. נ. „שעקספיר“.
(2) ס'איז אַ פאַקט, אַז מען האָט פון אויסלאַנד געשיקט נישט נאָר פעסער, נאָר
עס זענען פאַרגעקומען געוויסע געשפרעכן וועגן אַן אויסטויש.

אויך ארבעט אין „רייך“, אין אוקראינע, אין די באלאקן-לענדער און אין די סקאנדינאווישע לענדער

1. דאָס נעמען צו צוואַנגס־אַרבעט. — 2. עסקנים מיט „מאַכערס“.
3. „אַרבייטסאַמטן“. — 4. אַ בריוו פון „זון“. — 5. אַרבעטער פון דער גאַסן־כאַפּעריי. — 6. „צייגן זי מיר אירע אָהרען“. —
7. די „טאַדט־אַרגאַניזאַציע“. — 8. אין קרים און ערגעץ אַנ־דערש. — 9. די אַדיטייע פון א. פאלמאַן: מיט שקלאַפּן קיין נאַרוועגיע, דאָס אַנטלויפן דורך בערג אין דעם נייטראָלן שוועדן. —
10. מיט דער דייטשער אַרמיי קיין דענעמאַרק. — 11. גע־פרוּוט — אַבער...

די דייטשן האָבן, ווי באַוווסט, דורכגעפירט אין די פּאַרנומענע לענ־דער אַ מאַביליזאַציע צווישן דער אַרטיקער באַפעלקערונג, וואָס איז גע־שיקט געוואָרן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. מיליאָנען קנעכט האָבן גע־דאַרפט פּאַרבייטן די דייטשן, וועלכע זענען אַוועק אויף די פּראַנטן. דאָס האָט אויך געהאַט אַ שייכות מיט די דייטשע פּלענער אויף להבא. עס איז נעמלעך באַוווסט, אַז לויט דעם היטלעריסטישן פּראַגראַם איז די דייטשע באַפעלקערונג — אַלט „הערן־פּאַלק“ — באַשטימט געווען אויסשליסלעך נאָר צו די „איידעלערע“ אַרבעטן. דאָקעגן די „שוואַרצע“ אַרבעט האָבן — לויט דעם זעלביקן פּראַגראַם — געדאַרפט אויספירן די „נידעריקערע“.

מיכאל באַרוויטש

באַזיגטע פעלקער און קודם-כל די פעלקער פון סלאַווישן אָפּשטאַם. די צוואַנגס-מאַביליזאַציע אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד האָט דעריבער גע-
דאַרפט זיין דער יסוד פון דעם צוקונפטיקן דייטשן קאָלאָניאַלן סיסטעם אין
האַרץ פון אייראָפּע.

אַ סך יידן, וואָס האָבן געלעבט אויף „פּאַפּירן“ האָבן זיך באַמיט
אויסצונוצן אויך די דאָזיקע מעגלעכקייט. דאָס אַרויסגעפירט ווערן אויף
אַרבעט קיין דייטשלאַנד (וואָס פאַר אַנדערע איז עס געווען אַ מין קאַ-
טאָרגע, האָט זיי געגעבן נאָך איין שאַנס אויסצומיידן דעם טויט).

דאָס נעמען מענטשן אויף דער דאָזיקער אַרבעט האָבן דורכגעפירט
די „אַרבעטס-אַמטן“, ווי אויך זייערע פאַרשידענע אָפּטיילונגען און אַגענצן.

אין די דאָזיקע „אַרבעטס-אַמטן“ איז געשען פאַרשידנס. נעמענדיק

אין אַכט, אָז די באַפעלקערונג האָט זיך געווערט מיט אַלע כוחות קעגן דער
כאַפעניש אויף אַרבעט אין „רייך“, איז דער נאָכפרעג תמיד געווען אַ

גרויסער און דער „קאַנטיגענט“ — נישט אויסגעפילט. אין די דאַרפישע
גמינעס און אין די שטאַטישע צענטערן האָבן זיך תמיד געדרייט די אַזוי-

גערופענע „מאַכערס“, וועלכע האָבן פאַר אַ געהעריקן שוחד באַפרייט די
יעניקע, וועלכע זענען באַשטימט געווען אַרויסגעשיקט צו ווערן. כדי צו

פאַרפולן דעם „קאַנטיגענט“, האָבן זיי „געדונגען“ אויף זייער אַרט אַנ-
דערע, מייסטנטייל אַרעמע, וואָס האָבן מסכים געווען צום אַרויספאַר פאַר

אַ געוויסע סומע. (דאָס געלט איז איבערגעלאָזט געוואָרן זייער פאַמיליע,
וואָס איז איבערגעבליבן אין לאַנד). דאָס באַשטימען אַרבעטער צום אַרויס-

פאַר איז חוץ דעם געווען אַ גאַנץ שווערער ענין און איז זעלטן פאַרגע-
קומען אָן קריגעריי, וואָס איז געקומען פון קנאה. איבערהויפט איז דאָס

פאַרגעקומען אויפן דאַרף, ווי דאָס באַשטימען אַרבעטער פלעגט געמאַכט
ווערן דורך דעם דאַרפסראַט. אין געוויסע ערטער האָט מען זיך דעריבער

אינגעאַרדנט אַזוי: אַנשטאַט צו באַשטימען קרבנות, האָט מען צוזאַמען-
גענומען געלט און געדונגען אַרבעטער. די לעצטע האָט מען גענומען פון

וואַנען עס האָט זיך נאָר געלאָזט. ווער שמועסט, אָז דער „פּרייוויליקער“
האָט נישט פאַרלאָנגט קיין באַליונג. „אַ געשענקט פערד קוקט מען נישט

אין די צייך“ — זאָגט דאָס פאַלקסוואָרט. מען האָט דעריבער נישט פיל
חוקר ודורש געווען אַבי צו באַקומען די געהעריקע צאָל. פון דער צוויי-

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

טער זייט אָבער האָט „אַ פּריזוויליקייט“ אָן וואָרענישן געמוזט דערוועקן געוויסע חשדים און ס'איז נישט געווען עפעס לייכטערס, ווי גראַד דורך דעם צו ציען אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט. דעריבער האָט דער „מאַכער“ זייער אָפט גענומען שוחד פון דעם מענטש, וועלכן ער האָט באַפּרייט און פון דער צווייטער זייט האָט ער אויך גענומען געלט פון דעם פּאַרקאַנספּיר-רירטן ייד, מיט וועלכן ער האָט פּאַרפּולט דאָס אָרט פון באַפּרייטן. דאָס זעלביקע האָבן אויך געטון די באַאַמטע פון די „אַרבעטס-אַמטן“.

טראַץ דעם אַלעם אָבער איז דאָס אַנקומען צו די געהעריקע מענטשן געווען זייער שווער. נישט איין ייִדישער מאַן, אָדער פּרוי, איז אומגע-קומען נישט געפּינענדיק די געהעריקע „מאַכערס“.

אויסער דעם האָבן זיך די שוועריקייטן לחלוטין נישט געענדיקט אין דעם מאַמענט, ווען מען האָט זיך שוין געפונען אויף דער רשימה. עס האָט נאָך געוואַרט די קאָנטראַל פון „פּאַפּירן“ אין דעם צעטיילונגס-אַרבעטסאַמט און עס האָט נאָך געוואַרט די מעדיצינישע אויטערזוכונג, (געפּערלעך איבערהויפט פּאַר די ייִדישע מענער). צוליב דעם האָבן פּיל בעסערע שאַנסן געגעבן די דירעקטע „באַציונגען“ מיט די פּונקציאָנאַרן פון „אַרבעטס-אַמט“, ווייל אין דער צייט, וואָס דער „הענדלער“ מיט דער לעבעדיקער סחורה“ האָט פּאַרענדיקט זיין אויפּגאַבע דעמאָלט ווען די „סחורה“ האָט זיך געפונען אויף דער רשימה, האָט דער באַאַמטער פון אַרבעטסאַמט געהאַט אַ קאָנטאַקט מיט דעם, דורך אים איבערגעקויפט, דאַקטאָר.

ס'איז געווען נאָך אַן אַנדער אופן: די גאַנצע פּראָצעדור האָט דורכ-געמאַכט דער פּאַקטישער מאַביליזירטער. נאָכן דורכמאַכן די פּראָצעדור איז אים געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט צו אַנטלויפן פון דעם אַמטלעכן בנין און ערשט דעמאָלט האָט מען אויף זיין אָרט אין דער קאַלאַנע אַריינגעשטעלט דעם ייד.

ווי אַליץ אין די דאָזיקע יאָרן, איז די קאָנטראַל טיילמאַל געווען אַן אויבערפלעכלעכע, אַן אַלגעמיינע — כמעט אינגאַנצן קיין קאָנטראַל נישט — טיילמאַל איז זי געווען אַ גרינטלעכע מיט פּיל געפּאַרן.

עלזאַ פּאַלקמאַן איז אַנטלאָפּן פון לעמבערג קיין ראַדאַמסק. דאָרט האָט זי געלעבט אויף „פּאַפּירן“ און האָט געאַרבעט (ווי אַ דינסט) ביי דער פּרוי

פון א דייטשן מאַיאָר. אין יולי 1943 האָט זי אין אַרטיקן „אַרבעטס־אַמט“ אָנגעמאַלדן איר גרייטיקייט אַרויסצופאַרן אויף אַרבעט אין „רייך“. דער באַאָמטער האָט אָנגעקוקט אירע פּאַפּירן און צוליב דעם, וואָס איר „אַר־בעטס־קאַרטע“ איז געווען אויסגעשטעלט אין וואַרשע, האָט ער זי איבער־געשיקט אין דער דאָרטיקער אָפּטיילונג. ער האָט נישט געוואָסט (דערפאַר אָבער האָט זי דאָס זייער גוט געוואָסט), אַז דאָרט טאָר זי זיך נישט ווייזן. (די קאַרטע איז געווען אַ „ליפע“ און האָט נישט פיגורירט אין די דאָר־טיקע אַקטן און דאָס אַליין וואָלט זי געקענט דעמאָסטרירן). צוליב דעם האָט עלזא פאלקמאַן דערציילט דעם באַאָמטן אַזאַ מין מעשה: זי איז אַן אלמנה נאָך אַ וואַרשעווער גימנאַזיע־פּראָפּעסאָר, וועלכער איז מיט אַ יאָר צוריק אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאַ און אָפּגעשיקט געוואָרן קיין אַשווייענטשים. דאָרט איז ער אומגעקומען. תיכּף נאָך דעם איז אויך אַוועק־געשטאַרבן איר קליין טעכטערל. זי איז געבליבן אַליין אַן קרובים און אַן באַאַקנטע, אַרומגערינגלט בלויז מיט שרעקלעכע זכּרונות. דערביי איז זי גיכער גרייט צו באַגיין זעלבסטמאָרד, איידער צו פאַרן קיין וואַרשע. דאָ אין ראַדאָמסק, ביי „אַ פּריינדין פון דער יוגנט“ איז זי אַביסל געקומען צו זיך. איצט וויל זי אַרויספאַרן קיין דייטשלאַנד כדי אַנצוהויבן אַ ניי לעבן אין אַ נייער סביבה. דער באַאָמטער איז געווען גערירט. ער האָט איר פאַרזיכערט, אַז ער פאַרשייט איר לאַגע. לאַנגע יאָרן איז ער געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער אין ווין און קאָן זיך אויף מענטשן. ער דערקענט גלייך ווער עס זאָגט דעם אמת און ווער עס זאָגט ליגן. וואָס נוגע איר, האָט ער תיכּף באַמערקט, אַז ער האָט צו־טון מיט אַ „בעסערער דאַמע“. ער האָלט פאַר זיך חוב — האָט ער דערקלערט — צו דערפילן איר ווונטש. „איר זענט אַן אלמנה נאָך אַ פּראָפּעסאָר, אַ געבילדעטער מענטש“; און ער האָט איר פאַרגעלייגט אַ רשימה פון פּרייע פּאַסטנס אין דייטשלאַנד, זי זאָל זיך אויסקלייבן, וועלכן פּאַסטן ס'איז איר צום האַרץ. ער האָט איר פאַרגעלייגט אויסצוקלייבן אין דרום־דייטשלאַנד. „די מענטשן זענען דאָרט האַרציקער“. אַמבעסטן — די אַרבעט אין פענסיאָנאַט אין קאַרלסרוהע. מען זוכט דאָרט, וואָס אַן אמת נאָר אַ מיידל צו פאַרשידענע באַדינונגס־אַרבעט. אויפן אַרט וועלן זיי זיך אָבער איבערצייגן, אַז איר זייט אַן אינ־טעליגענטע פּרוי און מען וועט אייך געבן אַ בעסערע אַרבעט. ס'קאָן אַפילו

אַרײַשע פּאַפּירן

זײַך, אַז מען וועט אײך דאָרט נעמען אויף אַרבעט אין בױראָ 1). געוויס: די אויפפירונג פֿון באַאַמטן האָט אויך געקענט זײַן אין גאַנצן אַנדערש.

רענא קנאל (געבוירן אין קראַקע 1927) דערציילט:

„די כלה פֿון אונדזער באַלעבאַס האָט אונדז דערציילט וועגן אַ געװיסן יונגן מענטש וואָס אַמטירט אין אַרבעטס־אַמט, אַז ער פירט אַרויס פּאַליאַקן צו צוואַנג־אַרבעט קײן דײַטשלאַנד. ווייטער האָט זי איבערגע־געבן, אַז ײִדן דערלײדיקן זיך דאָס בײַ אים פאַר געלט. זײענדיק אין אַן עת־צרה, האָבן מיר זיך צו אים געוואָנדן. די מומע האָט פאַרקויפט חתונה־רינגלעך און האָט אים געגעבן צו צוויי טױזנט זלאַטעס פאַר אַ קאַפּ, כּדי אונדז צו באַזאָרגן טראַנספּאַרט־שײנען צום אַרויספאַרן. מיט דער הילף פֿון די באַשטעטיקונגען זענען מיר דעם 10טן אָקטאָבער 1943, אַרויסגעפאַרן, צוזאַמען מיט אַ פּאַליאַק, קײן טיראַל. אויפֿן וועג האָט מען אונדז זעקס מאָל קאַנטראַלירט די פּאַפּירן. אײנמאָל האָט מען אונדז שײער נישט פאַרהאַלטן צוליבן פעלן פֿון פּאַטאַגראַפֿיעס אויף אונדזערע דאָקומענטן. צום סוף זענען מיר אָנגעקומען קײן אײגעלס בײַ אינסברוק, צו פרוי זאַפּיאַ רזשע־נאַוסקאַ, וואָס איז געווען אַ פּרײנדין פֿון רובּעק. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פרוי איז אַ ײִדישע, אָבער מען האָט דערפֿון נישט גערעדט. זי האָט זיך מיט אונדז פּרײנטלעך פאַראײנטערעסירט. זי האָט אונדז געגעבן דעם אַדרעס פֿון פעלטשער יוזעף בויס אין סאַלבערג־האַלע, בײַ יועמען מיר האָבן געדאַרפט געפֿינען אַרבעט. ער איז געווען אַן אײנטערעסאַנטער מענטש. אַ פּויער און אַ זון פֿון אַ פּויער אונטער טאַרנע — איז ער גע־וואָרן פאַרשיקט אויף אַרבעט אין סודעטן־גאַו; פֿון דאָרטן איז ער אַנטלאָפֿן און אָנגעקומען ווי אַ קראַנקער אין אינסברוקער שפּיטאַל. דאָ האָט ער דערציילט, אַז ער איז אַ זון פֿון אַ דאָקטאָר, וואָס איז געפאַלן אין קאַמין און דעריבער האָבן זיך מיט אים פאַראײנטערעסירט אַנדערע דאָקטוירים. ער האָט געהאַט אַן אײגעבוירענע אײנטעליגענץ און האָט זיך אָנגעהויבן לערנען מיט התמדה מעדיצין, לאַטיין. דורך אַסיסטירן בײַ סעקציעס האָט ער זיך אויך אויסגעלערנט די מלאכה אַזוי אַז מען האָט אים שפּעטער דער־

1) לױט דער מיטטלונג פֿון א. פּאַלקמאַן.

מיכאל באר וויטש

פאר געצאלט. גאר שנעל איז ער געווארן דער פארטרעטער פון שפיטאל-לייטער אין באראק פאר אויסלענדער. ער האט שוין אָנגעהויבן היילן אויף אייגענער האַנט. מען דאַרף דאָ נאָך באַמערקן, אַז ער האָט זיך כסדר גע-לערנט. טראָצדעם וואָס ער האָט צוליב זיין נישט-פאַכמענישקייט מסתם געהאַט אַ סך מענטשן אויפן געוויסן, האָט ער אָבער געהאַלפן מענטשן און בפרט פּאַליאַקן. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט אַ זעלטן גוט האַרץ. בעת אונדזער אַנקומען האָט ער געהאַט די אומבאַגרענעצטע מאַכט אין שפיטאַל פאַר אויסלענדער. אונדז האָט ער אויך אַרויסגעוויזן אַ סך האַרץ. ווען מיר האָבן זיך געמאַלדן צו אים, האָט ער איבערגעלאָזט זיין אַרבעט און געגאַנגען מיט אונדז אין אַרבעטס-אַמט. די פּיס האָבן אונדז געציטערט פאַר שרעק, ווייל מיר האָבן נישט געהאַט קיין שום דאַקומענט אַ חוץ דעם פּאַלשן פּאַפּירל פון טראַנספּאָרט-שיין אָן אַ פּאַטאַגראַפּיע. מיר האָבן אָפּ-געאַטעמט ווען מען האָט אונדז צוגעטיילט פאַר רוימערינס אין אַ שפיטאַל. מיר האָבן מורא געהאַט צו בלייבן צוזאַמען אין איין האַטעל. מיר האָבן אָנגענומען די אַרבעט אין אַ פינף-שטאַקיקער געביידע, וווּ איך האָב גע-דאַרפט אַרבעטן צוזאַמען מיט אַ דייטשקע. כ׳האַב דעמאַלט געהאַט 16 יאָר. איך האָב דאָרט שווער געאַרבעט. אָבער נאָך שווערער זענען געווען די שיקאַנעס פון דער דייטשקע, וואָס האָט מיר שיקאַנירט אויף שרייט און טרייט. איין חודש האָב איך געהאַט מנוחה, ווייל זי איז קראַנק געוואָרן און זי איז געווען אין שפיטאַל. ווען זי איז צוריקגעקומען איז זי געווען נאָך שלעכטער. איך האָב זיך דעמאַלט געוואָנדן צו דער באַלעבאַסטע פון האַ-טעל, זי זאָל מיך באַפּרייען פון דער דייטשקע, איך האָב שוין נישט געבעטן, נאָר איך האָב געוואָרנט, אַז איך וועל איר טאָן אַזאַ זאַך, אַז זיי וועלן מיר געדענקען. איך בין געווען אין אַזאַ שטימונג, אַז איך האָב כסדר געטראַכט וועגן זעלבסטמאָרד. איך האָב אויך געליטן צוליב דעם, וואָס איך האָב איבערגעלאָזט מיין מוטער. צו מיין גרויסער פאַרווונדערונג האָב איך גלייך צומאַרגנס באַקומען אַן אַנדער אַרבעט. כ׳האַב זיך איבערגעטראָגן אין אַ האַטעל וווּ עס האָט געאַרבעט מיין קווינע און וווּ עס איז אגב געווען אַ פּרייער פּלאַץ. דאָרט האָב איך איבערגעלעבט דריי גיהנום-חדשים. די אייגנטימערין פון האַטעל, ראָזאַ שטיינמיייער פון האַלע אין טיראַל, האָט מיר פאַרסמט דאָס לעבן, נישט געגעבן צו עסן און מיך אויסגענוצט צו

אַר ישע פאפירן

די שווערסטע אַרבעטן אין שרעקלעכע באַדינגונגען. נאָך גרויסע שוועריי-
קייטן האָבן מיר זיך באַפרייט פון דער אַרבעט. ביידע האָבן מיר באַקומען
אַרבעט אין אַ טעקסטיל-פאַבריק. מיר האָבן געווינט פּריוואַט ביי אַ דייטש-
קע. עס איז אונדז גוט געווען. דאָרט זענען מיר געווען צוויי יאָר¹.

אויף אַ ספּעציעל אינטערעסאַנטן אופן איז געקומען קיין דייטשלאַנד
טאָדעוּש פּעטערוויל (געב. 1923, אין לאַדזש): ער און זיין ברודער זענען
דאָרט אַרויסגעשיקט געוואָרן פון אַ תּפּיסה. לאַמיר אָבער דערציילן זייער
פּאָל לויטן סדר פון די געגעבענע געשעענישן:

פון לאַדזש, וווּ זיי האָבן געלעבט פאַר דער מלחמה, האָט זיך טאָ-
דעוּש פּעטערוויל (צוזאַמען מיט זיינע עלטערן) איבערגעצויגן קיין וואַרשע
און געלעבט אין דאָרטיקן געטאָ ביז די גרויסע „אויסזידלונגען“. נאָך עט-
לעכע נישט-געלונגענע און גאַנץ סענסאַציאָנעלע פּרוּוון, געלינגט אים, דעם
10טן אויגוסט 1942, צו פאַרלאָזן די מויערן פון געטאָ אויף אַ לאַסט-וואָגן.
אויף דער „אַרישער זייט“ טרעפט ער זיך מיט זיין ברודער. ער קריגט אַ
פּאַלשע „קענקאַרטע“ פון דעם סאַציאַליסטישן טוער ראַפּאַל פּראַגאַ. פאַר-
ברענגט אַ חודש-צייט אויף דער דאַטשע ראַדאַשטש, שפּעטער אין סקיער-
ניעוויצער געגנט, נאָך שפּעטער אין וואַרשע. ענדלעך באַזעצט ער זיך,
צוזאַמען מיט דעם ברודער, אין דעם שטעטל טערעספּאַל, וווּ זיי האָבן נישט
קיין ייִדישע באַקאַנטע.

טערעספּאַל, אַ גרענעץ-שטעטל, איז אָבער פול מיט געסטאַפּאָ און
מיט כלערליי קאַנטראָלן, אַ דאַנק פּראַטעקציעס, באַקומט דער ברודער אַ
פּאַסטן אויף דער באַן. היות ער האָט אַנגעגעבן, אַז ער האָט געענדיקט אַ
מיטלשול, מאַכט אים דער דייטש באַלד פאַר אַן „אַספּיראַנט“; ער פּאָדערט
אָבער (וואָס איז איבעריקנס פאַרשטענדלעך) מען זאָל אים פאַרלייגן די
מאַטורע-צייגעניש. ערשט דעמאָלט כאַפט זיך דער ברודער אַז ער האָט
געטון אַ נאַרישקייט. זיך צוריקציען, דערויף איז שוין אָבער צו-שפּעט.
פאַרט ער קיין וואַרשע און ברענגט פון דאָרטן עפּעס אַ פּאַפּירל, אונטער-
געשריבן דורך (כלומרשט) זיינע געוועזענע צוויי פּראַפּעסאָרן. דער דייטש
הויבט נישט אָן צו צווייפלען אין דער אויטענטישקייט פון דער „באַשטע-
טיקונג“.

1) י. ה. ק. אין קראַקע, נר. 58 פּראַט. ד"ר איינהאַרן.

מיכאל נארוויטש

טאדעווען פֿעטערזייל בלייבט אָבער פֿאַרט אָן אַרבעט און עס דראַט אים אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין דייטשלאַנד.

פֿונדעסטוועגן פֿאַלן זיי ביידע אַריין צוליב אַנדערע סיבות: אָן אַרעס-טירטע אונטערערדישע טוערין, געפייניקט בעת דעם „פֿאַרהער“, האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע פרטים וואָס — הגם האָבן מיט די פֿעטערזיילס גאַרנישט צו טון — פֿירן אין רעזולטאַט צו אַנטדעקן זייער ייִדישן אַפֿ-שטאַם.

היות אין טערעספֿאַל איז קיין טורמע נישט פֿאַראַנען, פֿירט מען זיי אָפֿ אין דער תּפֿיסה פֿון בריסק (בושעשטש): זיי זיצן דאָרט אָבער אַלס „גאַסט־העפּטלינגען“, מיט וועלכע עט באַשעפּטיקט זיך נישט די בריסקער פֿאַליציי נאָר די געסטאַפֿאַ פֿון טערעספֿאַל. קיין טערעספֿאַל ווערן זיי אויך פֿון צייט צו צייט געפֿירט אויף אָן אויספֿאַרשונג, די לעצטע פֿאַרלענגערט זיך, ווייל מען איז חושד די צוויי בחורים אין שפּיאַנאָזש.

בעת די געסטאַפֿאַ פֿון טערעספֿאַל ווייסט שוין פֿון לאַנג וועגן זייער ייִדישן אַפּשטאַם און זי פֿאַרשט בלויז וועגן זייערע צוגאַב־חטאים, אין דער תּפֿיסה פֿון בריסק זענען זיי נאָך תּמיד „אַריער“, אַרעסטירט פֿאַר עפּעס אַ פֿאַרברעך וואָס — אַדמיניסטראַטיוו — מוז זיך די אַרטיקע פֿאַליציי מיט אים נישט פֿאַרנעמען.

אין דער פֿראַקטיק איז פֿונדעסטוועגן זייער סיטואַציע אַ געפֿערלעכע און לויט אַלע סימנים און געזעצן פֿירט זי צום טויט.

דאָך: די בריסקער תּפֿיסה איז תּמיד איבערגעפֿולט און בכדי צו מאַכן פֿלאַץ פֿאַר נייע העפּטלינגען, אַרגאַניזירט די תּפֿיסה־פֿאַרוואַלטונג פֿון צייט צו צייט אַ מאַסן-„סעלעקציע“. מען שיסט אויס אַ טייל פֿון די „איינגעזע-סענע“ העפּטלינגען, אָן אַנדער טייל שיקט מען אַרויס אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

און אַט (נאָך פינף חדשים זיצן אין דער תּפֿיסה) ווערן די ביידע בריי-דער געשטעלט פֿאַר אַזאַ „סעלעקציע“. אויף דער פֿראַגע צוליב וואָס האָט מען זיי אַרעסטירט, ענטפֿערן זיי אַז פֿאַר אַ „שלייכהאַנדל“. אין רעזולטאַט ווערן זיי ביידע (הגם יעדער באַזונדער און אויף אָן אַנדערן אופן) צוגע-טיילט נישט אין דער גרופּע ו (ערשיסן), נאָר דווקא אין דער גרופּע אַ

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

(אַרבעט). און זיי ווערן טאַקע אַרויסגעשיקט קיין דייטשלאַנד, וווּ עס הויבט זיך אָן אַ נייער קאַפיטל פון זייערע איבערלעבענישן...1).

אויפן ערשטן אויגנבליק זעט אויס זייער אויסטערליש, וואָס ייִדן, וועלכע האָבן געלעבט אויף „פּאַפִירן“ האָבן זיך באַמיט אַריינצוקריגן צווישן די ציין פון דער חיה. איז דער פּאַליצייאישער סיסטעם דאָרט נישט געווען אזוי פונאַנדערגעבויט, ווי אין גענעראַל-גובערנאַמענט? צי האָט ער זיך דען דאָרט נישט געמוזט טרעפן מיט דייטשן און מיט דער דייטשער מאַכט (וואָס דער ייִד, וועלכער האָט געלעבט אויף „פּאַפִירן“ האָט זיך אַלעמאַל באַמיט אויסצומיידן) יעדע רגע און אויף איטלעכן שריט?

געוויס, אָבער:

דורכגייענדיק אַלע פּאַרמאַליטעטן איידער ער איז מאַביליזירט גע-
וואָרן, איז דער ייִד דאָרט געוואָרן איינער פון די הונדערטער, טויזנטער
אויסלענדישע אַרבעטער. עס האָט אים מער נישט געדראָט, אַז ס'זאָל אַנט-
דעקט ווערן די פּאַלשקייט פון זיינע פּאַפִירן. צווייטנס: ווי עס איז שוין
דערמאָנט געוואָרן אויף אַן אַנדער אָרט, זענען די דייטשן נישט פעיק גע-
ווען צו דערקענען ווער ס'איז אַ ייִד. אַממייסטן ייִדן זענען אַריינגעפּאַלן
דורך אַ מסירה, אין אַן אַרומרינגלונג פון בלוזי דייטשן האָבן די מעג-
לעכקייטן דערקענט צו ווערן זיך באַגרענעצט צו אַ מינימום. לאָמיר צו
דעם נאָך צוגעבן, אַז די קאַנצענטראַציע פון אויסלענדישע אַרבעטער איז
דערגאַנגען ביז צו דער מדרגה פון אַ בבל-טורעם און דער איינצלנער
מענטש מיט זיינע אייגנשאַפטן און באַזונדערקייטן איז דאָרט פּאַרלוירן גע-
גאַנגען. לטוף וואָלט דעם דייטשן „באַוער“2), אָדער דעם דייטשן מייסטער
קיינמאַל נישט געקענט איינפּאַלן, אַז דער פּאַרשוין, וואָס איז אים צוגעשיקט
געוואָרן דורך דעם אָפיציעלן „אַרבעטס-אַמט“, וואָס לעגיטימירט זיך מיט
אַן אַמטלעכן שטעמפל, קאָן זיין אַן אַנדערער ווי דער וואָס איז אַנגעגעבן
אין פּאַפִיר. חוץ דעם איז אים געגאַנגען אין האָבן אַן אַרבעטס-אַקס, אַ
שקלאַף און ער האָט במילא ווייניק אריינגעטראַכט אין דעם צו וועלכער
ראַסע זיין שקלאַף געהערט. די פּראַקטיק האָט טאַקע באַוויזן, אַז אויב דעם

1) מאַטעריאַלן פון דעם „פּאַרשונג-צענטער פאַר געשיכטע פון פּוילישע ייִדן“
אין פּאַריז.

2) פּויער, לאַנדווירטשאַפטסמאַן.

ייד האט געדראָט ווען ס'איז אַ געפאַר דערקענט צו זיין, איז די געפאַר געקומען מצד זיינע מיטאַרבעטער-שקלאַפן און זעלטן ווען מצד זיינע באַלעבאַטים.

רעלאַציעס וועגן גורל פון אַזעלכע יידן זענען פאַראַן אַ סך. זיי זענען אינטערעסאַנט און ערנסט — דאָס איז אמת. צוליב סיבות, וועלכע מיר האָבן דערמאָנט גיבן זיי אָבער אַ בילד וועגן דעם לעבן פון אויסלענדישן אַרבעטער אין דייטשלאַנד אין אַלגעמיין, און זיי גיבן אונדז ווייניק איבער וועגן דעם ספעציפישן לעבן פון יידן. דערמיט געהערן די דאָזיקע רעלאַציעס צו אַ זייער ערנסטער טעמע, וואָס איז אָבער פיל ברייטער ווי די וועלכע ווערט אַרומגענומען דורך דעם דאָזיקן בוך. חוץ דעם האָבן פראַגמענטן פון באַריכטן פון דעם געביט זיך שוין געפונען — אין אַ פאַרשידנאַרטיקער שייכות — אין די ביז-איצטיקע קאַפיטלען (צווישן אַנדערן אין די אַפֿ-שניטן וואָס האָבן אַ שייכות צו קינדער).

ספעציפיש "ידיש" זענען אָבער אין די דאָזיקע וואַנדערונגען געווען די פאַרשידענע געשעענישן און פאַסירונגען, וועלכע זענען אַרויסגערופן געוואָרן דורך מסירות פון די מיט-שקלאַפן. נאַטירלעך האָט דער פאַרלויף פון די מסירות און דער שאַנטאַזש, ווי אויך די קעגנוויר-קונגען דאָ אויסגעזען אַנדערש ווי אין פּוילן. דאָס זעלביקע, די סיטואַ-ציעס, וועלכע זענען אַנטשטאַנען אין די דאָזיקע באַדינגונגען.

אַ פרוי אין שפּעטלעכן עלטער — די פרוי זשעלאַזנאַ — האָט גע-אַרבעט (צוזאַמען מיט צוויי טעכטער) אין גערליץ. פון אַ געוויסן מאַמענט אַן האָבן די אַרבעטער פון פּוילן (צווישן וועלכע זי האָט זיך געפונען) זיך אַנגעהויבן אַנצושטויסן, אַז די פרוי זשעלאַזנאַ איז אַ יידישע. די קלאַנגען זענען געוואָרן וואָס אַ מאָל צודרינגלעכער, עקשנותדיקער און בייזווילי-קער. עס האָט געדראָט "פאַרשיט" צו ווערן. יעדער פרוי צו סוגערירן, אַז זיי זענען זיך טועה, אָדער אַ סוף צו מאַכן צו די קלאַנגען, וואָלט נאָך געווען אַ באַשטעטיקונג פון די חשדים. די סיטואַציע איז, דוכט זיך, גע-ווען אַן אַן אויסוועג. און אַט (אַקוראַט דעמאָלט ווען די קלאַנגען זענען שוין איבערגעטרעטן די ראַמען פון ווינקל-שמועסן און האָבן שוין געדראָט זיך צו פאַרוואַנדלען אין אַן אַפּענער מסירה) איז געקומען אַ פּלוצימדיקע ענ-דערונג: אין אַ געוויסן טאַג, ווען זי האָט זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט

אַר ישׁע פּאַפּירן

אין פּאַבריק צו זיך אין באַראַק אַרײַן, זענען צו איר צוגעלאָפּן עטלעכע מיט־שקלאָפּן און אויסגערופן מיט גרויס פּרײַנטלעכקײט — פּאַני זשעלאָזנאַ, פּאַני זשעלאָזנאַ, איר האָט אַ בריוו פון אײער זון. דער בריוו איז געקומען דורך דעם „רויטן קרײץ“ פון אַ פּולקאַווניק פון פּוילישן מיליטער — זשעלאָזני, דער פּולקאַווניק האָט געשריבן צו זיין מוטער. ער האָט איר מיטגעטיילט, אַז ער האָט זיך וועגן איר נאַכגע־פּרעגט, וווּ ער האָט נאָר געקענט, ער האָט אָבער אַ לענגערע צײַט נישט געקענט וועגן איר באַקומען קיין שום ידיעות. ערשט אין דער לעצטער צײַט האָט אים דער „רויטער קרײץ“ אינפּאַרמירט וועגן דעם אָרט וווּ זי געפינט זיך. דער בריוו איז פול געווען מיט ליבשאַפט און בענקעניש פון אַ זון צו זיין מוטער. מען קאָן זיך לײכט אַנשטויסן, אַז דאָ איז געשען אַ געוויינלעכער טעות, וואַרשיינלעך צוליב דער ענלעכקײט פון די נעמען. אָבער אין רעזולטאַט פון דעם דאָזיקן טעות האָבן זיך די מיטאַרבעטער פון פּרוי זשעלאָזנאַ איבערצײגט, אַז זי איז די מוטער פון אַ פּוילישן פּול־קאַווניק און פון דעמאָלט אָן איז שוין נישט מעגלעך געווען קיין שום פּאַר־דאַכט. אויף די פּאַרשידענע פּראַגן און אַלזײעס וועגן „זון“, האָט די מכלומרשטע מאַמע געענטפּערט מיט שווייגן. די מיטאַרבעטער האָבן זי פּאַרשטאַנען: האָבן אַ זון, אַן אָפּיציר (וועלכער קעמפט נאָך דערצו אין די רײען פון אַ פּײַנטלעכער אַרמײ) איז אין די געגעבענע באַדינגונגען געווען אַ גאַנץ דראַסטישער ענין. זי האָט אויך נישט געענטפּערט אויפן בריוו און נישט אויפגעקלערט דעם טעות 1).

איך מײַן, אַז דער אויטאָר פון בריוו (אויב די דאָזיקע פּרטים וועלן צו אים דערגײן) וועט זי פּאַרשטיין און איר מוחל זײן.

**
*

אין די דאָזיקע געשעענישן פון דערקענט ווערן דורך מיט־שקלאָפּן האָבן נאָטירלעך נישט געפּעלט קיין פּאַראַדאָקסן. איבערהויפּט, ווען צווישן די אַרויסגעפּירטע (צו דעם וועלן מיר זיך נאָך אומקערן) האָבן זיך גע־פּונען פּאַרשידענע טיפּן.

1) גבית עדות פון ל. ביאַלילעוו (פּאַרשונגס־צענטער אין פּאַריז).

מיכאל בארויטש

דוד ג., וועלכער האָט ווי אַן „אַריער“ געאַרבעט אויף אַ פּלי-פּלאַץ איז צוזאַמען מיט דער גאַנצער מאַנשאַפּט אַרויסגעפירט געוואָרן אין טיפּן אוקראַינע. צוזאַמען מיט אים האָט זיך אויך געפונען אַ געוויסער סטעפּאַן ד. דער דאָזיקער פּאַרשוין איז געווען אַ לאַקאַטאַר פון נישט איין פּאַר-מלחמהדיקער תּפּיסה. אַ דאַנק דער דאָזיקער רומרייכער פּאַרגאַנגענהייט, אַ דאַנק זיין אַוואַנטוריסישן כאַראַקטער און פיזישן כּח, האָט ער געהאַט אַ גרויסן אויטאָריטעט צווישן די חברים. געווען איז ער אַן אַנטיסעמיט און דערצו אַ פּאַרביסענער. אַזוי ווייט, אַז אַפּילו זיין גלייכגילטיקייט בנוגע דעם גורל פון פּוילן האָט ער אויסגעטייטשט אויף פּאַלגנדיקן אופן:

— וואָס? שלאָגן זיך פּאַר אַזאַ פּוילן, וואָס איז זי געווען פּאַר דער מלחמה? אַ מענטש האָט אַ ייד אַ ביסל אַנגעשלאָגן, אָדער אים עפּעס צוגע-לקחנט און דערפּאַר האָט מען אים אין דער תּפּיסה אַריינגעשיקט... נישטאַ קיין נאַראַנים.

פּאַרשטענדלעך, אַז אַזאַ נפש, וואָס דער אַנטיסעמיטיזם אין פּאַרמל-חמהדיקן פּוילן איז אים צו ווייניק געווען, האָט געזוכט און געלויערט אויף יידן אומעטום.

נאָר אַט האָט זיך געטראָפּן, אַז אין אַ געוויסן מאָמענט האָבן די חברים אַנגעהויבן זיך אַנצושטויסן, אַז דוד ג. (וועלכער האָט זיך באַהאַלטן אונטער אַן אַרישן נאַמען) איז אַ ייד. ס'האַבן זיך אַנגעהויבן אַנדייטונגען, בייזוויליקע אַלוציעס, דראַאונגען, דעמאָלט האָט דוד ג. נישט האַבנדיק קיין שום אַנדער עצה, זיך געווענדעט דווקא צו סטעפּאַנען, זיך מודה געווען, אַז ער איז אַ ייד און געבעטן ביי אים הילף.

סטעפּאַן האָט אים תּיכּף גענומען אונטער זיין שוץ. ווי אַן אַדערויף און אַ וואַרענונג האָט ער געגעבן עטלעכע „איבער די מאַרדעס“ איינעם פון די בייזוויליקסטע חברהלייט. דאַן האָט ער דערקלערט, אַז ענלעכע און נאָך מער שאַרפּערע רעפּרעסיעס וועלן אַנגעווענדעט ווערן לגבי יעדערן, וואָס וועט מאַכן די קלענסטע אַלוציעס וועגן דוד ג'ס יידישקייט. דעם צוזאַג האָט ער זייער שטרענג אויסגעפירט ביז די געפּאַר איז פּאַקטיש פּאַר-שוונדן.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

ער האָט אים אַזוי אַרום געראַטעוועט דאָס לעבן 1).

אויף אַרבעט אין דייטשלאַנד האָבן זיך געפונען נישט בלויז די פאַ-
פֿירענע אַריער, וועלכע האָבן דאָס געוואָלט, נאָר אויך אַנדערע, וועלכע זע-
נען דאָ אַהערגעשיקט געוואָרן קעגן זייער ווילן.

ד"ר עמיליאַ ז., וועלכע איז שוין דורכגעגאַנגען אַלע פאַר־עטאַפּן פון
לעבן אויף „אַרישע פּאַפִירן“ אין וואַרשע (ד"ה שאַנטאַזשן, זוכן פון וויי-
נונגען אד"גל) האָט צום סוף זיך באַזעצט הינטער וואַרשע, אין מיכאַלאַ-
וויצע. דאָ האָט זי געלערנט די אַרטיקע קינדער און געהאַט — לסוף —
אַ ביסל מנוחה.

אַבער אין אָנהויב סעפטעמבער 1944 איז אין מיכאַלאַוויצע, וווּ עס
איז ביז איצט געווען רוזיק און געפאַרלאָז, פּלוצים פאַרגעקומען אַ כאַפּעריי
פון פּאַליאַקן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

מען האָט זי אויך געכאַפט. און מען האָט זי אַוועקגעפֿירט צוזאַמען
מיט אַנדערע. צום ערשט — קיין וואַרשלאָז און דער פּאַבריק „פּאַהרענצוג
און מאַטאַרענווערקס“ (אַ ריזיקע פּאַבריק, וואָס האָט געהאַט אַ ריי פּיליאַלן).
פון דאַנען ערשט האָט מען די געכאַפטע פּונאַנדערגעשיקט אויף פּאַרשיי-
דענע אַרבעטס־ערטער. זי איז צוגעטיילט געוואָרן אין אַ דאָרף הינטער
שטשיגאַניע, וווּ עס האָט זיך אָנגעהויבן בויען אַ גרויסע פּאַבריק אין דער
אַרטיקער שטיינהאַקעריי. זי האָט דאָרט געאַרבעט אין דער קיך (עס זענען
געווען צוויי: איינע פאַר די דייטשן, אַ צווייטע פאַר די אַרבעטער פון אויס-
לאַנד, פּאַליאַקן, איטאַליענער וכרומה).

פאַר ניין־יאָר 1944 האָט מען געברענגט אויף דעם דאָזיקן אַרבעטס-
פּלאַץ אַ פּאַרטיע פון הונדערט און פּופּציק „פּאַלקס־דויטשן“ פון פּוילן. עס
האָבן זיך אָנגעהויבן אַוואַנטורעס, ווייל די „פּאַלקס־דויטשן“ האָבן נישט גע-
וואָלט עסן אין איין קיך מיט די פּאַליאַקן. עס האָט זיי נישט אָנטשפּראַכן
די „לופּט“. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן אינטריגעס און שיקאַנעס. צום גליק האָט
דער אָנפֿירער — אַ דייטש, וואָס האָט נישט ליב געהאַט קיין פּאַלקס-
דייטשן, אַנטשיידן דעם ענין אויף זיין אופּן: ער האָט צוגעזאָגט די פּאַלקס-

1) מאַטעריאַלן פֿון פּאַרשונג־צענטער...“ אין פּאַריז.

מיכאל באַרוויטש

דייטשן צו געבן בעסערע באדינגונגען „אויב זיי וועלן מיט זייער אַר-
בעטזאַמקייט באַווויזן, אַז זיי זענען מער ווערט, ווי די פּאַליאַקן“.

איינע פון די ניי-אַנגעקומענע פּאַלקסדייטשקעס האָט דערקענט אין
עמיליאַ ז. אַ יידישע. זי האָט איר חשד מיטגעטיילט אַנדערע. עס האָט זיך
אַנגעהויבן אַ בייזוויליק גערעדעריי. אין רעזולטאַט האָט דער אינזשיניער
אַרויסגערופן צו זיך די פּאַרדעכטיקטע.

— צייגען זי מיר איהרע אַהרען (1).

ער האָט זיי באַקוקט און באַמערקט:

— עס קאָן זיין, אבער עס מוס ניכט זיין (2).

געזען אַזוי, האָט די פרוי עמיליאַ אים געזאָגט, אַז ער זאָל מאַכן תיכף
אַן אַרדענונג און זאָל דעם ענין נישט אַפּשלעפּן, ווייל זי האָט שוין נישט
קיינ געדולד צו דער שפּיל.

— זענען זי ניכט פרעך און האַבען זי אַכט (3) — האָט ער געענט-

פּערט.

דעם 11טן פעברואַר 1945 איז פּאַרגעקומען די עוואַקואַציע פון אַר-
טיקן אַרבעטס-פּלאַץ. דער וועג, דורך גאַנץ סודעטן האָט געדויערט אַ גאַנצן
חודש. די דייטשקעס זענען געגאַנגען צוזאַמען מיט איר. ווען זיי זענען
געווען הונגעריק האָבן זיי געשאַלטן היטלערן. היות אַבער אויף די שייד-
וועגן זענען געשטאַנען פעלד-קיכן, וואָס האָבן געטיילט זופּן, זענען די
דייטשקעס צוריק געוואָרן האַפּערדיק און צוריק באַקומען זייער ענטזויאַזם:
אַלץ וועט זיך גוט ענדיקן, ווייל היטלער זאַרגט דאָך וועגן זיי. דאָס ערגסטע
איז אַבער געווען מיט נאַכטלעגער. זייער אַפּט, ווען די עוואַקואַרטע האָבן
זיך שוין צעלייגט ערגעץ וווּ אויף שטרוי זענען אַנגעקומען דייטשן (ס'איז
געווען די צייט פון אַלגעמיינעם צוריקטריט) און דערוויסנדיק זיך, אַז דאָ
ליגן „פּאַלעזן“ האָבן זיי די עוואַקואַרטע אַראַפּגעטריבן פון די געלעגערטע.
ווי אויך צוגענומען דאָס צוגעגרייטע עסן.

דערנאָך איז געקומען די קאַפיטולאַציע פון דייטשלאַנד (4).

(1) ווייזט מיר אייערע אויערן.

(2) עס קאָן זיין, אבער עס מוז נישט זיין.

(3) זייט נישט חוצפהדיק און היט זיך.

(4) גבית עדות פון ד"ר עמיליאַ ז. (מאַטעריאַלן פון „פּאַרשונגס-צענטער“ אין
פּאַריז).

אַרײַשע פּאַפּירן

די „אַרבעטס-אַמטן“ זענען נישט געווען די איינציקע טויערן צום אַרויספאַר אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. נישט איינער האָט אויף אַ גאַר אַנדערן אופן זיך אָנגעשלאָסן אין די רײען פון די אײראָפּעיִש-קאָלאָניאַלע שקלאַפּן.

דער קראַקעווער, ברונאַ פעטשעניק (געב' אין 1899) האָט זיך באַ-זאַרגט „אַרײַשע פּאַפּירן“ אין דער צווייטער העלפט 1942. פאַר זיך, זײַן פּרוי און פאַר אַ זון פון זײַן שוועגערין. שפעטער האָט זיך די משפּחה צע-טיילט: „די פּרוי איז אַוועקגעפאַרן מיטן קינד קיין וואַרשע, איך האָב גע-האַט בדעה צו פאַרן אין דער שווייץ (אַ קלייניקייט! — באַמערק. פון מ. ב.). דערמעגלעכן מיר דאָס האָבן געדאַרפט צוויי פּאַליאַקן. (איינער פון זיי — מראָזאוויצקי — איז שפעטער געפאַלן בעתן קריג; דער צווייטער יעזשי טשיעפּלאַק לעבט אין קראַקע). זיי האָבן ביי מיר גענומען 650 דאָלאַר, אַפּגעפירט מיך קיין ווין, און דאָרט איבערגעלאָזט מיך אויף הפּקר, צינע-מענדיק נאָך די רעשט זאַכן, וואָס איך האָב געהאַט (מלבושים, וועש און אפילו דעם מאָנטל). על פי נס האָב איך אויפן וואַקזאַל געטראָפּן פיר יינגלעך פון פוילן. איך האָב מיך געווענדעט צו זיי נאָך הילף, אָנגעבנדיק זיך פאַר אַ פּאַליאַק. זיי האָבן געאַרבעט אין ווין ווי מויערער און האָבן מיר צוגעהאַלפּן באַקומען אַרבעט אין דער זעלבער פירמע. מיט צוויי וואַכן שפעטער האָבן זיי אָבער צופעליק געטראָפּן מראָזאוויצקין. ער האָט זיי געזאַגט, אַז איך בין אַ ייד און געפרעגט פאַרוואָס זיי פאַרנעמען זיך מיט מיר. איך האָב געמוזט תּיכּף אַנטלויפּן. נישט וויסנדיק, וואָס צו טון אין ווין, האָב איך באַשלאָסן צוריקפאַרן קיין פוילן. דורך די דערמאַנטע יינגלעך האָב איך געמאַכט קאַנטשאַפּט מיט אַ געוויסן מאַזאַנעק, אַ זייער אָרנטלעכן מענטש. צוזאַמען מיט אים בין איך אָפּגעפאַרן קיין זשיוועץ. מאַזאַנעק האָט דאָרט געהאַט אַ באַקאַנטן פּאַליאַק אַ דעזערטיר פון דער דייטשער אַרמײַ1), וואָס האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי זײַן פּרוי. זי האָט אונדז אַכט טעג אויסבאַהאַלטן אין דעם א. ג. „אַמט דער עמטער“ (אין הויז פון דער היטלעריסטישער פּאַרטיי!). שפעטער זענען מיר אָפּגעפאַרן קיין קראַקע.

1) ס'האַנדלט זיך דאָ וועגן די פוילישע טעריטאָריעס וואָס די דייטשן האָבן זיי „אַרײַנגעגלידערט“ אין דעם דייטשן רײך און די באַווינער — אין זייער אַרמײַ.

ווען איך בין אַהינגעקומען (דעם 28טן אַקטאָבער) איז דאָס געטאָ געווען אַרומגערינגלט. דעם זעלבן טאָג האָט מען צוגענומען מיין ברודער. פּערצן טעג האָב איך מיך אַרומגעשלעפט אין קראַקע. גענעכטיקט אין ביוראָען און מאַגאַזינען. זעענדיק, אַז איך וועל דאָ נישט אויסהאַלטן, בין איך געפאַרן קיין וואַרשע, מיט אַן אַדרעס, וואָס עס האָט מיר געגעבן אַן איידעלער פּאָליאַק יוזעף גלעיק... אא"וו.

אַזוי אַרום האָט ער נאָך דער גאַנצער וואַנדערונג זיך ווידער געפונען ביים אויסגאַנגס־פּונקט, דאָס הייסט, אַז ער האָט אַנגעהויבן דאָס לעבן אויף "אַרישע פּאַפּירן" נישט אין אויסלאַנד נאָר אין פּוילן (1).

עס איז געווען נאָך איין וועג, אויבנאויפיק דער אויסטערלישסטער: די "טאָדט־אַרגאַניזאַציע" (2). די איינוווינער פון גענעראַל־גווערנאַמענט דאַרפן גוט געדענקען די דאָזיקע פּאַרמאַציע און דאָס מער צוליב איר אוי־סערלעכקייט, ווי צוליב אַנדערע סיבות. די מיטגלידער פון דער "טאָדט־אַרגאַניזאַציע" זענען געגאַנגען אַנגעטון אין מונדירן פון העל־גרינער פּאַרב. זיי האָבן געטראָגן (אויפן לינקן אַרעם) אַ באַנד, וואָס האָט זיך גע־וואַרפן אין די אויגן. אויף דער דאָזיקער באַנד אין אויגנרייסנדיקע קאָלירן האָט זיך געפונען דער היטלעריסטישער עמבלעם: אַ שוואַרצער האַקנקרייך אויף אַ רויטן פּאַן. די העלקייט פון דעם דאָזיקן עמבלעם האָט ביים אַנ־הייב אַרויסגערופן אַ מורא שוין מיט איר אויסזען. שפעטער האָט מען זיך ערשט דערוויסט, אַז די לייט, וואָס זענען אַנגעטון אין די דאָזיקע מונדירן שטעלן מיט זיך נישט פאַר קיין פּאָליצייאישע, נאָר אַן אַרבעטס־פּאַרמאַ־ציע. פאַר דער מלחמה האָט די טעטיקייט פון דער "טאָדט־אַרגאַניזאַציע" זיך באַגרענעצט צו דער בויונג פון פעסטונגען, שוין־ליניעס און סטראַ־

(1) אַ דאַנק דעם דערמאָנטן אַדרעס קומט ער צו אליציא זאכאָרעוויטש, באַ־קומט אַ דירה, ווערט איינגעמאַלדן און מען שאַפט אים אַן אַרבעטס־קאַרטע. בשעת דעם וואַרשעווער אויפשטאַנד נעמט ער אין אים אַנטייל (אויגוסט 1944). שפעטער (דעם 8טן אויגוסט) נעמען אים די דייטשן צו (מיט טויזנט אַנדערע פּאָליאַקן). זיי אַרבעטן ביים פּאַנאַנדערנעמען די באַריקאַדן, שפעטער ביים ברענען מתים צווישן וואַליאַ און פּלאַץ טעאַטראַלני. פון דאָרט געלינגט אים צו אַנטלויפן קיין פּרושקוו. די לעצטע אַקופאַציע־חדשים לעבט ער דורך אַ דאַנק דעם מסירת־נפש פון אַ פּאָ־ליאַק ד"ר יוזעף ביעלאַק. (וו. יי. ה. ק. אין קראַקע, גר. 584).

(2) דער נאָמען "טאָדט", קומט דערפון, וואָס דער שעפּער פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע איז געווען דער היטלעריסטישער מיניסטער מיטן נאָמען: טאָדט. שפע־טער איז זי אונטערגעליגן דעם רייכסמיניסטער, ספּעער.

אַרײַשע פּאַפּירן

טעגישע וועגן. זי האָט דעמאָלט באַשעפטיקט בלויז זעלנער און אַרבעטער פון דייטשער נאַציאָנאַליטעט. אירע מיטגלידער זענען טיילווייז געווען מונדירירט און האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט סאַפּיאָרן-אַפטיילונגען פון דער דייטשער אַרמיי. נאָכן פאַרנעמען פוילן און אַנדערע לענדער זענען די אויפגאַבן פון דער „ט. אַ“ געוואַקסן. צווישן פאַרשידענע קליקעס איז אַנ-געגאַנגען אַ קאַמף וועגן צוואייגענען זיך די פאַרשידענע אונטערנעמונגען פון די אַקופירטע געביטן. ט(אַדט) אַ(רגאַניזאַציע) האָט געהאַט דעצידירטע פיינט, צווישן אַנדערע אין די קרייזן פון די „גאַלייטערס“ און „קאַמיסאַרן“, וועלכע האָבן די פאַרכאַפטע אונטערנעמונגען געפרוּווט איינשליסן אין זייערע ממשלה-קרייזן. עס איז לסוף געבליבן, אַז צו דער ט. א. האָבן געהערט אַלע אונטערנעמונגען פון דער בוי-אינדוסטריע אויף די אַקופירטע גע-ביטן. די ט. א. האָט פולשטענדיק געביטן איר אורשפרונגלעכן כאַראַקטער און סטרוקטור. מען האָט אין איר איינגעשלאָסן אַ מאַסע אויסלענדער, אַרבעטער און געפאַנגענע. באַלד איז ט. א. אַרויסגעטרעטן ווי אַן אונטער-נעמער און האָט אַרונטערגענומען אונטער איר אַנפירערשאַפט אַלע בוי-אַרבעטן פון מיליטערישער באַדייטונג. זי האָט אַנגעקניפט באַצונגען מיט פּריוואַטע פירמעס אין גאַנץ איראַפּע. זי האָט באַשעפטיקט געדונגענע אַר-בעטער נעבן פּריוויליקע. זי איז אין משך פון דער צייט געוואָרן אַ מעכ-טיקער אינסטרומענט. אַ געמיש פון אַ מלוכהשער אונטערנעמונג און פּרי-וואַטן געשעפט(1).

נישט פאַר איין יד איז די ט. א. געוואָרן אַ מיטל צו אַנטלויפן. פאַנטאַסטיש? נישט מער ווי אַלץ אין יענע צייטן. צווישן די וואָס זענען געגאַנגען מיט דעם דאָזיקן ריזיקאַלישן וועג זענען אייניקע געפאַלן אויף די ערשטע עטאַפּן. אַנדערע אָבער זענען דורך דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע געוואָרפן געוואָרן איבער ימען און לענדער.

צווישן אַנדערע וואָס האָבן זיך אַריינגעקריגן אין דער ט. א. האָט זיך געראַטעוועט דער אינזשיניער שינאגעל(2). מען קען מיינען, אַז דאָס איז געווען אַן אַוואַנטוריסט, אַ ריזיקאַנט. אין דער אמתן אָבער איז ער להיפוך — אַ שטילער, רויקער, סאָלידער און פאַמעלעכער מענטש. ווען איך רעד

(1) פאַרגלייך: שענדע.

(2) לעבט אין פאַריז.

מיכאל באַר וויטש

מיט אים וועגן זיינע איבערלעבונגען, דוכט זיך מיר אַלץ אויס, אַז ער אַליין — דערמאָנענדיק זיך אין זיי — ווונדערט זיך אַליין אויף זיך. מינוטנווייז, יוען ער פרוווט מיר דערקלערן צוליב וועלכע סיבות ער האָט זיך אַנט- שלאָסן אויף דעם, אָדער יענעם שריט, פאַרענטפערט ער זיך: — ניין, דאָס איז נישט קיין שום פאַנטאַזיע. עס איז פאַקטיש שוין נישט געווען קיין אַנדערער אויסוועג. אָדער: אַ פריינט האָט מיר איינגערעדט. די דאָ- זיקע „סאַלידקייט“ פון געמיט, די דאָזיקע „סטאַטעטשנעקייט“ האָט זיך אים געגעבן שטאַרק צו פילן. און דאָס צוליב אינגאַנצן אַנדערע טעמים, ווי מען קאָן מיינען. אָבער צום אַלעם ערשטן לאַמיר דערציילן ווי אזוי ס'איז גע- ווען מיט דעם דאָזיקן אַריינקריגן זיך אין די רייען פון דער ט. א.

אין דער צווייטער העלפט פון 1942 יאָר האָט שינאגעל זיך געפונען אין אַ לאַגער אין לעמבערג. דאָ איז ער קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס, וועלכן ער האָט דורכגעמאַכט אין לאַגער־שפיטאַל¹. נאָך דער קרענק האָט מען אים צוזאַמען מיט אַנדערע אַוועקגעפירט אין באָד. ער האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט (בעסער געזאָגט אַ צופעליק געשאַפענעם מאַמענט) און איז אַנטלאָפּן, באַהאַלטנדיק זיך צום ערשט אין דער לאַבאָראַטאָריע פון דער פירמע „גאַליקאַל“ (ווי ער האָט געהאַט פריינט) דערנאָך אין ליטשאַקווו. דאָ ווען זיין לאַגע איז שוין געווען האַפּנונגסלאָז, האָט אים אַפּגעזוכט זיין קוויז עמאַנועל שינאגעל. ער איז אַראַפּגעפאלן פון הימל; פון וואַנען?

פון לעמבערג איז עמאַנועל אַנטלאָפּן אַ סך פריער (נאָך פון געטאַ), אַנגערעדט דערצו פון זיין חבר לאַקס (שטאַמט פון וויעליטשקע, הינטער קראַקע); מיט פאַלשע דאָקומענטן האָט ער זיך פאַרשריבן אין עפעס אַ באַן־פירמע. פון דאָרט האָט מען אים אין אַקטאָבער 1942 אַרויסגעשיקט קיין קיעוו, פון קיעוו קיין דניעפראַפּעטראָווסק. אין דניעפראַפּעטראָווסק האָבן זיינע מיטאַרבעטער־לאַנדסלייט (און מען דאַרף געדענקען, אַז אין דער ט. א. האָבן די אויסלענדישע אַרבעטער גאַנץ אָפּט זיך רעקרוטירט פון דער אונטערוועלט־געדיכטעניש) דערשמעקט אין אים אַ ייד. מען האָט זיך געמוזט אויסלייזן. דאָס האָט אָבער אויך נישט געהאַלפּן. זיי זענען

1) דאָס בלויוע דעצידירן זיך אין לאַגער אויף גיין אין שפיטאַל האָט באַדייט טויט. ס'איז אָבער געשען אויך אַנדערש. די דייטשן, וועלכע האָבן אין יענע צייטן נאָך געהאַט ווייטגייענדיקע פלענער, האָבן די קראַנקע נישט דערמאַרדעט, צוליב דעם, וואָס זיי האָבן געוואָלט וועגן זיך שאַפּן אַ פאַלשן איינדרוק.

אַרישע פאפירן

אוועק מיט אַ מסירה צום „מייסטער“. דער לעצטער האָט אויפגענומען די מוסרים מיט רוגזה; געזאָגט, אַז זיי רעדן נאַרישקייטן, אַז ער ווייס אַליין מיט וועמען ער האָט צו טון (1). טראָץ דעם אָבער האָט דער סם פון פאַר-דאַכט שוין געשאַפן נייע געפאַרן. צום גליק האָט אַרום געהערשט אַ באַלאַ-גאַן. פאַרשידענע פּאַלקן און זייערע אָפּשפּליטערונגען האָבן זיך אין בהלה אויסגעמישט און זיך ווידער פאַרלוירן (דאָס איז געווען בעת דעם באַרימטן צוריקטריט). לאַקס און שינאַגעל האָבן זיך באַקענט מיט עפעס אַ פּראַג-צווישן מייסטער. זיי האָבן זיך אַריינגעדרייט אין זיין גרופּע און זענען מיט אים אַוועק אויף קרים. אָבער ווען דער מייסטער איז אַוועק אין אור-לויב, האָבן זיי (עס איז זיי זעט אויס נמאס געוואָרן דאָס „איינזאַניקע“ לעבן) באַשלאָסן אויסצונוצן די געלעגנהייט און צו מאַכן אַ רייזע אין דער היים-שטאַט... קראַקע(2). דעם דאָזיקן אויספּלוג מאַכן זיי אויף אַזאַ אופן: אַ באַקאַנטע פּריילין שרייבט זיי אויס אויף דער מאַשין די אַזוי גערופּענע „מאַרש-באַפעלע“ (2) אין בלאַנקאַ. די פּאַפּירלעך זענען אויס זייער נעבעכדיק און פּרימיטיוו. די בחורים רעכענען אָבער אויס אויף דער מיסטישער וויר-קונג פון די אַמטלעכע בלאַנקן און אויף דעם באַלאַגאַן, וואָס הערשט אַרום. זיי קומען, ווי עס איז, אָן קיין לעמבערג און דאָ זוכן זיי אויף, אין אַפּריל 1943, דעם דערמאָנטן ברונאַ שינאַגעל, וועלכער ציטערט אין זיין באַהעל-טעניש, ווי אַ דאַרער בלאַט.

זיי רעדן אים צו, ער זאל פאַרן צוזאַמען מיט זיי. פאַראַן נאָך איין אַזאַ פּאַפּירל אין בלאַנקאַ און דאָס קאַן זיין פאַר אים. אָבער ברונאַ שינאַ-געל איז אַ סאָלידער מענטש, איז נישט עפעס קיין לופּט-קאַפּ, ווי זיי, די יונגע בחורים. ער רעדט וועגן זיין „נישט גוטן“ פנים (אַזוי מיינט ער) און וועגן דער פּרימיטיווקייט פון דעם פּראַפּאַגאַנדן פּאַפּירל. ער זעט אָבער פאַר זיך נישט קיין אַנדערן אויסוועג. ער איז מסכים. די בחורים רעזיגנירן פון זייער רייזע קיין קראַקע און באַשליסן צו פאַרן אין קרים. די רייזע דויערט

(1) אַ כּאַראַקטעריסטישער שטריך פון דער ט. א. די מאַכט האָט דאָרט אַריינגעפּאַקט דייטשן, וועלכע זענען אין די מיליטערישע רייען געווען נישט זיכער. חוץ דעם עלטערע מענטשן, האָנטווערקער, וועלכע האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין גרויסן ענטזיאַזם פאַר דער מלחמה. דעריבער האָט טאַקע געטראָפּן, אַז דאָרט האָבן זיך געפונען אַרנטלעכע מענטשן.

(2) דערלויבעניש צו פאַרן.

8 טעג. אַרום איז אַלץ צעהאַקט. די נסיעה מוז אַלעמאַל איבערגעריסן ווערן. אויף די „פּאַפּירלעך“ וואַקסט אַן אַ באַרג מיט שטעמפּלען, ווייל אין הסכּם מיט די פּאַרשריפטן פּון דער ט. א. מעלדן זיי זיך אויף יעדן עטאַפּ. די שטעמפּלען זענען פּון איין זייט גוט (ווייל זיי פּאַרשטעלן דעם אורשפּרינג-לעכן פּרימיטיוויזם פּון די „פּאַפּירלעך“), פּון דער צווייטער זייט זאָגן זיי אָבער עדות, אַז די אַרבעטער פּון גרויסן „רייך“ שלעפּן זיך צופּיל אַרום. אין סימפּעראַפּאַל האָט זיך אַ דייטשער באַאַמטער אויף זיי אין אַ רעכטן אמת צעבייזערט און דאָס איז געווען זייער גליק. כדי זיי, די פּוילישע פּויל-לענצער, זאָלן זיך נישט קענען מער אַרומשלעפּן, האָט ער זיי צוגענומען די פּריווערדיקע פּאַלשע פּאַפּירן און זיי אַרויסגעגעבן נייע, אמתדיקע „מאַרש-באַפּעהלע“ — אויסגעשטעלט מיט אַ דירעקטע טראַסע: סימפּעראַפּאַל-יאַלטע.

איצט אַנשטייט אָבער אַ נייער קאַנפּליקט. אינזשיניער ברונאַ שינאַ-געל, וועלכער וויל קומען צו עפעס אַ באַשטימטער פּאַזיציע (זאָל זיין אַ שלעכטע, זאָל זיין אַ שווערע אַרבעטס-פּאַזיציע, אָבער דאָך — אַ סטאַביל-לע) וויל זיך אַריינדרייען אין אַ וואַסער ס'איז גרופּע. זיי אָבער, להיפּוך, ווילן נייע איינדרוקן. לאַקס טיילט זיך לסוף אַפּ און ביידע שינאַגעלס פּאַרן קיין יאַלטע. דאָ מעלדן זיי זיך אין דער אַרטיקער ט. א. וווּ מען שטעלט פעסט, אַז די פעטענטן געהערן גאָר נישט אַהערצו. זיי קאַנען ווערן צוגע-נומען, אויב זיי ווילן 1), אָבער: „פּון וואַנען קומט איר דאָ אַהער? גייט צום ערשט אין דער פעלד-זשאַנדאַרמעריע. ווען זיי וועלן מסכים זיין, וועלן מיר אייך צונעמען.“ זיי זענען געגאַנגען. דאָרט האָט זיי אויסגעפרעגט אַ „שטאַבס-פעלדפעבל“, דער עיקר וועגן זייער ביז איצטיקער אָנגעהערקייט צו ט. א. אין דעם מאַמענט, ווען זיי שטייען און ווייסן נישט וואָס צו ענט-פּערן, עפנט זיך די טיר און עמעץ קומט אַריין מיט אַ מיטטיילונג, אַז פּון ערגעץ אַן איינהייט זענען פּאַרשוונדן עטלעכע אַרבעטער. דער פעלדפעבל פּרעגט זיי צו געהערן זיי נישט אַמאָל צו דער דאָזיקער איינהייט (ער רופּט דערביי אַן דעם נומער) זיי ענטפּערן, אַז ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, זיי געדענקען נישט. ער שרייבט זיי אויס אַ צוטיילונג צו אַרבעט אין אַ וואַלד.

1) צווישן די פּאַרשידענע דייטשע אַרבעטס-שטעלעס האָט זיך געפּירט אַ שטאַרקער קאַמף וועגן מענטשן, וועגן אַרבעטער.

אַר ישע פאפירן

ווען זיי קומען אָן אויפן אַרבעטס־פּלאַץ, ברעכט אויס אַ נייער אינצידענט: זייער „מאַרשבאַפּעהלע“ איז אויסגעשטעלט אויף דריי פּערזאָן (ווי מיר גע- דענקען אויך פאַר דעם אַוועקגעפאַרענעם לאַקס). עס קומט אויס, אָז זיי האָבן די מאַכט אַריינגעפירט אין אַ טעות, כדי צו באַקומען נאָך אַ שפּייז־ פאַרציע. אַלס שטראַף וועלן זיי דעריבער דאָ עטלעכע טעג באַקומען... פאַרקלענערטע שפּייז־צוטיילונגען.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די אַרבעט. דורך דער גאַנצער צייט פון זייער אַרבעט איז קיינעם נישט איינגעפאַלן זיי צו פּרעגן אויף אַ פּערזענ- לעכן דאַקומענט. דאַקעגן האָט ברונאַ שינאַגעל (סיי דאָ און סיי אויף די ווייטערדיקע וואַנדערונגען) געליטן פון אַן אַנדער צרה. נעמלעך: פון זיין סאַלידקייט. די צרות זענען געקומען פון זיינע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן זיך רעקרוטירט פון דער אונטערוועלט. זיי האָבן נישט געוואָלט ליידן אַזאַ מין חבר, וואָס זידלט זיך נישט מיט געמיינע ווערטער, וועלכער מאַכט נישט קיין „קאַנטן“ און ווינטשט זי נאָר מען זאָל אים לאָזן צורו. די דאַזיקע סאַלידקייט האָט איינציק און אַליין אַרויסגערופן ביי זיינע מיט- אַרבעטער דעם חשד, אַז.. ס'קאַן זיין דאָס ער איז אַ ייד.

אין יאַלטע האָבן זיי געאַרבעט ביזן סוף 1943. דאָן קומט דער צוריק- טריט פון די דייטשן. די גאַנצע „טאַדט־אַרגאַניזאַציע“ ווערט אָנגעלאָדן אויף אויטאָס און איבערגעפירט אין קאַנטא-קווינקא, הינטער אַדעס. דאָ בויען זיי אַקאַפּעס. אין צוויי חדשים אַרום — קיין אַדעס, וווּ זיי טרעפן לאַקסן (דער לעצטער האָט זיך אין דער צייט אַריינגעדרייט אין אַ בוי- טרעסט און האָט אַפילו אַוואַנסירט צו „אַ פאַראַרבעטער“). לאַקס פאַרט אַרויס מיט „זיין“ גרופע קיין איטאַליע. די שינאַגעלס ווערן אָנגעלאָדן אויף אַעראַפּלאַנען און ווערן געשיקט אין קרים. דאָס מאָל נישט קיין יאַלטע, נאָר קיין סעוואַסטאָפּאָל. ווייטער אַ שווערע אַרבעט ביים גראַבן אַקאַפּעס. די דייטשן, אין דערוואַרטונג פון אַ נייעם צוריקטריט, רייסן אויף טונעלן, דעטרירינקען אין טייך באַנען. דערנאָך ווערט ט. א. אויפגעלאַדנט אויף אַ קליין דאַמף־שיפּל „ציססען“, וואָס קומט נאָך אַ מעת־לעת אָן קיין קאַנס- טאַנץ אין רומעניע. דאָ בלייבן זיי עטלעכע וואָכן, כדי שפּעטער דורך אַן אומוועג — סערביע, אונגאַרן, ווין, — איבערגעוואַרפן צו ווערן קיין מינ- כען. איין טייל פון ט. א. בלייבט אין מינכען, אַ צווייטער טייל (מיט ביידע

מיכאל באַר וויטש

שינאגעלס) ווערן איבערגעשיקט אין צענטראַל־דייטשלאַנד. עס הייבט זיך אָן די ערגסטע צייט. זיי האָבן געאַרבעט אין אַ פּאַבריק פון סינטעטישן בענזין, (אין זייץ, הינטער לייפציק), ביים דעקן דעכער. כסדרדיקע באַמ־ באַרדירונגען. די אַרבעטער סאַבאַטירן. אַרום ווערט אַלץ גרעסער דער באַלאַגאַן. אין אַפּריל 1945 ווערן זיי באַפרייט דורך די אַמעריקאַנער מילי־ טער־אַפטיילונגען (1).

נאָך אויסטערלישער איז געווען דער גורל פון אַן אַנדערן מיט־ גליד פון דער „טאָדט־אַרגאַניזאַציע“. ער אילוסטרירט אַמבולסטן די גע־ שעענישן אין לעבן פון די מענטשן אויף „פּאַפּירן“ און דערביער איז מיט דער דאָזיקער געשיכטע כדאי זיך נענטער צו באַקענען.

אַדאַלף פאַלקמאַן איז ארויסגעפאַרן פון לעמבערג אין זומער פון 1943 יאָר, (דאָס הייסט שוין נאָך דעם ווי ער איז איבערגעקומען אַלע „אַקציעס“, וועלכע זענען פאַרגעקומען אין יענער שטאָט). זיינע „אַרישע“ פּאַפּירן זע־ נען באַשטאַנען פון „אַ קענקאַרטע“, וואָס איז, נאַטירלעך, געווען אַ גע־ פעלשטע.

ער איז געפאַרן קיין ראַדאַמסק. דערנאָך — נאָך אַ ריי איבערלעבונג־ גען — קיין וואַרשע. נאָך דעם, ווי ער האָט דורכגעמאַכט די געוויינלעכע וואַנדערונגען ביים זוכן אַ ווינונג און אַרבעט, האָט ער לוסף געפונען אַ בעל־יועץ (אַן אונטערנעמערישן און האַרציקן) אין דער פּערזאָן פון אַלעקן — אַן אַקטיוון און דרייסטן טוער פון דער פּוילישער אונטערערד. אַלעקן איז איינגעפאַלן צו פאַרשרייבן פאַלקמאַנען אויף אַרבעט, נישט מער און נישט ווייניקער, ווי קיין נאַרוועגיע. די דאָזיקע קאַמבינאַציע האָט זיך פאַרגעשטעלט אַזוי:

אַ פריינט פון אַלעקן, אַן אינזשיניער האָט געהאַט אַ באַקאַנטן אין דער פירמע „ברייט עט דאָוב“ פון דאַרמשטאַט. די וואַרשעווער פיליע פון דער דאָזיקער פירמע האָט געזוכט אַרבעטער, וועלכע זאָלן מסכים זיין צו פאַרן קיין נאַרוועגיע.

אין דער באַגלייטונג פון אַלעקן איז פאַלקמאַן אַוועק אין דער אַנגע־ רופענער פירמע. זי האָט זיך געפונען אויף אַלייע יערוואַלימסקע און מאַר־

(1) מאַטעריאַלן פון „פאַרשונגס־צענטער“ אין פאַריז (פּראָט. מ. ב.).

אַר ישע פאפירן

שאַלקאָוסקע. דער באַאָמטער (צו וועלכן זיי האָבן זיך געדאַרפֿט ווענדן) האָט איבערגעוויון דעם ענין צו זיין סעקרעטאַרקע. די לעצטע האָט אָקוראַט צוגעגרייט אַ רשימה פֿון אַ טראַנספּאָרט, וואָס האָט געדאַרפֿט אַוועק־געשיקט ווערן דעם זעלביקן טאָג אין אַוונט. ווען זי האָט געפּאָדערט „פּאַ־פּירן“, האָט פּאַלקמאַן איר דערלאַנגט זיין „קענקאַרטע“.

— און אַן אַרבעטס־קאַרטע האָט איר?

ער האָט געשוויגן, מיינענדיק, אַז דער גאַנצער ענין איז פּאַרלוירן. די באַאָמטין האָט זיך, אָבער, גאַרנישט געווונדערט — איר האָט נישט? — נו, איז וועלן מיר אייך אויסשטעלן אַן אַרבעטס־קאַרטע.

מען איז אין דעם ביוראָ שוין, זעט אויס, געווען צוגעוויונט, אַז די קאַנדידאַטן וואָס מעלדן זיך צום אַרויספּאַר קיין נאַרוועגיע זאָלן עפּעס האָבן אויפֿן געוויסן. פּאַר דער פּירמע איז אָבער געווען גאַנץ גלייכגילטיק וואָסערע פּאַרשויוגען עס ווילן פּאַרן און וואָס פּאַר אַ חטאים זיי האָבן היינטער זיך. מען האָט אים געפּרעגט אויף זיינע פּערסאָנאַליען און פּאַלקמאַן האָט אָנגעגעבן די, וועלכע ער האָט זיך שוין גוט אויסגעלערנט.

— אייער פּאַך?

פּאַלקמאַן האָט אַ רגע געשוויגן. די פּירמע האָט געזוכט אַרבעטער צו בו־אַרבעט. ער האָט געענטפּערט:

אַ מאַלער.

— אַ מאַלער? מיר בויען אין נאַרוועגיע באַראַקן. פּאַר קיין מאַלער האָבן מיר נישט קיין באַשעפּטיקונגען.

— כּ׳קאַן אייך אַרבעטן אַלס סטאַלער — האָט פּאַלקמאַן געפרוווט אויסבעסערן זיין מערכה.

— אויף אַזאַ אָפּן זייט איר דאָך נישט קיין מאַלער, נאָר אַ סטאַלער — האָט זי אים צוגעהאַלפּן.

— יאָ, איך בין אַ סטאַלער.

זי האָט אים פּאַרשריבן אַלס סטאַלער מיט אַ מינע, ווי ס׳וואַלט גע־ווען זייער נאַטירלעך, וואָס דער מענטש, וועלכער זוכט אַרבעט, געדענקט נישט זיין אייגנטלעך פּאַך.

— ביטע אָנגעבן די אַדרעסן פֿון אייערע קרובים — זאָגט צו אים

די סעקרעטארשע ווייטער — מיר זאלן זיי קענען איבערשיקן אייערע פארדינסטן.

ווייל מיט דעם דאזיקן מין אַרבעט איז געווען אַזוי: דער אַרבעטער גופא האָט אויפן אַרט נאָר באַקומען אויסגעצאָלט אַ קליינע סומע אויף „קעשענע-הוצאות“. ווייטער איז אַ גרעסערער טייל פון פאַרדינסט איי-בערגעשיקט געוואָרן דורך דער פירמע אין גענעראַל-גווערנאָמענט, וווּ עס פלעגט אויסגעצאָלט ווערן די „אַרבעטס-אומפּעיקע“ קרובים פון אַר-בעטער. דאָס איבעריקע האָט דער אַרבעטער געמוזט „אַפּשאַרן“ אין דער רייכסבאַנק, גאַנץ אָפט פלעגט עס גענומען ווערן בתורת „הלוואה“ כדי „אויפצובויען“ עפעס אַ בנין אין דער גמינע, אָדער אין קרייז.

פאַלקמאַן האָט זיך אַ רגע געפונען אין פאַרלעגנהייט. קיין שום אַדרעס איז אים נישט געקומען אויפן געדאַנק. צום גליק האָט דער אָנוועזנדיקער אַלעק אַנגערופן עפעס אַן אַדרעס.

— יא, דאָס איז מיינע אַ קווינקע — האָט פאַלקמאַן באַשטעטיקט.
— איידער איר וועט אונטערשרייבן דעם אָפּמאַך — האָט די סעקרע-טאַרשע ווייטער גערעדט, מוז איך אייך אויפּמעקן אַם מאַכן, אַז אונדזערע לוינען זענען לויט די נאָרמעס פון דער „טאַדט-אַרגאַניזאַציע“. עס פאַר-פליכטעט אייך אַ מיליטערישע דיסציפלין, ווי אַלע אַנדערע מיטגלידער פון דער דאָזיקער פאַרמאַציע. אין בערלין וועט איר מוזן דורכגיין אַ גרינטלעכע מעדיצינישע אונטערזוכונג. צי איז אייך דאָס באַוואוסט.

דער לעצטער זאַץ האָט אויסגעזען צו זיין אַ בפירושע אַלוויע. פאַלק-מאַן שאַקלט מיטן קאָפּ: — זאָל זיין אַזוי — טראַכט ער — וואָס עס ווילט זיך, ווייניקסטנס איז מיין לעבן כאַטש ביז בערלין פּראַלאַנגירט. דערנאָך וועלן מיר ווייטער זען.

ער נעמט די פעדער אין דער האַנט און שרייבט אונטער דעם אָפּמאַך. דאָס מיידל ציט מיט די אַקסלען, ווי זי וואַלט בדעה געהאַט דערמיט צו זאָגן: — כ'האַב דיך, נאָר, געוואָרנט וועגן דער געפאַר.

זי גיט אים אַרויס אַ צעטל, אַז ער איז אַ מיטגליד פון דער „טאַדט-אַרגאַניזאַציע“ און, אַז ער וועט אַרויסגעשיקט ווערן דורך דער פירמע „ברייט עט דאוב“ קיין בערלין, אן אויסגעצייכנט „פאַפּירל“. האַבנדיק אַזעלכעס אין טאַש קאָן מען שפּאַצירן אַן מורא איבער די גאַסן.

אַר ישׁע פּאַפּירן

אַלעק האָט באַטראַכט דאָס פּאַפּירל מיט באַגייסטערונג און זאָגט:
— טייערע פּרייליך, צי וואָלט איר נישט געוואָלט מיר אויך געבן אזאַ
צעטל.

דאָס מיידל מיינט צוערשט, אַז ער האָט אויך בדעה אַרויסצופאַרן אויף
אַרבעט. אָבער אין אַ רגע אַרום פּאַרזיכערט איר אַלעק, אַז וועגן אַרויס-
פאַרן קיין נאָרוועגיע טראַכט ער גאַרנישט.

— דאָס איז אַ גוט „פּאַפּירל“, אַזעלכעס איז גוט צו האָבן ביי זיך. און
ער גיט צו איר אַ ווילערישן שמייכל.

— דאָס איז גילטיק בלויז ביז היינט אין אַוונט — זאָגט דאָס מיידל.
— בעסער ווי גאַרנישט — לאַכט אַלעק.

און ער באַקומט.

שפעטער, אויף דער פּראַגע פון פּאַלקמאַנען, טייטשט אַלעק אויס:

— אַ הערלעך „פּאַפּירל“ — לאַכט ער — דאָס איז נישט שווער נאָכ-
צומאַכן. דער שטעמפל איז אַ געוויינלעכער, אַ גומענער. און וואָס שייך דער
דאַטע, קאָן מען דאָך זי אויך איבערמאַכן. און מיט אַ באַזונדערער סאַטיס-
פּאַקציע ווייזט ער פּאַלקמאַנען דעם טעקסט פון דער באַמערקונג אויפן
סוף פון דעם צעטל.

— „עס פּאַרטעט אַלע דאָקומענטן“ (1) (ווייל אַלע דאָקומענטן האָבן
דאָך געדאַרפט איבערגעלאָזט ווערן אין ביראָ).

פּאַלקמאַן איז אזוי אַרום געוואָרן אַ מיטגליד פון דער „טאדט-אַרגאַ-
ניזאַציע“. דעם 18טן אויגוסט האָט ער פּאַרלאָזט וואַרשע. אַלעק און זיין
פּרוי האָבן אים באַגלייט צו דער באַן. דאָ האָבן זיי, אין דער אַנוועזנהייט
פון דרייסיק צוקונפטיקע מיטאַרבעטער פון פּאַלקמאַנען, אָפּגעשפּילט אַ

(1) כ'האב מיט אַ כיוון געבראַכט אַט דעם זייטיקן עפיזאָד. ער אילוסטרירט די
מעטאָדן מיט וועלכע עס האָט געאַרבעט די אונטערערדישע „לעגאַליזאַציע-ביראָ“
ביים באַקומען „מוסטערן“. איך געדענק, אַז יעדער פון אונדז, דער אונטערערדי-
שער פּ.פּ.ס., וועלכער האָט זיך אנגעשטויסן אויף עפעס אַ נייעם פּאַרמולאַר, האָט
אים געזוכט צו באַקומען, אַפילו ווען ער איז געווען גילטיק נישט מער ווי עטלעכע
טעג און אים איבערגעשיקט אין „לעגאַליזאַציע-ביראָ“. מען האָט קיינמאַל נישט
געקענט וויסן ביי וואַסערע סיטאַציעס דער אַדער יענער פּאַרמולאַר קען בעסער
צונויך קומען. די אונטערערדישע פּאַבריקלעך האָבן דעריבער געדאַרפט האָבן אַן
אויסוואַל פון אַלערליי מוסטערן. פּאַרגלייך די פּרטים אויף דער טעמע מיט דעם
קאַפיטל, א. נ. „פּאַפּירן“.

מיכאל בארוויטש

„פאמיליען-סצענע“. די פרוי מארטא האט געהאט פארוויינטע אויגן און אלע מאל האט זי זיך געווארפן דעם אפפארנדיקן אויפן האלדז. זי האט הויך געקלאגט אויפן ביטערן גורל, וואס צעשיידט זיי. די באאמטע האבן זיך צוגעקוקט צו דער דאזיקער רירנדיקער סצענע און מאנכע פון זיי האבן באלד באקומען סימפאטיע צו פאלקמאנען, וועלכער קוקט נישט אויף דעם דאזיקן משפחה-געפיל און פארט דאך אויספילן זיין חוב לגבי דעם „גרויסן דייטשלאנד“.

אויפן וועג האט זיך ארויסגעוויזן, אז די גרעסטע טייל פון זיינע חברים זענען שוין געווען אויף ארבעט אין דייטשלאנד, אין פראנקרייך, אין כאראקאוו און ערגעץ אנדערש און אלעמען איז געלונגען צו אנטלויפן.

אין בערלין איז פאלקמאן דורכגעגאנגען די מעדיצינישע אונטערזוכונג. א דייטשער דאקטאר האט אונטערזוכט הונדערט און פופציק האלב-נאקעטע מענער און גרויסן אינטערעס. אים האט אינטערעסירט די מוסקול-קראפט פון יעדן אונטערזוכטן און ס'איז אים נישט איינגעפאלן זיך צו פאראינטערעסירן מיט דעם דעטייל, וואס האט אזוי באזארגט דעם אומ-גליקלעכן ייד.

פאלקמאנס גרופע האט זיך אויפגעהאלטן אין בערלין נאך דריי וואכן. נאך דעם האט מען זיי ארויסגעשיקט אין א זאמל-לאגער אין שווארצענ-זע. שפעטער קיין שטשעטשין. בעדער, אנטלויזונגס-אנשטאלטן. צום סוף האט מען זיי פארלאדנט אויף דעם דאמפער „דונאי“. צוליב דעם, וואס דער דאמפער האט אויך געפירט דייטשע סאלדאטן, האבן די ארבעטער געהאט די מעגלעכקייט זיך צו באקענען מיט דער שרעק און היסטעריע פון די דייטשע אפיצירן צוליב די ענגלישע מינעס.

זיי האבן געמיטן די שוועדישע ברעגן און אנגעקומען אין דעם פיאַרד פון אסלא. דא האט מען אויסגעטיילט א ספעציעלע גרופע, וועלכע איז געשיקט געווארן קיין מאַראנא. פאלקמאן, ווי מיר געדענקען, האט זיך אנגעגעבן אלס סטאליער, א פאכמאן און דעריבער איז ער באשטימט גע-ווארן אלס אַנפירער פון דער גרופע. ער האט „אואַנסירט“. דריי טעג האט געדויערט די רייזע מיט דער באַן.

דאס נאָרוועגישע שטעטל מאַ ליגט 30 קילאָמעטער פון דער לעצטער באַן-סטאָציע אין נאָרווערנעס און מער ווייניק פונקט אזויפיל פון צפונדיקן

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

פּאַלאַר-קרייז. פּאַלקמאַנס גרופּע איז דורך די דייטשן איינגעאַרדנט גע-
וואָרן אין צוויי קליינע באַראַקן. די אַרבעטער (מיטן אויסנאַם פון די סאַ-
וויעטישע געפּאַנגענע) האָבן זיך געמעגט פריי באַוועגן, סיי אויפן שטח
פון די באַראַקן און סיי אין שטעטל. דאָס בויען די באַראַקן איז געגאַנגען
פּאַמעלעך. די אַרבעטער האָבן זיך נישט געאיילט און די אויפזעער איז
דער גאַנצער עסק נישט אָנגעגאַנגען.

עס האָט זיך גאַנץ גיך אָנגעבונדן אַ פריינטשאַפּט-קאַנטאַקט צווישן די
נאָרוועגישע און פּוילישע אַרבעטער.

די לעצטע פּלעגן ברענגען ראַדיאָ-ידיעות. דער האָס צום אַקופּאַנט
איז אַן אַלגעמיינער און קיין שום צד שטערט זיך נישט אַרויסצוואַגן הויך,
וואָס ער טראַכט. לסוף נעמט מען אַרומרעדן די מעגלעכקייט צו אַנטלויפן.
אין חשבון גייט אַריין נאָר איין ריכטונג, נעמלעך: דאָס נייטראַלע שוועדן.
די אַרבעטער הייבן אַן פאַרשווינדן איינער נאָך דעם צווייטן.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אויפן באַפעל, וואָס איז געקומען פון
וואַרשע אַרעסטירט צוויי מענטשן. דער דאָזיקער פּאַקט האָט עדות גע-
זאָגט, אַז די פאַרבינדונג פון דער געסטאַפּאַ מיט דעם גענעראַל-גווערנאַ-
מענט איז פיל בעסער, ווי עס האָט זיך געקענט אויסדוכטן פּאַלקמאַנען
מיט זייע חברים. גלייכצייטיק זענען אויך אַנטלאָפן צוויי אַנדערע אַרבע-
טער, וועלכע דער אינזשיניער האָט חושד געווען, אַז זיי זענען יידן.

די ביידע געשעענישן האָבן צוגעאיילט פּאַלקמאַנס דעציזיע. צוזאַמען
מיט אים האָבן זיך געגרייט צו אַנטלויפן נאָך זיבן חברים. אין דער לעצ-
טער מינוט האָבן זיך צו זיי געוואַלט פאַראייניקן נאָך צוויי. מען האָט אַנ-
גענומען נאָר איינעם. דער דאָזיקער האָט משמעות אין וואַרשע געזאָלט
האָבן דערהרגעט צוויי דייטשע פּאַליציאַנטן און האָט אַ ליאָדע טאָג גע-
קאַנט אַרעסטירט ווערן. אויפן זאַמלפּונקט האָבן זיך, אַנשטאַט אַכט, צוגע-
שטעלט צען קאַנדידאַטן צו מאַכן פּליטה: „פּאַליאַר“, פּאַלקמאַן, טאַדעאוּש,
וויאַטעק, יוועף, צוויי יונגע יינגלעך פון וואַרשע, מיטעטעק, העריק, פע-
ליקס און פּראַנטשישעק. בלויז דריי צווישן זיי האָבן געהאַט זומערדיקע
מאַנטלעך. די איבעריקע האָבן בלויז געהאַט סוועטערס. אַלע זענען זיי גע-
גאַנגען אין שווערע און אין שטאַרקע שיך. אַבער קיינער האָט נישט גע-
האַט אַזעלכע שיך, וואָס זאָלן זיין צוגעפּאַסט צו דער וואַנדערונג אין די

בערג. זיי האָבן נישט געהאַט קיין מאַפע, קיין קאַמפּאַס. קיינער פון זיי האָט נישט קיין נאַרטן און איז נאָך קיינמאַל נישט געווען אין בערג פון דעם טיפּ: אין דער פּאָלאַר-געגנט. זיי זענען אַרויס נישט וויסנדיק ווהיין. דאָס איז געווען דעם 16טן אַקטאָבער אין יאָר 1943, אין אַ שבתדיקן טאָג (דעמאָלט האָט מען די אַרבעט געענדיקט 12 אַזיגער בייטאָג). דאָס איז געווען דריי וואָכן נאָכן אַנקומען אין מאָ.

די וואַנדערונג האָט געדויערט 4 טעג (להיפּוך דעם אויסרעכענונג אויף 10, צי 15 שעה). אַריבערגייענדיק די ערשטע באַרג-וואַנט האָבן זיי, צו זייער איבעראַשונג, דערזען אַ צווייטע, אַ נאָך מער משופּעדיקערע און געפּערלעכערע. זיי האָבן אָבער זיך נישט געקאַנט דערלויבן אויף קיין אַפּרו. פּראַסט און מידיקייט. זיי זענען געווען אויפן ראַנד פון דערשעפט-קייט. זיי האָבן איבערגענעכטיקט אויף אַן אַרט, וואָס איז פריי געווען פאַרן ווינט, אויפן שניי. באַגינען האָבן זיי זיך ווייטער געלאָזט אין וועג. געגאַנגען שווייגנדיק, נאָך 24 שעה גאַנג האָבן זיי דערזען עטלעכע הייזלעך. אין טאָל האָט זיך פאַר זיי אויסגעשפּרייט אַן אַזערע. זיי האָבן געמיינט, אַז זיי קומען שוין צו צו דער גרענעץ. דער אַנפירער האָט זיך אונטערגענומען צו מאַכן אַן אויסשפּירונג. אַ האַלבן טאָג האָט ער אַרומגעבלאָנדזשעט ביז ער האָט געפונען אַן אַריבערגאַנג איבער דער כלומרשטער אַזערע, און אין תּוך — איבער אַ באַרג-טייכל, וואָס איז ברייט געווען 10 צי 12 מעטער. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די הייזלעך זענען געווען ליידיק, פּאַרלאָזט דורך די פּישער. שפּעטער איז זיי אויסגעקומען, לויט דער ריי נאָך, אַריבער צושפּרינגען אַ שמאַל אַרט פון טייכל, ווען דער אַכטער איז אַריבער-געשפּרונגען צו די פּריערדיקע, האָט ער דערציילט, אַז די צוויי לעצטע זענען פּאַרהאַלטן געוואָרן מיט דעם אויסגעשריין: „האַלט“. ער האָט נאָך באַוויזן צו אַנטלויפן. יענע צוויי זענען פּאַרשווונדן. צי זאָלן זיי טאַקע דאָ, ביים ציל, אַריינפאַלן אין די הענט פון פּיינט, אין דער קעגנאיבערדיקער זייט האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. עס איז געבליבן נאָר איינס: שפּאַ-נען מיט אַלע כּוחות פּאַרויס. דער טרויעריקער פּאַרפאַל האָט זיי צוגעגעבן זיכערקייט, אַז זיי געפינען זיך אויף דער גרענעץ. נאָך 4 שעה גאַנג אין איין אַטעם איז ווידער צוגעפאַלן די נאַכט. זיי האָבן באַשלאָסן איבערצו-נעכטיקן אױפן ברעג פון קליינעם רעשיקן טייכל. איבערצייגט דערין, אַז

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

זיי געפינען זיך שוין אין שוועדן, האָבן זיי אָנגעהויבן זינגען „נאָך איז פּוילן נישט פּאַרלורן“; דערביי האָבן זיי אויך צעריסן די דייטשע „קענ-קאַרטעס“ און אַלע איבעריקע „פּאַפִירן“ — די סימבאָלן פון שקלאַפּעריי. זיי האָבן געהאַט הינטער זיך 36 שעה גאַנג, דערונטער נאָר 6 שעה פון באדינגלעכן אַפּרו, אָבער די זיכערקייט, אַז זיי זענען שוין אַריבער די גרענעץ האָט פּאַרטריבן די מידיקייט. זיי האָבן זיך דערציילט וועגן זייערע איבערלעבונגען ביי די דייטשן און זענען איינגעשלאָפן ערשט שפּעט ביינאַכט.

צומאַרגנס זענען זיי געגאַנגען ווייטער. געגאַנגען אין אַ גוטער שטי-מונג, טראָץ דעם, וואָס זיי האָבן שוין לגמרי נישט געהאַט קיין שפּייז. זיי האָבן ווידער אָנגעטראָפּן אויף עטלעכע פּוסטע פּישער-הייזלעך. אין איי-נער פון זיי האָט פּאַלקמאַן געפונען אַ נאָרוועגישע צייטונג. דערפון איז געווען צו דרינגען, אַז זיי געפינען זיך נאָך אַלץ אין... נאָרוועגיע.

עס איז געקומען צו קעגנזייטיקע פּאַרוורפן און די שטימונג איז געוואָרן אַ געדריקטע. זיי זענען געגאַנגען ווייטער, אויסגעשעפּט ביזן דנאָ און פּסיכיש אינגאַנצן צוטרייסלט. זיי האָבן זיך געשאַלטן אין שינאה פּונקט אַזוי ליידנשאַפטלעך, ווי זיי האָבן זיך נעכטן דערקלערט אין פּריינטשאַפּט.

ס'איז אויסגעקומען ביז דער קני צו קריכן אין קאַלוזשעס. די בערג האָבן זיך דאָ אויפּגעהויבן, דאָ אַראַפּגעלאָזט. נאָך עטלעכע שעה האָבן זיי ווידער אָנגעטראָפּן אַ ליידיקע כאַטע. זיי זענען געווען דורכגעווייקט און הונגעריק. קיין שום כוח האָט זיי נישט געקענט צווינגען צום ווייטערדיקן גאַנג. אין דער כאַטע האָבן זיי באַמערקט שפורן פון אַ שייטער, וואָס איז אויסגעלאָשן געוואָרן מיט עטלעכע שעה צוריק. זיי האָבן דעם שייטער אָנגעצונדן. פּאַלקמאַן, וואָס האָט אַרומגעקרייזט דאָס הייזל האָט באַמערקט שפורן פון פּערדישע טריט. אַ דענערווירטער האָט ער זיך אומגעקערט צו די חברים. עס האָט געדראָט אַ געפּאַר. אָבער קיינער האָט אים נישט גע-וואַלט גלייבן. זיי זענען געווען צו מיד און דערשעפּט, כדי צו קענען וועגן עפּעס צו טראַכטן.

זיי האָבן אַראַפּגענומען פון זיך די מלבושים און זיי צעהאַנגען ביים

פייער. די זאכן האָבן זיך אָנגעצונדן פון די פלאַמען און מען האָט זיי איינ-געלאָשן מיט קללות און קעגנזייטיקע באַשולדיקונגען.

באַגינען זענען זיי ווידער אַרויט אין וועג. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער 4טער טאָג פון זייער וואַנדערונג. אין האַלבן טאָג זענען זיי געבליבן שטיין אויף אַן אַרט פון וואַנען עס האָט זיך געזען ווייט און ברייט דער אַרום. עס האָט זיי אַרומגעכאַפט אַ יאוש. זיי האָבן שוין געוואַלט נאָר איינס — דעם טויט.

פּלוצים האָט איינער פון די חברה, מיטעטק, דערזען, אַז אונטן אין טאַל באַוועגן זיך קליינע פּונקטן. ער האָט אַלאַרמירט די איבעריקע. זענען דאָס פיינט אַדער פריינט? דייטשן, נאָרוועגער, אַדער שוועדן? ברענגען זיי רעטונג. אַדער אומקום?

די פּונקטן אין טאַל פאַרגרעסערן זיך. ווערן פאַרלוירן, כדי אין אַ רגע אַרום ווידער אויפצוטייכן, גרעטערע, דייטלעכערע און נענטערע. אַ טייל פון זיי וויל זיך באַהאַלטן, אַנדערע לייגן פאַר, אַז מען זאָל זיך לאָזן לויפן. פאַלקמאַן דערזעט אָבער פּלוצים עטלעכע פּרטים:

— די אַנקומענדיקע זענען פאַליאקן. פאַליאקן פון נאָרוועגיע, זייערע אַרבעטס-חברים און פּונקט, ווי זיי, אַנטלויפנדיקע.

די גרופן באַגעגענען זיך מיט פרייד-אויסגעשרייען. מען וואַרפט די היטלען אין דער הייד. די אַנגעקומענע פאַליאקן (געווען זענען זיי זיבן) זענען געגאַנגען מיט אַ נאָרוועגישן וועג-ווייזער. דער לעצטער דערקלערט, אַז זיי געפינען זיך טאַקע אויף דער גרענעץ. חוץ דעם: דאָס הייזל, אין וועלכן זיי האָבן איבערגענעכטיקט די לעצטע נאַכט געהערט צו דער דייטש-נאָרוועגישער גרענעץ-וואַך. זיי זענען דעריבער געווען ביים לייב אין פּיסק.

די אַנפירערשאַפט האָט איבערגענומען דער נאָרוועגישער וועג-וויי-זער. נאָך 4 שעה ווייטערדיקן גאַנג זענען זיי אין שפּעטן נאָך מיטיק אַנגעקומען צו די ערשטע שוועדישע הייזלעך. אין אַ שעה אַרום האָבן זיי זיך געפונען אין בנין פון פאַסט-אַמט. ס'האַט זיך אָנגעהויבן דאָס מעשהלע פון טויזנט און איין נאַכט. אַ ליבנסווירדיקע באַאמטן האָט זיי אויפגענומען מיט אַ זאַטן איבערבייס און האָט טעלעפאָניש צו וויסן געטון דער גרענעץ-וואַך וועגן זייער אַנקום. עס איז אַנגעקומען אַן אַפּיציר, וועלכער האָט פאַר-

אַרײַנע פּאַפּירן

שריבן זייערע פּערסאָנאַליען. פּאַלקמאַן האָט זיך פּאַרשריבן אויף זיין „אַרישן“ נאַמען. ער האָט נעמלעך נאָך נישט געטרויט אַז אין אייראָפּע קאָן זיין אַ לאַנד, וווּ זיין „ראַסע“ איז פּאַר די איינוווינער און בעיקר פּאַר דער מאַכט אַ גלייכגילטיקער ענין.

אַ באַקוועמער אויטאָ האָט זיי אַוועקגעפירט צו דער נאַענטסטער באַך-סטאַציע, וואָס האָט זיך געפונען 30 קילאָמעטער ווייט פון דעם אָרט. דעם ווייטערדיקן וועג האָבן זיי דורכגעמאַכט אין די לוקסוסדיקע שוועדישע וואַגאַנען. אין צוויי טעג אַרום זענען זיי אַנגעקומען אין דעם שיינעם שטאָקהאָלם. דאָ האָט זיך מיט זיי פּאַרנומען דער פּוילישער קאָנסולאַט, וועלכער האָט זיי פּאַרזאָרגט מיט מלבושים און געלט. זיי האָבן באַקומען פּאַספּאָרטן. אויטענטישע. מיטן פּוילישן אדלער. אויך פּאַלקמאַן האָט אַזאַ פּאַספּאָרט באַקומען און דאָס מאָל אויף זיין ריכטיקן נאַמען.

ווען ער האָט גענומען דערציילן וועגן דעם גורל פון ייִדן אין גע-נעראַל-גווערנאַמענט, האָט מען אים נישט געוואַלט גלייבן. פּאַר די שווע-דישע איינוווינער איז דאָס געווען אינגאַנצן אומגלויבליך (1). זיינע דער-ציילונגען האָט פּאַרשריבן דער ליטעראַט סטעפּאַן שענדע (2).

(1) אין האַרבסט פון יאָר 1942 האָט דער עמיסאַר פון דער אַרמיי און פּוילישער רעגירונג אין לאַנדאַן, יאַן קאַרסקי, איידער ער איז אַרויסגעפאַרן פון פּוילן קיין לאַנדאַן, זיך אַריבערגעשמוגלט אין וואַרשעווער געטאָ. הויך דעם האָט ער געהאַט אַ געשפּרעך מיט צוויי פּאַרשטייער פון דער ייִדישער אונטערערד. ער איז אויך געווען אין בעלזשעץ (אין יאָר 1942 איז די פּאַרניכטונג פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין פּוילן, ווי באַוווּסט, שוין דורכגעפירט געוואָרן אויף אַ מאַסן אופן און אין אַ משוגענעם טעמפּאַ). זיינע אַבסערוואַציעס פון אַקופּירטן פּוילן האָט קאַרסקי באַשריבן אין בוך א. נ.: „סטאַרי אַף א סעקרעט עטאַט“ (לאַנדאַן 1944, באַסטאַן 1944). אין די קאַפיטלען 29 און 30 פון דעם בוך געפינען זיך זיינע באַשרייבונגען פון זיין עקסקורסיע אין געטאָ און אין בעלזשעץ. נאָך פּריער, באַלד נאָך זיין אַנקומען קיין לאַנדאַן, האָט ער, אין הסכּם מיט דער בקשה פון די צוויי פּאַרשטייער פון ייִדישן אונטערערד, איבערגעגעבן די ידיעות פון פּוילן „אַרטור“ ד״ה ש. זיגלבויען — איינעם פון די צוויי ייִדישע פּאַרשטייער אין פּוילישן נאַציאָנאַל-ראַט אין לאַנדאַן. די דאָזיקע מאַטעריאַלן, וואָס זענען אין מערץ 1943 פּאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דעם ייִדישן חודש-זשורנאַל „אונזער צייט“ אין גיר-אַרקי, זאָגן עדות, אַז אויך קאַרסקי האָט זיך אין אויסלאַנד אַנגעטראָפּן אויף אַן אומצוטרוי צו זיינע ידיעות. איידער ער איז צוגעטראָפּן צו באַשרייבן די רעלאַציעס פון זיין באַזוך אין וואַרשעווער געטאָ, האָט קאַרסקי אונטערגע-שטראַכט: כּוועל נישט קאַנען דערציילן אַליץ, וואָס איך האָב דאָרט געזען. די דאָזיקע איינדרוקן שטייגן איבער די מענטשלעכע כּוחות פון איבערגעבן. כּווייס חוץ דעם, אַז איר וועט נישט בכּה זיין צו גלייבן, אַפּילו ווען מען זאָל דאָס קענען אויסדערציילן. שוין אויפן וועג האָב איך געפרוווט די ידיעות איבערגעבן אין די

מיכאל באַר וויט

אין שטאַקהאַלם בין איך געווען אין 1947. פאלקמאַן האָט מיר דער-
ציילט וועגן זיינע געשפרעכן באַלד נאָך זיין אַריבערקומען אין שוועדן.
איך האָב באַמערקט, אַז ער ברענגט מיר כסדר ראיות, דאָס מאָל כדי מיך
איבערצייגן, אַז דעמאָלט האָט מען אים טאַקע נישט געוואָלט גלויבן. ער
האַט געהאַלטן, אַז איך קאָן איצט אין דעם צווייפלען. איך האָב אָבער
דערין נישט געצווייפלט. איך האָב געוויסט פון מיינע אייגענע געשפרעכן
(כאָטש איך האָב זיי געפירט דריי יאָר נאָך דער מלחמה), אַז זיי גלויבן
ווייטער נישט. זיי האָבן שוין געלייענט נישט איין בוך און הונדערטער
אַרטיקלען. זיי האָבן געזען דאָקומענטירטע פילמען, זיי קענען דעם נירנ-
בערגער פּראָצעס אַאָנד. אָבער ווען זיי פרווון זיך דעם אמת לעבעדיק
מאַכן אין זייער באַוווּסטזיין — קענען זיי נישט. זיי ווערן הילפלאָז. דער
דאָזיקער אמת קען נישט געפינען קיין אַרט אין זייער פּאַנטאַזיע, אין
זייער געדאַנק, אין דעם געדאַנק פון מענטשן ערלעכע, מענטשלעך-גוטע,
וועלכע האָבן געלעבט אין אַ לאַנד, וואָס איז נישט בלויז נישט אָקופירט

ענגלישע אַמבאַסאַדעס און... און אין... די דאָזיקע מענטשן האָבן אַלץ אויסגע-
הערט העפלעך און מיטפילנדיק. אָבער שפעטער האָבן זיי מיר געגעבן צו פאַר-
שטיין, אַז נאָך אַזעלכע שווערע איבערלעבונגען מאַלט מיר מיין פּאַנטאַזיע אויס
מאַקאַבריטישע בילדער. וואָרום דאָס וואָס איך דערצייל „קען דאָך נישט זיין
וואָר“. לאַמיר צו דעם צוגעבן, אַז אויך די פּוילישע יידן האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ
דין וחשבון, אַז דאָס וועט מען אין אויסלאַנד נישט וועלן גלייבן. דעריבער האָבן
די צוויי דערמאַנטע פּאַרשטייער פון יידישן אונטעררונט דורך קאַרסקין געבעטן
מען זאָל אונטערנעמען דראַסטישע שריט, כדי איבערצוצייגן דער וועלט אין דער
אמתדיקייט פון די פּאַקטן. געטריי דעם דאָזיקן רוף האָט ש. זיגעלבוים, נישט
קענענדיק איינברעכן דעם מויער פון אומגלויבן כדי צו ברענגען צו שריט, וואָס
זאָלן זיין פון אַז וועזנטלעכער באַדייטונג פאַר די קרבנות, זיך דעציידירט צו געבן
דער וועלט פון אמתדיקייט מיט דעם קרבן פון אייגענעם לעבן. אין דער נאַכט פון
12טן אויפן 13טן מאַי איז ער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. אין דעם געזעגענונגס-בריוו
צו דער פּוילישער רעגירונג אין לאַנדאָן האָט ער געשריבן: „מיט מייין טויט וויל
איך אויסדריקן אַ פּראָטעסט קעגן דער פּאַסיווקייט פון דער וועלט, וועלכע קוקט
צו און דערלאָזט צו דער עקסטערמינאַציע פון יידישן פּאָלק“. (פאַרגלייך: „דאָס
זיגלבוים-בוך“ — ניריאַרק. פאַרלאַג „אונזער צייט“). זיגלבוים האָט זיך ביים
אויסברוך פון דער מלחמה געפונען אין וואַרשע. אין די טעג, ווען וואַרשע האָט
זיך נאָך פּאַרטיידיקט, האָט ער אַרגאַניזירט אַרבעטס-באַטאָליאַנען. קיין אויסלאַנד
האַט ער זיך אַרויסגעקריגן קאַנספּיראַטיוו אין דעצעמבער 1939, דורך דייטשלאַנד
און בעלגיע).

2) א. נ. „דער לעצטער ייד פון פּוילן“ האָט זיך באַוווּזן אין עטלעכע שפּראַכן,
צו. אַנד. אין דייטש, א. נ. „דער לעצטער יודע אין פּאָלען“ (איראַפּא פּאַרלאַג,
צייך, ניריאַרק 1945). דער אַריגינעלער טיטול אין שוועדיש: „דער סיסטע יודען
פּראַן פּאָלען“ באַנניערס בעקפּאַרלאַג 1944).

אַר ישע פאפירן

געווען — נאָר האָט בכלל נישט דורכגעמאַכט די מלחמה און צוליב דעם האָבן זיי נישט קיין מעגלעכקייט געהאַט צו זען. וואָס איז דער ווונדער? אפילו די עדות פון די אַלע איבערלעבונגען זאָגן אָפּט, ווי מיר ווייסן, אַז דאָס וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט איז מסתמא נאָר געווען אַ קאַשמאַרער חלוב.

פאַלקמאַן איז נישט געווען דער איינציקער ייד, וואָס איז אָנגעקומען קיין שוועדן אויף אַזאַ אופן. אין דעם זעלביקן שטאַקהאַלם האָב איך גע-טראַפן קעלערן. ער איז אַהערצו אָנגעקומען אויף פונקט אַזאַ אופן ווי פאַלקמאַן, מיט דעם אונטערשיד, וואָס ער איז געקומען פון... פינלאַנד. די וואַריאַנטן קען מען פאַרפילפאַכן. אין דענעמאַרק (קאַפּענ-האַגן) האָב איך געטראַפן אַ לעמבערגער פרוי ל. קרעמער. לעבנדיק אויף „אַרישע פּאַפירן“, האָט זי געאַרבעט אַלס קראַנקנשוועסטער, זי האָט מיט איר סאַניטאַרער אָפּטיילונג דורכגעוואַנדערט גאַנץ אייראָפּע און איז אַזוי אַרום דאָ אַריינגעפאַלן... אין געפאַנגענשאַפּט צו דער באַפרייערישער אַר-מיי. זי וווינט ביז היינט אין קאַפּענהאַגן.

און אַט — לשם ענדערונג — דער גורל פון אַ „פּאַפירענעם אַריער“ (1) וואָס האָט נישט דערגרייכט שוועדן, ווייל מען האָט אים טאַקע אַרעסטירט אויף דער גרענעץ. דער דאָזיקער — ווי מיר וועלן עס זען — האָט גע-האַט הינטער זיך אַ נסיעה אין פאַרשידענע לענדער, פון סאַמע דרום ביזן סוף צפון אייראָפּע:

„אין יוני 1940 האָט מען מיך מיט מיין משפּחה עוואַקוירט פון קראַקע. מיר זענען אַרויסגעפאַרן קיין טאַרנע. אין אָנהויב זענען די באַדינ-גונגען געווען נישקשהדיק. כ'האַב געווינט אויפן דאָרף, געהאַנדלט און געהאַלפן דער משפּחה. נאָכדעם בין איך אָן אַן „אפּאַסקע“ געפאַרן אין קראַקעווער געטאָ. דער אַי-דע מאַן (ד. ה. יידישער פּאַליציאַנט) גרינער האָט מיר דערפאַר געוואַלט אַרעסטירן, ער האָט מיר אַבער אָפּגעלאָזן נאָך אַן אינטערווענץ פון מיין שוואַגער.

נאָכדעם בין איך געפאַרן קיין באַראַנווו צו מיין כלה. כ'האַב פונקט

(1) יאָן הערמאַן (געב. אין קראַקע 1910) פון באַרוף אַ זייגערמאַכער.

מיכאל בארוויטש

אנגעטרעפן אויף אן „אקציע“. כ'האב זיך באהאלטן אויפן דאך. נאכדעם בין איך ווידער געפארן מיט סחורה קיין דעמביץ. אויף דער סטאציע א רעוויזיע. אזוי ווי כ'האב נישט געהאט קיין „קענקארטע“, האב איך בא-צאלט 30 זלאטעס און מען האט מיר באפרייט. איינער האט אנגעוויזן, אז כ'בין א ייד. מען האט מיר געפירט אויף דער שוץ-פאליציי. גענוי אונטער-זוכט, אבער גארנישט פעסטגעשטעלט. זיי האבן זיך נאר געווינדערט, וואס כ'האב א דייטשן נאמען און כ'בין נישט קיין פאלקס-דייטש. מען האט מיר ווי אן „אריער“ געשיקט מיט א גרופע קיין קראקע, אויף דער וואנסקא-גאס 1), פונוואנען עס האט געדארפט גיין א טראנספארט מיט פאליאקן קיין דייטשלאנד. מען האט אונדז געפירט איבער די גאסן געקייטלט אין צוויי.

ווידער אונטערזוכונגען. עס האבן אונדז אונטערזוכט דריי דאקטויר-רים, אן אוקראינער, א דייטש און א פאליאק. אלץ אין ארדענונג. מיר פארן קיין בייערן. אין מידנילקע האט זיך דער צוג פארהאלטן. דער רוב איז אנטלאפן און איך צווישן זיי.

אין אפריל 1942 בין איך געפארן צו מיינע עלטערן קיין זשארנוו. איך האב פונקט אנגעטרעפן אויף א כאפ-אקציע. מען האט מיר געשיקט קיין פוסטאקאו (2). מיר זענען אונטערליגן דעם „יודנראט“ אין דעמביץ. אין פוסטקאו האב איך פארלוירן א ברודער. די ס. ס. לייט האבן געשאסן יעדן וואס איז זיי נישט געפעלן. כ'בין אנטלאפן מיט 15 חברים פון דעם גיהנום. מיר זענען געגאנגען ביינאכט און בייטאג פלעגן מיר זיך באהאלטן. כ'בין אנגעקומען קיין קראקע. דא האב איך געטרעפן א יונג יינגל האבער (פון טארנע) וואס האט מיר געראטן צו באזארגן זיך איטאליענישע „פא-פירן“. ער האט מיר באקאנט מיט א גרופע „אריער“ וואס האבן מיר בא-זארגט „פאפירן“. זיי האבן מיר אריינגעצויגן אין קרייז פון זייערע אינ-טערעסן. מיר פלעגן פארן צוזאמען, לרוב אין דער סביבה פון נאווי-סאנטש, נאך קריבוו און פארקויפן יידן איטאליענישע „פאפירן“. מיר האבן זיך פריי באוועגט און געפארן אין דייטשע וואגאנען. איינמאל זענען מיר, א גאנצע גרופע, געפארן מיט „פאפירן“ קיין

(1) דאס איז געווען אן אפטיילונג פון דעם ארבעטסאמט.
(2) א לאגער.

אַרישע פּאַפּירן

גריבבוו. כ'האָב מורא געהאַט צו פּאַרן מיט זיי און ווי עפּעס פּאַרפּילנדיק — האָב איך זיך אַריינגעזעצט אין אַ דייטשן וואַגאָן. צי זיי האָבן זיך שכוּרדיי-קערהייט פּאַראַטן, אָדער מען האָט זיי געמסרט — גענוג, אַז מען האָט פּאַרהאַלטן דעם צוג. אַ קאָנטראָל. מען האָט אַלע געכאַפּט. אין דייטשן וואַגאָן איז די פּאַליציי נישט אַריין.

כ'קום צוריק קיין קראַקע, כ'בין אַריין צו דער פּרוי פון מיינס אַ פּריינט און פּאַרברענט אַלע קאַמפּראַמיטירנדיקע פּאַפּירן. כ'האָב מיך באַזאָרגט אַ פּוילישע „קענקאַרטע“ און געפּאַרן צו מיינע עלטערן קיין טאַרנע. מען כאַפּט ווידער מענטשן אויף דער גאַס. כ'בין ווידער אין קראַקע אויף דער וואַנסקאַ גאַס און מען טוט מיר ווידער באַקוקן אויף אַלע אופנים. אין רעזולטאַט — האָט מען מיר צוגעטיילט צו אַ טראַנס-פּאַרט פּוילישע אַרבעטער, וואָס איז געפּאַרן קיין בערלין.

דער בערלינער אַרבעטס-אַמט האָט מיך צוגעטיילט צו דער פּירמע כריסטאָף און אונמאָך. דאָרט איז געווען אַ שווערע אַרבעט ביי בעטאָן. עס האָבן דאָרט געאַרבעט אַלע נאַציאָנאַליטעטן — מחוץ יידן. צום ערגסטן האָט מען טראַקטירט פּאַליאַקן. איין פּאַליאַק האָט מיר נאַכגעפּאַרשט. כ'האָב ווידער געוואַלט פּאַרלאָזן בערלין. כ'האָב זיך געוואַנדן צום שעה מיט אַן אויסרייד, אַז מיט מיינע נערוון קען איך נישט פּאַרטראָגן די כּסדרדיקע באַמבארדירונגען און כ'בעט מיר איבערטראָגן קיין אויסלאַנד.

מען האָט מיך געשיקט קיין גריכנלאַנד. אין גריכנלאַנד איז געווען אַ שווערע אַרבעט ביים בויען מיליטערישע בונקערס. נישט זייענדיק צו-געוויינט צום דאָרטיקן קלימאַט — בין איך נאָך אַכט וואָכן קראַנק געוואָרן אויף מאַלאַריע. מען האָט מיך איבערגעשיקט קיין פינלאַנד, צו אַזאַ זעל-בער אַרבעט — ביי בונקערס.

אין פינלאַנד האָט מען טעגלעך געהאַט אַ האַלב ברויט און פּיש וויפּל נאָר מעגלעך. צוליבן דערנענטערן זיך פון סאָויעטישן פּראַנט, האָט מען אונדו איבערגעשיקט קיין נאָרוועגן, קיין אַדעסנעס. די נאָרוועגן האָבן זייער מיטגעפּילט מיט די יידן. זיי האָבן דערציילט, אַז די יידן האָט מען כלומרשט געשיקט קיין מזרח אויף אַרבעט, אָבער באַמת האָט מען זיי דער-טרונקען אין סקאַגעראַג. זיי האָבן זייער געהאַלפּן די אויסלענדער.

אין יאָר 1942 האָב איך באַקומען אַ צוויי-חדשימדיקן אורלויב. כ'בין

מיכאל באַרוויטש

געפאָרן קיין לובלין און וואַרשע. כ'האָב מיטגעבראַכט מיט זיך בריוו פון געפאָנגענע. כ'האָב אָבער געמוזט אַוועקפאָרן פאָרן סוף פון אורלויב — ווייל אַ פאָליאַק האָט מיך דערקענט. כ'האָב זיך צוריקגעקערט קיין נאָר-וועגיע.

איין אנדעסנעס האָט אַ פאָלקס-דויטש פון לאַדזש געמסרט צוויי ייִדן, וואָס האָבן דאָרט געלעבט אויף „אַרישע פּאַפּירן“. כ'האָב געפלאַנט צו אַנטלויפן.

דעם 25טן אפריל 1944 בין איך אַוועק מיט דריי פאָליאַקן, דריי האָ-לענדער און איין סערב.

צוויי קילאָמעטער פאַר דער שוועדישער גרענעץ האָט אונדז פאַר-האַלטן און אַרעסטירט אַ וואַך פון ס. ד. פאַר אַ נישט פעסטגעשטעלטן שפּיאַנאָזש בין איך געוואָרן פאַראורטיילט אויף 10 יאָר תּפּיסה. דער תּפּיסה-דאָקטאָר האַפּמאַן, אַ געוועזענער קאַפיטאַן פון דער פּוילישער אַרמיי (אין וועמענס פּולק איך האָב געדינט) האָט געוואוסט, אַז איך בין אַ ייִד. ער האָט זיך מיט מיר פאַראינטערעסירט.

כ'בין דאָ געווען ביזן 5טן יאנואר 1945, פון וואָנען מען האָט מיך איבערגעפירט אין דער האַמבורגער תּפּיסה און נאָכדעם קיין דאַכאַו. ביז דער באַפּריינג¹.

**

עס איז לייכט צו פאַרשטיין, אַז נישט איינער פון די „אַריער“, וועלכע דער גורל האָט געוואָרפן אויף דעם שטורמישן קאַנטינענט האָט איבער-געלעבט אויסטערלישע אינצידענטן און זיך אַנגעטראָפן אויף אומגעוויינ-לעכע מענטשן, ווי אַ משל:

אַ גרויסן עכאָ (איבערהויפט צווישן ייִדן) האָט שוין פאַר דער מלחמה געהאַט די טעטיקייט פון געוועזענעם „גרויס-מופּטי“ פון ירושלים — האַי אַמין אל הוסייני. דער דאָזיקער אַמביציעזער אַראַבישער פּאָליטיקער (וועלכן טשורטשיל האָט באַצייכנט, ווי „אַ טאָן דינאַמיט, וואָס לויפט אויף צוויי פּיס“), איז ווי באַוואוסט געווען דער אַנטיילנעמער פון אַ ריי פאַרשווערונגען און אינטריגעס אויפן נאָענטן מזרח. אין דער געשיכטע

1) וו. יי. ה. ק. אין קראַקע (פּראַט. בוימינגער 555).

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

פון ישראל, למשל, האָט ער זיך פאַרשריבן, ווי דער אַרגאַניזאַטאָר פון אַ ריי בלוטיקע פּאַגראַמען קעגן דעם יונגן ייִדישן ישוב. בעת דער לעצטער מלחמה האָט ער זיך, אָן באַוואַרענישן, פאַרבונדן מיט היטלערן. ער האָט אויסגעבויט אַ נעץ פון דייטשע אַגענטן אויפן נאַענטן מזרח. אין מאי 1941 האָט ער צוגעגרייט אַ רעוואָלט אין ישראל. שפּעטער האָט ער אין אייִ-ראַפּע פאַרמירט מוסולמענישע ס. ס.־ברִיגאַדעס, אַרויסגעגעבן אויפּרופּן אַרומגעפּאַרן, אַגִיטירט, אַפּגעהאַלטן קאַנפּערענצן. ווען די דייטשן האָבן אַנגעהויבן כאַפּן מפּלות האָט ער זיך צוריקגעצויגן אין דער סביבה פון די „געהויבענע געסט פון פּירער“. צום סוף האָט ער זיך געפונען אין ליניץ. דאָ האָט ער (צוזאַמען מיט אַ ריי אַנדערע „געהויבענע געסט“) געוויינט אין אַ האַטעל וווּ עס האָט געאַרבעט אַלס „פוּץ־פּראָו“ (רוימעריז) די פּרוי ס. ב. דאָס איז געווען אַ ייִדישע פּרוי, וואָס איז אַנטלאָפּן פון טויט־לאַגער אין לעמבערג, האָט זיך באַזאָרגט מיט „אַרישע פּאַפִירן“, איז אַרויסגע־פּאַרן קיין ליניץ און אַ דאַנק דעם אַרטיקן „אַרבעטס־אַמט“ געקריגן די אַר־בעט אין דעם דערמאַנטן האַטעל. צוליב דעם, וואָס זי האָט געקענט פּראַנ־צוויזש, האָט מען זי צוגעטיילט צום „גרויס־מופּטי“ אַלס שטוב־מיידל. דאָס דאָזיקע מיידל האָט דורך איר חתן (וואָס איז געווען אין קאַנטאַקט מיט דעם אַליאַנטישן אויסשפּיר־דינסט) צוגעשטעלט ווערטפּולן מאַטע־ריאַל. דער מופּטי האָט זיך נאַטאַריש געפונען אונטער איר קאַנטראָל. „יעדער טריט זיינער, יעדע טרעפונג זיינע מיט די נאַציסטן, מיט די אונ־גאַרישע מיניסטאַרן און פּירער פון ס. ס. איז גענוי איבערגעגעבן געוואָרן“. ווען דער „גרויס־מופּטי“ האָט פאַרלאָזן דעם האַטעל, האָט דאָס מיידל פון אים באַקומען 25 רייכסמאַרק, טרינקגעלט.1)

1) פאַרגלייך: ס. ווייזענטאַל — „דער גרויס מופּטי — דער גרויסאַגענט פון דער אַקס“ ר. ד. פאַרלאַג, זאַלצבורג—וויען, זייט 53.

אויך אוקראינישע פאפירן

אין רוב משלים, וואָס מיר האָבן געגעבן ביז איצט, האָט זיך נאַטיר־
לעך געהאַנדלט וועגן — אַזוי צו זאָגן — פּוילישע פּאַפּירן. דאָס זענען
אַבער נישט געווען די איינציקע.

די מזרח־געביטן פון פאַרמלחמהדיקן פּוילן זענען אין אַ גרויסער
מאָס געווען באַוויינט דורך דער אוקראינישער מינדערהייט. אין סעפֿ־
טעמבער 1939 זענען די דאָזיקע שטחים פאַרנומען געוואָרן דורך די סאָ־
וויעישישע חילות. (ווי אַ פּועל־יוצא פונעם אָפּמאַך צווישן מאַלאַטאָוו און
ריבענטראָפּ, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן אין אויגוסט 1939). זומער 1941,
נאָכן אויסברוך פון דער סאָוויעיטיש־דייטשער מלחמה זענען די דאָזיקע
טעריטאָריעס איבערגעגאַנגען אונטער דייטשער אָקופאַציע. שוין אין די
פּריערדיקע קאַפיטלעך איז אויסגעקומען צו דערמאַנען, אַז דאָ האָט דער
אַנטי־דייטשער טעראָר, פון דער ערשטער רגע אָן, געבושעוועט מיט אַ באַ־
זונדערער חיהשקייט.

דער אָקופאַנט האָט זיך אין אַ באַדייטנדיקער מאָס באַנוצט מיט דער
אוקראינישער באַפעלקערונג (וועלכע ער האָט אגב אויסגעשפּילט קעגן די
פּאָליאַקן). ווייל אויב די פּאָליאַקן זענען געווען אַ באַזיגט פּאַלק און שונאים
פון דייטשלאַנד, זענען די אוקראינער באַטראַכט געוואָרן פאַר ענטוויאָסטן
פונעם „הריטן רייך“, וואָס האָבן אין די דייטשן געזען זייערע „באַפּרייער־
און די שעפּער פון אַ צוקונפטיקער, אומאַפּהענגיקער אוקראַינע. מען
האָט דעריבער אַרגאַניזירט אַן אוקראַינישע פּאָליציי, אוקראַינישע מיט־

אַר ישע פאפירן

שלעפער. שוין אין די ערשטע טעג פון דער דייטשער אָקופאַציע זענען אין לעמבערג און אין אַנדערע ערטער פאַרגעקומען בלוטיקע פאַגראַמען אויף יידן. די דייטשן האָבן, אין דאָזיקן פרט, געגעבן די אוקראַינער „פרייע הענט“ אויף באַשטימטע טעג. שפעטער זענען אויך פאַרגעקומען, בפרט אויף דער פראַווינץ, שחיטות פון דער פוילישער באַפעלקערונג, אויסגעפירטע דורך אוקראַינער. אין תוך גענומען האָט זיך די אוקראַינישע שׂע „פרייהייט“ באַגרענעצט בלויז אויף דעם. קיין אוקראַינישע מדינה האָבן די דייטשן נישט פראַקלאַמירט (און — ווי עס איז שוין איצט באַקאַנט — האָבן זיי דאָס אַפילו נישט געהאַט אין זייער פראַגראַם, וואָס האָט בלויז פאַראַויסגעזען פאַר אוקראַינע די ראַלע פון אַ... דייטשער קאַ-לאַניע). עס זענען — פאַרשטייט זיך — געווען אויך אויסנאָמען. עס זענען געווען אוקראַינער וואָס האָבן זיך לגבי יידן אויפגעפירט אַרנטלעך, אַזעל-כע וואָס האָבן אינדיווידועל געהאַלפן יידן, טיילמאָל אַפילו מיט מסירת נפש. וועגן אייניקע אַזעלכע פאַלן דערמאָנען מיר אגב אין דאָזיקן בוך.

*
*
*

כדי צו קאָנען לעבן אויף „אוקראַינישע פאפירן“ האָט דער קאַנדיד-דאָט געמוזט — קודם כל באַהערשן די אוקראַינישע שפראַך, קענען די אוקראַינישע מנהגים און אַריענטירן זיך — דאָס מאָל — אין דער גריי-כיש-קאָטוילישער אמונה. צוליב די פרווילעגיעס פון וועלכע ס'האָט גענאָסן די אוקראַינישע באַפעלקערונג האָבן די „פאפירן“ פון דאָזיקן טיפ געהאַט אַ סך מעלות; מען פלעגט זעלטענער לעגיטימירט ווערן. עס פלעגן פאַרקומען ווייניקער „לאַפאַנקעס“ אא"וו. עס איז לייכטער געווען זיך איינ-צומעלדן, צו באַקומען אַ פאַסטן אא"וו. אויסער דעם איז געווען ווייניק וואַרשיינלעך אַז יידן זאָלן לעבן אונטער דער דאָזיקער מאַסקע, פשוט צוליב דעם וואָס ווייניק פון זיי זענען אין אַ גענוגנדיקער מאַס געווען צונויפגעבונדן מיט דער אוקראַינישער סביבה. דאָס האָט אַפגעשוואַכט די געוויינלעכע אַבסערוואַציע און דעם כסדרדיקן פאַרדאַכט וועגן יידי-שער אַפשאַמונג. פון דער צווייטער זייט איז די דאָזיקע ראַל, צוליב די זעלבע סיבות, געווען אַ סך מער קאָמפליצירט און פאַרבונדן מיט ספע-ציפישע מאַמענטן.

יוסף קערן 1) איז אין יאָר 1942 אַלט געווען 23 יאָר און זיין פרוי 21 יאָר. ביז דעם קומען פון די דייטשן זענען זיי ביידע געווען סטודענטן פון לעמבערגער אוניווערסיטעט.

אין אויגוסט 1942 איז אין לעמבערג פאַרגעקומען די (שוין אויף אַן אַנדער אָרט דערמאָנטע) „אַקציע“ וואָס האָט געדויערט מערערע טעג און האָט גורם געווען טויזנטער יידישע קרבנות. אייניקע טעג פאַרן אָנהויב פון דער אַקציע האָט קערן געפונען אַן אוקראַינישע מעטריקע; ער האָט זי געהאַלטן אין קעשענע אויף על כל צרה שלא תבא. שוין בשעת דער „אַקציע“ האָט ער, ביי אַ „מאכער“ געקויפט אַן אַנדערע מעטריקע (אויך אַן אוקראַינישע) פאר זיין פרוי רבקה.

דעם צווייטן טאָג פון דער „אַקציע“ (אגב אומאָפּהענגיק פון איר) האָט מען די קערנס אַרויסגעוואָרפן פון זייער דירה אויף דער יאנאווסקאַ-גאַס; זיי האָבן זיך אַריינגעצויגן אין אַ קעמערל ביי אַ באַקאַנטן טראַמוויי-אַרבעטער, אָבער שלאָפן זענען זיי געגאַנגען (אויפן פאַרשלאַג פון דער פרוי) צו אַן עמעריטירטער גאַסן-פרוי וואָס האָט געוווינט אין באַגדאנאווי-קע (אַ פאַרשטאַט פון לעמבערג). זעקס אַזייגער אין דער פרי האָט די אייגנטימערין פון דער שטוב דערקלערט, אַז זי קען זיי מער נישט האַלטן ביי זיך, ווייל די געסטאַפּאַ איז שוין נאַענט. זיי זענען אַוועק אין דער ריכטונג פון דער ראַגאַטקע. דאָ האָט מען לעגיטימירט די דורכגייער. זיי האָבן אויסגעמיטן די קאַנטראָל, מאַכנדיק זיך לויפן נאָך אַ טראַמוויי. אי-נעם טראַמוויי — אַ רעוויזיע. אַזוי ווי זיי האָבן צווישן זיך גערעדט אוקראַיניש, האָט די קאַנטראָל זיי דורכגעלאָזט.

עס הויבט זיך אַן אַ משונהדיק יאַגעניש איבער דער שטאַט (ווי עס בושעוועט אַ מערדערלעכע „אַקציע“). אויף הויך-ליטשאַקאו — באַמערקט קערן אַ שילדל פון אַן אוקראַינישן דאַקטאָר. ער גייט אַריין און דער-קלערט, אַז ער איז געקומען פון דער פראַווינץ. דאָ — זאָגט ער — כאַפּט

1) אַ פּסעוודאָנים. אויף דער בקשה פונעם עדות — פאַרטרעט איך מיטן דאָזיקן פּסעוודאָנים זיין אמתן נאָמען. איך פאַרטרעט אויך מיט אַן אַנדערן נאָמען, זיין אוקראַינישן נאָמען וועגן וועלכן עס ווערט דערמאָנט שפּעטער.

אַרײַנע פּאַפּירן

מען אויף אַרבעט. אזוי ווי ער האָט אָבער שוואַכע לונגען בעט ער אַ באַ-
שטעטיקונג, אַז ער איז נישט פעיק צו פיזישער אַרבעט. דער דאָקטאָר
באַטראַכט אים און אָנערקענענדיק, אַז דער פּאַציענט איז באַמת קראַנק,
גיט ער אים אַרויס אַ באַשטעטיקונג. (דאָס איז שוין, נאָך דער מעטריקע,
דאָס צווייטע „פּאַפּירל“ אויפן נייעם נאָמען).

אַ סך ייִדן האָבן נאָך אין דער צייט געווינט אין פּאַרשידענע טיילן
פון שטאָט. דאָס פּאַרמאַכטע געטאָ איז אין לעמבערג געשאַפן געוואָרן ערשט
נאָך דער פּריער־דערמאָנטער „אַקציע“. דערפּאַר אָבער זענען די באַנדעס
דייַטשע און אוקראַינישע מערדער געווען „טעטיק“ אומעטום. וווּ אַדורכ־
שלאָפן די נאַכט? נישט האַבנדיק קיין אַנדער אָרט, איז קערן אַוועק מיט
זיין פּרוי אין דער פּאַבריק פון גרעיעט (אויף קאָזימיעזשאַווסקע גאַס). די
ייִדן וואָס זענען דאָ געווען באַשעפטיקט פלעגן נישט אַהיימגיין שלאָפן
גלויבנדיק, אַז דאָס אַרבעט־אָרט וועט זיי באַשיצן פון די „כאַפּער“. ווען
קערן איז אַהינגעקומען מיט זיין פּרוי, האָבן זיי זיך דערוואַסט, אַז דעם
טאָג איז דאָ פּאַרגעקומען אַ „סעלעקציע“ נאָך וועלכער מען האָט צוגענומען
80 פּראָצענט אַרבעטער. כדי זיי זאָלן קענען נעכטיקן, באַקומען די קערנס
פון באַקאַנטע אַ לעגייטימאַציע פון אַן „אַרויסגעפירט“ ייִנגל. (עס האָט זיך
געאַהאַנדלט וועגן דעם, אַז אויפן פּאַל פון אַ קאַנטראָל זאָלן זיי קענען אַנגיין
פאַר אַרבעטער פון דער פּאַבריק. דאָס האָט אַגב — ווי מען זעט — אויך
נישט געגעבן קיין גרויסע גאַראַנטיע. די מיסטעריע פון באַשטעטיקונגען
— וועגן וועלכע מיר האָבן שוין דערמאָנט אין דער הקדמה. — געשלאָפן
זענען זיי אין אַ קעלער.

אזוי אַרום פיגורירט קערן ביינאַכט ווי „יהודה העפלער וועל קלאָר“
און בייטאָג גייט ער מיט זיין פּרוי אַרויס אין גאַס אַריין כדי אַרומצו־
בלאַנדזשען ווי... אוקראַינער (די אַרעמבענדער מיטן מגן־דוד טראָגן זיי
אַרום אין טאַש, כדי צו קענען אין אַוונט אַריינגיין אין דער פּאַבריק).

זיי באַזוכן פּאַרשידענע ייִדן, וואָס וווינען נאָך אין שטאָט... און וואַרטן
מיט צוגעגרייטן סם. עס גייען אַרום קלאַנגען, אַז אויף די באַן־סטאַציעס
הענגט מען די געכאַפטע ייִדן. אויף די מויערן זעט מען אַפּישן, וואָס זע־
נען מודיע די „אַריער“, אַז פאַר אויסבאַהאַלטן אַ ייִד דראָט טויט־שטראַף.
איידער די אַפּישן האָבן זיך באַוויזן זענען די קערנס איינמאַל אַרייַן־

געגאנגען צו אַ באַקאַנטער כּדי אַפּצוּעסן אַ וואַרעמען טעלער זופּ (אַ גע-
וועזן דינסט־מייַדל פּון זיינע עלטערן, וואָס איז שוין דעמאָלט געווען אַ
פּרוי פּון אַ פּריזירער וועלכער האָט געאַרבעט אויף דער באַן). דער פּריז-
זירער נעמט אַריין קערנען אין וואַרשטאַט אַריין כּדי אים אַפּצוראַזירן. אין
אַ מינוט שפּעטער קומען אַריין צוויי „שופּאַס“, וואָס זוכן ייִדן. אויף זייער
פּראַגע, ענטפּערט דער פּריזירער, אַז קיין ייִדן זענען ביי אים נישט פּאַראַן.
די שופּאַס גייען אַוועק.

אַ צווייטן באַזוך האָבן די קערנס געמאַכט ביי זיין געוועזענעם פּראַט-
פעסאַר סטאַסיאַק, אַ סאַנסקריטאַלאַג. ער האָט זיי גאַר האַרציק אויפּגע-
נומען, געטרייסט און געוויזן זיי אַ קאַלעקציע דאַקומענטן וועגן דער ייִדי-
שער מאַרטיראַלאַגיע, וואָס ער האָט געזאַמלט פּון אַנהויב אָן. ער האָט זיי
אויך מודיע געווען, אַז קערנס אַ געוועזענער אוניווערסיטעט־קאַלעגע אַר-
בעט אין סאַנאַקער סטאַראַסטווע ביים אַרויסגעבן „קען־קאַרטעס“.

נאָך דעם ווי די „אַקציע“ איז פּאַרענדיקט געוואָרן — זענען די קערנס
נאָך אַדורכגעשלאָפּן אַ נאַכט ביי אַ געוויסן אַקסנער (וועמענס פּאַטער האָט
זיך אַפּגעסטמט אויפּן „זאַמל־פּונקט“ נאַכדעם ווי מ'האַט אים פּאַרנומען
בעת דער „אַקציע“). זיי האָבן זיך געשטעלט אין קאַנטאַקט מיט אַ פּאַרשוין,
וועגן וועלכן זיי האָבן זיך שפּעטער דערוויסט, אַז ער האָט „פּראַפּעסיאָנעל“
אויסגעגעבן ייִדן. טראַץ דעם האָט ער פּאַר די קערנס נאָך באַזאָרגט אַר-
בעט־דאַקומענטן (פּון „באַזאַבטיילונג — לעמבערג“, מיט פּאַטאַגראַפיעס)
זוי אויך באַשטעטיקונגען, אַז זיי פּאַרן אויף אורלויב.

די קערנס ווילן זיך דורכשלאָגן קיין אונגאַרן.
דער לעצטער באַקאַנטער וועמען זיי האָבן געזען אין לעמבערג, פּאַרן
אַפּפּאַרן, איז געווען ד״ר לייב לאַנדוי (דער באַוויסטער אַדוואָקאַט און עסקן).
ד״ר לאַנדוי האָט זיי ביידע געקושט און געזאָגט:

— קינדער! פּון אייך, פּון די וואָס פּאַרן אַוועק — וועט אפּשר איבער-
לעבן 10 פּראַצענט. מיר דאַ — וועלן זיכער אומקומען. אויב איר וועט
לעבן, זאָלט איר געדענקען און דערציילן!

דעם 2טן סעפטעמבער 1942, מיטאַג, זענען זיי אויפּגעזעסן אויפּן צוג
וואָס איז געגאַנגען קיין סאַמבאָר. אין די לאַצן האָבן זיי געהאַט די אוקראַי-
נישע אַפּצייכענונג. רבקה האָט געהאַלטן אין דער האַנט אַן אַנטאַלאַגיע פּון

אַר ישע פאפירן

אוקראינישע לידער. מיט איינמאל האָט זי אין בוך געפונען א... דעדיקאַ- ציע. "מיין טייערער רבקהן — אוירי לעכאוויטש". קערן איז אַריין אין קלאַזעט וווּ ער האָט אויסגעריסן און פאַרניכטעט דעם שערבלאַט. אַרום זיי זענען געגאַנגען געשפרעכן — הויפטזעכלעך וועגן דער "אַקציע" אויף יידן. זיי האָבן קודם כל געביטן דעם צוג אין סאַמבאָר און שפעטער אויף דער סטאַציע כירוּוו־זאַגושע. פאַרטאָג זענען זיי מיט צוויי וואַליזעס אויסגע- שטיגן אין סאַנאַק.

דער אַלטער אַדרעס פונעם פריער־דערמאָנטן חבר האָט זיך אַרויס- געוויזן פאַר נישט־אַקטועל. נאָך אַ צייט אַרומזוכן האָבן זיי אים געפונען. בעתן מיטאַג־איבערייס, אין זיין ניער דירה. דער חבר האָט קיין גרויסן ענטוויאַזם נישט אַרויסגעוויזן. ער איז אַ ביסל לעבעדיקער געוואָרן ווען זיי האָבן אים פאַרבעטן אין אַ רעסטאָראַן אַריין אויף אַ מיטאַג מיט בראַנפן. דעמאָלט האָט ער צו זיי געזאָגט:

— קודם־כל מוזט איר, ווי אוקראַינער, אריינדרייגען אין דער היגער אוקראַינישער געזעלשאַפט, מיט וועלכער איך — אַ פּאָליאַק, האָב אַ גאָר קנאַפן קאָנטאַקט. שנית, איז סאַנאַק אַ פאַרמאַכטע שטאָט און מ'טאָר דאָ נישט איינמעלדן קיין פריש־אַנגעקומענע אָן אַ ספעציעלער דערלויבעניש. זיי זענען אַוועק אין "ווינונגס־אַמט" בעטן די דערלויבעניש. דער באַ- אַמטער האָט באַקומען אַ פעקל ציגאַרעטן און געגעבן די דערלויבעניש אָן באַזונדערע שוועריקייטן. שפעטער האָבן זיי, לויט דער אָנווייזונג פונעם חבר, געדונגען אַ שטוב ביי אַ פּאָלקס־שול לערער מיטן נאָמען דאָמ- בראַווסקי.

"די לייכטקייט פון די אַלע פאַרמאַליטעטן האָט זיך אונדז אויסגע- וויזן גאָר משונהדיק. מיר האָבן זיך געריכט אויף אַ סך מער פראַגן ווי מען האָט אונדז געשטעלט".

פונקט אין די טעג האָט זיך, אין סאַנאַק ווידער, אָנגעהויבן אַן "אַק- ציע" קעגן יידן... "מיין חבר וועלכער האָט געאַרבעט אין סטאַראַסטווע און וועלכן מיר האָבן אייניקע מאל געבאַרגט פאַרשידענע געלסט־סומעס, האָט אונדז אויפגעקלערט ווי אַזוי עס זעט אויס די פראַצעדור פון באַקומען אַ קענקאַרטע; פּאָליאַקן האָבן געמוזט פאַרשטעלן זייערע מעטריקעס און פלעגן באַקומען קענקאַרטעס במשך דריי וואַכן. וואָס שייך אוקראַינער,

מיכאל באר וויטש

האָבן זיי אויסער די מעטריקעס געמוזט פאַרשטעלן אַ באַשטעטיקונג פונעם אַרטיקל אוקראַינישן קאָמיטעט, אַז זיי זענען טאַקע אוקראַינער.

„איך האָב נישט געהאַט קיין גרויס חשק צו באַמיען זיך וועגן אַזאַ באַשטעטיקונג. איך האָב געפּרעגט צי אַלע אוקראַינער טוען אַזוי. ער האָט געזענטפּערט אַז 80-90 פּראָצענט. ער האָט אויך צוגעגעבן, אַז ער קען אונדז די קאַרטעס אַרויסגעבן אַן דער דערמאַנטער באַשטעטיקונג. אויב מיר ווילן אָבער אַז אונדזערע דאָקומענטן זאָלן האָבן די שטאַרקע „באַזע“, איז אַזאַ צייגניש אומבאַדינגט נויטיק.

איך בין דעריבער אַוועק אין דעם אוקראַינישן קאָמיטעט (אַליין, אַן רבקה) און באַקומען די באַשטעטיקונג אַן שום שוועריקייטן. פאַר מיר און פאַר רבקה, ווי פאַר מיין כּלה. דער באַאַמטער האָט מיט מיר פאַרפירט אַ פריינטלעכן שמועס. איך האָב אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ווי אַ סימ-פאַטיקער פון באַנדעראַ 1) האָב איך געמוזט „אַפּציען“ פון וואַלין דורך לעמבערג. דער באַאַמטער האָט מיך שפּעטער באַקענט מיט איינעם פון די וויכטיקסטע מיטגלידער פון קאָמיטעט — פעטראַ סוויאַט, וועלכער האָט מיר, נאָך אַ לענגערן שמועס, וועגן ליטעראַטור און פּאָליטיק, פּראָפּאָגאַנדירט דעם פּאַסטן פון רעפּערענט פאַר קולטור און בילדונג ביים סאַנאַקער אוקראַינישן קאָמיטעט. ער האָט מיר אויפגעקלערט, אַז מיין אַרבעט וואַלט באַ-שטאַנען פון אַרומפאַרן אין דער פּראָווינץ מיט ליטעראַרישע און פּאָפּולער-וויסנשאַפּטלעכע רעפּעראַטן. ער האָט מיר אויך געגעבן צו פאַרשטיין, אַז עס וואַלט זיך געהאַנדלט וועגן פּראָפּאָגאַנדירן אוקראַינישן נאַציאָנאַליזם אין גייסט וואָס איז נישט געווען אין הסכם מיט דער אָפּיציעלער ליניע פון די דייטשן.

דער ענין פון איבערנעמען די אַרבעט האָט צום גליק געדאַרפט זיין אַקטועל ערשט מיט אייניקע וואַכן שפּעטער. אין דער צווישנצייט האָבן מיר געשלאָסן קאַנטשאַפּט מיט עטלעכע מער קולטורעלע אוקראַינער; אין זכרון איז מיר פאַרבליבן דער מאַלער געץ, וועלכער האָט אַרגאַניזירט אַן אוקראַינישן מוזיי אויפן סאַנאַקער שלאָס.

1) פירער פון די אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן. ער איז שוין דעמאָלט געווען אַ ביסל צעקריגט מיט די דייטשן צוליב דעם וואָס זיי האָבן נישט פּראַקלאַמירט די אוקראַינישע כּלוכה, נאָר בלויז געשאַפן דעם „דיסטריקט לעמבערג“.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

אונדזערע מעטריקעס און די באַשטעטיקונגען האָבן מיר אַרײַנגע-
טראָגן אין סטאַראַסטע. די לײטערין פון דער קענקאַרטן־אַפטיילונג פון
וועלכער ס'איז אָפהענגיק געווען מיין חבר ל. איז געווען אַ דײטשקע —
די פרוי פונעם געסטאַפּאָוועץ קאַצמאַן, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט
די ייִדישע ענינים און וועמען מען פלעגט רופן דער „סאַנאַקער־יודענקעניג“.
די פּאַטאַגראַפֿיעס וועלכע איך האָב בייגעלייגט צו מיין ביטע זענען גע-
מאַכט געוואָרן אין לעמבערג אין סאַמע ברען פון דער אויגוסט־„אַקציע“.
ווי עס האָט מיר דערציילט מיין חבר, האָט די קאַצמאַן ביים אונטערשרײַבן
מיין קאַרטע געזאָגט: „דאָס איז דאָך אַ טיפישער ייד“¹. איך ווייס בײַ איצט
נישט צי דער דאָזיקער פּאַקט איז געווען אמת, צי מיין חבר האָט אים אַליין
אויסגעטראַכט כדי צו פאַרשטאַרקן זײן קרעדיט בײַ אונדז.

דערווייל האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה פון קראַקע, פון אַ געוויסן
אַדוואָקאַט ליסיאַק, אַן אוקראַינער, וועלכער איז געווען אַ פריינט פון
אונדזער משפּחה. ער האָט זיך דערוווסט, אַז מיר לעבן און זענען אין
סאַנאַק און האָט אונדז פאַרבעטן צו זיך. מיר זענען אָפּגעפאַרן אַן ערך
דעם 15טן סעפטעמבער.

פאַר דער מלחמה איז ליסיאַק געווען אַ דעפּוטאַט פון „או. נ. ד.“
(אוקראַינישע נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטן). ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ
שטאַרקן פּערזענלעכן חן, מיט אַ סך ליטעראַרישע קולטור, אָבער אַ גאָר
לייכטזיניקער.

נאָכן אַרײַנקומען פון דער רויטער אַרמײ איז ער אַנטלאָפּן פון מזרח־
גאַליציע (פון זשוראַוונאַ) קיין קראַקע. דאָ האָט ער געהאַט אַ זייער גוט־
גייענדיקע אַדוואָקאַטן־קאַנצעלאַריע — קודם־כל פאַר אינטערווענצן — און
אַ סך פּערזענלעכע קאַנטאַקטן מיט דײטשן. זײן פרוי (די צווייטע) איז גע-
ווען אַ רוסישע. ער אַליין איז געווען אַ גרויסער ליבהאַבער און קענער פון
דער רוסישער ליטעראַטור. מיט גרויסע הוצאות איז אים געלונגען צונויפֿ-
צוזאַמלען אַ רײכע ביבליאָטעק וועגן רוסלאַנד.

איך האָב נישט געווסט וואָס פאַראַ פּאַליטישע ראַלע ער האָט דע-
מאָלט געשפּילט. פאַר מיר איז וויכטיק געווען בלויז דאָס וואָס ער האָט

(1) אגב: קערן האָט אַ „גוטן“ אויסזען (מ. ב.).

מיכאל באר וויטש

מיר פאָרגעשלאָגן, אַז איך זאָל קאַטאַלאָגירן זיין ביבליאָטעק און עווענ-טועל קאַמפּלעטירן זי אין די וואַרשעווער בוכהאַנדלונגען.

שוין דעמאָלט האָט ליסיאַק נישט געצווייפלט אין דער מפּלה פון די דייטשן. ער האָט אָבער געגלויבט, אַז זי וועט קומען מיט אייניקע יאָר שפעטער ווי אויך אַז באַזיגט וועלן ווערן סיי די דייטשן און סיי די רוסן. ער פלעגט מיר — מיט גרויס פאַרגעניגן — דערציילן אַ מעשהלע וועגן צוויי מייז, וואָס האָבן זיך אַזוי לאַנג געגריזשעט ביז עס איז פון זיי כמעט גאַרנישט פאַרבליבן. ד"ר ליסיאַק האָט מיך אויך אַריינגעפירט צו עטלעכע אוקראַינישע משפּחות. אין זכרון האָט זיך מיר איינגעקריצט אַ קאַזאַקישער פּולקאַוויק יעוטימאַוויטש. וועלכער פלעגט ווי אַ באַגריסונג אַרויסזאָגן דעם זאַץ „סלאַוואַ פאַנו העטמאַנו“¹.

מיר זענען ביידע (איך און רבקה) געשלאָפן אין ד"ר ליסיאַקס קאַנ-צעלאַריע, ווייל ער האָט נישט געוואָלט, צוליב באַשטימטע סיבות, אַריינ-פירן אונדז צו זיך אַהיים. נאָך אַ געוויסער צייט האָב איך באַקומען דעם איינדרוק (אפשר איז ער געווען נישט באַגרינדעט און אומגערעכט לגבי ד"ר ליסיאַק) אַז זיין ענטוויאַזם לגבי אונדז האָט זיך אַביסל אָפּגעקילט. איינמאָל האָט ער מיך געוואָרנט, אַז עמעץ פון אונדזערע בשותפותדיקע באַקאַנטע, אַן אוקראַינער, וואָס האָט געאַרבעט אין געסטאַפּאַ, האָט אונדז געזען אין גאַס און, אַז עס וואָלט אפשר בעסער געווען מיר זאָלן זיך וואָס ווייניקער ווייזן אויף די קראַקעווער גאַסן. יעדנפאַלס דאַרפן מיר קודם-כל זיך באַזאָרגן רעגולערע קענקאַרטעס פון דער סאַנאַקער סטאַראַסטווע. מיר זענען דעריבער אַוועק קיין סאַנאַק. ד"ר ליסיאַק האָט אונדז מיטגעגעבן אייניקע רעקאַמענדאַציע-בריוו. איין בריוו איז געווען אַדרעסירט צום די-רעקטאָר פון סאַנאַקער שפּיטאַל ד"ר לאַמישקאַ (אגב אַ גאַר אַרנטלעכער מענטש). פאַרשטייט זיך, אַז קיין איינער פון די דאָזיקע בריוו האָט נישט דערמאַנט וועגן אונדזער ייִדישער אָפּשטאַמונג.

אין דער דאָזיקער צייט האָט זיך אין סאַנאַק באַוויזן איינער פון מיינע אוניווערסיטעט-קאַלעגן, אַ פּאָליאַק, וועלכער האָט געשטמט פאַר אַן אַנטי-סעמיט. איך האָב געהאַט דעם איינדרוק (וואָס האָט אגב אין אָנהויב נישט געהאַט קיין שום באַזע און טראַצדעם געווען זייער שטאַרק), אַז איך דאַרף

¹ רום דעם הער העטמאַן.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

מיך ריכטן אויף אַ מסירה. אַ געוויסן טאַג האָב איך מיט רבקהן געגעסן מיטאַג אין אַ רעסטאָראַן. ביי אַ שכנותדיק טישל איז געזעסן דער אויבנ-דערמאָנטער חבר מיינער מיט אַ גרעסערער געזעלשאַפט. מיט איינמאַל האָבן זיך אַלע אויגן געווענדט אויף אונדו. הער וו. האָט זיך שנעל גע-זעגנט מיט זיינע מיטעסער, צו אונדו האָט ער לייכט אַ שאַקל געטון מיטן קאַפּ. נאָך זיין אַוועקגיין האָט די גאַנצע געזעלשאַפט אָנגעהויבן דערציילן „ידישע“ וויצן און גענומען וואָס אַמאַל שטאַרקער אונדו אָבסערווירן. מיר זענען אַרויס פון רעסטאָראַן מיט אַ רוזקן שריט, אָבער מיטן באַוווסטזיין, אַז דאָס „סאַנאַקער קאַפּיטל“ דאַרף מען פאַרענדיקן.

דעם זעלבן טאַג האָבן מיר באַזוכט דעם ד״ר לאַמישקאַ. ווען מיר האָבן דערמאָנט, אַז מיר האָבן בדעה צו פאַרן קיין קראַקע, האָט ער זיך אָנגע-כאַפט ביים קאַפּ: — איר קענט פאַרן, אָבער די פריילין „יאַאַסיע“ (רבקהס אַרישער נאָמען) וועל איך נישט לאָזן פאַרן. נישט האַבנדיק קיין באַשטעטי-קונגען פון דער „ווערמאַכט“, פון ס. ס. אָדער לכל הפחות פון עפעס אַ רעגירונגס-אינסטיטוציע וועט מען אייך כאַפן און אַרויספירן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. אויב איר ווילט אומבאַדינגט פאַרן, וועל איך אייך געבן אַ באַשטעטיקונג מיט אַ שטעמפל, אַז איר היילט אייך ביי מיר, און אַז איר קענט נישט פיזיש אַרבעטן. די פריילין יאַאַסיע, אַזאַ בלייכניקע, קען דאָ אויף אייך אויסוואַרטן; אפשר וועט זי אויף עטלעכע טעג גיין אויף אָבסער-וואַציע אין שפיטאַל אַריין; זי וועט ביי מיר זיין ווי אַ מלכה. מיין פרוי האָט מיט עטלעכע טעג פריער געדאַרפט פאַרן קיין קראַקע, און איך האָב זי אויך נישט געלאָזט. איצט קומט פאַר אַ גרויסע כוואַליע פון לאַפאַנקעס. מען מוז דאָס איבערוואַרטן.

עס האָט זיך געענדיקט דערמיט, אַז יאַאַסיע (רבקה) איז געגאַנגען אין שפיטאַל אַריין און איך בין געפאַרן קיין קראַקע. (מיר האָבן שוין דע-מאַלט ביידע געהאַט רעגולערע אויטענטישע „קענקאַרטעס“ — וואָס זענען אין דער דאָזיקער צייט געווען גאָר געשעצטע דאָקומענטן).

אין קראַקע האָט מיך ד״ר ליסיאַק גאָר האַרציק אויפגענומען. כּדי אים נישט אויסצושטעלן אויף אַ סכנה און נישט אָפּשטויסן האָב איך גע-דונגען אַ שטוב אין האָטעל „מאַנאַפּאַל“ אויף גערטרודע-גאַס. איך האָב

מיכאל באַרוויטש

מיך צווישן אַנדערע געטראָפּן אויך מיט איגנאַצי פּיק1) וועלכער האָט מיר געגעבן פאַרשידענע אַדרעסן אין וואַרשע.

איך האָב מיך אַריענטירט, אַז ד"ר ליסיאק וואָלט — נישט געקוקט אויף זיין גאַנצער האַרציקייט לגבי מיר — באַשטאַנען אַז איך זאָל מיך איינאַרדענען ערגעץ וווּ אויסער קראַקע. אַ באַזונדערע סימפּאַטיע צו מיר האָט אַרויסגעוויזן דער שוין דערמאָנטער פּולקאַוויק יעוויטימאַוויטש, וועלכער האָט געטראָגן לאַנגע קאַזאַקישע וואַנסעס און האָט שייך געזונגען. — מען דאַרף — האָט ער געזאָגט — דעם יונגמאַן איינאַרדענען; צום בעסטן אין וואַרשע. ער קען אונדו נאָך צונויף קומען.

ובכן בין איך אָפּגעפאַרן קיין וואַרשע און האָב מיך אַריינגעצויגן אין האַטעלעכל „זגאַדאַ“. אַרומשלעפּנדיק זיך איבער דער שטאָט, האָב איך באַמערקט, אַז דער אוקראַינישער צייכן, וואָס איך האָב געטראָגן אין לאַץ פון מיין רעקל וועקט רעספעקט און... אַנטיפּאַטיע. איך האָב מיך געשטעלט אין קאַנטאַקט מיט די מענטשן, וואָס פיק האָט מיר געהאַט אָנגעוויזן. איך האָב אָנגעשריבן איינס אַדער צוויי אַרטיקלען פאַר עפעס אַן אומלעגאַל בלעטל. ווי אזוי עס האָט געהייסן געדענק איך נישט. די פּאַליאַקן און יידן מיט וועלכע איך האָב — אין שייכות מיט דער אַרבעט — זיך צוזאַמענגע- טראָפּן, האָבן געהאַלטן, אַז איך דאַרף ווייטער אָנגיין פאַר אַן אוקראַינער; אזוי אַרום וועל איך האָבן אַ גרעסערע באַוועגונגס-פּרייהייט און איך וועל קענען צו עפעס נוצן. מיטיק פלעג איך עסן אין אַ קאַנטין פאַר פּוילישע ליטעראַטן.

אַ פאַר טעג שפּעטער האָב איך מיך געווענדט צום אַרטיקן אוקראַי- נישן קאַמיטעט, וווּ מען האָט מיר פאַרגעשלאָגן דעם פּאַסטן פון אַ קינאַ- פאַרוואַלטער. איך האָב אויך געהאַט אויסזיכטן אויף אַ דירה, נישט אין האַטעל. איך האָב וועגן דעם אַלעם מודיע געווען רבקהן און געבעטן זי זאָל תּיכּף קומען קיין וואַרשע. עס האָט אויסגעזען, אַז מיר וועלן זיך דאָ קענען איינאַרדענען און איבערלעבן די מלחמה. רבקה האָט אָבער נישט געהאַט דעם מוט אַליין זיך צו לאָזן אין וועג אַריין און זי האָט מיר געשריבן, אַז איך זאָל נאָך איר קומען. איך בין דעריבער אָפּגעפאַרן מיטן נאַכט-צוג קיין

1) פּוילישער ליטעראַט און ראַדיקאַל-לינקער טוער. שפּעטער אַרעסטירט און דערמאַרדעט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאַ.

אַרײַנע פּאַפּירן

קראַקע. מיט מיר צוזאַמען איז געפאַרן קאַסקאַ.1) וועלכער האָט געהאַט אין קראַקע פאַרשידענע קאַנטאַקטן. פון קראַקע בין איך דורך טאַרנאַוו און סטרוזשע אָנגעקומען קיין סאַנאַק. אויף דער באַן־סטאַציע אין טאַרנאַוו האָבן ציווילע אָגענטן לעגיטימירט די פּאַסאַזשירן. איך בין רויק געזעסן ביי אַ סאַכאַרין־לעמאַניאַדע און בין טאַקע געווען דער איינציקער ביי ווע־מען מען האָט נישט געפאַדערט די „פּאַפּירן“. 5 פּאַרטאַג בין איך אָנגעקור־מען קיין סאַנאַק און אַוועק צו אונדזערע בעלי־בתים, די דאַמבראַווסקיס. זיי האָבן מיך האַרציק אויפגענומען.

— הער קאַזאַק! וואָס הערט מען דאָרט אין קראַקע און אין וואַרשע? ביי אונדז קומען פאַר שוידערלעכע זאַכן. איר ווייסט? ס'איז דאָ פּאַרגעקור־מען אַן „אַקציע“ אויף יידן. אַ סך פון זיי זענען אַנטלאָפן אין די וועלדער אַרײַן; זיי פּאַלן אָן אויף די דייטשן. סאַראַ נידערטרעכטיקייט! צו צוויי, צו דריי וואַרפן זיי זיך אויף דייטשן און הרגענען זיי — און שפעטער גייט דאָס אַלץ אויס צו אונדז. אַ גליק וואָס די פּויערים כאַפן זיי ביסלעכווייז אויס און וואָס דער ווינטער דערנענטערט זיך. אפשר וועלן זיי אויספּאַרן? אין דער פּרי בין איך אַוועק אין שפּיטאַל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז רבקה האָט דאָרט גאַר גוטע באַדינגונגען. זי איז געווען אַרומגערינגלט מיט אוקראַינישע ביכער. אגב האָבן איך איר אויך געהאַט געשיקט פון קראַקע אייניקע אוקראַינישע ראַמאַנען. אירס אַ שפּיטאַל־חברטע, אַ פּרוי פון אַן אוקראַינישן אַדוואָקאַט פון סטרי, האָט מיך אַוועקגערופן אין אַ זייט: — הער יורעק! אייער כלה האָט מיר אַ סך דערציילט וועגן אייך. איר ווייסט אַליין נישט וואָס פאַראַ גוטע נשמה זי איז. אַן אמתע אוקראַינערין. איר, יונגע מענטשן, זענט לייכטזיניק. איצט זענען גוטע צייטן. איר דאַרפט חתונה האָבן. מען קען נישט פאַרדרייען אַ מיידל דעם קאַפּ אָן אַ סוף. אפשר ווילט איר חתונה האָבן אין סטרי, ביי אונדז אין דער צערקווע? מיר, מיין מאַן און איך — וועלן אייך האַרציק אויפנעמען.

מען האָט געדאַרפט פאַרן קיין וואַרשע, נעמען דעם פּאַסטן און די דירה, כדי אַראַפּצוברענגען מיין מוטער. מיר זענען אָבער ביידע געווען אויסגעמאַטערט. האַבנדיק אַ רעקאַמענדאַציע־בריוו קיין זאַקאַפּאַנע האָבן מיר באַשלאָסן קודם כל אַהיין צו פאַרן. איך דערמאַן מיך דאָס אַפּשטייגן

(1) פּוילישער ליטעראַט.

מיכאל בארוויטש

אין נאָווי־סאַנטש. אָן יידן האָט דאָס קליינע שטעטל אויסגעזען פאַר אונדז מרה־שחורהדיק און ליידיק. אין צוג קיין כאַבראַווקע זענען צוזאַמען מיט אונדז געפאַרן עטלעכע אוקראַינישע פּויערים. איך האָב מיט רבקהן גע־רעדט גאָר שטיל. מיט איינמאַל האָט איינער פון די פּויערים זיך צו אונדז געווענדעט: — און מיר שעפטשען שוין זייט עטלעכע מינוט, אָז איר מוזט זיך אונדזעריקע, אין די דאָזיקע קאַנטן דערקענט מען באַלד.

קיין זאַקאַפּאַנע זענען מיר אָנגעקומען אין אָוונט. מיר האָבן געהאַט אַ רעקאַמענדאַציע־בריוו צו דער פּרוי דזיקיעוויטש, אַ רוסישע אייגנטימערין פון אַ פענסיאַנאַט אין סאַפּליצאַוואָ. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די פּרוי איז אוועקגעפאַרן אויף צוויי טעג קיין נאָווי־טאַרג. די פאַר־וואַלטערין האָט אונדז דערקלערט אַז זי קען אונדז נישט געבן קיין שטוב, ווייל „סאַפּליצאַוואָ“ איז פאַרנומען דורכן „שטאַבסאַרט־קאַמענדאַנט“ און בלויז דייטשע אָפּיצירן מעגן דאָ וווינען. זי האָט אונדז געגעבן אַן עצה מיר זאָלן פאַרפאַרן אין „זשוואַניוואָקא“ — „דעם איינציקן אָרנטלעכן האַ־טעל, וועלכן די דייטשן האָבן ביז איצט נישט פאַרנומען“. דער האַטעל איז געווען זייער עלעגאַנט, מיט פּערסישע טעפּיכער און אַ „טאַבל־ד'האַט“. באַלד ביים אָוונט־ברויט האָבן מיר זיך אַריענטירט אַז אַנגייענדיק פאַר אוקראַינער רופן מיר אַרויס אַ פּאַניק. עס האָט זיך אונדז אויך אויסגע־וויזן, אַז צווישן דעם צענדליק געסט געפינט זיך אַ פאַרקאַנספּירירטער ייד, און אפשר מער ווי איינער. דאָס אַרויסרופן אַ פּאַניק איז בכלל נישט געווען קיין אָנגענעמע זאַך.

אין צוויי טעג אַרום זענען מיר ווידער געגאַנגען צו פּרוי דזיקיע־וויטש. זי האָט איבערגערעדט די פּראָגע מיטן קאַמענדאַנט, און מיטגע־טיילט אונדז, אַז דער דייטש וויל מיך זען איידער ער וועט באַשטיין מיר צו דערלויבן וווינען אין האַטעל. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם צי מיר זענען „גענוג רייך“ און „געזעלשאַפטספּעיק“. דער „שטאַבסאַרטקאַמענ־דאַנט“ (קאַפּיטאַן כראַדיל) איז געווען אַ מאַן פון קרוב פּופּציק יאָר; אַכט יאָר איז ער געווען אין רוסישער געפּאַנגנשאַפּט. ער האָט מיט מיר גע־שמעסט מער ווי אַ שעה וועגן אַלץ און גאַרנישט. סוף־כל־סוף האָט ער געזאָגט:

— איר וויסט? זעלטן ווען איז מיר אויסגעקומען צו טרעפּן אַזאַ

אַר ישע פאפירן

קולטורעלן סלאוו. וואָס טוט איר אייגנטלעך? איך האָב געענטפערט, אַז איך אַרבעט אין אוקראַינישן קאָמיטעט אין סאַנאַק.

— און דאָס גענוגט אייך צו לעבן? צו וואָס דאַרפט איר דאָס? די צייטן זענען אומרוקע. דאָ האָבן מיר פּרעכטיקע סאַנאַטאָריעס פאַר קור־געסט, וואָס קומען צוריק פון פּראַנט. אפשר וועט איר ווערן אַן אַדמיניס־טראַטאָר, אָדער עפעס ענלעכעס! איר וועט באַקומען אַ דירה, געהאַלט, דייטשע „לעבנסמיטל־קאַרטן“ און אַן אַרבעט־באַשטעטיקונג.

איך האָב מיט וואַקלעניש געענטפערט, אַז יא, מיט פאַרגעניגן, אָבער, אַז איך האָב נאָך אין לעמבערג אַן אַלטע מאַמע, וועלכע מען האָט „אויסגע־זידלט“ פון וואַלין. איך וואַלט שטאַרק געוואַלט זי אַראַפּברענגען און לעבן צוזאַמען מיט איר.

— אויב אַזוי, טאָ פאַרט און ברענגט אַראַפּ אייער מוטער „אונד שנעל!!!“

מיר זענען נאָך עטלעכע טעג פאַרבליבן אין זאַקאַפּאַנע. כראַדילס פאַרשלאַגן איז געווען אַ לאַקנדיקער; רבקה האָט אָבער געהאַט דעם איינ־דרוק אַז צווישן די אַרטיקע אוקראַינער איז פאַראַן עמעץ וואָס קען אונדז און האָט אונדז לאַנג אַבסערווירט אין גאַס. מיר האָבן טראַץ דעם באַ־שלאַסן צו פאַרן קיין לעמבערג און שפּעטער געניסן פון דער זאַקאַפּאַנער גאַסטפּריינדלעכקייט. דאָס געלט וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט, האָט שוין גע־האַלטן ביים אויסשעפּן זיך. מיר זענען אַפּגעפאַרן קיין קראַקע וווּ מיר האָבן פאַרברענגט עטלעכע טעג אין האַטעל „שפּאַץ“ אויף מיאָדאַוואַ־גאַס. קיין לעמבערג האָבן מיר באַשלאַסן צו פאַרן נישט דורך דעמביצא (וווּ עס פלעגן פאַרקומען גרויסע „לאַפּאַנקעס“). נאָר דורך טאַרנאַוו. סטרוזשע, ניי־זאַגוזש און סאַמבאַר. אין דער נאַכט פון 14 אויפן 15־טן נאָוועמבער האָט דער צוג מיט וועלכן מיר זענען געפאַרן זיך דערנענטערט צו זאַגוזשע, וווּ מיר האָבן געדאַרפט וואַרטן עטלעכע שעה אויף אַ פאַרבינדונג. ווען מיר זענען אַרום I אַזייגער אויסגעשטיגן אויף דער סטאַציע האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז דאָרט קומט פאַר אַ „לאַפּאַנקע“. די באַן־וואַך, ציווילע שפּיצלען און שופּאַס האָבן אַלע פאַרזאַמלטע אַריינגעפירט אין אַ קליין שטיבעלע, וווּ מען האָט רעווידירט דאָס געפּעק און קאַנטראַלירט די „פּאַפּירן“. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען דער אַנפירער פון דער סאַנאַקער קרימינאַל־

מיכאל בארוויטש

פאליציי (א פאלקס־דייטש פון פויזן וואָס האָט שטאַרק פיינט געהאַט אוק־ראַינער. איך האָב אים שוין איינמאַל געהאַט געזען). די פאַרהאַלטענע (צווישן וועלכע ס'האַט זיך געפונען אַ גרויסע צאַל האַנדלענדיקע פרויען) האָט מען נאָך אַ קאַנטראַל אַרויסגעלאָזט אָדער אַרעסטירט. ווען עס איז געקומען אונדזער ריי האָט דער אַנפירער פון דער קריפּאָ גענומען אין דער האַנט מיינע און רבקהס „פּאַפּירן“. אזוי, זענט איר דאָס, דער קאַזאַק. מיר זוכן אייך שוין לאַנג אַרום. וווּ זענט איר לעצטנס פאַרשוונדן געוואָרן? מיט איינמאַל, האָט ער מיר אָן אַ שום סיבה אַראַפּגעלאָזט צוויי פעטש:

— דאָ אין שטוב הענגט דעם „פירערס“ אַ פאַרטרעט און איר נעמט אפילו דאָס היטל נישט אַראָפּ. מיר וועלן איצט לענגער אַ שמועס געבן. איך האָב געפילט אַז נאָך די פעטש הויבן די אויגן אָן ווערן מאַדנע „שפיציק“. דער אַגענט האָט זיך געווענדט צו רבקהן:
— גייט אַרויס און וואָרט צו.
און צו מיר:

— הייסט עס אַז איר זענט באמת אָן אוקראַינער? לאָזט ביטע אַראָפּ די הויזן. איך האָב ביי מיר געהאַט אַ גראַם מאַרפּין. איך האָב זי געוואָלט אַרויסנעמען. צוויי באַן־וועכטער האָבן מיך אַנגעכאַפט ביי די הענט:
— ער האָט געוואָלט זיך אַפּסמן. ס'איז אַ ייד. זיי טוען אזוי... און וווּ איז די זשידאָויעזע?

זיי האָבן אַ שפרונג געטון צו דער טיר זוכן רבקהן, זי איז שוין אַבער נעלם געוואָרן. (ווי איך האָב מיך דערוויסט, ווען איך האָב זי געטראָפּן ערשט נאָך דער מלחמה, איז זי אנטלאָפּן קיין סאַנאַק, נאָכדעם ווי זי האָט 8 אָדער 9 קילאָמעטער זיך געשלעפּט אויפן בויך. שפעטער איז זי מיט דער הילף פון עמיל דזשיעדזיץ און ד"ר לאַמישקאַ 1) אַפּגעפּאַרן קיין קראַקע. מיט פּאַפּירן וועלכע זי האָט צוגעגנבעט ביי אָן אוקראַינער. (יעדנפּאַלס איז זייער גורל, זינט דעם מאַמענט אַ גאַנץ פאַרשידענער). דערווייל האָבן די פּאָליצייאַנטן, וועלכע זענען צוריקגעקומען מיט גאַרנישט אַנגעהויבן מיך מקלען.

(1) וועלכער האָט שוין דעמאַלט געוויסט, אַז זי איז אַ יידישע.

— אזוי, ער האָט זיך געוואָלט אָפּסמען.
 איך זאָג, אַז דאָס איז אַ פּראָשעק קעגן קאָפּווייטיק.
 — מיר וועלן געבן צו מאַכן אַ כעמישע אַנאַליזע; דו וועסט אונדז
 נישט אָפּנאַרן.

זיי האָבן מיך געמוזיקט אַ דריי פּערטל שעה. איך האָב מיך נישט מודה
 געווען אַז איך בין אַ ייד. איך האָב געטענהט, אַז דער צייכן וואָס וועקט
 דעם חשד אויף מילה שטאַמט פּון אַ פימאַזע.1) אַז אין סאַנאַק קענען מיך
 אַלע פאַר אַן אוקראַינער, אַז איך האָב געאַרבעט אין קאָמיטעט.
 זיי האָבן זיך גענומען באַראַטן צי מען זאָל מיך תּיכּף דערשיסן, אויף
 דער סטאַציע, ווי עס האָט זיך געפּירט — אַדער ווייטער פּירן די אויס-
 פאַרשונג. סוף-כּל-סוף האָבן זיי מיר אָנגעטון קייטעלעך אויף די הענט, און
 אָפּגעפּירט, מיטן נאַכט-צוג אין דער פּאַליציי אין סאַנאַק, דאָ האָט זיך אָנ-
 געהויבן אַ מאַסאַקרע.

איך בין געווען שטאַרק אומרויך וויסנדיק, אַז איך האָב ביי זיך אין
 דער וואַליזקע, אַ ריי אַדרעסן פאַרשריבענע אגב אויף אוקראַיניש, אָבער
 וואָס האָבן געקענט קאָמפּראַמיטירן די געגעבענע מענטשן. איך האָב אויך
 געהאַט אוקראַינישע בריוו פּון מיינע באַקאַנטע.

צום גליק — זענען די סאַנאַקער פּאַליציאַנטן געווען שטאַרק אין כּעס
 וואָס „דער ייד האָט זיך אזוי גוט „אָסעקורירט“ און פּירט מיט זיך אוקראַי-
 נישע בריוו און ביכער.“ אין מיין אָנוועזנהייט האָבן זיי דאָס אַלץ צעריסן
 אויף שטיק-שטיקלעך. דעמאָלט איז מיר אַראַפּגעפּאַלן אַ שטייץ פּון האַרץ.
 אַרום 4 אזויגער פאַרטאָג האָבן זיי מיר אָפּגעפּירט אין תּפיסה אַריין.“

אין תּפיסה זענען פאַרגעקומען אַפטע „פאַרהערן“ בשעת וועלכע מען
 האָט אים פאַרשטייט זיך געשלאָגן. טראַץ דעם האָט ער קאַנסעקווענט
 געטענהט, אַז ער איז אַן אוקראַינער. זיינע קאַמער-חברים האָבן אים פאַר-
 פּאַלגט ווי אַ ייד. צוליב דעם האָט ער צו קיינעם נישט גערעדט. ער האָט
 געפּונען אַ שטיקל גלאַז (מיט וועלכן די אַרעסטאַנטן פּלעגן זיך רייניקן די
 נעגל), צעבראַקט עס אויף קליינע שטיקעלעך און געגעסן דעם גלאַז-פּו-
 דער צוזאַמען מיט ברויט כדי קראַנק צו ווערן און אָפּגעשיקט ווערן אין
 שפּיטאַל. ליידער; נישט געקוקט אויפּן דאָזיקן מיטל האָט דער מאַגן — ווי

1) אַן אַפּעראַציע נאָך אַ קרענק.

מיכאל בארוויטש

צו להכעיס — אויסגעצייכנט פונקציאָנירט. אין פינף וואָכן שפּעטער האָט אים אַרויסגערוּפּן דער געסטאַפּאַ-אַגענט קאצמאן (ווי שוין געזאָגט, אַ ספּעציאליסט פון יידישע ענינים). דאָס איז געווען דעם 20טן דעצעמבער. קאצמאן האָט צו אים געזאָגט:

— דו ביסט אַ ייד. איך ווייס עס און דו אויך. ביי מיר לעבן יידן אַ טאָג אָדער צוויי, קיינמאָל נישט מער. דו האָסט אגב געהאַט די מעגלעכקייט וועגן דעם זיך איבערצוצייגן בשעת דיין דאָזיק. איצט דערנענטערט זיך דער יום-טוב פון ניי-יאָר; איך פאַר אויף אורלויב און דיין ענין מוז גע-לייזט ווערן פאַרן 1טן יאנואר. איך לייג דיר דעריבער פאַר אַט-וואָס: זיי זיך מודה, אַז דו ביסט אַ ייד. איך גיב דיר מיין ערן-וואָרט, אַז איך וועל נישט פאַרשן וווּ דו האָסט גענומען די „פאַפּירן“ און איך וועל דיך מער נישט שלאָגן. דו וועסט באַקומען אַ קוילעכל אין קאַפּ און דו וועסט גיין אין הימל אַרײַן. מיך וועט מען דערווייל שיקן אויפן פראַנט; איך וועל זיין פאַרלייזיקט. כּוועל מיך מוזן שלאָגן מיט די דאָזיקע... מיט די רוסן. און דו וועסט דערווייל אַראַפּקוקן פון אויבן און וועסט לאַכן. אויב אָבער דו וועסט נישט באַשטיין... קוק ווי דו זעסט שוין איצט אויס. איך זאָג דיר צו אַז פון די 365 ביינער, וועגן וועלכע עס דערמאָנט דער תּלמוד (!) וועט קיין איינס נישט בלייבן ביי דיר גאַנץ. „וויר האָבן זאָלכע פאלן ווי דו געזען“.

„איך געדענק גענוי — דערציילט ער — אַז זיין פאַרשלאָג האָט מיך געלאָקט. איך האָב אָבער נישט געגלויבט. אַז ער וועט האַלטן וואָרט און מיך מער נישט שלאָגן. איך האָב געענטפּערט:

— קיינמאָל האָב איך נישט געזאָגט, אַז איך בין אַ פּאָליאַק... איך בין אַן אוקראַינער... גיט מיר אַן אוקראַינישן אינטעליגענט, זאָל ער זיך מיט מיר דורכשמועסן און ער וועט זיך איבערצייגן, אַז איך קען אַזעלכע פרטים פון אונדזער אוקראַיניש לעבן און פון אונדזערע אוקראַינישע ענינים — וואָס קיין שום נישט-אוקראַינער (אַלץ איינס צי אַ פּאָליאַק, אַ ייד, אָדער אַ דייטש) קען נישט וויסן.

קאצמאן האָט אַ טראַכט געטון און אַנגעקלונגען נאָך אַן אוקראַינער, דעם געסטאַפּאַ-אַגענט העמעניוק. (וועלכער האָט געשמט ווי אַ ספּעציאַ-ליסט פון שלאָגן פּאָליאַקן, האָט באַזיצט די דייטשע בירגערשאַפט און זיך

א ר י ש ע פ א פ י ר ן

באַרימט, אז ער האָט געענדיקט פּילאָזאָפּיע). אין אַ פּאַר מינוט אַרום אין העמעניוק אָנגעקומען פון דער געסטאָפּאָ-געביידע. קאצמאן האָט מיך פּאַרגעשטעלט:

— „ער איסט איין יודע, דער בעהאַופטעט אוקראַינער צו זיין“. באַ-וויזו אים אָבער, אז ער האָט אַ טעות העמעניוק האָט מיר קודם-כל געשטעלט אַ פּראָגע פון געשיכטע: — „ווען איז פּאַרגעקומען דער אַריינמאַרש פון כּמיעלניצקי קיין קיעוון?“. איך האָב געענטפּערט ריכטיק, די צווייטע קשיא: — „ווער איז געווען דער גרעסטער אוקראַינישער פּאָעט?“. איך האָב אים געענטפּערט, אז אַנ-טאַניש (1) (און נישט שעוווטשענקאַ).

נאָך דעם ענטפּער האָט העמעניוק גענומען מיט מיר שמועסן וועגן דער מאָדערנער אוקראַינישער ליטעראַטור, שפּעטער וועגן פּאָליטיק. אויף דעם געביט איז צווישן אונדז געקומען צו אַ סכּסוך (וועלכן איך האָב ספּע-ציעל פּראָוואַצירט), ווייל איך האָב — אין הסכּם מיט דעם פּראָגראַם פון באַנדעראַ קריטיקירט די דייטשן, אז זיי האָבן „אונדז, די אוקראַינער, אָפּ-גענאַרט, צונעמענדיק ביי אונדז גאַליציע“ און העמעניוק איז געווען אַן אַנהענגער פון פּולשטענדיקער צוזאַמענאַרבעט מיט די דייטשן. אין אַ גע-וויסן מאָמענט האָט ער אַפּילו אויף מיר אויפּגעהויבן די האנט. איך האָב אים אָבער דעמאָלט דערמאָנט וועגן וואָס קאצמאן האָט אים איינגעלעך גערופן; אויף דעם האָט ער אַ וואָרף געטון דער וואָך אַ באַפעל: — „וועג מיט דעם דרעק“.

צו קאצמאַנען אָבער האָט ער געזאָגט:

— ס'איז נישט מעגלעך, ער זאָל זיין אַ ייד. ער רעדט צו גוט אוקראַי-ניש און קען צו גוט אונדזערע ענינים.

דעמאָלט האָט מיך קאצמאַן געפּרעגט ווי ס'קומט אַז איך בין געמלט. איך האָב געענטפּערט, אז וווינענדיק אין יאָר 1936 אין אָסטראַג, האָב איך מיך אָנגעשטעקט מיט אַ ווענערישער קראַנקהייט. עס האָט זיך געמאַכט אַ פּימאַזע און דער כּירורג („אַזא הויכער, אַלטער, און גרויער דאָקטאָר קור-קעוויטש“) האָט מיך מלה געווען אין זיין קאַבינעט אויף זשעליגאַווסקי-גאַס (דער נאָמען און די גאַס זענען געווען אויסגעטראַכטע). איך בין דע-

(1) אַ מאָדערנער אוקראַינישער אַוואַנגאַרד-פּאָעט.

מיכאל באַרוויטש

מאַלט אַלט געווען 16 יאָר און איך האָב מיך שטאַרק געזאָרגט, דער דאָקטאָר האָט מיך אָבער געטרייסט, זאָגנדיק, אַז יעדער דאָקטאָר און בכלל יעדער מענטש וועט דערקענען, אַז דאָס זעט גאַנץ אַנדערש אויס ווי ייִדישע מילה. „שרייבט קיין אָסטראַג, אפשר איז דער דאָזיקער דאָקטאָר נאָך דאָרט“.

מען האָט מיך אָפּגעשיקט צום תּפּיסה־דאָקטאָר, וועלכער האָט זיך אָפּגעזאָגט פּעסטצושטעלן דערקלערנדיק, אַז ער איז נישט קיין כּירורג. אויף צו מאַרגנס האָט מען מיך אַ געשמידטן אין קייטן, אונטער אַ שמירה, אָפּגעשיקט אין קרייז־שפיטאַל וועמענס דירעקטאָר איז געווען אַ דייטש, דער שעה פון „קרייזגעזונדהייטסאַמט“ אין סאַנאַק (אויב איך געדענק גוט ד״ר זסאָלאַני). איך האָב געמאַכט אַן אַנטשפּרעכנדיק — אידיאַטישע מינע. ד״ר וואַלאַנסקי (אַ פּאָליאַק) האָט מיך לאַנג באַטראַכט און שפּעטער גערופן דעם ד״ר זסאָלאַני וועלכער האָט נאָך אַן אויספירלעכן באַטראַכטן געזאָגט: — „הער קאַלעגע, דער קערל האָט רעכט. ביי דען יודען הייסט עס נעמליך „סירקומסיואַ“ אונד ביי אים איסט בלאַז איינע „קאַנסיואַ“. אויב איר וועט אייך גוט צוקוקן וועט איר נאָך באַמערקן אַ שפור.

מען האָט מיך, נאָך אַלץ אונטער אַ שמירה אָפּגעפירט אין „קרייזגע־זונדהייטסאַמט“. ד״ר זסאָלאַני איז אַהינגעפּאַרן מיט אַן אויטאָ. דאָרט האָט מען מיר געגעבן אַ באַשטעטיקונג אויף אַן אַמטלעכן פּאַפּיר־בויגן מיט אַ דייטשן שטעמפל, אַז דאָס איז בלוז אַ צייכן פון אַן אָפּעראַציע. אויפן צו־ריקוועג אין תּפּיסה אַריין האָט מיר איינער פון די וועכטער געמאַכט פּאַר־וורפן, אַז אין אַזעלכע אומרוקע צייטן האָב איך מיר דערלויבט „מיט אַזאַ דעפּעקט“ אַרומצופּאַרן, אַז אַן אַנטשפּרעכנדיקער באַשטעטיקונג. ער האָט זיך דערמאַנט, אַז זיין פּרוי האָט קרובים מיטן נאָמען קאַזאַק, אויסגעדריקט די השערה, אַז מיר זענען אפשר קרובים און געגעבן מיר אַ סיגאַרעט.

דער תּפּיסה־שעה, אַ פּאַלקס־דייטש, האָט מיר געזאָגט, אַז ס'איז אים זייער פּינלעך, וואָס מען האָט מיך שלעכט באַהאַנדלט; ער וועט זיך פּער־זענלעך באַמיען, אַז מען זאַל מיך נאָך דעם זעלבן אַזונט אַרויסלאָזן אויף דער פּריי. די קאַמער־חברים האָבן מיך געבעטן, אַז „איך זאַל פּאַרגעסן וועגן אַלע מיספּאַרשטענדענישן“.

להיפוך צו מיינע דערוואַרטונגען, האָט מען מיך נאָך געהאַלטן אַ

אַר ישע פאפירן

גאַנצן חודש, אָבער שוין אָן שיקאַנעס און פאַרהערן. דעם 20־טן יאַנואַר 1943 האָט מען מיך אַרויסגערופן צו קאַצמאַנען ביי וועלכן ס'איז געווען נאָך אַ געסטאַפּאָויעץ. זיי האָבן מיך מכבד געווען מיט אַ סיגאַרעט.

— „אַלזאָ זי זינד קיין יודע, קיין יודע!“

דער צווייטער געסטאַפּאָויעץ האָט מיך אַ פּרעג געטון וואָס עס גע-
שעט מיט דיזעדיצן...1) איך האָב געטראַכט, אַז עס הויבט זיך אָן אָן אַב-
דערע, שוין אַ נישט־יידישע, אפּערע.

איך האָב געענטפּערט, אָז איך ווייס נישט; אַז מיר האָבן אָפט גע-
שפּילט אין שאַך, אין אַ קאַפע און ער פּלעגט תמיד געווינען. דעמאָלט האָט
דער נייער געסטאַפּאָויעץ געזאָגט:

— אַ שאַך! איר האָט אייך אומשולדיק אַזוי פּיל אָנגעליטן. מיר האָבן
געמיינט, אַז מיר וועלן אייך קענען באַפּרייען און דאָ דערווייל...!

אָבער קאַצמאַן האָט מיר אַ מורמל געטון; האָב נישט קיין מורא. די
אויספאַרשונג איז שוין געענדיקט. אין ערגסטן פאַל וועסטו פאַרן אויף
אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

נאָכן דאָזיקן פאַרהער האָט מען מיך איבערגעטראָגן אין אַ בעסערער
קאַמער, וווּ עס זענען געזעסן מענטשן געכאַפטע בעת „לאַפּאַנקעס“. מען
האָט אונדז כלומרשט אַלע געדאַרפט אָפּפירן אין „אַרבעטס־אַמט“ קיין
קראַקע. אין דער קאַמער איז אויך געווען אַ גאַנצע גרופּע פּויערים, אויך-
ראַינישע נאַציאָנאַליסטן. זיי האָבן זיך וועגן מיר שטאַרק געזאָרגט.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען אונדז אַלע אָפּגעפירט אין דער
טאַרנאווער תּפּיסה, וווּ עס האָבן שוין געוואָרט עטלעכע טראַנספּאָרטן. קיי-
נער פון אונדז האָט, צוליב דעם פאַרהעלטנשמעסיק לייכטן רעזשים, זיך
נישט אַריענטירט, אַז מען פירט אונדז נישט קיין קראַקע, נאָר...!

אין דער העלפט פּעברואַר האָט מען אונדז אָפּטראַנספּאָרטירט קיין
אַשוויענטשים, אינעם לאַגער בירקענאו. נאָך אַ „קאראַנטען“ וואָס האָט
געדויערט זעקס וואָכן, האָט מען די לעבנגעבליבענע (פון אונדזער טראַנס-
פּאָרט ווייניקער ווי אַ העלפט) איבערגעטראָגן קיין אוישוויץ.

פון דעמאָלט אָן הויבן זיך שוין אָן די „געוויינלעכע“ טעג פון אָן

1) אַ יונגער שרייבער, אַ פּאָליאַק, און לינקער טוער וועגן וועלכן ס'איז שוין
דערמאָנט געוואָרן.

מיכאל בארוויטש

„אריער“ אין לאַגער. אָנהויב סעפטעמבער האָט מען אים (אין די ראַמען פון דער אַלגעמיינער עוואַקואַציע פון סלאָוון) איבערגעטראָגן אין לאַגער לעיטמעריץ (אין טשעכישן סודעטן לאַנד) נעבן — קאַמאַנדאָ פּלאַסענ-בורג. (דאָס איז געווען איינער פון די לעצטע לאַגערן. דער לעצטער „אַפעל“ איז נאָך פאַרגעקומען דעם 7-טן צי דעם 8-טן מאַי 1945).

**
*

מיר האָבן זיך לענגער אָפּגעשטעלט אויפן גורל פון דער דערמאָנטער פּערזאָן כדי אויף דעם באַשטימטן משל נענטער צו באַווייזן דעם אָפּשניט פון „אוקראַינישע פּאַפּירן“. לאַמיר דערמאָנען, אַז שוין אין די פּריערדיקע קאַפיטלען, איז אויסגעקומען דאָ און דאָרט צו באַהאַנדלען פּראַגעמענטן פון דעם דאָזיקן געביט. פאַרשידענע באַזונדער אינטערעסאַנטע משלים וועט דער לייענער געפינען אינעם קאַפיטל וואָס נעמט אַרום פאַרשידענע וואַ-ריאַנטן. צ. א. אַ ייד, וואָס האָט געלעבט ווי אַ פּראָוואַסלאָוונער פּאַפּ און אַ רב וואָס איז אָנגעגאַנגען פאַר אַן אוקראַינישן מאָנאַך.

(1) מאַטעריאַלן פון „פאַרשונג צענטער פאַר געשיכטע פון פּוילישע יידן“ אין פאַריז. (פּראָט. מ. ב.).

„אויף... אראבישע פאפירן“

מיר וועלן דא איצט ברענגען א משל וואס צייכנט זיך אויס (אין די פוילישע באדינגונגען) מיט זיין עקזאטיק. עס האנדלט זיך וועגן א יידישער פרוי (1) וואס האט געלעבט אויף... אראבישע „פאפירן“. נישט געקוקט דע-רויף, זענען אירע דאקומענטן שטארק רעספעקטירט געווארן דורך די דייטשן.

— „אויך בין א דארפיש מיידל, געבוירן אין זכרון יעקב. מיין פאטער איז געווען איינער פון די בילויים, וואס זענען אין יאר 1897 געקומען קיין ארץ-ישראל. זיין נאמען איז געווען חיים דוב שוואַרץ“. מיט די דאזיקע ווערטער האט פרוי מדפיס-קופפערבערג אנגעהויבן צו דערציילן וועגן אירע געשיכטעס.

ווען די צווייטע וועלט-מלחמה איז אויסגעבראכן איז זי מיט איר מאן אנטלאפן פון ווארשע קיין לעמבערג. דארט האט זי געארבעט אין א סאָויעטישן שפיטאל. ווען די דייטשן זענען אריין קיין לעמבערג, האט פרוי קופפערבערג געפאסט אן אריגינעלן באשלוס. אלס א געבוירענע אין ארץ-ישראל, האט זי געטראכט, אז זי וועט זיך פאר די דייטשן אנגעבן אלס אן אראבישע פרוי. איר אויפגאבע איז אויף אַזויפיל געווען פארלייכטערט, וואס זי האט אויסער דעם מאנדאט-פאס נאך געהאט ביי זיך א טערקישן

(1) רחל קופפערבערג. איצט אין ישראל. איר דערציילונג האט פארשריבן נ. זילבערבערג אין פאריז ווהיין רחל קופפערבערג איז געקומען ווי א שליחה פון „עלית הנוער“ (אונזער ווארט) — (1102).

מיכאל בארויטש

געבורט־שיין פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. א קליינע פעלשונג אין די דאָקומענטן און פון דער פרוי רחל איז געוואָרן אַן עכטע אַראַבערין פון קריסטלעכן גלויבן. איר נייער נאָמען איז געווען אַליציאַ קריסטין על־נאַזאַרי. „איצט איז זי שוין אויף „זיכער“ אַן אַראַבערין, און אויב אַזוי, מוז מען זיין ווייטער קאָנסעקווענט.

זי איז אַליין אַוועק צו די דייטשן, פאַרגעשטעלט אירע פאַפירן און... געפאַדערט פאַר זיך אַרבעט און אַ וווינונג.

דער דייטשישער אָפיציר האָפטמאַן בענכער איז געוואָרן שטאַרק איבערראַשט פון דאָזיקן וויזיט. מיט אַזאַ פעטענט האָט ער געהאַט דאָס ערשטע מאָל צו טון. איז ער דעריבער אַוועק צו זיין שעף, דעם פּאַן בויטעל, און אים ראַפּאָרטירט וועגן דער אַראַבישער פרוי. יענער האָט זי גערופן צו זיך אין קאַבינעט. מיט דער גרעסטער העפלעכקייט האָט ער זי אויפֿ־גענומען. — עס וועט פאַר אים זיין אַ... כבוד אַ קוש צו טון די האַנט פון אַ פאַרשטייערין פון דער העכסטער אַראַבישער אַריסטאָקראַטיע — האָט ער געזאָגט. שוין איר פאַמיליען־נאָמען, וואָס הייבט זיך אָן מיט אַן „על“ באַווייזט, אַז זי שטאַמט פון גרויסן אַראַבישן יחוס. ווען זי האָט געפרוווט אים צו דערווייזן, אַז איר יחוס איז נישט וויכטיק אין דעם פּאַל, איז אים איר באַשיידנקייט נאָך מער געפעלן און ער האָט דערקלערט, אַז ער וועט זיך אַליין באַשעפטיקן מיט איר גורל. אויף זיין באַפעל האָט זי נאָך דעם זעלבן טאָג באַקומען אַ וווינונג אויף דער סופּינסקי־גאַס, אין האַרץ פון דייטשן קוואַרטאַל, וווּ עס האָבן געווינט לויטער דייטשן. דאָס איז געווען אַ וווינונג מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן. דאָרט אַהין האָט זי אויך באַלד אַריינגענומען אַן אוקראַינערין, וואָס איז איר געטריי געווען און וואָס האָט געוואָלט וועגן איר סוד. די אַרבעט האָט זי זיך אַליין אויסגעקליבן. זי איז געוואָרן אויפֿזעערין אין דער קיך פון אַ מיליטערישן שפיטאַל. צו עסן האָט שוין נישט געפעלט.

דערווייל זענען די רציחות איבער דער ייִדישער באַפעלקערונג גע־וואָרן מיט יעדן טאָג אַלץ שטאַרקער. זי האָט דעמאָלט אין געהיים צוויסן געטון עטלעכע אירע באַקאַנטע, זיי זאָלן אין אַוונט צו איר קומען און דאָרט שוין פאַרבלייבן.

פון אַנהויב זענען עס געווען ווירקלעך נישט מער, ווי עטלעכע גע־

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

צײלטע מענטשן, אָבער יעדער איינער פון זיי האָט דאָך געהאַט איבערגע-
ליאָזט אין געטאָ זיינעם אַ נאַענטן. איידער זי האָט זיך אַרומגעזען האָבן
זיך שוין אין איר גרויסער ווײנונג געפונען אַ געוויסע צאָל מענטשן.
צווישן זיי זענען געווען דער באַרימטער מוזיקער, פּראָפּעסאָר לעאָפּאָלד
מינצער, דער מאַטעמאַטיקער פּראָפּ קנאַסטער, ד״ר רובינרויט פון וואַר-
שע, דער ספּאָרטלער מאַרעק האַלצשטאַרק מיט זײן פּרוי און אַנדערע אירע
באַקאַנטע.

זי האָט זיי ביי זיך איינגעאַרדנט אין אַ גרויס פּאַרמאַסקירט צימער.
וואָס האָט זיך געפונען נעבן דער קיך. אַהײן האָט געפירט אַ געהיימע טיר.
די איינציקע אומבאַקוועמלעכקייט איז געווען, וואָס אַלע האָבן זיך געמוזט
זייר שטיל פאַרהאַלטן. די דייטשע שכנים זאָלן נישט הערן קיין
שום גערויש. עס איז נאָך געווען צו ליזן איין שווער פּראָבלעם: וווּ נעמט
מען צו עסן פאַר אַזויפיל מענטשן? דערצו נאָך איז זי אַליין געווען אַן
געלֶט־מיטלען, און אַ טײל פון אירע אויסבאַהאַלטענע האָבן אויך נישט
געהאַט קיין פּרוטה ביי דער נשמה. צום גליק האָט איר אין דעם פּאַל פיל
געהאַפּן איר שטעלע אין שפּיטאַל. דער דייטשישער הויפּט־באַזאַרגער
האַט פאַר איר און פאַר דער אוקראַינישער פּרוי באַשטימט די זעלבע לע-
בנסמיטל־צוטיילונג, וואָס עס באַקומט אַ דייטשישער אָפיציר. מען האָט
געקריגן מעל, צוקער, פּוטער. פּלעגט מען דאָס יעדן טאַג פאַרקויפן צו
פּאַליאַקן און פאַרן געלט קויפן מאַרמעלאַד און שוואַרץ ברויט.

— אונדזער מנוחה האָט אָבער, ליידער, נישט לאַנג געדויערט. דאָס
אומגליק איז שנעל געקומען. ווייל אָט האָט זיך פאַרגלוסט דעם גענעראַל
צוזאַמען מיטן הויפּטמאַן איר אָפּצושטאַטן אַ וויזיט אין דער ווײנונג. מילאַ,
וועגן דער האַרצקלאַפעניש און שרעק פון אירע „לאַקאַטאַרן“ בעת יענעם
באַזוך איז שוין אָפּגערעדט. פיל ערגער איז געווען, ווען דער הויפּטמאַן
האַט, נאָכדעם, ווי ער האָט באַקוקט די ווײנונג, איר פאַרגעלייגט, אַז זי זאָל
מסכים זיין און אַרייננעמען אַ פּרוי, וואָס קומט צו פאַרן פון דייטשלאַנד.
אַ ברירה האָט זי געהאַט? דריי טעג שפּעטער — און די דייטשקע איז אַנ-
געקומען. וואָס טוט מען, אַז די דייטשן זאָלן נישט געוואַר ווערן, אַז אין
דער זעלבער ווײנונג געפינען זיך די יידן? דער עיקר: וואָס טוט מען, אַז די
דייטשקע זאָל נישט אַריינשטעקן איר נאָז אין דער קיך, פון וואַנען עס

מיכאל באַרוויטש

פירט די געהיימע טיר צום פאַרמאַסקירטן צימער מיט די יידן. די „אַראַ-
בערין“ מיט דער אוקראַינערין האָבן דעריבער באַשלאָסן אָפּצושפּילן אַ
קאַמעדיע פאַר דער דייטשקע. די אוקראַינערין האָט כלומרשט באַקומען אין
דער קיך אַ שגעוין-אַנפאַל און ווילדערהייט גענומען ברעכן די טעלער און
כלים. דערביי האָט די „אַראַבערין“ אָנגעזאַגט די דייטשקע, אַז זי זאָל נישט
וואַגן אַריינצוגיין אין קיך, וויל גראַד קען די אוקראַינערין ווידער באַקומען
אַ שגעוין-אַנפאַל. דאָס האָט געהאַלפּן. די דייטשקע האָט אויסגעמיטן אַריינ-
צוקומען אין דער קיך.

ס'האַט פּאַסירט, וואָס דער הויפטמאַן האָט זיך אומגעריכט צוריקגע-
קערט אין דער ווינונג. האַבנדיק אַ פאַרדאַכט. אַז עפעס איז דאָרט נישט
אין אַרדענונג. אַז ער הערט עפעס דורך דער וואַנט. פאַרשידענע גערוישן
און שאַרכן. איינמאַל האָט אַפּילו פּאַסירט, אַז ער האָט זיך אַריינגעגנבעט
שטילערהייט אין דער קיך. די געהיימע טיר איז געווען אָפּן. אין לעצטן
אויגנבליק האָבן נאָך אַ טייל מענער באַוויזן זיך אויסצובאַהאַלטן הינטער
די גרויסע שענק. בלויז דער דעמאַלט שטערבלעך-קראַנקער מאַרעק האַלצ-
שטאַרק האָט עס נישט באַוויזן. ער איז געלעגן אין בעט און זיין פרוי האָט
אים געווישט דעם שווייס פון שטערן. אויך אין דעם פאַל האָט די איידעלע
אוקראַינישע פרוי געראַטעוועט די לאַגע. זי האָט אויפן אַרט דערקלערט,
אַז דאָס איז איר קראַנקער ברודער מיט זיין פרוי, וואָס זענען פון דער
פּראַווינץ געקומען אהער צו אַ דאַקטאָר.

די „אַראַבערין“ דערמאַנט זיך דעם שרעקלעכן מאַמענט, ווען מאַרעק
האַלצשטאַרק האָט ביי זיי אין ווינונג. נאָך אַ לענגערער לונגען-קראַנקייט,
אויסגעהויכט די נשמה. וואַכן-לאַנג האָט ער זיך ביי אַלעמען געבעטן מען
זאָל אים אַרויסלאָזן אויף דער גאַס, וווּ ער וועט שטאַרבן. קיינער איז אָבער
דערויף נישט איינגעגאַנגען...

ווי אַזוי באַזייטיקט מען דעם מת פון דער ווינונג? די פאַרצווייפלונג
פון אַלע שטוביקע האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ. די „אַראַבערין“ צוזאַמען
מיט די אוקראַינערין האָבן דעם טויטן פאַרפאַקט אין בעטגעוואַנט און
אַריינגעלייגט אין אַ זאַק פון קוילן. ווען עס איז געוואָרן אין דרויסן פינצ-
טער, האָבן זיי אַרויסגעטראָגן דעם טויטן און מיט דער הילף פון אַ קליין

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

קינדער־שליטעלע האָבן זיי די „קוילן“ אוועקגעפירט אין לעמבערגער פּאַרק און דאָרט דעם זאַק שנעל אונטערגעוואָרפֿן. צומאָרגנס איז אין דער לעמ־בערגער פּרעסע אָנגעגעבן געוואָרן, אַז די פּאָליציי האָט געפונען אַ גע־היימניספּולן מת און אַז מען זוכט די שולדיקע. מען האָט זיי קיינמאָל נישט אַנטדעקט.

א ביטל וואריאנטן

1. א ינגל אין דער ראָל פון אַ מיידל. — 2. אַ מיידל אין דער ראָל פון אַ בחור. — 3. זוכנדיק אַ גייסטיקע רעקאָמפּענסאַציע.
- 4. די טראַגיקאַמעדיע פון פאַרשטעלן זיך און אינסצעניזאַציע. — 5. אינקאָגניטאַ... פאַרן אייגענעם ווייב און וואָס דערפון איז אַרויסגעקומען. — 6. ווען איין פאַפירענער „אַריער“ האָט אַנגעטראַפן אַ צווייטן. — 7. אַ רב אַלס פראָוואַסלאָוונער פאַפּ. — 8. אין דער ראָל פון אַ גלח.

„אַ רעדאַקציע איז אַ רעדוקציע“. אומאַפהענגיק פון דער כסדרדיקייט פון רעפערירטע געפאַרן און פאַרהעלטענישן, זענען וועזנטלעך געווען פאַרן לעבן אויף „פאַפירן“; ערשטנס — די כסדרדיקע אומדערוואַרטקייט פון דער סיטואַציע (און צוזאַמען דערמיט די כסדרדיקע נויטווענדיקייט אין אימ-פראָוויזירן). צווייטנס — און דאָס אין יעדן פרט — די אומפאַרענדיקטע נויטווענדיקייט צו אינסצעניזירן, צו מאַכן כלערליי נייע טריקן.

רעדנדיק וועגן „אַ גוטן“ אָדער „שלעכטן“ אויסזען, האָט מען צום ביישפּיל דערמאָנט וועגן פאַרבן די האָר וועגן פאַרשידענע סיסטעמען פון אַנטאָן זיך; אַפילו ביז צו מאַכן פון זיך (פון אַ יונג מיידל) עפעס אַ מין מכשפה-געשטאַלט, אַ שרעק בילד פאַר פייגל. צי איז דאָס שוין אַלץ? פאַר-שטייט זיך, אַז נישט.

די עלטערן פון (דעם דעמאלט 9 יעריקן) אַדאַם פּראָסט איז איינגע-
פאלן זייער זון צו פאַרשטעלן... פאַר אַ מיידל. „איך האָב מיך באַהאַלטן
ביי אַן אַריערין אויף דער ליטשקאַווסקי-גאַס (אין לעמבערג). צום ערשט
בין איך דאָרט געווען אַליין. דערנאָך איז דאָרט אַהינגעקומען מיין פּאָטער
(וועלכער איז אַנטלאָפן פון לאַגער) און מיין מוטער (וועלכע איז שאַנטאַ-
זשירט געוואָרן אין בוטשאַטש). אויף דער גאַס בין איך נישט אַרויסגע-
גאַנגען. אין באַהעלטעניש בין איך נישט געווען איבערגעטאָן. אָבער ווען
די רוסי האָבן גענומען באַמבאַרדירן לעמבערג, און מען האָט געמוזט גיין
אין שוץ-קעלער, האָב איך זיך אויפסניי געמוזט איבערטאָן און בין געווען...
אַן אומגעזעצלעך קינד פון מיין מוטער. מיין פּאָטער האָט זיך אויך געמוזט
איבערטאָן ווי אַן עלטערע פרוי, ווייל אין קעלער האָט זיך געפונען אַ
משפּחה, וואָס האָט אים געקענט נאָך פון פאַר דער מלחמה. מיין פּאָטער
האָט געשפּילט די ראָל פון אַ טויב־שטומע, כדי זיך נישט צו פאַרראַטן
מיטן מענערשן קול. דער דאָזיקער משפּחה האָט מען געזאָגט, אַז מיר
זענען אַנטלאָפן פון סטאַניסלאָוואָו פון די רוסי. מיין טאַטע — די פרוי
האָט פאַרלוירן איר מאָן אין סטאַניסלאָוואָו און צוליב דעם איז זי פּול-
שטענדיק טויב געוואָרן. אויף אַזאַ אופן האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן ביז
די דייטשן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט, ד"ה ביז דעם 28טן יולי 1944.

בעת מיין באַהאַלטן זיך ביי דער דאָזיקער אַריערין, בין איך פון צייט
צו צייט געגאַנגען (אַלס מיידל) אין קלויסטער אַריין, כדי נישט צו דער-
וועקן קיין חשדים. כ'האָב געהאַט לאַנגע האָר און כ'האָב וועגן זיך גערעדט
אין ווייבלעכן געשלעכט. דאָס איז מיר, אגב, ביז צום סוף געווען שווער.
מיין פּאָטער איז געווען פאַרוויקלט אין אַ טוך און האָט געטראָגן אַ לאַנגע
ספּודניצע, הינטער וועלכער ער האָט געטראָגן פאַרקאַשערטע הויזן.

מען האָט געדאַרפט אַרויסגיין אויפן הויף כדי נישט צו ברענגען אויף
זיך קיין פאַרדאַכט. איך האָב זיך געשפּילט מיט אַ קליין מיידל און איינ-
מאַל בין איך אַראָפּגעפאלן פון דער הוידעלקע. אויפן הויף זענען געווען
אַ סך מענטשן, צום גליק האָבן זיי גאַרנישט באַמערקט.

מיין פּאָטער, אַרויסגייענדיק פון קעלער, פלעגט אַ קוק טון צי אויף
די טרעפן איז קיינער נישטאָ. דעמאַלט פלעגט ער פאַרשאַרצן די ספּודניצע
און גיך אַרויפלויפן אין שטוב אַריין. איינמאַל האָט דאָס באַמערקט עפעס

אָ הער, וועלכער איז געשטאָנען אין קעגנאיבערדיקן פענצטער. ער האָט געזאָגט דער באַלעבאַסטע, וועלכע האָט אונדז אויסבאַהאַלטן: — אייער טויב־שטומע באַבעשי לויפט עפעס צו־שנעל אויף די טרעפן, ווי פאַר אַן עלטערע פרוי (1).

אַדאַם פּראָסט האָט באַהאַלטן פּאַטאַגראַפֿיעס פון יענער צייט. אויף איינער זעט מען אים, ווי אַ יינגל. אויף דער צווייטער — ווי אַ מיידל. איך האָב אים געפרעגט אין וויץ, צי ער וואָלט נאָך איצט געקענט שפּילן די ראָל פון אַ מיידל? ער גיט אַ שמייכל; אין צווישן צייט איז ער דורכ־געגאַנגען די מוטאַציע פון דער שטימע. איך קוק אויף אים און אויף זיין פּאַטאַגראַפֿיע. יאָ, ער אַלס מיידל, איז נאָך, ווי מען זאָגט, האַלבע צרות. יעדעס מאָל, ווען איך טרעף אָבער זיין פּאַטער, דעם דאַקטאָר פּראָסט, אַ גענוג דיקלעכן מאַנספּאַרשוין, איז מיר שווער אים צו פאַר־וואַנדלען אין מיין פּאַרשטעלונג אין אַ באַבעשי.

און אָט דער אויבנדערציילטער פּאַל איז חלילה נישט געווען קיין איינצלנער: „מיין פּאַטער — דערציילט דוד טענענבוים — האָט דערליי־דיקט אַ באַהעלטעניש ביי אַ געוויסן פּאַליאַק אין זשימנע וואָדאָ, הינטער לעמבערג. מיר זענען ביי אים געווען אַרום דריי חדשים. דערנאָך האָט מען איבער אַ צענדליק הייזער געמאַכט פאַר אַ געטאָ און צווישן זיי — אויך דאָס הויז וווּ מיר האָבן זיך געפונען. היות מיר זענען פּאַרמעל דאָרט גע־ווען איינגעמאַלדן, האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל זיך אַרויסצוציען. דע־מאַלט איז מיין מוטער איינגעפּאַלן מיך צו פּאַרשטעלן אַלס מיידל. מיר האָבן דערליידיקט די געהעריקע פּאַפּירן און געדונגען אַ וווינונג אין זשימנע וואָדע. דאָס, וואָס איך האָב געהאַט קורצע האָר, האָט מיין מוטער פּאַר־טייטשט דערמיט, וואָס איך בין נאָך אַן אויערן־קראַנקייט. און דאָס, וואָס איך בין נישט געגאַנגען אין שולע — דערמיט, וואָס איך בין גערוון־קראַנק, אין נאָענטער שכנות האָט געווינט מיין שול־חבר. איך בין געווען צוזוי פּאַרענדערט, אַז ער האָט מיר נישט דערקענט, כאַטש ער האָט מיך עטלעכע מאָל געזען (2).

אויך ער האָט באַהאַלטן פּאַטאַגראַפֿיעס, אויף וועלכע ער האָט שוין

(1) מאַטעריאַלן פון „פּאַרשונגס־צענטער“ אין פּאַריז.
 (2) פּראָטאָקאָל נומ. 255 וואַיעוואַדישע יידישע קאָמיסיע אין קראַקע.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

לאַנגע האָר. מיידלשע, לאַנגע האָר. זעט אויס: מיט דער צייט זענען זיי אויסגעוואַקסן.

פאַרוואָס האָט מען די יינגלעך פאַרשטעלט פאַר מיידלעך אין נישט שווער צו פאַרשטיין. ס'איז געגאַנגען אין דעם, וואָס בעת אַ פאַרדאַכט האָט מען ביי די מענער פעסטגעשטעלט די "ראַסע" דורך בודק זיין צו זיי זענען געמלהט (1). אָפּטמאָל איז דאָס אויך קיין סימן נישט געווען (2). אָבער אויף דערויף האָט מען שוין נישט געקאַנט אויסשטעלן.

פונדעסטוועגן... האָבן זיך אויך געטראָפּן פאַרקערטע פּאַלן. די אַכט־יעריקע בראַנקע מאַנטעל איז צום ביישפּיל פאַרשטעלט געוואָרן אַלס יינגל. מען האָט איר אָפּגעשניטן די צעפּ, זי גלאַטיק פאַרקאַמט, מיט אַ שרונט אין דער זייט, אַנגעטאַן הייזעלעך און געהייסן רעדן וועגן זיך אין מעגלעכן געשלעכט. זי איז געווען, שמועסט מען, גאָר אַ שיינ יינגל און אַ קונדאַס, נישט בעסער פון אַלע איבעריקע אירס גלייכן (3). צוליב וואָס זשע האָט מען עס געטון? צוליב פּאַנטאַזיע? זענען זיי אין יענע צייטן אַזעלכע זאַכן גע־קראַכן אין קאַפּ? אַבסאָלוט נישט! די סיבות זענען געווען זייער באַשטימ־טע, נויטווענדיקע פּראַקטישע, פּראַזאַישע. דער מוטער האָט זיך, נעמ־לעך, איינגעגעבן צו באַקומען פאַרן קינד אַן אויטענטישן געבורט־שיין.

(1) ס'איז מיר שווער דאָ נישט צו ציטירן אַ געוויסן באַפּליגלטן זאַג פון אַ פּרוי, וועלכע האָט, העלפּנדיק יידן זיך געמוזט פאַרטראַכטן וועגן דעם דאָזיקן "באַזונדערן סימן". די דאָזיקע פּרוי איז נעמלעך געקומען צו דער איבערציגונג, אַז מען דאַרף אויפהערן די מיידלעך דורכצושטעכן די אויערן ביים אַנטאַן אויף ריינגלעך. מען קאַן נישט וויסן וועמען די מענטשן־פרעסער וועלן זיך אויסקלייבן פאַר קרבנות אין דער צוקונפט. אין אויסלאַנד האָט מען אַנגעהויבן פּראַקטיצירן אַנשטאט דעם דורכשטעכן די אויערן, אַנצוטאַן די אוירינגלעך מיט ספּעציעלע קלאַמערס. אַזוי אַרום קאַן אויסקומען, אַז אויך דורכגעשטאַכענע אויערן קאַנען מיט דער צייט ווערן, אַ באַזונדערער סימן.

(2) מילה איז אין פּוילן געווען, אַ באַזונדערער סימן פון יידן. אין ענגלאַנד (אָדער אין אַנדערע לענדער) האָט עס נישט געקענט זיין קיין סימן, ווייל ס'איז אַנגעווענדעט געוואָרן אויך פון נישט־יידן. אין פּוילן ביי נישט־יידן, האָט זיך אַזאַ זאַך געקענט טרעפּן נאַר ספּאַראַדיש, ווי אַן אַקט פון מעדיצינישער נויטווענדיקייט. דערמיט האָט זיך אויך פּאַרטיידיקט נישט איין, "פּאַפּירענער אַריער" ווען מ'האַט אים געכאַפּט ווען אים האָט זיך איינגעגעבן, "צו באַווייזן" אין אַלע אַנדערע פּרטים זיין נישט־יידישקייט, האָט זיך געמאַכט אַמאָל, אַז מ'האַט אים געגלויבט, חוץ דעם האָבן געוויסע יידן אויף, "אַרישע פּאַפּירן" דורכגעמאַכט אַ צווייטע אָפּעראַציע, וועלכע האָט געדאַרפט פאַרווישן די שפּורן פון דעם ריטועלן מילה־אַקט, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין דער קינדהייט.

(3) מאַטעריאַלן פון "פאַרשינגס־צענטער" אין פּאַריז.

מיכאל באַרוויטש

דאַרט אָבער האָט פיגורירט אַ ייִנגל, צוליב דעם, וואָס דאָס פּאַפּיר האָט דעצידירט וועגן לעבן האָט דאָס געשלעכט זיך געמוזט צופאַסן צום פּאַפּיר, נישט פּאַרקערט.

לאַמיר איבערחזרן: כדי צו דעמאָסטרירן דעם צייטווייליקן „אַריער“ האָבן געלויפּערט אַזויפּיל — דערביי אַזעלכע פּאַרשידנאַרטיקע פּאַקטאַרן, אַז די זאַרג צו פּאַרקאַנספּירירן דעם אָפּשטאַם האָט זיך אַריינגעריסן אין יעדער באַוועגונג, אין יעדן שריט.

די דאָזיקע „אויסשטראָלונג“ אין דעם געפּאַרפולן סוד איז פּאַרגע- מען נישט בלויז לויט „דער גלייכער ליניע“, ד״ה נישט בלויז מיטן וועג פון דירעקטע צוזאַמענהאַנגען, נאָר אָפּטמאַל מיט אַן אַרומיקן וועג.

אומאַפּהענגיק פון בייטן דעם נאַמען און די פּרטים פון אָפּשטאַם, האָט דאָס לעבן אויף „פּאַפּירן“ געבראַכט (און דאָס ווי אַ געזעץ) צו בייטן די פּראָפּעסיע. דאָס האָט ווידער געבראַכט מיט זיך אַ ווייטגייענדיקע ענ- דערונג פון לעבנס־סטיל, פון די פּאַראַינטערעסירונגען און נייגונגען. מיט איין וואָרט: דאָס צופאַסן זיך צו דעם שטייגער־לעבן פון יענער ניער פּראָ- פעסיע. אין מאַמענט ווען דאָס „איינאַרדענען זיך“ איז נאָך געווען אין גאַנג, די געפּאַר — דירעקט, באַשטימט, ממשותדיק און די וואַכזאַמקייט אַנגעשאַרפט, האָט מען געדענקט אין יעדן דעטיל פון דער „אומוואַנדלונג“. מיט דער צייט אָבער, ווען די סיטואַציע פון דעם פּאַפּירענעם „אַריער“ האָט זיך פּאַרפּעסטיקט און די געפּאַר דעקאַנספּירירט צו ווערן האָט אים גענומען אויסזען ווייניקער וואַרשיינלעך, האָט ער זיך גענומען פילן עט- וואָס זיכערער. דעמאָלט זענען במילא צוריקגעקומען די אַלטע „געוויינ- הייטן“. אַ קעכין (וועלכע איז פּריער געווען אַן אַדוואַקאַט) האָט פּלוצים גענומען אין דער האַנט אַריין אַ בוך. דערצו, גאַר אָפט נאָך אַזוינס, וואָס אַ קעכין לייענט געוויינלעך נישט. אַ שוואַרץ־אַרבעטערין (וועלכע איז פּריער געווען אַ דאַקטאָר), האָט זיך פּלוצים געטראָפּן, אַז עמיצער אין איר סביבה זאָל אַוועקפאַלן אין חלשות און דעמאָלט — צי קען אַ דאַק- טאָר, אין דער נאָענטקייט פון אַ קראַנקן, זיך איינהאַלטן פון צו געבן אים כאַטש די ערשטע הילף!

אַרישע פאפירן

דאָס פּלוצימדיקע אַנרופן זיך פון די סטרונעס, וועלכע זענען פאַר-
משפּט געווען אויף אַרבעטסלאָזיקייט האָט טיילמאָל געהאַט אויך אַנדערע
סיבות. צום ביישפּיל:

דער באַרימטער געלערנטער — דער באַקטעריאלאָג, פּראָפּ. לודוויק
הירשפעלד (געשמדט שוין אין די קינדער־יאָרן און ביז צו דער מלחמה,
נישט האַבנדיק קיין שום מגע־ומשא מיט זיין ייִדישער אָפּשטאַמונג) האָט
נאָך דעם ווי ער איז אַנטלאָפּן פון וואַרשעווער געטאָ, (ווי ער איז דורך די
דייטשן אַריינגעטריבן געוואָרן), גענומען דורכמאַכן דאָס לעבן אויף „פּאַ-
פּירן“ מיט אַלע אירע צרות. אין אַ געוויסן מאָמענט האָט ער זיך געפונען
צוזאַמען מיט זיין טאָכטער אין אַ פּוילישן פּריצישן הויף, דאָרט האָט ער
זיך געפונען נישט אַלס באַהאַלטענער ייד, נאָר צווישן אַ גאַנצע ריי אַנדערע
פּערזאָנען (נישט־יידן), וועלכע האָבן אין יענער צייט געמוזט פּאַרלאָזן זייע-
רע וווינ־ערטער און זוכן זיך אַ באַהעלטעניש. אַזעלכע מינים דערשיינונג-
גען האָט מען דעמאָלט געקענט טרעפּן אַ סך. אין געגעבענעם פּאַל האָבן די
באַלעבאַטיג געהאַט צו זייערע געסט די בעסטע באַציונג. דאָס האָט, נאָטיר-
לעך, נישט געקאָנט פאַרהיטן דערפון, אַז די וועלכע האָבן געזעסן ביי די
„פּרעמדע טישן“ זאָלן פון צייט צו צייט (באָדיי פון דער דינערשאַפּט)
נישט האָבן קיין בושות, עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז דאָס אַלץ,
(סיי די דאָזיקע בושות, סיי דאָס עסן „יענעמס ברויט“ אין אַלגעמיין) האָט
געטראָפּן אין דער אייגנליבע און אין דער אַמביציע, באַזונדערס ביי מענ-
טשן, וועלכע האָבן הינטער זיך געהאַט אַ בעסערע פאַרגאַנגענהייט.

די סיטואַציע האָט דערביי פאַרלאָנגט פון די דאָזיקע מענטשן (און
דאָס נישט בלויז פון פּראָפּ. הירשפעלד), אַז זיי זאָלן ווערן גרויע, נישט
אַנזעעוודיקע מענטשן, וואָס טיילן זיך מיט גאַרנישט אויס פון זייער סביבה,
די לאַגע פון זיין „אַ פינפט ראָד צום וואָגן“ האָט באַזונדערס דעפּרי-
מירנדיק געווירקט אויפן פּראָפעסאָרס טאָכטער. זי האָט געדענקט ווי איר
פאָטער האָט געשטראַלט אין די לעקציע־זאָלן פון די אוניווערסיטעטן אין
וואַרשע, פאַריז אַאָנד. הויפטשטעט. און זי האָט אויך געדענקט די אַמאָלי-
קע באַציונג פון אַנדערע מענטשן צו איר, דעם פּראָפעסאָרס טאָכטער. דאָ
איז זי געווען די טאָכטער פון אַ גרויען, פאַרטונקלטן מענטש, אין דער
פאַרשטעלונג פון דער דינערשאַפּט — אַ בעטלער. צו דעם צו זענען די

דאזיקע רעפלעקסן זיך צוזאמענגעקומען מיט איר קרענק, וואָס האָט גע-
מאַכט אַ סוף צו איר יונג לעבן.

— און איך האָב זיך געטראַכט — דערציילט דער פּראָפּ. הירשפעלד
— איך וועל פּרוּווּן צו שפּילן די שווערסטע שפּיל — מיט דעם כּח פּון מיין
וואָרט וועל איך פּרוּווּן צו שאַפּן די וויזיע פּון דער גרויסער וועלט, פּון
דעם אוניווערזיטעטס-לעבן, פּול מיט שפּאַנונגען און האַפּענונגען. אין משך
פּון די לאַנגע ווינטער-אָונטן האָט די גאַנצע געזעלשאַפט איבערגעקליבן
אַרבעט און איך האָב, הויך אויף אַ קול, פּאַרגעלייענט ראַמאַנען. איך האָב
פּאַרגעלייגט דער געזעלשאַפט, אַנשטאט פּאַרצולייענען ראַמאַנען, צו האַלטן
פאַר זיי רעפּעראַטן. איך האָב, וואָס אַן אמת געוואַלט אַפּדאַנקען די גראַ-
בקאָווסקיס פאַר זייער גוטסקייט דורך געבן זיי אַ ביסל גייסטיקע צעשטריי-
אונג. אָבער מיין הויפט-ציל איז געווען, אַז מיין טאַכטער זאָל זיך נישט
פּילן, ווי אַ טאַכטער פּון אַ גרויען מענטש, אַז זי זאָל אויפּסניי קאַנען קוקן
מיט צוטרוי אין דער צוקונפּט אַריין. און איך האָב אַנגעהויבן מיינע רעפּע-
ראַטן. איך האָב זיך באַמייט צו רעדן וועגן זאַכן, וואָס זאָלן אַלעמען פּאַר-
אינטערעסירן. איך האָב גערעדט וועגן די סיבות פּון וועלט-אַנטשטיינג, וועגן
די דעמאָלטיקע פּרוּווּן אויסצוטייטשן די אַנטשטיינג פּון די מינים
אד"גל. וווּ זענען די צייטן ווען סטודענטן פּלעגן קומען פּון אַנדערע אַפּ-
טיילונגען כדי מיט שפּאַנונג צו הערן מיינע רעפּעראַטן? ווי ווייט אומרעאַל
האָט מיר איצט אויסגעזען מיין פּאַרלעזונג אין פּאַריז, וווּ צווישן די סטו-
דענטן האָב איך געזען מיין צעשטראַלט קינד! דאָ — ווי אַ צוגאַב צום אי-
בערקלייבן די אַרבעט — האָט איך גערעדט צו עלטערע מענטשן, מיטן
געדאַנק, ניין, מיט דער ווייטיקלעכער האַפּענונג, אַז מיט דער היץ פּון
מיינע ווערטער וועל איך קענען דערוואַרעמען מיין פּרינדיק קינד.

די פּרוי גראַבקאָווסקאַ האָט מיך שפּעטער געפּרעגט: הלאַמי איך
דעקאַנספּיריר זיך אַזוי? „טייערע פּרוי! מיין לעבן וואַלט איך אַפּגעגעבן.
ווען איך זאָל עס קענען אַריינזעצן אין מיין קינד. און ווען איך האָב גע-
רעדט האָב איך געהאַט דעם אינדרוק, אַז זי רייסט זיך פּון אירע מאַטערנ-
דיקע געדאַנקען, פּון דער טראַגעדיע, וואָס הייסט: באַהאַלטן זיך. פּון די
זכּרונות וועגן די אומגעקומענע און פּון דער בענקשאַפט נאָך דער אייגע-

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

בער היים. איך פיר זי אַריין אין דער גרויסער, שטראַלנדיקער וועלט. איך דערמאָן זי די זאַרגלאָזע צייט פון אירע סטודיען אין פאַריו"1).

דאָס מאַניפעסטירן דעם שייכות מיט דעם געפייניקטן פּאַלק, מיט זיינע מנהגים, טראַדיציעס און קולטור-ווערטן האָט, טראַץ די פרינציפן פון קאָנספּיראַציע, להכעיס דער געפאַר, אָנגענומען אַ פאַרשידנאַרטיקע וועג-דונג. מיר ווילן דערמאָנען דאָ וועגן איין פאַרם פון די דאָזיקע געפילן: וועגן פּראַקטיצירן, בעתן זיין אויף „פּאַפּירן“, די יידישע רעליגיעזע טראַ-דיציעס:

„...אונדזער באַלעבאַסטע 2) געדענקט זייער גוט וועגן די דאַטעס פון די יידישע ימים-טובים. נאָך מיט צוויי וואַכן צוריק האָט זי אויסגערעכנט ווען עס וועלן היי-יאָר אויספאַלן די ימים-נוראים. זי קוקט אויס אומגע-דולדיק יעדן שבת און יעדן יום-טוב זי זאָל האָבן די מעגלעכקייט אָנצו-צינדן ליכט, אָדער צו מאַכן אַ בעסער אָונטברויט. זי וויל, אויף איר אופן, אויסדריקן איר צוגעבונדנקייט צום יידישן פּאַלק און גלייכצייטיק אויך אונדז אין דעם דערמאָנען 3). וואָס אַן אמת האָט זי נישט קיין גרויסע טראַדיציאָנעלע דערציונג. זי דריקט דאָס אַלץ אָבער אויס אויף איר אופן. זי פאַרזיכערט אונדז אַלעמאַל, אַז אין איר וווינונג וועלן קיין יידן אין דייטשע הענט נישט אַריינפאַלן, ווייל זי בעט צו גאָט און ער הערט איר געבעט.

נעכטן אין דער פרי האָט אונדז די באַלעבאַסטע אָנגעזאָגט, אַז היינט אויף דער נאַכט איז יום-טוב. מיר האָבן אָנגעהויבן קלערן צי זי איז זיך נישט טועה 4). איינעם האָט זיך אויסגעדוכט, אַז דער יום טוב איז שוין אַדורך מיט אַ וואָך צוריק. לויט די חשבונות פון אַ צווייטן האָט יום-טוב געדאַרפט ערשט זיין אין אַ וואָך אַרום. געזיגט האָט אָבער די מיינונג פון

1) לודוויק הירשפעלד: „די געשיכטע פון איין לעבן“ — 1946. פאַרלאַג: טשיטעלניק.

2) עס גייט דאָ וועגן אַ יידישע פרוי. אייף „פּאַפּירן“ וועלכע דינגט אויף איר נאָמען אַ וווינונג, אין וועלכער זי אַרדנט איין „אַ מלינה“ פאַר אַנדערע יידן.

3) ד. ה. די וואָס האָבן זיך באַהאַלטן אין איר שטוב.

4) אין יענער צייט איז קיין יידישער לוח נישט געווען און מען האָט געמוזט די דאַטעס פון די ימים טובים אַליין אויסרעכענען.

אונדזער באַלעבאָסטע, כאָטש זי האָט זיך ווייניק וואָס געקענט אויף ריי-
טועלע אויסרעכענונגען (1).

און אַט אַ פּראָגמענט פונעם גבית־עדות פון מאַסיאַ מאַלץ (געבוירן
אין בוקאווסק, פּאָוויאַט סאַנאַק, אין יאָר 1924):

„דער פּאַפּ, וועלכן די דייטשן האָבן איבערגעגעבן די פּאַרוואַלטונג
פון מיין פּאָטערס פּאַרמעגן (600 מאָרג וואַלד), — האָט מיר אַרויסגעגעבן
אַ לעגיטימאַציע אויפן נאַמען טשעסלאַוואַ סאַקאַלאַווסקאַ.

אַ דאַנק דער דאָזיקער לעגיטימאַציע איז מיר געלונגען אַרויסצובאַ-
קומען זיך פונעם געטאַ און צו דערגרייכן די באַן־סטאַנציע. איך בין
אַוועקגעפאַרן קיין טאַרנאָוו. איך האָב מיך דעמאָלט צעשיידט מיט מייע
עלטערן און מער האָב איך זיי נישט געזען. אויף צומאַרגנס, נאָך מיין אָפּ-
פאַרן, איז אין בוקאווסק פּאַרגעקומען אַן „אַקציע“. אין טאַרנאָוו האָב איך
געוואָלט זען מיין קוזין, מען האָט מיך אָבער נישט אַריינגעלאָזט אין געטאַ
און איך האָב מורא געהאַט מיך צופיל אַרומצודרייען. איך בין אַוועק-
געפאַרן קיין קראַקע. אין צוג האָבן מיך מענטשן געפּרעגט ווהיין איך פאַר.
איך האָב געזאָגט, אַז איך האָב אַ פעטער, אַ גלח און איך פאַר טאַקע צו
אים. אין קראַקע האָב איך נישט געוואָסט וווּ זיך אַהינצוטון. איך האָב גע-
האַט אין טאַש 250 זלאָטעס. איך האָב מיך אַרומגעשלעפּט אומבאַהאַלפּן
איבער דער שטאָט. אין אַ געוויסן מאַמענט האָב איך דערזען אַ מענטש מיט
אַ מגן־דוד און אַן אויפּשריפט „אַרצט“. איך בין צו אים צוגעגאַנגען, פאַר-
געשטעלט מיין לאַגע. ער האָט מיך אָפּגעשיקט צו אַן אונגאַרישן ייד מיטן
נאַמען טראַכטמאַן, וועלכער האָט געלעבט אויף „אַרישע פּאַפּירן“ און אויס-
באַהאַלטן ביי זיך 4 יידישע פּרויען. טראַכטמאַן האָט אַרויסגעוויזן אַ סך
האַרציקייט און האָט זיך מיט מיר פּאַרנומען. איך האָב געוואָלט צוריק-
פאַרן אַהיים, קיין בוקאווסק, ווייל איך האָבן שטאַרק געבענקט. טראַכטמאַן
האַט מיר אויף דעם נישט דערלויבט, האַלטנדיק, אַז איך וואָלט אַזוי אַרום
געגאַנגען אויף אַ זיכערן טויט. ער האָט מיך געשיקט קיין קאַצמיזשאוּוו.
אייע פון די מיידלעך וואָס זענען געווען באַהאַלטן, האָט מיר געראַטן, אַז

(1) ט. באַזשיקאווסקי: „צווישן פּאַלנדיקע ווענט“, זייט 182-183.

אַרײַנע פּאַפּירן

אין קאָנצערטן און זאַל אין מיך ווענדן צום בעקער (דעם נאָמען געדענק אין נישט), אַ גאַר אַרנטלעכער מענטש. אין בין אָפּגעפּאַרן קיין קאָנצערט זשאָו, דאָרט בין אין אַרײַנגעגאַנגען אין דער בעקעריי מכלומרשט קויפן אַ זעמל. אין האָב געפּרעגט צו זײ דאָרפן נישט אַ מענטש צו הילף. דער בעקער האָט מיך אָפּגעשיקט צו די קאָסאָוסקיס וואָס האָבן געהאַלטן דעם באַן-בופּעט. זײ האָבן זיך צו מיר שטאַרק צוגעבונדן און מיך באַהאַנדלט ווי אַן אייגן קינד. אין האָב שווער געאַרבעט, אָבער דאָס איז פאַר מיר געווען אַ סגולה, ווייל בשעת דער אַרבעט פלעג אין פאַרגעסן אין מײנע צרות. די ערגסטע זענען געווען די פּרײע מאַמענטן ווען אין פלעג מיך דערמאָנען אין דער פאַרגאַנגענהײט.

מײנע בעל-טובות זענען געווען אַנטיסעמיטן. מיט אַ געוויסער צײט שפּעטער האָבן מײנע בעל-בתים אויפגענומען בײ זיך אַ 12-יעריק מײ-דעלע קאָזיאַ, אַ יתומה וואָס דער גלח פון בוטשטאטש האָט צו זײ גע-ברענגט. איר מוטער איז אומגעקומען אין אַשוויינעטשם און דער טאַטע האָט זיך געפונען אין געפאַנגענשאַפט. מיר האָבן זיך שטאַרק ליב באַ-קומען. עס האָט אונדז אינסטינקטיוו געצויגן איינע צו דער אַנדערער. טיילמאַל פלעגט זיך מיר דוכטן, אַז זי איז אַ יידישע. איר גוט אויסזען און דאָס וואָס זי האָט זיך אויסגעצײכנט אַרײענטירט אין אַלע רעליגיעזע מנהגים פלעגט בײ מיר אַוועקנעמען יעדן חשד. נאָכן אַרײנקומען פון דער רוטער אַרמײ האָבן די קאָסאָוסקיס, (זײ האָבן געשטאַמט פון בידגאַשטש און זענען פון דאָרט אַרויסגעשיקט געוואָרן) געדאַרפט פאַרלאָזן קאָנצערטן זשאָו, און זײ האָבן זיך געגרייט צו דער רײזע.

אַ געוויסן אָונט האָט קאָזיאַ (אין אמתן האָט זי געהייסן רײסע) נישט געקענט איינשלאָפן. זי האָט זיך אַזוי לאַנג געדרייט אין בעט ביז זי האָט זיך מודה געווען, אַז זי איז אַ יידישע. מיר האָבן זיך אַרומגעכאַפט און אַדורכגעשמעסט אַ גאַנצע נאַכט. מיר האָבן זיך דערצײלט וועגן אונדזערע משפחות און דערמאָנט זכרונות פונעם אַמאָליקן לעבן¹).

מיר האָבן דערמאָנט וועגן פאַרשידענע אינסצעניזאַציעס, וועלכע עס האָבן קאָמפּאַנירט די פּאַפּירענע „אַרײער“, וועגן אויסטראַכטן פּיקטיווע משפחות און משפּחה-ווײזטן, וועגן פּײערן די נאָמענסטעג, וועגן שיקן זיך

(1) וו. יי. ה. ק. פּראָט. נומ' 1043.

אליין... בריוו און מתנות און וועגן איינארדענען (צוליב דעם זעלביקן טעם) שמחהלעך. די דאזיקע ענינים וואלטן געקענט אויסזען פריילעך ווען זיי וואלטן נישט פארגעקומען אויפן סאמע ראנד פון אפגרונט. זייער קאמיוז האט זיך געגרענעצט מיט דער טראגעדיע, נישט נאר אויף איין שריט, נאר אויף איין זשעסט, אויף איין ווארט, אדער א גרימאסע. און גאנץ אפט האט ער זיך נישט בלויז געגרענעצט, נאר איז געווען מיט דער טראגעדיע אג-געזאפט און דורכגענומען. דעריבער, ווען מען וואלט דאס לעבן אויף «פא-פירן» געוואלט אויסדריקן אין א צייכענונג און ווען דער צייכנער וואלט צוהילף גענומען אלטמאדישע סימבאלן וואלט ער אויסגעקליבן אזא: דער הויפטהעלד אין א לאכנדיקער מאסקע פירט אויס א טאנץ מיטן טויט.

יעדער פאפירענער «אריער» האט איבערגעלעבט נעבן די מאמענטן פון געפאר — און אפט צוזאמען מיט זיי — צענדליקער קאמישע סיטוא-ציעס. און נאך מער — אויסטערלישע «קורצשלוסן», איבערבליקן, קאג-פראנטאציעס. דערמיט בין איך אויסן (צווישן אנדערן) די געשפרעכן מיט די (באהאלטענע) יידן וועגן יידן, די אלע חשדים פון די נישט-יידן וועגן יידישער אפשטאמונג, דאס אויפבויען גאנצע ראסן-טעאריעס אויפן סמך פון גאנץ צופעליקע דערשיינונגען. אממייסטן קאמיש דערביי איז געווען דאס, וואס טראץ דעם טעות, וואס אזא טעארעטיקער איז באגאנגען שוין אין סאמע יסוד (וועגן וואס ער אליין האט קיינמאל נישט געוויסט, ס'האט אבער וועגן דעם גוט געוויסט זיין מיטשמועסער, דער באהאלטענער ייד), האט דאך אלץ געשטימט ביז צום לעצטן פונקט. דערביי — די זעלבסט-פרידנקייט און די זעלבסטזיכערקייט פון אזעלכע ראסיסטן און אין סך-הכל: אויפן סמך פון אזעלכע אבסורדאלע נארישקייטן — לאגערן, גאז-קאמערן, א ים מיט איבערמענטשלעכע ליידן, וואס מענטשן האבן גורם געווען אג-דערע מענטשן. און זעקס מיליאן קרבנות. ערשט אין דער דאזיקער גלייכ-שטעלונג נעמט אן א באזונדערע אויסדריקלעכקייט די פארקערטע העראר-כיע אין דעם לעבן אויף «ארישע פאפירן». זיי טייטשן אויך אויס פארוואס — ביים שרייבן די דאזיקע באמערקונגען — קער איך זיך אלעמאל אום צו פארשידענע קלייניקייטן און צו דעם «קאמיוז» פון צופעליקע סיטוא-ציעס. אין דעם גראטעסקן קווי-פרא-קווא פון דעם מין האט שטענדיק גע-חוזקט א דורכנעמענדיק געלעכטער.

אַר ישע פאַפירן

מיספּאַרשטענדענישן אויף דעם דאָזיקן געביט האָבן איבעריקנס נישט געפעלט אויך צווישן י'דן:
1944-סטער יאָר. וואַרשע. אין אַ געשפרעך איבער דער "י'דן-פּראָגע", געפירט צופעליק, אין אַ צופעליקער געזעלשאַפט, וואָס האָט זיך צופעליק פּאַרזאַמלט אין איינער אַ שטוב, האָט אויך אַנטייל גענומען אַ געוויסע יונגע פּרוי. אַרויסזאָגנדיק איר שטאַנדפּונקט האָט זי זיך נישט באַנגונט בלויז מיט טעאַרעטישע הנחות, נאָר האָט אויך אים באַקרעפטיקט מיט מענטש-לעכע פּסיכאָלאָגישע פּאַקטאַרן. צווישן די געסט האָט זיך געפונען אויך אַ באַהאַלטענער י'ד. די אַקצענטן, וועלכע האָבן עדות געזאָגט וועגן דער ערנסטקייט פון דער יונגער פּרוי ביים באַהאַנדלען די "י'דן-פּראָגע" האָבן אים גערירט. ווען דער עולם איז זיך צעגאַנגען, האָט ער איר פּאַרגעלייגט זי אָפּצופירן אַ היים. אויפן וועג האָבן זיי פּאַרגעזעצט דאָס געשפרעך. עס האָט זיך פּאַרבונדן אַ פּריינטשאַפט. אין צוויי חדשים אַרום האָבן זיי חתונה געהאַט. ערשט אין אַכט חדשים אַרום (ד"ה אין זעקס חדשים נאָך זייער חתונה) האָט די פּרוי פּאַרטרויט דעם מאַן. אַז זי איז אַ י'דישע. אין רעזולטאַט פון דער דאָזיקער פּאַרטרויאונג האָט זי זיך דערוווסט, אַז ער איז אויך אַ י'ד.
אַ פּאַרפאַלק!

אַנדערהאלבן יאָר נאָך דער מלחמה האָבן איך אין איינער אַ וואַרשע-ווער קאַפּע געטראָפּן אַ י'נגערן קאַלעגע פון די אוניווערסיטעט-יאָרן, דעם י'ד ז. ער איז געזעסן ביי אַ טישל אין דער געזעלשאַפט פון נאָך עטלעכע מענטשן. די גרופּע האָט אויפן ערשטן אויגנבליק געמאַכט דעם איינדרוק, ווי אַ משפּחה. איך האָב אים געגריסט. ז. האָט צום ערשט צוריקגעענט-פערט, דערנאָך האָט ער די זייניקע איבערגעבעטן און זיך דערנענטערט צו מיין טישל ווי געוויינלעך ביים באַגעגענען זיך נאָך אַזויפיל (און נאָך אַזעלכע) יאָרן נישט זעען זיך, זענען געפאַלן סטעראַטיפּישע פּראָגן. קעגן דער געוויינהייט, האָט מיין קאַלעגע נישט אַ מאַך געטון מיטן קאַפּ צום צייכן, אַז "מען וואָלט געקענט גאַנצע ביכער אַנשרייבן". ער איז באַלד גרייט געווען מיר צו געבן אינפּאַרמאַציעס פון אַ גאַנץ זאַלעכן אינהאַלט. נישט געקוקט אויף זיין כאַראַקטעריסטישער פּאַוואַלעדיקייט האָט ער זיי געגעבן מיט אַ געוויסער איליקייט. מסתמא כּדי עפעס נישט צו פּאַר-

שפעטיקן. ובכן: נאך פארשידענע איבערלעבענישן אין די ערשטע יארן פון דער אָקופאַציע האָט ער זיך לטוף געפונען אין עפעס אַ פאַרטיזאַנער אָפטיילונג. דאָרט האָט ער באַקענט זיין איצטיקע פרוי. יאָ, יאָ, דאָס איז טאַקע יענע יונגע, שיינע בלאַנדיקע ביים טישל. די עלטערע פרוי — דאָס איז איר מוטער — זיין שוויגער. דער מאַנספאַרשויזן וואָס זיצט מיט זיי ביים טישל איז זיין שווער. די איבעריקע צוויי פרויען — זענען מוֹ-מעס (אָדער קוזינקעס) פון דער פרוי. זיי וווינען אַלע אין פויזן פון וואַנען זיין פרוי שטאַמט טאַקע. אין וואַרשע געפינען זיי זיך נאָר אויף אַן אויס־פלוג. ער אַליין געפינט זיך דאָ אין אַמטלעכע אָנגעלעגנהייטן, דעריבער האָט ער זיי מיטגענומען. זיי האָבן נאָך נישט געזען די הויפטשטאַט נאָך דער מלחמה און זיי האָבן איצט אויסגענוצט די געלעגנהייט. (אגב זעען זיי טאַקע אויס ווי „אַ משפחה אונטערוועגס“; אויף דעם האָט מען זיך געקענט אָנשטויסן אַפילו אָן זיינע אינפאַרמאַציעס). ווי עס גייט אים? נישקשה, גאַנץ גוט! ער איז אַ דירעקטאָר פון די און די אונטערנונגען אין פויזן. מאַטעריעל? יאָ, ער קען זיך נישט באַקלאַגן, פאַרקערט: ער ווערט זייער געאַכט און געשעצט.

איך גלויב אים. אַ דירעקטאָר, ווי פון בילד אַראָפּ. אַנאַרמאַל דיק, אָנגעגאַסן און שוין מיט דער דאָזיקער אָנגעגאַסנקייט — שווער פאַמע־לעך, וועקנדיק אַכטונג צו זיך.

ער האָט אָבער די אינפאַרמאַציעס וועגן זיך נישט פאַרענדיקט. ביז איצט איז נאָר געווען אַ נויטווענדיקער אַריינפיר. דער פרט וואָס גיט אים דעם אייגנטלעכן אימפולס זיך אַראָפּצורעדן פון האַרץ (און דערפון נעמט זיך אויך זיין אייליקייט בעתן דערציילן) קומט אין אַ מינוט אַרום. — נאַטירלעך — זאָגט ער — וועגן דעם, אַז איך בין אַ ייד, ווייסט קיינער נישט.

אין זיך בין איך אַביסל פאַרווונדערט. אויב מען קען רעדן וועגן „אַ נישט גוטן“ אויסזען, אָדער וועגן „אַ ראַסן־פנים“ קען דאָס געזאָגט ווערן בנוגע מיין מיטשמעסער. דאָס איז געוויס מיין סוביעקטיוו געפיל, וואָס ווערט אַרויסגערופן פון דעם, וואָס איך קען אים צופעליק. — קיינער נישט? — פּרעג איך און די דאָזיקע פּראַגע שטעל איך בכדי בכלל עפעס צו זאָגן.

אַר ישע פאפירן

- געוויס! קיינעם וואָלט נישט אפילו נישט איינגעפאלן!
אויף להכעיס, צוליב זיין אינטאָנאַציע פון דער לעצטער פראַגע, מאַך
איך דעם אַנשטעל פון אַן איגנאַראַנט אין די דאָזיקע פראַגן, וועלכע איך
קען זייער גוט און באַמערק:
— אָבער זאָגט מיר, איך בעט אייך, פאַרוואָס האַלט איר אויך איצט,
נאָך דער מלחמה, דאָס קאָנספּירירן אייער ראַסע פאַר אַזוי „זעלבסט-
פאַרשטענדלעך“ און אַזוי „נאַטירלעך“?
קעגן מיינע דערוואַרטונגען האָט מייַן מיטשמועסער זיך נישט פאַרופן
אויף די אַרגומענטן פון דער „אַטמאָספּער“ און נישט אויפן ווילן צו אַ
„פולשטענדיקער אַסימילאַציע“. אפשר האָט ער אויך טראָץ מייַן פראַגע
געוויסט, אַז איך קען די דאָזיקע טענדענצן און, אַז מען דאַרף זיי מיר
ערשט נישט ספּעציעל פאַרטייטשן. ער האָט אָבער געהאַט זיין פּערזענלעכן
„האַז, פאַר וועלכן ער איז אַנטלאָפּן“. ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט זיינע
וואַסערדיקע, פאַרזאָרגטע אויגן, עטלעכע מאָל אַ באַוועג געטון מיט זיינע
פולע ליפּן און דיקע באַקן, געכאַפט דעם אַטעם און געזאָגט:
— מייַן פּרוי און איר משפּחה ווייסן אויך נישט דערפּון. כ'האַב
אייך טאַקע וועגן דעם געוואָלט וואַרענען איידער איך וועל אייך פאַר זיי
פאַרשטעלן. לעצטנס לעב איך איבער אַן אמתע טראַגעדיע צוליב דעם.
— ערשט לעצטנס?
— מייַן פּרוי דאַרף געבוירן אַ קינד. כ'ווייס נישט וואָס צו טון.
ס'איז איינגעטרעטן אַ לענגער שטילשווייגן.
— ראָט מיך, איך בעט אייך, וואָס קען מען אין אַזאַ פאַל טון? —
האַט ער אָנגעהויבן אין אַ מינוט אַרום.
— כ'מייַן — האָב איך מיט אַ כיוון געזאָגט — אַז דאָס בעסטע וואָלט
געווען איר אויסצוזאָגן דעם דאָזיקן „שרעקלעכן“ אמת.
— און צי האַט איר זיך ליב? — האָב איך ווייטער געפּרעגט.
— זייער און...
און מיט דער גאַנצער — לאַמיר דאָס אַנרופן — משפּחה-קלאַוויאַטור:
מיט די מומעס, פעטערס און די „קוואַטערס“ און שוין אויך מיט די
פאַרגעזעענע „קוואַטערס“ פון צוקונפטיקן דור; מיט דעם שטאַלץ פון
דער משפּחה פון איידעמס פעיקייטן און געזעלשאַפטלעכער פּאַזיציע; מיט

מיכאל באַר וויטש

דער רירנדיקער זאַרג און גוטסקייט פון שווער און שוויגער צו דעם איי-
דעם. „מיין ליבכען וואָס ווילסטו נאָך מער?“
— און דעריבער? — פּראַוואַציר איד.

— דאָס וואָלט געווען דער סוף — זאָגט ער, קוקנדיק סענטימענטאַל
און טרויעריק אין דער ריכטונג פון טישל וווּ עס זיצט די משפּחה. —
דאָס וואָלט אומבאַדינגט געברענגט צו אַן איבעררייס און דאָס וואָלט איד
נישט איבערגעלעבט; נישט מיין פרוי, נישט מייענע שוויגער-עלטערן.
— דאָס איבעררייסן?

אין זיך טראַכט איד: אַפּוועגנדיק די גאַנצע „ראַם“ און די שייך,
מיט וועלכער זיין פּאַמיליע (וואָס לויכט פאַר מיר איצט אין דער פּערס-
פּעקטיוו פון אַ קאַפּע-טיש) האָט שוין באַוווּזן אַרומצוואַקסן, דראַגט נישט
קיין שום איבעררייס. חוץ דעם מיטן איבעררייס. אַדער אַן אים, וואָלט
די אַלע גליקלעכע (מיט אים און מיט איר) איבערגעהאַלטן דעם דאָזיקן
דונער פון העלן הימל. מיט בירגערלעכער אויסגעהאַלטנקייט, ביז אין דער
טיפּער עלטער. אָבער איידער אַרויסצוזאָגן מיין פּראַוואַציע פּאַרויסזעאונג,
פרעג איד ווייטער נאָווי:

— אָבער פאַרוואָס?

— זיי זענען שרעקלעכע אַנטיסעמיטן...

עס מאַטערט מיך הויך אויסצודריקן מיין פאַרווונדערונג: — „כאַטש
זיי ווייסן נישט, אַז איר זענט אַ יד?“ איד טו דאָס אָבער נישט. בייזווילי-
קייט איז בייזוויליקייט און סוביעקטיווע עגמת נפּשן דאַרף מען שאַנעווען.
צום פּאַמיליע-טישל האָב איד שוין קיין חשק נישט געהאַט צוצוגיין,
איד בין אַ לאַיאַלער מענטש און קיין סודות וואָלט איד נישט פאַראַטן,
אָבער פון דער צווייטער זייט האָב איד נישט געהאַט קיין שום סיבות צו
פאַרשטעלן אי מיין אַנדערע ראַסע, אי מייענע אַנדערע אַנשויונגען. דער-
נאָך וואָלטן זיי אים נאָך געקענט פאַרהאַלטן, וואָס ער חברט זיך מיט
אַזעלכע ווי איד.

איד האָב אים קיין שום זאָך נישט געעצהט. איד האָב זיך נאָר
דערלויבט אויף איין באַמערקונג: אַז ער זאָל דאָס קינד — טראַץ אַלעם —
דאָך נישט האַלטן אין פּולשטענדיקן אומוויסן.
— אין אַזא קלימאַט קען פון אים לייכט אויסוואַקסן אַ פּעסטער

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

אַנטיסעמיט; דערנאָך וועט פּלוצים עמיצער אַרויסשלעפּן זיין אָפּשטאַם, וועגן וועלכן ער האָט קיין אַנונג נישט געהאַט. און דעמאָלט וועט טאַקע זיין אַ טראַגעדיע. עס איז דאָך שוין אַזעלכעס געווען. אפילו פאַר דער היטלעריסטישער אַקופאַציע.

צוריקקומענדיק צו די אַקופאַציע־יאָרן און צו די מיספאַרשטענדע־נישן צווישן יידן, וועלכע האָבן געלעבט אויף „אַרישע פּאַפִירן“:

אין אַלקוש איז דער אַנפירער (אָדער פאַרטרעטער פון אַנפירער) פון אַ מלוכהשער דייטשער אונטערנעמונג געווען אַן אוקראַינער (געשיקט אויף דעם דאָזיקן פּאַסטן דורך דער אַקופאַציע־מאַכט), וואָס האָט אַוואַנט־סירט צו אַ „פּאַלקסדויטש“ אָדער גאָר „רייכסדויטש“. ווי עס פּאַסט פאַר אַ דייטש (דערצו נאָך פון אַ יונגער דאַטע, אויף אַ וויכטיקן — אין לאַקאַלן מאַסשטאַב־אַמט) האָט ער זיך אויפגעפירט גענוג „ענערגיש“.

אינמאָל איז אין זיין פּריוואַטער וווינונג קאַליע געוואָרן דאָס עלעק־טרישע ליכט. צוליב דעם האָט ער זיך געווענדט — ווי ס'איז אין יענער צייט געווען דער שטייגער — צום נאַענטן לאַגער, מען זאָל אים אַרויס־שיקן פּאַכמענער צו פאַריכטן דאָס ליכט. מען האָט אַרויסגעשיקט צוויי עלעקטראַטעכניקער — יידן פון אַרטיקן „אַרבעטסלאַגער“. ביים פאַריכטן די אינסטאַלאַציע איז אַנוועזנד געווען אַן אַלטע פּרוי, די שוויגער פון באַלעבאַס. זי האָט די אויסגעהונגערטע לאַגערניקעס געגעבן אַ גוט מיטאַג און זיי צוגערעדט זיי זאָלן אַרבעטן פאַמעלעך. „עס ברענט נישט. איר מוזט זיך נישט אײלן“. דרייענדיק זיך אַרום זיי האָט זי אָבער נישט בלויז צוגעשאַקלט באַדויערנדיק מיטן קאַפּ, קוקנדיק אויף זייער גויט, נאָר זי האָט נאָך עפּעס געפליסטערט אין פאַרטראַכטיקייט (כלומרשט צו זיך, אָבער אין דער אמתן אַזוי, אַז זיי זאָלן הערן), און דערצו נאָך אויף יידיש:

— ס'איז געווען אַמאָל אַ המן, אָבער אויף אים איז אויך געקומען אַ שוואַרצער סוף. ס'וועט קומען אויך אויפן היינטיקן המן.

די לאַגערניקעס האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס איז אַ פּראָוואַקאַציע. אין די באַדינגונגען איז שווער געווען נישט צו האָבן אַזאַ חשד. איבער־געשראַקן צוליב די מעגלעכע קאַנסעקווענצן, האָבן זיי פאַרריכט די אינ־

מיכאל באַרוויטש

סטאַלאַציע (להיפוֹך די עצות פון דער גוטער אַלטיטשקער) וואָס גיכער, כדי פון דאַנען צו אַנטלויפן.

אין צוויי טעג אַרום איז די אינסטאַלאַציע אין דער וווינונג פון דייטש אויפסניי קאַליע געוואָרן. דער דייטש האָט זיך ווידער געווענדט צום לאַגער און דער לאַגער-פירער האָט ווידער געשיקט די צוויי עלעק-טראַטעכניקער. די אַלטיטשקע האָט זיי ווידער געגעבן אַ גוט מיטאַג און האָט ווידעראַמאַל מיט אויסגעטריקנטע ליפן איבערגעחזרט דעם שפּרוך וועגן המנען. די לאַגערניקעס זענען ווידער געוואָרן דערשראָקן. אויף גיך צורעכט געמאַכט די אינסטאַלאַציע, כדי פון דאַנען צו אַנטלויפן.

אַן אַנאַלאָגישע סיטואַציע האָט זיך איבערגעחזרט עטלעכע מאָל. די צוויי עלעקטראַטעכניקער, אין געשפּאַנטער נערוועזיטעט, האָבן געבעטן דעם וואַרטאַט-אַנפירער ער זאָל שיקן אַנדערע אויף זייער אָרט. דאָס נאַענטסטע מאָל האָט מען אַרויסגעשיקט צוויי בחורים, נישט קיין שרע-קעוודיקע (און אפשר גאָר אַזעלכע נאַווע, אַז ס'איז זיי אפילו נישט איינגעפאַלן צו האָבן אַ חשד). מיט דעם מיטאַג זענען זיי געווען איבערגליק-לעך. ווען זיי האָבן געהערט דעם פּריערדיקן שפּרוך פון דער אַלטער דייטשקע, האָבן זיי געפרעגט די אַלטע פון וואָנען זי קען יידיש. די אַלטע האָט זיך אין אַנהויב געפרווט אַרויסדרייען, אָבער צום סוף האָט זי פאַר-טרויט די לאַגערניקעס די גאַנצע מעשה. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אוקראַינער, וועלכער האָט אַוואַנסירט צו אַ דייטש האָט חתונה גע-האַט מיט אַ יידיש מיידל פון ליטע. די אַלטע איז געווען איר מאַמע. דאָס האָט זי ספּעציעל קאַליע געמאַכט דאָס עלעקטרישע ליכט, כדי צו קענען אַהערברענגען די לאַגערניקעס און זיי אַנצוקאַרמענען. דעם שפּרוך פון המנען האָט זי געזאָגט, כדי זיי צו דערמוטיקן. לעבנדיק איינזאַם און זי-כער אין דעם דאָזיקן דייטשן הויז, האָט זי מיטגעלעבט מיט דער טראַגע-דיע פון איר פּאַלק, זי האָט זיך אויסגעוויינט אירע אַלטע אויגן. און אַזוי האָט זי אויסגעטראַכט איר אַקציע צו העלפן מיט וואָס נישט איז די אומ-גליקלעכע יידישע לאַגערניקעס 1).

1) גבית עדות פון י. וואַלד (מאַטעריאַלן פון „פאַרשונג-צענטער“ אין פאַריז. פּראָט. מ. ב.).

אַרײַנע פּאַפּירן

איינער פון די געוועזענע „פּאַפּירענע אַרײַער“ פּאַרצײכנט אַ געשפּרעך, וועלכן ס'איז כּדאי איבערצוזחזרן. אַבער פּרײַער — אַ קליינע אינפּאַרמאַציע וועגן אַ פּאַר פּרטים, וואָס קומען פּאַר אין דעם געשפּרעך:

די זאָך געשעט אין אַ שטוב וווּ עס קומען אַרײַן די „פּאַפּירענע אַרײַער“. דער אויטאָר פון די זכּרונות און זײַן ברודער יעזשיק. עס קומט דאָרט אַרײַן נאָך איינער — יורעק. צווישן די שטובלייט געפּינט זיך איינער, אַ געוויסער הער אַדאַם (וועלכער איז זײַ באַקאַנט קודם־כל דערפּון, וואָס ער האָט אַלעמען געגעבן הילף אין פּאַרשידענע פּאַרמען) אַבער אין דער דערמאָנטער שטוב איז אויך געווען אַן איינגײער, דער „גראַבער ביק“ יאַנעק ס. אַ פּײַערלעשער און אַ שילער פון דער גימנאַזיע אין פּוילן, וועלכער שדכנט זיך צו אַנקען. עס איז נישט געווען קײן סוד, אַז די דאָזיקע אַנקע ק, איז אומאַפּיציעל די כּלה פון יורעקן. יאַנעק איז געווען אייפּערזיכטיק און האָט געגראָבן אַ גרוב אונטער זײַן חבּר. ער האָט גע־בעטן אַ באַקאַנטן, וועלכער איז געפּאַרן קײן קראַקע, יענער זאָל זיך דאָרט אינפּאַרמירן וועגן דער פּאַמיליע גאַרטשאַק (יורעק האָט זיך געמאַכט פּאַ־פּירן אויף דעם נאָמען). דער באַקאַנטער איז צוריקגעקומען מיט דער אינפּאַרמאַציע, אַז די פּאַמיליע גאַרטשאַק איז אַ ייִדישע, וואָס האָט זיך געשמדט פּאַר דער מלחמה. יאַנעק האָט אויסגענוצט די דאָזיקע אינפּאַר־מאַציע, כּדי אַפּצורעדן אַנקען פון יורעקן, וואָס האָט געזאָגט, אַז זײַן פּאַטער איז אַ קאַפּיטאַן פון פּוילישן מיליטער (וואָס איז אגב געווען אמת). צוליב דעם, וואָס דער ענין האָט געקענט אָננעמען נאָך אַן ערגערע ווענדונג, האָבן די חבּרה באַשלאָסן אויסצוזאָגן אַדאַמען דעם גאַנצן אמת. געוואָלט האָט דאָס קודם כל... יעזשיק. ער האָט אויך גענומען אויף זיך דורכצורעדן מיט אַדאַמען. די ייִנגלעך זענען מיט אים געווען אויף „דו“ און זײ האָבן אים שטענדיק איבערגעגעבן אַלע זײערע סודות. גאַנץ אַפּט. ווען ס'איז נישט מעגלעך געווען צו רעדן, האָבן זײ זיך איבערגעשריבן. דעם דאָזיקן סיסטעם האָט זײ אַדאַם אויסגעלערנט. אין דעם פּאַל האָט יעזשיק פּראַפּאַגירט אַדאַמען זיך „איבערצושרײַבן“. אַדאַם זיצט בײַ איין טיש און יעזשיק — בײַם צווייטן. דער „בריוואַיסיטויש“ זעט אויס אַזױ:

מיכאל באַרויטש

יעזשיק: „ליפא“ (1).

אַדאַם: וואָס פאַר אַ „ליפא“?

יעזשיק: איך בין אַ „ליפע“, דו ביסט אַ „ליפע“.

אַדאַם: כ'פאַרשטיי נישט.

יעזשיק: דו מאַכסט דעם אַנשטעל.

אַדאַם: כ'פאַרשטיי נישט.

יעזשיק: איך בין דער זעלביקער, וואָס דו.

אַדאַם: דאָס הייסט?

יעזשיק: „אַ פּויער“ (2).

אַדאַם: כ'פאַרשטיי נישט.

יעזשיק: אַ ייד.

דאָ זאָגט אַדאַם הויד: איך אַ ייד? ביסט משוגע געוואָרן? פון וואָנען
איז דאָס דיר איינגעפאַלן.

יעזשיק האָט זיך אַביסל פאַרלוירן, אָבער זיך באַמיט נישט אַרויס-
צוווייזן זיין פאַרלוירנקייט.

— ווילסט פון מיר מאַכן אַן אידיאַט? וואָלסט זיך בעסער נישט נאָ-
ריש געמאַכט, אויב איך בין זיך דיר אַליין מודה.

אַדאַם: אָבער איך פאַרזיכער דיר, אַז דו ביסט זיך טועה.

נאָך אַ לענגערער דיסקוסיע האָט אַדאַם אָנגעהויבן נאָכגעבן:

— מיין מאַמע האָט טאַקע געשטאַמט פון יידן. אָבער דאָס איז שוין
אַ מעשה... באַזונדערס האָסטו אויך אַ גוטן אויסזען... דאָס הייסט, אַז יורעק
איז אויך אַ ייד?

דערויף איז אין צימער אַריינגעקומען יורעק.

אַדאַם: נו, נו, איצט פאַרשטיי איך שוין אַלץ.

**

וואַריאַנטן פון דער דערשיינונג, וואָס ווערט אַרומגע־רעדט אין דעם
בוך?

- (1) ווי עס איז שוין דערמאָנט אויף אַן אַנדער אַרט: דאָס וואָרט „ליפא“ האָט
געמיינט: „אַ פאַלשע זאַך“, אַן אויסגעטראַכטע.
- (2) איינער פון די דעמאָלט באַנוצטע פּסעוודאָנימען פאַר אַ ייד.

אַר ישע פאפירן

דער שפעטערדיקער הויפט־ראַבינער פון פוילישן מיליטער, ד"ר דוד כהנה (שטאַמט פון לעמבערג), האָט איבערגעלעבט די אַקופאַציע אַלס... מאַנאַך פון... גריכיש־קאַטוילישן גלויבן. ער איז איינגעאַרדנט געוואָרן אַלס אַזעלכער דורך דעם מעטראָפּאָליט פון דער דאָזיקער קירכע שעפּטיצקי... זיין פרוי און קינדער האָבן איבערגעלעבט (אויך אַ דאָנק דער הילף) אַלס מיטגלידער פון אַן אוקראַינישער משפּחה.

דער העברעיִשער ליטעראַט יהושע שלייען האָט זיך דורכגעשלאָגן דורך די יאַרן פון מאָרד, ווי אַן אוקראַינישער וואַנדערנדיקער פּאַפּ.

אויף דעם פּראָצעס קעגן דעם אַקופאַציע־גובערנאַטאָר פון וואַרשע פישער 1), האָט עדות געזאָגט צווישן אַנדערע אַ ייד, וועלכער האָט (אויסבאַהאַלטנדיק זיך בעת דער אַקופאַציע אויף „אַר ישע פּאַפּירן“) גע־אַרבעט אין דער פּריוואַטער וויליע פון פישערן אַלס טויער־היטער, צי עפעס ענלעכס. מסתמא אין זיין פון פּאַלקס־ווערטל, אַז אין פּיסק פון לייב איז אַמזיכערסטן, אַדי כהנים פון דער ראַסיסטישער עבודה האָבן נישט אַרויסגעשפּירט, נישט אַנטדעקט און נישט געטראָפּן.

אויפן פּראָצעס קעגן דעם פּילמאַליקן מערדער בערנאַרד לעל 2) איז צווישן אַנדערע אַרויסגעטראָטן אַלס עדות דער ייד כוועדקאָוסקי, וועלכער האָט די אַקופאַציע איבערגעלעבט אַלס קאַטוילישער גלח. אַלס אַזעלכער האָט ער גענוי נאַכגעפּאַרשט דעם פּאַרלויף פון די אויסגעפּירטע מאָרדן, פון וועלכע ער איז אַפט געווען אַן עדר־איה.

1) דער פּראָצעס פון פישערן און זיינע מיטהעלפער איז פאַרגעקומען פאַרן העכסטן נאַציאָנאַלן טריבונאַל אין וואַרשע, אין יאַנואַר 1947.
2) איינער פון די הענקער פון די לובלינער יידן. דער פּראָצעס איז פאַרגע־קומען פאַרן פוילישן געריכט אין אַנהויב סעפטעמבער 1944.

ד' קארעספאנדענץ

מען האָט נאָך ביז היינט נישט באַארבעט אויף אַ ברייטערן פאַרנעם די בריוו, געשריבענע בעת די דאָזיקע יאָרן. זיי זענען געווען גאָר צאָלרייך און לחלוטין נישט געוויינלעך. נישט ווייניקער פּאַנטאַסטיש זענען געווען די וועגן און די אופנים אויף וועלכע מען האָט די בריוו און גריפסן גע- שמוגלט און געשיקט. פּראַגמענטן פון דער קאַרעספּאָנדענץ פון די געטאַס, לאַגערן, תּפּיסות, פּאַרטיזאַנקע, פון באַהעלטענישן זענען דערגאַנגען אויך צו אונדז. עס זענען פאַראַן בריוו, אַרויסגעוואַרפענע פון די טויט-וואַגאַ- נען; בריוו געפונענע אויף דער סטעזשקע, וואָס האָט געפירט צום מאַסן- קבר; פאַראַן פּראַגמענטן פון אַרגאַניזאַציאָנעלער קאַרעספּאָנדענץ; אַלע מעגלעכע מינים פון צוואות און השבונות-הנפש.

אויך די דאָזיקע דאָקומענטן האָבן מיר געזאַמלט בשעת דער מלחמה. כמעט יעדע אונטערערדישע גרופע האָט אויסבאַהאַלטן אַ גרעסערע אָדער קלענערע קאָלעקציעס בריוו. נישט נאָר אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו איר אייגענער טעטיקייט, נאָר אויך די פּריוואַטע. אַ צוטריט צו אַי פלעגט גורם זיין דער צופאַל, אָדער באַוווּסטיגניקע זוכונגען. אַ גרויסע זאַמלונג פון קאַרעספּאָנדענץ פון דאָזיקן סאַרט איז אַנטדעקט געוואָרן צו אַנד. אויך אינעם קאַנספּיראַטיוון רינגלבוים-אַרכיוו.

דאָס וואָס די דאָזיקע דאָקומענטן האָבן נאָך ביז איצט נישט זוכה געווען באַארבעט צו ווערן — איז לגמרי נישט קיין צופאַל. אומאַפהענגיק דערפון ווי הויך איז די צאָל פון די היינט פאַראַנענע בריוו — בילדן זיי

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

בלויז די רעשטלעך פון רעשטלעך. אין דער דעמאָלסטיקער תקופה פלעגט מען אַ בריוו פאַרניכטן באלד נאָכן איבערלייענען. זיי זענען דאָך געווען אַ סכנה סיי פאַרן אַדרעסאַט, סיי פאַר די ענינים וואָס מען האָט אין זיי באַרירט. שנית, דרינגט אַרויס פון דער נאַטור פון די בריוו, אַז מען האָט זיי רעדאַגירט אויף דער גיך און באַמיט זיך צו שרייבן בצמצומדיק. דערפאַר טאַקע קענען זיי — טראָץ דעם וואָס זיי שפיגלען אַפּ די געפילן פון געגעבענעם מאַמענט — נישט פאַרגליכן ווערן מיט די צאָלרייכע באַריכטן געשריבענע שוין נאָך דער מלחמה, ביי אַ שרייבטיש, רוזק. מיר טרעפן אויך אַפט אַן אויף קריפטאמינען. דעם אמת פלעגט מען אויס־דריקן מיט סינאָנימען און אַפּגעשמועסטע ווערטער. דער תוכן פלעגט זיך דעריבער איבערוקן פונעם טעקסט אַליין אויף ענינים, וואָס זענען געלעגן אַ חוץ אים. די לעצטע גיבן ערשט דעם אמתדיקן שליסל וואָס דערלויבט צו פאַרשטיין דעם אינהאַלט.

אויף די וועגן פון „אַרישע פּאַפִירן“ האָט די קאַרעספּאַנדענץ — פאַרשטייט זיך — געשפילט אַ גאָר וויכטיקע ראָלע. דאָס איז שייך סיי די בריוו, אין וועלכע מען האָט געגעבן הילף, סיי די וואָס האָבן אַנט־האַלטן ידיעות אויך טאַקטישע אַנווייזונגען, ווי אויך די צומייסטן באַנאָ־לע, וועלכע מען האָט געשיקט צו זיך אַליין, מיט ווונטשן אין שייכות מיט דעם אייגענעם געבורט־טאָג פון דעם געגעבענעם יחיד. און דווקא די לעצטע אילוסטרירן צום בעסטן ווי ווייט זייער אמתע אויסשפראַך איז געלעגן... אַ חוץ דעם געגעבענעם טעקסט.

עס איז נאָטירלעך שווער זיך אַריינצולאָזן אין אַ גענויערן אַנאַליז. בכדי אָבער צו אילוסטרירן נאָר איין אַספעקט פונעם לעבן אויף „אַרישע פּאַפִירן“ וועלן מיר זיך אַפּשטעלן אויף אַ קליינעם משל. איך קלויב בכיוון אויס (פון די צענדליקער אָן שום ספק מער „רעפרעזענטאַטיווע“) דעם דאָזיקן נאַיוון און אַזוי פשוט־מענטשלעך רירנדיקן בריוו. אַט ליגט פאַר מיר אַ גאַנץ אַנזעעוודיקע צאָל קאַרטלעך פון פאַרשי־דענער גרויס. הויפטזעכלעך — ווי מען זעט עס — אַרויסגעריסענע פון אַ שילער־העפט. יעדעס בלעטל טראָגט אויף זיך זאָרגפעליק געצייכנטע גראַבע ליניעס געמאַכטע מיט אַ בלייפּעדער. אַזוי פלעגן טון קינדער כדי זיך לייכטער צו מאַכן די קונסט פון „שטעלן אותיות“. און די שריפט: אַ גרויסע,

מיכאל באַרוויטש

אַ גלייכע (אַזוי ווי ביי אַן אַנפאַנגער) אַ באַצויבערנדיק אומבאַהאַלפּענע. מען פילט וויפל מי עס האָט אַריינגעלייגט אין יעדן זילב די קליינע בריוו-שרייבערין. און אַט עטלעכע, אגב צופעליקע אויסגעקליבענע, טעקסטן. איך שרייב זיי איבער — אויב דאָס איז איבערהויפט מעגלעך (ווייל אייגנטלעך וואָלט מען געדאַרפט ברענגען אַ פּאַטאַקאַפּיע) מיט אַלע פעלערן (ווי אַזוי איבערצוזעצן פון פּויליש אויף יידיש די אַרטאָגראַפישע פעלערן?):

„מײן ליבער ראַמעקל.

דעם בריוו איך שרייב אָן הילף. איך קוש דײך

אירקאַ“.

„ראַמעק קום שנעל ווייל ס׳איז מיר זייער אומעטיק אירקאַ“.

„מײן בריליאַנטענער ראַמעקל

אין אַ רגע אַרום האָב איך אַ לעקציע, אַ שפּעטער גיי איך

שפּאַצירן.

איך קוש דיר — אירקאַ. איצט איז 10 אַזיגער“.

„ליבער ראַמעקל!“

איך פריי מיך שטאַרק וואָס דו וועסט קומען אויף יום־טוב.

איך לערן מיך רוימישע ציפּערן און די חדשים.

איך פאַרגעטער דײך, אירקאַ“.

„ליבער ראַמעקל!“

איך דאַנק דיר פאַר דעם אויסגעצייכנטן ווורשטעלע.

עס האָט מיר זייער געשמעקט און איך האָב עס שנעל גע-

שלונגען.

היינט איז זונטיק און די זון לייכט.

דאָס בריוול וואָס איך האָב פון דיר באַקומען, האָב איך אַליין

איבערגעליענט.

איך קוש, אירקאַ“.

„ליבער ראַמעקל!“

איך מוז מאַכן די אויפגאַבע, אָבער פריער וויל איך צו דיר

אַנשרייבן אַ בריוועלע.

אַרִישֶׁ פּאַפִירן

עס פרייט מיך זייער וואָס דאָס בריוול האָט דיר אַזוי געשמעקט.
מיין ליבער גרויסער שלעכטר וואָלף, איך וואָלט וועלן דו
זאָלסט מיר שוין אויפּעסן.
און צומייסטנס וואָלט איך וועלן די וואָיטקאָווע זאָל קומען און
זאָגן: הער ראָמעק איז דאָ!
איך קוש דײַ אירקאָ אויך מוסיאָ.”

„ליבער ראָמעקל!

איך שרייב דיר איצט וועגן דער לערע, איך לערן מיך איצט
די פאַרמערונג־טאַבעלע ביז הונדערט.
ביז אַכט קען איך קוים כאַפעלעך. איך האָב נאָך דריי פעלערן
צום שרייבן. איך בין מיך טועה ביז רז. זש...
אין פענסיאָנאַט איז צוגעקומען אַ נישט גוט מיידעלע יאלאַנטאַ.
איך האָב אַ פּרעכטיקן יוס־טובדיקן טיש, פון אויסשניטן.
עס זענען פאַראַן אויף אים אַ סך קוכנס, וויין, טאַרן אויך
שינקעס. אַ שאַד וואָס מען קען דאָס נישט אויפּעסן. איך קוש דײַ
אירקאָ.”

„ליבער ראָמעקל!

דו מיינסט, אַז איך קען נאָר אַביסל די פאַרמערונג־טאַבעלע.
איך קען אָבער ביז הונדערט אויף כאַפעלעך.
יאלאַנטע האָט זיך נאָך נישט פאַרבעסערט
איך קוש דײַ שטאַרק, אירקאָ” (1)

און איצט אַ קורצער קאָמענטאַר: די ציטירטע בריוולעך זענען גע-
שריבן געוואָרן אין 1942 און 1943 דורך אַ (דעמאָלט) זיבן־יעריק מיין-
דעלע (2), וואָס האָט מיט איר מוטער געלעבט אין וואַרשע אויף „אַרישע
פּאַפִירן“, צו איר פּאַטער, וועלכער האָט זיך נאָך געפונען אין געטאָ אין
באַבניע. זי רופט אים ביים נאָמען כדי אויסצומיידן דאָס וואַרט: „פּאַטער“,
די „וואָיטקאָוואַ“ איז — פאַרשטייט זיך די באַלעבאַסטע, ביי וועלכער די

(1) די מאַטעריאַלן פון „פאַרשונג־צענטער“ פאַר געשיכטע פון פּוילישע יידן“
אין פאַריז.
(2) אינאַ רענערט.

מיכאל באַרוויטש

קליינע האָט געווינט (צוזאַמען מיט דער מוטער), „יאלאנטא“ — אַ פּרוי וואָס האָט געדראָט זיי ביידע צו מסרן. איך שטעל מיך אָפּ, אין די בריוו אויף עפעס אַנדערש: אויף דער אויטערגעוויינלעכער בענקשאַפּט, וואָס מען פילט אין די פשוטע זאַצן. און די „באַווסטזיניקייט“ פון דער זיבן-יעריקער „אַריערין“, די אַלעגאָריעס און סינאָנימען, וואָס זי באַנוצט. און אויך דער הויפּט-מאָטיוו פון די בריוו: די לערע. בענקענדיק אין תהום פון געטאָ, פלעגט דער פּאָטער — זעט אויס — כסדר זיך נאָכפרעגן וועגן די פּאַר-שריטן פון דער טאַכטער אויפן געביט פון דערציונג. די יאָרן 1942-1943. „אַקציעס“ און „אויסידלונגען“. טויט און גרויל. און אויפן דאָזיקן „פּאַן“ גענויע ידיעות וועגן די פּאַרשריטן אין אַריטמעטיק און אַרטאָגראַפיע. דאָס זייד-פּלאַטערל וויקלט זיין פּאַדים נישט פּרעגנדיק אויף וואָס די מענטשן וועלן דעם פּאַדים פּאַרווענדן. דאָ האָבן מיר אָבער נישט צו טון מיט אומ-באַווסטזיניקייט. פּאַרקערט: די בריוו-שרייבערין האָט זיך גענוי אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון סיי פון דער אַלגעמיינער לאַגע, סיי פון דער לאַגע אין וועל-כער ס'האָט זיך געפונען איר פּאָטער און זי אַליין.

די בריוו אירע פלעגט דער פּאָטער אַרומטראָגן ביי זיך. שפּעטער איז אים אויך געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון געטאָ און קומען קיין וואַרשע אויף „אַרישע פּאַפּירן“. דאָ האָט ער די בריוו אַרויסגענומען פון טאַש און אַריינגעלייגט אין אַ שופּלאָד כדי נישט צו קאָמפּראַמיטירן זיין פּרוי און קינד בעת אַן עווענטועלן „דורכפּאַל“. און ער איז פּאַקטיש דורכגעפּאַלן. אַ געוויסן טאַג נישט מער אַהיימגעקומען. אַרעסטירט געוואָרן צוליב אַ מסירה און אומגעקומען. די בריוו זענען פּאַרבליבן אין שופּלאָד.

סוף פון ערשטן באַנד

דעם פוילישע יידנטום

ביכער־סעריע פון דעם צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארנעמינע

רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

פּאַרלאַג־לייטער: אַבראַם מיטלבערג

ביז איצט דערשינען:

- (1) מאַרק טורקאָוו — מלכה אַוושיאַני דערציילט... (אויספאַרקויפט)
- (2) ה. ד. נאַמבערג — י. ל. פּרץ (אויספאַרקויפט)
- (3) וו. גראַסמאַן־וויערניק — טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
- (4) פּרץ גראַנאַטשטיין — מיין חרוב שטעטל סאַקאַלאָוו (אויספאַרקויפט)
- (5) ישראל טאַבאַקסבלאַט — חורבן לאַדזש (אויספאַרקויפט)
- (6) זרובל — באַרג חורבן (אויספאַרקויפט)
- (7) אלחנן צייטלין — אין אַ ליטעראַרישער שטוב (אויספאַרקויפט)
- (8) ד״ר ח. שאַשקעס — פּוילן — 1946 (אויספאַרקויפט)
- (9) ז. סעגאַלאַוויטש — טלאַמאַצקע 13 (אויספאַרקויפט)
- (10) מ. נודעלמאַן — געלעכטער דורך טרערן (אויספאַרקויפט)
- (11) ד״ר מאיר באַלאַבאַן — די יידן־שטאַט לובלין (אויספאַרקויפט)
- (12) ישראל אַפּרַת — היימלאַזע יידן (אויספאַרקויפט)
- (13) ד״ר יעקב שאַצקי — אין שאַטן פון עבר (אויספאַרקויפט)
- (14) דוד פלינקער — אַ הויז אויף גזשיבאָוו (אויספאַרקויפט)
- (15) ד״ר הלל זיידמאַן — טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ (אויספאַרקויפט)
- (16) זאַמלונג פון דאַקומענטן — קינדער־מאַרטיראַלאַגיע (אויספאַרקויפט)
- (17) חיים גראַדע — פּליטיים (אויספאַרקויפט)
- (18) ש. קאַטשערגינסקי — פּאַרטיזאַנער גייען!... (אויספאַרקויפט)
- (19) פּרידע זרובל — נע ונד (אויספאַרקויפט)
- (20) מרדכי שטריגלער — מאַדאַנעק (אויספאַרקויפט)
- (21) יעקב לעשצינסקי — אויפן ראַנד פון אַפּגרונט (אויספאַרקויפט)
- (22) ז. סעגאַלאַוויטש — געברענטע טריט (אויספאַרקויפט)
- (23) אַבראַם טייטלבוים — וואַרשעווער הייף (אויספאַרקויפט)
- (24) טאַניאַ פּוקס — וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן (אויספאַרקויפט)
- (25) ש. ל. שניידערמאַן — צווישן שרעק און האַפענונג (אויספאַרקויפט)
- (26) לעאַ פּינקלשטיין — מגילת פּוילן (אויספאַרקויפט)
- (27) יאַנאַס טורקאָוו — אַזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע) (אויספאַרקויפט)
- (28) ש. איזבאַן — „אומלעגאַלע“ יידן שפּאַלטן ימען (אויספאַרקויפט)
- (29) יעקב פּאַט — הענעך (אויספאַרקויפט)
- (30) ד״ר י. קערמיש — דער אויפּשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ (אויספאַרקויפט)

- 31) שמחה פאליאקיעוויטש — אַ טאָג אין טרעבלינקע
- 32) מרדכי שטריגלער — אין די פאבריקן פון טויט
- 33) אברהם נחתומי — אין שאַטן פון דורות
- 34) יחיאל לערער — מין היים
- 35) יוסף וואָלף — לייענענדיק פרצן...
- 36) צפורה קאצענעלסאָן-נאָכומאָוו — יצחק קאצענעלסאָן
- 37) י. הירשהויט — פינצטערע נעכט אין פאָוויאַק
- 38) נחום סאָקאָלאָוו — פערזענלעכקייטן
- 39) רחל קאַרן — היים און היימלאַזיקייט (לידער)
- 40) א. אלמי — מאַמענטן פון אַ לעבן
- 41) מנשה אונגער — פשיטע און קאַצק
- 42) מ. בורשטיין — איבער די חורבות פון פלוניע
- 43) מ. קיפניס — הונדערט פאָלקס-לידער
- 44) ז. סעגאַלאָוויטש — מיינע זיבן יאָר אין תל-אביב
- 45) ד"ר ח. שאַשקעס — אַ וועלט וואָס איז פאַרביי...
- 46) שלמה וואָגאַ — חורבן טשענסטאָאָוו
- 47) אברהם זאָק — יאָרן אין וואַנדער (לידער)
- 48-49) ש. אינבאָן — פאָמיליע קאַרפּ (ראַמאַן)
- (פרעמירט דורכן צבייַקעסעליטעראַטור-פּאַנז, מעקסיקע 1950)
- 50) ד"ר א. מיקדוני — מיינע באַגעגענישן (זכרונות)
- 51) ר. שושנה-קאהאַן — אין פייער און פלאַמען
- 52) י. י. טרוניק — די יידישע פּראָזע אין פּוילן
- 53) יאַנאַס טורקאָוו — אין קאַמף פאַרן לעבן
- 54) יצחק פּערלאָוו — די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947“ (ראַמאַן)
- 55) פּנחס ביזבערג — שבת-יום-טובדיקע יידן
- 56-57-58) שלום אַש — פעטערבורג — וואַרשע — מאַסקווע
- 59) ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן — אַשוויענטשיס
- 60) ב. ראָזען — טלאַמאַצקע 13
- 61-62) דוד פּלינקער — אין שטורעם (ראַמאַן)
- 63) יאַנוש קאַרטשאַק — משהלעך, יאַסעלעך, ישראליקלעך
- 64-65) מרדכי שטריגלער — „ווערק צע“
- (פרעמירט דורכן האַפּער-לייב ליטעראַטור-פּאַנז ביים יידישן קולטור-קאָנגרעס, בוענאַס-איירעס, 1951)
- 66) חיים גראַדע — שיין פון פאַרלאַטענע שטערן
- 67) רבקה קוויאַטקאָווסקאַ — פון לאַגער אין לאַגער
- 68) יואל מאַסטבוים — מיינע שטורמישע יאָרן (זכרונות)
- 69) אליהו טראַצקי — גלות דייטשלאַנד
- 70) ד"ר י. שאַצקי — קולטור-געשיכטע פון דער השכלה
- 71) נחמן מייזל — געווען אַמאַל אַ לעבן...
- 72) י. י. טרוניק — סימכע פּלאַכטע פון נאַרקאָווע
- (פרעמירט דורכן צבייַקעסעליטעראַטור-פּאַנז, מעקסיקע 1951)

- (73) יהודה עלבערג — אונטער קופערנע הימלען
(פּרעמירט דורכן ליטעראַטור־פּאַנד אין סאַרפּאַולאַ, בראַזיל, 1951)
(אויספּאַרקויפּט)
- (74) ד"ר א. מוקדוני — אויסלאַנד
(75) זיגמונט טורקאָוו — פּראַגמענטן פּון מייַן לעבן
(76) יהושע פּערלע — יידן פּון אַ גאַנץ יאָר
(פּרעמירט מיט דער פּרין־פּרעמיע פּון ייִדישן פּענקלוב אין פּוילן
און ליטעראַטור־פּרעמיע פּון „בונד“ אין פּוילן, וואַרשע 1937)
- (77) יעקב לעשצינסקי — ערב חורבן
(78) דניאל טשאַרני — ווילנע
(79) ז. סעגאַלאַוויטש — דער לעצטער לאַדזשער ראַמאַן
(אויספּאַרקויפּט)
- (80) יזכּר־בוך — בעלכאַטאַוו
(81) מ. י. שעליובסקי — אויף אַ פּולער יואַך
(82—83) יצחק פּערלאַוו — דער צוריקגעקומענער (ראַמאַן)
(84) יוסף אַקרוטני — דאָס בוך פּון די עלנטע
(85—86) מרדכי שטריגלער — גורלות
(87) ד"ר יוסף טענענבוים — גאַליציע — מייַן אַלטע היים
(88) זלמן שזר — שטערן פּאַרטאַג (זכּרונות)
(89) משה דוד גיסער — דאָס געזאַנג פּון אַ לעבן
(אויספּאַרקויפּט)
- (90) ז. י. אנכי — ר' אבא און אַנדערע כתבים
(91—92) עמנואל רינגעלבלום — קאַפּיטלען געשיכטע
(93) שמעון האַראַנטשיק — אין גערויש פּון מאַשינען (ראַמאַן)
(94) גרשם באַדער — מיינע זכּרונות (קראַקע)
(95—96) יאַנאַס טורקאָוו — פּאַרלאַשענע שטערן (זכּרונות)
(97—98) אַלעזר קאַציזנע — שטאַרקע און שוואַכע (ראַמאַן)
(99) פּועה ראַקאָווסקי — זכּרונות פּון אַ ייִדישער רעוואַלוציאַנערין
(100) מאַרק טורקאָוו — די לעצטע פּון אַ גרויסן דור
(101) י. הירשהויט — ייִדישע נאַפּט־מאַגנאַטן
(102) משה זאַנשיין — ייִדיש וואַרשע
(103) פ. מינץ (אַלעקסאַנדער) — די געשיכטע פּון אַ פּאַלשער אילחזיע
(104) — י. י. טרונק — די וועלט איז פול מיט נסים (ראַמאַן)
(105—107) — מיכאל באַרוויטש — אַרישע פּאַפּירן
- עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:**
(108—109) מרדכי שטריגלער — געאַרעמט מיטן ווינט (ראַמאַן)
(110) ד"ר א. מוקדוני — וואַרשע און לאַדזש

עס גרייט זיך צום דרוק:

- ברוך האַגער — מלכות חסידות
ב. שעפּנער — נאַוואַליפּיע 7 (זכּרונות)
פּנחס שטייגוואַקס — יידן צום געדענקען
ש. בערלינסקי — ירושה
מאַקס וויינרייך — הינטערן פּלויס (וועגן אורי קאוונער)

פרעסע-שטימען וועגן די ביכער-סעריע

דאס פוילישע ידנמות

ד"ר ל. זשטיניצקי שרייבט וועגן זיגמונט טורקאווס בוך „פראגמענטן פון מ'ין לעבן" אין אן אפהאנדלונג א. נ. „א מענטש דערציילט וועגן א פארשווינדענעם לעבן" („די פרעסע", בוענאס-אירעס, 6טער סעפ-טעמבער 1951):

זנטער און טויזנטער, אפגעשפיגלט אינעם לעבן פון אזא איינעם, וואס איז געגאנגען פארויס, ווייל צו דעם האט אים געפירט און געשטויסן דאס לעבן פון א גרויסער יידישער מאסע. די יידישע מאסע זאל אים ווי געווען האבן אָנגעטרויט: „דער-צייל ווי עס איז געווען, וואס מיר זענען געווען און וואס איז שוין מער נישטאָ", — זיגמונט טורקאוו האט זיך אליין אויסגעוויילט פארן אביעקט, ער איז דער „איינער פאר אלע" און ער האט עס געטון נישט נאָר מיט אַחריות, נאָר מיט אַ טיפן טרויער און גרויסן יראת הכבוד צו די, וואס זענען אמאל געווען און זענען שוין מער נישט פאראן: זיגמונט טורקאוו רעדט טאקע צו דער וועלט, אבער מיט אַ בליק און דער מאָנוג פאַר די, וואס זענען געווען

פארוואס אייגנטלעך „א מענטש דערציילט זיין לעבן?" און נישט „א יידישער שוישפילער דערציילט זיין לעבן?" דאס אייגנטלעך איז די זאך, וואס זיגמונט טורקאוו איז נישט אויסן זיך פארצושטעלן אין זיין בוך „פראגמענטן פון אַ לעבן", ווי איי-נער וואס דערציילט זיין געשיכטע ווי ער איז געקומען צו ווערן אַ שוישפילער ביי יידן, די זאך גייט אַ ביסל ווייטער און טיפער: דורכן בילד פונעם לעבן פון אַ יידישן קינסטלער, אָנהייבנדיק פון זיינע קינדישע יאָרן ביז עלטער-רייפקייט, צו אַנטפלעקן, דערציילן און דער-מאָנען אַ יידיש לעבן, וואס איז גע-ווען און אומרחמנותדיק געוואָרן אונטערגעשניטן און אומגעבראַכט. זיגמונט טורקאווס „פראגמענטן פון אַ לעבן", איז די געשיכטע פון טוי-

און הויפטזעכלעך א שטרעבונג. מענטשן האָבן געוואָלט און גע- שטרעבט און די מענטשן זענען גע- ווען יידן. אויף אַ ווונדערבאַר-שיי- נעם אופן האָט געלעבט אין זיי

האַרמאַניש דער ייד און דער מענטש. מען האָט גאַרנישט געקענט אַפטיילן איינס פונעם צווייטן. אין האַרצן האָט געלעבט הוילע גוטס און מען האָט עס באַטראַכט נישט ווי אַ טוגנט, נאָר ווי אַ נויט, ווי אַ מוז. די יידישע וועלט האָט אַפילו זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט דער ניט יידישער וועלט און איז אויסגע- שטאַנען פון דער נישט יידישער וועלט ענוים קשים, פונדעסטוועגן

דער כוח און שיינקייט פונעם יידי- שן גייסט און יידישן זיין. און עס איז גאַרנישט וויכטיק ווי זיי הייסן. מען דאַרף אויך נישט זייערע נע- מען, — עס איז נישט וויכטיק צי עס איז אַ פאַטער פון אַ זיגמונט טורקאו אָדער אַ פעטער „סראַל- חיים“, אַזוי האָבן זיי געהייסן און אַזוי אויך דער כבוד צו זייער זכר...

לייענענדיק זיגמונט טורקאווס „פראַגמענטן פון אַ לעבן“ האָט מען גלייך דעם איינדרוק, אַז ער איז נישט געשריבן אויס דעם די וועלט זאָל וויסן זיין געשיכטע. נאָך אַלע- מען איז עס שוין גאַרנישט קיין ניס זכרונות אָדער מעמואַרן פון אַ שווישפילער-לעבן. עס פעלט נישט אַזאָ ליטעראַטור אויך ביי יידן און דאָ הייבט זיך טאַקע אַן דער אונ- טערשיד צווישן זיגמונט טורקאווס „פראַגמענטן פון אַ לעבן“ מיט אַל- געמיינע מעמואַרן אָדער זכרונות. זיגמונט טורקאו, האָט מען אן איינ- דרוק, אַז ער איז נישט אויסן נישט דאָס ערשטע און נישט דאָס צוויי- טע. ער איז גאַר עפעס אַנדערש און די אויסנדיקייט צו באַווייזן אַ לעבן, וואָס איז געווען די דער- הויבנקייט און די שיינקייט אַליין. עס איז געווען מיט וואָס זיך אי- בערצונעמען, באַזונדערס מיטן מע- נטש. עס איז געווען אַ לעבן וואָס האָט געהאַט אַן אינהאַלט, אַ מהות

האָט ער נישט צעשטערט די נשמה
האַרמאַניע, די נשמה איז געווען
אן עיקר און איז אויך געווען ווי
אַ מין הייליקייט אין אַ היכל פון
שיינקייט.

און דאָס גאַנצע בוך זיגמונט
טורקאָוס איז אַ דעראינערונג און
אַ געזאַנג צו שיינקייט, וואָס איז
אומגעבראַכט געוואָרן פון טייוולאַ-
ניש - טומאהדיקע הענט. זיגמונט
טורקאָוו איז ניט געקומען צו שריי-
בן זיינע „פראַגמענטן פון אַ לעבן“,
ווייל ער וויל דערציילן וועגן זיך,
נאָר אַ רעאַליטעט האָט אים גע-
שטויסן דערצו. אַ קינד פונעם יידי-
שן לעבן אין פּוילן, דאָרט וווּ ער
האָט אַוועקגעגעבן זיינע בעסטע
טעג, חדשים און יאָרן פאַרן יידישן
טעאַטער, פאַר דער יידישער קול-
טור און יידישן גייסט, האָט עס אים
באַלד נאָכן קריג געצויגן קיין פּויל-
לן דאָרט מיט אייגענע אויגן זען,
וואָס איז דאָרט נאָך געבליבן און
וואָס איז דאָרט נאָך פאַראַן. ער
האָט געמוזט פאַרן און זען מיט
אייגענע אויגן, ווייל דער געוויסן
האָט גערופן און געפייניקט, קומט
ער אויף די חורבות און דאָרט
שוועבן אַרויס זענענען פון אַמאָל
און די זענענען זענען פאַרבונדן מיט
דער געשיכטע פון אַן אייגענעם
לעבן. מוז מען פאַר דעם אַנרופן
נעמען, אַריינפירן גאַנצע עדות?

ניין! עס איז גענוג צו נעמען איין
יידיש הויז אין איר אוונגעוואַרצלט-
קייט אינעם אַמאָליקן יידישן לעבן
אין פּוילן, עס איז גענוג צו נעמען
איין יידישע משפּחה אין אירע אי-
בערוואַנדערונגען פון איין גאַס אין
אַ צווייטער, אין אירע פאַרבינדונ-
גען מיט מענטשן און איינגעפונ-
דעוודיקייט אין יידישן לעבן און
עס ווערט אַ געשיכטע פון אַלע
יידישע היימען און מענטשן אין
פּוילן. אַזוי איז עס געווען דאָס לע-
בן און פאַר אַ מוסטער איז גענוג
דאָס איינציקע קנעפּל. אָבער אין
זיגמונט טורקאָוס בוך איז עס
עפעס ווי אַ קנעפּל פאַר אַ מוסטער:
ער גיט די פּערל פונעם אַמאָליקן
יידישן לעבן און באַווייזט ווי אויף
דער פּערלדיקייט האָט זיך אָפּגע-
שפיגלט די אַדיסייע פון אַ יידישן
קינד, פון אַ יוגנטלעכן און יוגנ-
מאַן, וואָס האָט געלעבט אין אַספּי-
ראַציעס צו זיין עפעס מער, ווי אַ
געוויינלעכער ייד און מענטש, נאָר
גאָר ווערן דער וואָס ברענגט אַריין
דורך קונסט, גייסט - שיינקייט און
גייסט - רייכקייט אין אַ שפּרודל-
דיקן יידישן לעבן.

אַזוי אַרום ווערן זיגמונט טור-
קאָוס „פראַגמענטן פון אַ לעבן“
אַבסאָלוטע געשיכטע פון אַ געווע-
זענעם יידישן לעבן, אילוסטרירט
אינעם בילד פון אַ יידישן שווישפּי-

וואָס זענען געווען דער ריכטיקער המשך.

אַננעמען ז. טורקאָוס „פאַרגמענ-
טן פון אַ לעבן“ נאָר ווי אַ געשיכ-
טע פון אַ יחיד הייסט נישט זען
און נישט באַגרייפן וואָס דער מחבר
איז אויסן. אפילו ווען ער באַטיטלט
זיין בוך ווי „פּראָגמענטן פון אַ לע-
בן“, מיינט ער נישט נאָר זיין לעבן
פון אַ יחיד, נאָר פון רבים, פּערזאָ-
נליפּיצירט אין דער געשיכטע פון אַ
יחיד. דעריבער שפּירט מען ווי דאָס
גאַנצע זאָל זיין ווי אַרומגענומען
מיט אַ פּאָדים פון אַ טיפּן טרויער
און בענקעניש. ס'איז זיגמונט טור-
קאָוס דענקען און פּילן וועגן אַ
וועלט אין וועלכער ער אַליין איז
געווען, — אַ וועלט אַ הויכע, אַ
דערהויבענע, אַ שיינע מיט אירע
מידות פון מענטשלעכקייט און
מענטשישקייט; זיגמונט טורקאָוו
האָט געלעבט דאָס לעבן פון דער
וועלט און וועגן דעם דערציילט ער.
ער דערציילט פשוט און איינפאַך,
ווי נאָר אַן אמתער מענטשלעכער
מענטש קען דערציילן אַזאַ לעבן!

לער, אַ קינסטלער, וואָס האָט גע-
שטרעבט צו טעאָטער נישט ווייל
ער איז אויסן געווען אַרויסצושטעלן
זיך פאַר דער וועלט, נאָר ווייל ער
האָט אין דעם געזען אַ גרויסע איי-
דעע צו באַרייכערן דעם יידישן
גייסט. און אויך נישט גרינג איז
געווען דער וועג צו דעם, איז עס
נישט נאָר זיין אינדיווידועלער וועג
נאָר דער וועג, וואָס עס האָבן דורכ-
געמאַכט טויזנטער און טויזנטער
יידישע קינדער אינעם אַמאָליקן
פוילן פון אַ רייכן און פאַרצווייגטן
יידישן לעבן. דער וועג איז געווען
אַ דאַרנדיקער, פול מיט יסורים
אַבער מען האָט עס אַנגענומען מיט
ליבע און ליבשאַפט, ווייל דער
קאַמף און די שטרעבונגען האָבן
אַנגעוויזן פּריידיקע און ליכטיקע
פּערספּעקטיוון. עס איז געווען איי-
בערצייגונג און גלויבן ביי די על-
טערע און דער גלויבן און איבער-
צייגונג האָט זיך אויף אַ נאַטירלעכן
אופן אריבערגעטראָגן אויך אויף די
קינדער, אויף דער יוגנט, אויף די

משה שענדעריי שרייבט וועגן דניאל טשאַרניס בוך „ווילנע“ (די
אידישע צייטונג, בוענאַס-אירעס, 24טער יאָנואַר 1952):

נע הלצהלעך און ראַפּינירטע ווער-
טערשפּיל, וואָס הייטערט אויף דאָס
געמיט, רייסט זיך דורך פון צייט

פּיינער הומאָר, לייכטע סאַטירע,
ווען נישט ווען אַ טראַפעלע סאַר-
קאָזם; פונעם געוועב פון געראַטע-

בילדער - גאלעריע וואָס דניאל טשאַרני פירט דורך פאַרן ליינענער פון זיין בוך „ווילנע“, וואָס דער פאַרלאַג פון „דאָס פּוילישע ייִדן-טום“ האָט אַרויסגעגעבן אַלס דעם 78טן נומער פון זיינע ביכער סע־ריעס.

קאַלירפּול, קלאַנגרייך און אַ קליין ביסעלע צעשויבערט, ווי דאָס לע־בן אַליין, קומט פאַר אונדז אויף דאָס ייִדישע לעבן פון ירושלים דײַטא און אומגעגנט אין די לעצ־טע יאָרצענדליקער פון איר קיום; זינט דעם „ערב“ פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, ביז האַרט פאַרן לעצטן אַקט, דער צווייטער וועלט־קריג.

דאָס בוך איז געשריבן אין פאַרם פון פּערזענלעכע זכרונות (מעמואַ־רן). אָבער דער גורל פון דעם יחיד, דניאל טשאַרני, איז ווי צונויפגע־וועבט מיטן גורל פון כלל, פון גאַנ־צן ייִדישן ישוב אין מזרח־אײראָפּע.

די מעמואַרן הויבן זיך אָן פון יאָר 1903, דאָס יאָר פון קעשענע־ווער פאַגראַם, דער ערשטער אָנזאָג פון דער גרויסער פּורעניות, וואָס רוקט זיך אָן אויפן ייִדישן גורל. דניאל טשאַרני איז דאָן אַ יונג, שוואַך בחורל, מיט אַ שאַרפּער, כמעט אומהיילבאַרער קראַנקייט, וואָס פּרעסט זיך איין אין איין האַנט, און דראַעט צו פאַרכאַפן דעם גאַנצן

צו צייט אַ געפּילפולע נאַטע, וואָס גיט אַ ציפּ ביים האַרצן און פּלומפט אויס פון די טיפּענישן פון דער נשמה אַ שטראַמעלע טרערן, וואָס

דערקייקלט זיך און פאַרנעפּלט די אויגן...

און דאָס אַלץ איז דורכגעדרונ־גען מיט טיפּער לעבנס־חכמה וואָס טרינקט אין די סאַמאַראַדנע אור־קוואַלן פון ייִדישקייט און איז אין דער זעלבער צייט באַהויכט מיט אײראָפּעישער גרויס־שטאַטישקייט. אײשישאַק און פאַריז, ווילנע און ווין, רבנים, שרייבער, אַקטיאָרן, כלל טוער, סתם ייִדן און ייִדי־נעס, לומדים, אינטעליגענטן און עמך; אַלע גייען דורך אין דער

קערפער. אן ענלעכער געשוויר אוי-
פן קערפער פון גאַנצן פּאַלק איז
דער קעשענעווער פּאַגראַם, וואָס
דראַעט אויסצושפּרייטן זיך און
פאַרכאַפּן דעם גאַנצן ייִדישן פּאַלקס
קערפער, שטעלנדיק אין סכּנה זיין
עצם קיום.

און ביידע, דער שרייבער און זיין
פילגעפלאַגטע אומה, וואַקסן און
אַנטוויקלען זיך צו־להכעיס אַלע
שטערונגען און סכּנות. פון דעם
מאָגערן, פאַרקרענקטן בחורל וואָ-
קסט אויס אַ באַגאַבטער פּאַעט, אַ
פיינער סטיליסט פון דער ייִדישער
פּראָזע, אַ מענטש, פון פאַרנעם, אַ
באַדייטנדיקע פּערזענלעכקייט. און
ביי כל ישראל צעבליט זיך אויך,
אין דער זעלבער צייט, דאָס גייס-
טיקע לעבן, מיט ליטעראַטורן, גאַנ-
צע צוויי טעאַטער אויך אויף צוויי
שפּראַכן, קונסט און מאַלעריי, סקול-
פּטור אַאַז״וו. סיי דער פּאַעט, סיי
דאָס פּאַלק מאַכן דורך זייער יוגנט-
לעכן שטורעם און דראַנג-פּעריאַד;
דער פּאַעט האָט זיינע לבנה-נעכט
אויפן ווילנער שלאַסבאַרג, וווּ צני-
עותדיקע ייִדישע טעכטער באַגלייטן
אים אויף „מחדש זיין די לבנה“,
און ס'פּאַלק שטורעמט און ברויזט
מיט טעאַריעס, אידעען און אידע-
אַלן, ציוניזם, סאָציאַליזם, קאָמו-
ניזם, און נאָך אַ פּאַר צענדליק קלע-
נערע איזמען, אַפּצווייגונגען פון די

גרעסערע. דער ליינער ווערט
פאַרכאַפּט פון לעבנס-דראַנג פון
פאַרקרענקטן פּאַעט און דורכגע-
דרונגען מיט טיפּער באַווונדערונג
פאַרן לעבנס-כוח פון דער אויסגע-
מאַטערטער אומה, וואָס פילט זיך
דאָך נישט דערשעפט.

דניאל טשאַרניס שרייבערישע
האַרפע האָט אַנצאַליקע סטרונגעס,
און קען זיך דערפאַר אַפּרופּן אויף
אַלץ, וואָס זיין שאַרף אויג דערזעט
און זיין ראַפּינירטער קינסטלעריי-
שער געהער פאַרנעמט. דערפאַר
נעמט ער אַרום דאָס לעבן, דאָס
ייִדישע לעבן, אין אַלע זיינע שאַ-
טירונגען און ניואַנסן. אַלץ איז זיינס,
אַלע, פון דעם רבּ ביזן אַקטיאַר, גע-
הערן צו אים. ער אַבער געהערט
נישט צו קיינעם באַזונדער, נאָר צו
אַלעמען צוזאַמען.

האַט ער ווערטער פול מיט באַ-
ציונג און פאַרערונג פאַרן צווייטן
ווילנער גאון, ר' חיים-עוזר גראַד-
זענסקי, וועלכער האָט געהאַט צייט
פאַר אַלע ייִדן, פון גרויס ביז קליין.
יעדן אויסגעהערט, מיט יעדן מיט-
געפילט, מיט יעדן מיטגעווייטיקט.
דערציילט טשאַרני:

— אויך פאַר מיר — דעם „אַפּי-
קורס“ — פּלעגט ר' חיים-עוזר גע-
פיינען גענוג צייט. ער פּלעגט מיך
אויספּרעגן, וואָס עס הערט זיך אין
דער גרויסער וועלט. און ווען איד

ידישע וועלט ענטפערט דער גרוי-
סער קינסטלער מאַרק שאַגאַל:

— „מסתמא זענט איר שוין נישט
געווען בכוח צו פאַרבלייבן אין דעם
דאָזיקן פאַרזי, ווו עס פאַדערן זיך
כוחות פון אַ טייוול, כדי צו קענען
פאַרבלייבן אַ ריינער מענטש-ייד“...

— געדענקט איר אָבער, אַז איך
בין אייך מקנא שוין צוליב דעם
אַליין, וואָס איר געפינט זיך אין
אַזאַ שטאַט, וואָס איז נישט-ווייט
פון מיין שטח (פון וויטעבסק), ווו
איך וואָלט גערן פאַרבליבן אויף
אייביקע יאַרן. אַנטלויפנדיק ווי איר,
פון אַזאַ מיין וועלט, מיט אַזעלכע
מענטשן“.

פאַרגלייכט מען דעם מינדלעכן
דיאַלאָג מיטן רב און דעם בריוולעכן
מיטן קינסטלער, דערפילט מען
ממש דעם דופק פון יידישן לעבן
און פאַרגעפילן אין יענע יאַרן פאַ-
רן שוידערלעכן שטורעם. מ'פילט,
ווי דער אַלטער רב איז איינגעוואָר-
צלט אין דעם אייביקן באַדן פון
יידישן בטחון און אמונה, און דער
יונגער קינסטלער, דער אינטעלי-
גענטער מאַדערנער ייד, איז אויס-
געוואָרצלט פון דער אַרומיקער
וועלט און פון דער פרעמדער סבי-
בה. מען הייבט אָן צו פאַרשטיין,
פאַרוואָס מאַרק שאַגאַל האָט גע-
מאַלט דעם „פליענדיקן ייד“, צוויי-

פלעג אים דערציילן, אַז די רשעות
קעגן ייִדן שטאַרקט זיך פון חודש
צו חודש, סיי אין נאַצי-דייטשלאַנד
און סיי אַפילו אין דער פרייער
פראַנקרייך, — פלעגט ר' חיים-עוור
פאַרשטעקן זיין קאַפּ אין עפעס אַ
ספר, ווי ער וואָלט געזוכט אין אים
אַ שטיקל טרייסט פאַר דעם פאַלק
ישראל.

האַבן מיר אין אַ קורץ געפאַסטן
דיאַלאָג צווישן אַ רב און אַן „אַפי-
קורס“ דעם גאַנצן מהות פון יידישן
אומפאַרבעסערלעכן אַפטימיזם, וואָס
הערט נישט אויף צו גלויבן אין
דער לייזונג און וויל גאַרנישט הערן
אַפילו פון אויפלייזונג, חס-ושלום.

און ווי אַ ווידערקול פון אַט דעם
געשפרעך קומט אַ קורצער בריוו-
טויש צווישן דניאל טשאַרני און
דעם קינסטלער מאַרק שאַגאַל.

„גאַנץ ווילנע — האָב איך אים
געשריבן — איז פאַרקאָכט אין דער
פלאַסטישער קונסט, און איך מיין,
אַז ער וועט אין ווילנע געפינען אַ
שטיק וויטעבסק, אויך אין ווילנע
שלאָפן ביינאַכט די קלויסטערס אין
לבנה-יאַרמעלקעס, און די אַפאַסטאַ-
לן פון דעם אַלטן ווילנער קאַש-
טשאַל (קאַטוילישער קלויסטער) זע-
ען אויס ווי „גוטע יידן“.

און אויף דעם בריוול, וואָס פאַר-
יידישט אַזוי די אַרומיקע נישט-

שן הימל און ערד, אן אן אחיזה אין
ביידע...

און אט אזוי העפט אויס דניאל
טשאַרני אויף דער קאַנווע פון זיי-
נע פּערזענלעכע דעראינערונגען דעם
געמיט פון יידישן זיין און פילן אין
דער אזוי-שטורעמדיקער ערשטער
העלפט פון צוואַנציקסטן יאָרהונ-
דערט, ווי אַ פּלאַם פון אַ ליכט,
וואָס האַלט זיך ביי אויסלעשן צע-
פּלאַקערן זיך אין יידישן לעבן הע-
לע פייערן פון אידעען און באַווע-
גונגען. עס ווערן אויסגעאַרבעט
אומצאָליקע טעאַריעס וועגן אַ באַ-
נייטער וועלט, וועגן אַ בעסערן לע-
בן אין דער נישט ווייטער צוקונפט,
צו וועלכער גאָר ווייניקע פון די
טעאַרעטיקער האָבן דערלעבט אויף
צו זען, וואָס פאַר אַן אומגעלומפער-
טע צורה זי האָט. דניאל טשאַרני
זעט אַפילו אין דעם אומקום די
ספּעציפישע אייגנשאַפט פון ייִדן
און ייִדישקייט.

אַ סך גרעסערע און שטאַרקערע
פעלקער ווי די ייִדן האָבן נישט גע-
קענט אַפּווענדן פון זיך די גרויסע
געפאַר, וואָס האָט געלויערט אויף
זיי פון נאַצי-דייטשאַנד. אַ סך גרע-
סערע און שטאַרקערע פעלקער האָ-
בן זיך געלאָזט אויסשלאַכטן ווי
טשערעדעס קי אָן ווידערשטאַנד,
בשעת אונדזערע ייִדן פון ווילנע
און ביאַליסטאָק, פון וואַרשע און

לובלין זענען פעיק געווען צו גיין
על קידוש השם און שטעלן דעם
גרעסטן ווידערשטאַנד איבער זייע-
רע כוחות, איבער זייערע מעגלעכ-
קייטן.

„...און ראַטעווען, אויב נישט זיך
פּערזענלעך, איז לכל הפחות, ראַט-
טעווען דעם שטאַלץ און די ווירדע
פון דעם יידישן מענטש, וואָס קומט
אום מיטן פנים צו גאָט, מיטן פנים
צו דער וועלט.”

עס איז אַ ניי וואַרט, וואָס דניאל
טשאַרני זאָגט וועגן אונדזערע קדו-
שים; עס איז אַ נייער טאָן אין דעם
קלאַג-ליד פון אונדזער חורבן-אי-
כה. עס איז אַן אייגנאַרטיקע אויס-
טייטשונג פון דעם קאַפיטל פון
מאַרטירערטום. ס'איז אַ טיף ייִדיש,
אַ טיף מענטשלעך וואַרט, וואָס האָט
געדאַרפט געהערט ווערן.

טשאַרני איז אָבער נישט קיין
פאַרליבטער ראַמאַנטיקער, וואָס
זעט בלויז די מעלות פון דער כלה.
ער זעט אויך די צווייטע זייט פון
דער מטבע. די באַשרייבונג פון זיין
רייזע קיין איישישאַק און קיין גלוי-
באַקע דערמאָנען שטאַרק אין שלום
עליכמס קאַפיטלען פון ניי-קאָסרי-
ליווקע, מיט דעם חילוק בלויז, וואָס
עס זענען ווירקלעך פּערזענלעכע
איבערלעבונגען, נישט בלויז קינס-
טלערישע „פאַנטאַזיעס”.

עס קומען בולט אַרויס די אַלע

באנקעט אין ווילנע אין 1936, וואָס
איז כדאי געהערט צו ווערן אַפּילו
אין די נייע היימען.

— „איך האָב אין די אורוועלדער
פון דעם ייִדישן לעבן אין דעם פּאַ-
ליניזירטן ליטע־לאַנד אָנגעקליבן
אַ פּולן וואָגן מיט שישקעס (אַ ווונק
אויף איישישאַק), וואָס איך וועל
פרוּוון צו פּאַרקויפּן אויף אַלע קול-
טור־אַרידן פון ייִדיש־לאַנד.“

און נאָכן חורבן פון אייראָפּעיִשן
ייִדיש־לאַנד האָט טשאַרני אַרויסגע-
לאָזט זיין בוך דווקא אויף אונדזער
נייעם קולטור־יאַריד אין בוענאַס-
איירעס, וואָס שטרענגט זיך אָן צו
פּאַרבייטן ווילנע און וואַרשע, און
ממשיך זיין צו שפּולן דעם פּאַדים
פון ייִדישער גייסטיקייט, וואָס איז
דאָרט אַזוי ברוטאַל איבערגעריסן
געוואָרן, סיי דורך די, וואָס האָבן
געקוילעט און געמאַרדעט, סיי דורך
די, וואָס שטיקן און וואַרגן נאָך ביים
היינטיקן טאַג.

פּאַרענדיקט טאַקע טשאַרני זיין
בוך „ווילנע“, וואָס איז געשריבן
אין אַ גאָר לייכטן הומאַריסטישן
טאָן, און לייענט זיך לייכט און מיט
שטאַרקן אינטערעס, מיט אַ טרויע-
ריקער גאַטע, וואָס דערמאָנט אין
דעם לעצטן אַקאָרד פון אַ צעב-
ראַכענער האַרפע, וואָס וועט שוין
קיינמאַל נישט שפּילן מער.

— „כ׳וועל נאָך, אפשר, אָנשרייבן

פּלאַגן און חסרונות פון קליינשטע-
טלדיקן לעבן. די צעריסנקייט אין
רעכטס און לינקס, די צעשפּילטער-
טקייט אין תּרפּ׳ט פּאַראַינדלעך און
גרופּירונגען; די נאַװע יאַגעניש
פון די כלל טוער נאָך אַ וואַרט און
נאָך אַ פיגוראַציע. די מעשה, ווי
אַזוי טשאַרני, דער אינגעלעדענער
„פרעלעגענט“ קען נישט קומען צום
וואַרט, ווייל ביז צוועלף ביינאַכט
האַבן פּאַרנומען די צייט די כלל-
טוער מיט זייערע „קורצע“ באַגרי-
סונגען, און פונקט האַלבע נאַכט
האַט די פּאַליציי אויסגעלאָשן די
„עלעקטרע“ און די פּאַרזאַמלונג
האַט זיך געמוזט פּאַנאַדערגיין,
דערמאָנט שטאַרק אין עטוואָס, וואָס
קען אויך אָפּטער פּאַסירן ביי אונדז
אין די נייע מקומות, ווהינ אונד-
זערע כלל־טוער האָבן אַריבערגע-
טראָגן די שוואַכקייט פון די אַלטע
היימען, מיטן איינציקן חילוק, וואָס
די פּאַליציי איז אַמאַל טאַלעראַנטער
און טרייבט קיינעם נישט, בלויז
דער דיקטאַטאָר דער „זייגער“,
הייבט דעם עולם פון די בענקלעך
און דער „פרעלעגענט“ האָט אַ בריי-
רע אַדער פּאַרענדיקן בחפּוון ווי די
עשרת בני המן פון דער מגילה,
אַדער פּאַרקריצן דעם פּאַרטראַג
און ווי עס איז ראַטעווען די לאַגע.
טשאַרני ברענגט דעם שלום פון
זיינער אַ רעדע אויף אַ געזעגענונגס

— „אזוי האב איך זיך בארימט
אין 1936סטן יאָר פאַר מיינע פריינט
און פען־ברידער פון ווילנע, און
איצטער, אין 1951סטן יאָר, איז די
דעמאָלסטדיקע באַרימער־י
מקוים געוואָרן.“

מיין בוך ווילנע ליגט פאַר אייך
אַפן און מיין אבלי־האַרץ — אויך.
און דער ליענער פילט און זאַפט
אַריין אין זיין געמיט דעם גאַנצן
טיפן טרויער פון דער לעצטער
פראָזע, איינער פון די שענסטע
אַקאַרדן אין אונדזער טרויער עלע־
גיע אויפן „דריטן חורבן“.

ווען עס איז אַ בוך וועגן ווילנע, ווו
אַלע מיינע איצטערדיקע און פרי־
ערדיקע איבערלעבונגען וועלן באַ־
קומען זייער געהעריקן תיקון און
דאָס וועט זיין די איינציקע טרייסט
אין מיין ווייטערדיקן וונדער־וואַג־
דער־גאַנג איבער אַלע אונדזערע
איישישאַקס פון נאָך דער וועלט!
געזאַלט האָט דאָס בוך זיין אַ
פערזענלעכע טרייסט פון אַ ייִדישן
מחבר, געוואָרן איז עס אַ מצבה,
אַ דענק־זייל אויף דעם קבר פון
דעם אזוי שיינעם און ליבן, וואָס
איז געווען און... נישטאַ מער.
שרייבט טשאַרני:

וועגן אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער ביכער־סעריע
„דאָס פוילישע ידנטום“ זיך ווענדן:

UNION ISRAELITA POLACA

Pueyrredón 667

Buenos Aires

COLECCION
"EL JUDAISMO POLACO"

DIRECTOR:
MARC TURKOW

DIRECCION ADMINISTRATIVA:
ABRAHAM MITELBERG

Volumen 105

IMPRESO EN LA ARGENTINA — PRINTED IN ARGENTINA
Hecho el Depósito que marca la Ley

COPYRIGHT BY
MICHAL BORWICZ, Paris

ESTE LIBRO SE TERMINO DE IMPRIMIR EL DIA 1° DE DICIEMBRE DE
1954 EN LOS "TALLERES GRAFICOS ZLOTOPIORO HERMANOS",
CALLE GASCON N° 1231, BUENOS AIRES, REPUBLICA ARGENTINA.

MICHAL BORWICZ

DOCUMENTOS “ARIOS”

(ARISHE PAPIRN)

TOMO I

Editado por
UNION CENTRAL ISRAELITA POLACA EN LA ARGENTINA

Buenos Aires — 1955